

גם את השעיר המשתלה לקרבן לפני ה' (28), ובלי ספק עש
היה קיימת (29): מדברי הראש"ש נדתי גם

1129 812

חיים * . N.2

רב שמואל בן חפני וספריו (1)

[בחבורת הראשונה למ"ע מנאצין פיר דיא וויסענשאפט דעם יודענטהומס משנה
זאת נדפס הקצור ממאמר הזה, אשר כתבתיו בעברית לחלק העברי מהמנאצין;
ועל כי המ"ע הזה אינו בנמצא במדינתנו גם לטובת האנשים אשר לא יבינו
שפת אישכנו אמרתי לתת המאמר הזה בשלמותו בשפה אשר בה נכתב ואשר
היא המסוגלת יותר לחכמת ישראל. גם יבואו בו הרבה הוספות ותקנים, כן
מדברים אשר נתחדשו אצלי מיום כתבתי המאמר בפעם הראשונה, וכן משניות
אשר באו בו בעת נעתק לאשכנזית (וכבר שלחתי איזה תקנים למנאצין). וזה
לפני ירחים אחדים הפצתי להוציאו לאור במ"ע היוצא לאור חוץ למדינתנו,
אמנם נסוגתי אחר מפאת כובד ההנהגה ברבר הנדפס ברחוק מקום; ועתה כי
נפתח פתח קטן לספרות ישראל פה בעירנו, אמרתי הלא טוב תתי אותו להמליץ
מתתי אותו למ"ע אחר, ועם החכם המו"ל אשר הפצתי לשלחו אליו הסליחה].

רב שמואל הכהן בן רב חפני (2) הדיין או האב"ד (8) בן רב כהן צדק גאון
בן רב יוסף (4) היה גאון ישיבת סורא, היא מתא מחסויא (5), בימי רב האי חתנו גאון
הישיבה בפומבדיתא. משנת הולדתו וקורות ימי חייו לא נודע לנו דבר (6), אולם
כפי הנראה האריך ימים (7). כפי עדות רב שרירא באגרתו גתדלדלה ישיבת סורא
בעת מחלוקת הנשיא דוד בן זכאי עם רב סעדיה גאון, כי רב יוסף אשר נקרא
מהנשיא לגאונות לא היה ראוי למעלה זאת כל כך ולא היתה העמדה הולמתו (8),
ואחריו במשך שנים רבות במלה הישיבה בסורא מכל וכל (9), והנה עלה בגורל רב
שמואל להשיב עמדת הישיבה הזאת ליושנה במשך ימי גאונותו, כאשר נראה מהתשובה

(* מסכה נמנו הסס הזה בנומר הרלמן .

לגאונות, אולם מאגרת רב שרירא ודברי ר' סעדיה אבן דנאן נראה כי קרה זה אחר שנת אלף שי"ב לשטרות (1000 למ"ה 10); וישב על כסא הגאונות עד שנת פטירתו, היא שנת ה'תשצ"ד לבריאה (1034 למ"ה), ד' שנים קודם מות רב האי (ה'תנו 11), ומאה שנה לפטירת רב כהן צדק זקנו, והנוסע ר' בנימין מטורלה העיד כי קברו בסורא 12).

והנה רב סעדיה אשר קדמו בגאונות סורא החל להיות גבור לא בלבד במלחמתה של תורה כי אם גם בחכמת הלשון, עברית וערבית, בפלסופיא ובשאר המדעים אשר היו להם מהלכים בין הערבים; ובדרכיו אלה צעד גם רב שמואל, כאשר נראה מחבוריו אשר נקראם למטה בשם. וזאת אמנם תחשב לשני הגאונים האלה לצדקה, כי בימי הגאונים היה בסורא מושב האמונה בשדים, בקמיעות ובלחשים 13); ויודע הוא כי נצרך לזה רוח כביר לעקור האמונות השפלות במקום אשר הכו שרש בלבות המאמינים בהן. ואם כי הלך רב שמואל בעקבות רב סעדיה בדבר שטת הלמודים 14), בכל זאת לא נשא לו פנים ובכמה ענינים ודעות נחלק עמו 15).

עם רב האי גאון היה קרוב לא בלבד בקרבת בשר, כי נתן לו את בת, לאשה 16), כי אם גם בקרבת רוח; כי שניהם הלכו בשטת רב סעדיה; ואף כי התקרב רב האי יותר אל המחוקקים בנושנות וביהוד באהרית ימיו 17), בכל זאת לא מנע את עצמו מלעסוק בבאורי כתבי הקדש לפי הפשט, בחכמת הלשון ובפלסופיא 18), ואין כל יסוד לדברי האומרים כי נטה לדעות הקבלה ובעלי הסוד 19). עד עתה נודעו לנו ששה דברים אשר בהם התנגד רב האי לדעת הותנו א) בדבר בעלת אוב ושמואל הנביא 20), ב) אודות הנסים הנזכרים בתלמוד 21), ג) בפלוגתות רב ור' חנינא בתלמוד הלכה כמי 22), ד) בדבר הלכה אחת בדיני אסמכתא אשר נחלקו בה עוד בהיות רב שמואל בחיים, וכפי עדות רב האי החזיר את חותנו מרעתו, וזה אמנם יורה על טוהר רוח זה האחרון ואהבתו את האמת 23); ה) בענין קרימת ברכת הפירות 24), ו) ועל דבר הנוסח מועדים לשמחה בתפלת ראש השנה 25).

דעות רב שמואל באמונה הי' צרופות וזכות, כי נבחנו בכור המדעים הפלסופיא; ואף כי ספריו בפלסופיא הדתית נאבדו מאתנו, אולם תספיק לנו עדותו חכמי ישראל הקדמונים בענין הזה, והלקוטים אשר נשארו לנו לפליטה (כן באוצר הספרים בפרטסבורג, וכן הטובאים בספרים קדמונים) טבאוריו לכתבי הקדש ושאר ספריו יבררו לנו הדבר בלי כל ספק. כן יעיד לנו הרמב"ם כי כתב בן חפני נגד המאמינים בקדמות העולם 26); ור' אברהם בנו יחשוב את רב שמואל במספר גדולי ישראל אשר השתדלו לעקור האמונה בגשמיות הבורא מקרב אומתנו 27); לפי דברי

הראב"ע חשב בן חפני גם את השעיר המשתלח לקרבן לפני ה' (28), ובלי ספק עשיתי זאת למען התרחק משמץ ע"ז כמו רב סעדיה (29); מדברי הראב"ע נדע גם בן כי התאמץ רב שמואל לפרש עיניי ההלומות בארוכה על פי יסודות חכמת הטבע (30), אף כי נעלם ממנו בפרטות על איזה אופן; ור' יהודא בן בלעם בפירושו לזבריה (ב"י פ"ב) יעיד כי השתדל בן חפני לבאר את הזיונות הנביא הזה ע"ד האיפיה והמרכבות (קאפ"ה ה' ו') באופן טבעי (31), ואם כי הלך בדרך השערות רחוקות אשר לא מצאו חן בעיני בן בלעם, אולם כוונת הנאון בזה היתה לטובה והניח ליסוד הכלל הנודע אצל קדמונינו כי הקב"ה מקמץ בנסים. ובהסכם לדרכו זאת לא האמין בכשוף ובאוב וידעוני (32), ולכן גלה דעתו כי האשה בעלת האוב לא העלתה את שמואל הנביא כי אם עשתה דבריה בערמה ובתחבולה לרמות את המלך שאול, כאשר הביאו זאת בשמו ר"י בן בלעם (בכ"י פ"ב) והרד"ק בפירושו לשמואל (33). ובבאורו לדברים (בכ"י פ"ב) מצאתי כי לא יאבה בשום פנים להאמין בדרש הידוע, כי אצטנניני פרעה התנבאו כי סוף מושיעם של ישראל ללקות במים, מפאת כי רק רבון העולמים לבדו יודע הנסתרה והעתידות אשר יודיען לפעמים לנביאיו ושלוחיו הצדיקים, וכל שארי בני האדם אשר יתפארו בידיעת העתידות במתת שקר ותהללו (34). וכבר זכר רב האייתתנו, כי גם על מעשי נסים אשר נזכרו בתלמוד שנעשו לתנאים אמר בן חפני "כי אין זה הלכה" (35), ואמנם זאת היתה גם דעת רוב גדולי ישראל הקדמונים בטרם נתפשטה אמונת הסודות והקבלה בישראל, ורב האייתתנו בכללם (36). אולם מצד השני נדע מפי רב האייתתו והראב"ע כי היתה אמונת בן חפני חזקה בדבר הנסים שנעשו להנביאים והמראות שנראו להם (37), גם האמין באמונה שלמה כי ה' יודיעם הנסתרות והעתידות (38), וחשב לחובה לבן ישראל לקבל את דברי הו"ל בדין והלכה ואסור להרהר אחריהם אף אם הם נגד השכל (39). ולכן נוכל בצדק לגזור אומר, כי היה רב שמואל אחד מגדולי ישראל ההולכים בדרך הממוצע ומשתדלים לאחד את התורה והחכמה ולפשר ביניהן.

ראש המדקדקים ר' יונה אבן גאנח יספר לנו כי אהב בן חפני את חכמת הלשון העברית והשתמש בה לפרקים, גם הזהיר את הסרים למשמעתו לעסוק בה והאריך בשבחה וחיובה לכי איש ישראל, והוכיח בדברים נמרצים את המזוללים בידיעת לשון הקדש (40). ומשרידי באוריו לכתבי הקדש נראה באמת כי ישגיח לפעמים בעניני דקדוק הלשון, וכן נוכל לראות מאיזה דוגמאות אשר הובאו אצל רב חננאל (41), ר' יהודא בן בלעם (42) והראב"ע (43).

בבאוריו לכתבי הקדש אהב ר' שמואל את הפשט. ועל זאת יעידו לנו כבר ר' יונה אבן גאנח (44), הראב"ע (45), ור' שמואל אבן גאמע (46); לכן נראה כי

מצד אחד התרחק מן האגדות ומדרשים במקום שהם מתנגדים לפשוטו של מקרא (47) ומצד השני לא אבה להכניס עצמו בדוחקי המפרשים הפלסופים כמו רב סעדיה ואחריו הרמב"ם, אשר השתדלו בכל עוז להכניס דעות פלסופיות בכתובי המקרא. לעומת זה אבה להביא אצל כל מקרא הדינים השייכים לו, ובדרך אנב גם ענינים ארוכים מחכמת הטבע ומה שאחר הטבע, ואשר על דרכו זאת התערעם הראב"ע ודבר עמו קשות כדרכו (48), מבלי שום על לב ההפרש בין גאון וראש ישיבה בבבל במאה השמינית לאלף החמישי, המשתדל להכניס בפירושו לתורה דברי חכמות ומדעים למען ילמדום גם האנשים אשר ישימו כל מעינם בתורה, ובין חכם העוסק בחכמות הצנויות החי כמאתים שנה אחריו בספרד, אחרי אשר פרצה ידיעת החכמות בישראל ונתחברו ספרים שונים בכל ענפי המדעים! לכן הדבר אשר השב הראב"ע לחסרון בפירושו בן הפני לא נחשבנו אנחנו היום לפי מצב הספרות בימינו אלה, כי הבקרת תשפוט את כל סופר וספרו לפי מצב הזמן והמקום.

חבורי רב שמואל בפירושי המקרא הנודעים לנו הם:

(a) פירוש על חמשה חומשי תורה בערבית, ופיו יקבנו בשם תפסיד (פתרון), ונזכר אצל הקדמונים גם בשם שרח (באור). מכאורו זה מצאנו בין כ"י פ"ב איוה חלקים מס' בראשית (ואולי גם משמות ובמדבר) ומס' דברים. כבר העירותי למעלה כי רב הננאל השתמש בפירושו זה, אף כי אולי לא זכר את שמו כמנהג הקדמונים עם ההולכים לפניו (49). ונזכר אצל ר' יהודה בן בלעם בפירושו לבמדבר הנמצא בכ"י אקספורד (50), מר' משה בן עזרא (בכתאב אלמחאצרה ואלמדאכרה 51), מהראב"ע בפ"י לתורה (52), מר' יהודה בן ברזילי בפ"י ס' יצירה (53), בכ"י המיוחס לר' יצחק גאון (54), מר' אברהם בן הרמב"ם בפ"י לתורה (55), מר' אלעזר בן מתתיה, ומר' יהודה משקוני בפירושיהם לפ"י הראב"ע (56), מר' סעדיה אבן דנאן בסדר הדורות שלו (57), ואולי נזכר גם מהקראי ר' יוסף הרואה (ראה למטה בהערה 114). אולם הכ"י בוואטיקאן (№ 63) אשר עליו רשום: „מדרשים ר' [צ"ל: מר' או לר'] שמואל כהן הפני על התורה", ואשר רבים מחכמי ישראל חשבו כי הוא העתקת החבור הערבי כבן הפני, אינו ממונו (58). הפירוש לתורה נתחבר מרב שמואל אחר חבור ספר המצות וס' ההוצאה וס' גיטין המובאים כבר בו. וכפי הנראה הרחיב לדבר בהקדמת פירושו אודות כללי ההעתקה מלשון אל לשון (58a).

(b) פירוש קצת פרשיות מנביאים אחרונים, גם בן בשפת ערבית (תפסיד בעין אלפרשיות), מחבור הזה הביא ר' יהודה בן בלעם בבאור ישעיה וזכריה (59). ואולי נזכר גם לס' יונה מר' יונה והרד"ק (59a).

(c) באור קהלת ממונו אולי מוכא מאבו אלברכאת ר' נתנאל (הבתאללה) בפירושו לספר הזה (60).

הנה מובן מאליו הוא כי בהיותו ראש הישיבה בסורא עיקר עבודתו היתה
 הלכות התלמוד להרביץ תורה לתלמידים ולהורות לכל שואל את דרך הדין אשר ילך
 בה; ובאמת נמצא כי שם כל מעיניו בהלכות ודינים וחבר בזה ספרים רבים, אף
 חכמתו עמדה לו להצטיין בזה מכל הגאונים שקדמוהו, כי כפי הנודע לנו עד עתה היה
 רב שמואל הראשון (61) אשר שם לבו לאסוף את הכללים הנצרכים לתלמוד התלמוד
 וסדר זמני התנאים והאמוראים ולהכריז מזה חבר מיוחד בערבית: כתאב אלמדכל אל-
 אלתלמוד (ספר המבוא אל התלמוד). הספר הזה נאכר מאתנו, אולם נמצא זכרו אצל
 ר' יונה אבן גאנח (62), רב יצחק אלפסי (? 63) ר' יצחק בן אבא מרי בעל
 העטור (64), ר' יוסף אבן עקנין (65), ואולי גם אצל הרמב"ן והרשב"א (66),
 הרא"ש ובנו ר"י בעל הטורים (67), ור' אברהם זכות (68). מפאת כי לא הגיע
 לידנו החבור זה לא נוכל לדעת עד כמה השתמש בו בן דורו הצעיר ממנו רב שמואל
 הלוי הנגיד במבוא התלמוד שלו (אשר הקצור ממנו נדפס אצל מסכת ברכות כמעט
 בכל מהדורות הש"ס מדפוס אמשטרדם תע"ד ואילך); אולם לפי ההשערה הקרובה
 היה הכהן (י' חפני) לעינים ללוי (להנגיד) בעבודה הזאת (69).

הן אמת כי חלק גדול מהכללים הנצרכים למבוא התלמוד כבר מצא רב שמואל
 בן חפני מסודר ונערך בבית הישיבה בסורא כי שם עסקו בכללים אלה כאשר יעידו
 לנו בעל הלכות גדולות ורב האי גאון (70), והרמב"ן (71); ואולי זאת היתה הסבה
 אשר בעבורה חשבו חכמים אחדים את המבוא הזה למלאכת ידי רב סעדיה גאון (72),
 אשר היה ראש ישיבת סורא קודם רב שמואל. ובאמת מצאנו כי כבר בימי רב
 סעדיה היו ערוכים ושמויים זכרונות וספרים שלמים באוצר הישיבה אשר השתמש
 בהם הגאון הזה (73), וכפי הנראה החבור סדר תנאים ואמוראים אשר הוציא
 הרשב"ל לאור (משנת דרמ"ד לבריאה = 883/4) הוא אחד מספרי הישיבה האלה.
 אולם על כל פנים היה רב שמואל הראשון אשר ערך מכללים האלה מבוא לתלמוד,
 וכפי הנראה הוסיף על הכללים האלה גם באור מלות קשות בתלמוד (74), ואולי גם
 דברים מועילים אחרים (75).

לבר מספר מבוא התלמוד חבר רב שמואל ספרים שלמים בדיני התלמוד והשיב
 תשובות רבות לשואליו בנופי הלכות; ונקבץ פה זכרונות הספרים והתשובות אשר
 נשאר לפליטה בכ"י באוצר הספרים בפטרסבורג ואשר בא זכרם בספרי הקדמונים
 ונאבדו מאתנו מכל וכל:

(a) כתאב אלבלוג ואלאדראך (ספר בדיני הקטנים ואימתי נעשו
 גדולים), בששה פרקים, ובכ"י פ"ב יחסר הסוף כאמצע הפרק החמישי והלאה (76);
 ולא מצאנו זכרו אצל הקדמונים.

(b) כתאב אהכאם שרע אלציצית (ספר בדיני מצות ציצית), בעשרה

מִהַרְמַב"ם בַּתְּשׁוּבָה 78), וְדִין אֶחָד מִמֶּנּוּ (בְּלִי הַזְכָּרָת שֵׁם הַסֵּפֶר) הַבֵּיא ר' יִצְחָק בֶּן אָבִי מַרִי בִסְפֵר הַעֲטוּר 79).

e) כְּתָאב אֶלְשַׁפְעָה (סֵפֶר מְצֻנָּוֹת, או סֵפֶר בִּדְיָנִי בִר מְצֻרָא) בְּעֵשְׂרִים פֵּרָקִים, וְכ"ב פ"ב יְכִיל מְרָאשְׁתּוֹ עַד תְּחִלַּת הַפֵּרָק הַשְּׂנַיִם עָשָׂר וּקְצַת מִפֵּרָק הַשְּׁשָׁה עָשָׂר וְהַשְּׂבַעִי עָשָׂר 80). בְּסֵפֶק הוּא אִם נוֹכַר הַסֵּפֶר הוּא אַצֵּל הַקְדָּמוֹנִים, וְר' דוד נָאִנוּ בְּצִמְחָה דוד ור' שְׁבַתִּי נִשְׁפָּתִי יִשְׁנִים אִם כִּי זָכוּרוֹ, אֲךְ כְּפִי הַנִּרְאָה טַעַם בְּדַבְּרֵי הַיוֹחֵסֵן הַמְדַּבֵּר מִס' מְצֻנָּוֹת לִרְבִּי הַאֲיִי 81).

d) כְּתָאב אֶלְשַׁרְאִיעַ (סֵפֶר הַמְצוֹת), מְצָאָתִי זָכְרֵי בַּהֲקָמָה לְכַתָּאב אֶלְבִּלּוֹג וּבְפָרָק הַחֲמִישִׁי וְהַשְּׁבִיעִי מִס' צִיצִית 82), וּבְפִירוּשׁוֹ לְדִבְרִים יִקְרָאוּהוּ בְּשֵׁם: כְּתָאבְנָא פִי אֶלְשַׁרְעַ (סֵפֶרֵנוּ בַּעֲנִין הַמְצוֹת). וְעַל כִּי הַסֵּפֶר הוּא נַחֲלַק לְפָרָקִים ' בְּעֵרְבִית אֲבוּאָב (שְׁעָרִים), לִכְן נוֹכַר אַצֵּל חֲכָמֵי יִשְׂרָאֵל בְּשֵׁם (שְׁעָרִים) 83), כְּמוֹ בְּמֵרְדְכֵי 84), בְּאַשְׁמֹל (שְׁעָרֵי בְּרִכּוֹת) 85), בְּרָאב"ן (שְׁעָרֵי שְׁחִיטוֹת) 86), בְּשַׁבְּלֵי הַלָּקֵט 87), בַּהֲגוּחַת מִיְיַמּוּנִיּוֹת וּס' אֲמִרְכַל וּס' הַאֲסוּפוֹת (שְׁעָרֵי בְּרִכּוֹת) 88), וְעוֹד אֲחֵרִים 89).

e) כְּתָאב פִי אֶלְנַפְקָאֵת (סֵפֶר בִּדְיָנִי הַחוּצָאה), מְצָאָתִי נוֹכַר שְׁתֵּי פַעֲמִים בְּפִירוּשׁוֹ לְדִבְרִים 90), וְהוּא הוּא הַסֵּפֶר הַנוֹכַר מִל' יוֹסֵף אֲבֵן מִינְאָשׁ בְּשֵׁם סֵפֶר הַחוּצָאה 91).

f) כְּתָאב פִי אֶלְטִלְקָא (סֵפֶר בִּדְיָנִי נִישִׁין), מְצָאָתִי זָכְרֵי בְּפִירוּשׁוֹ לְפָרְשָׁה מִקֵּץ 92).

g) כְּתָאב אֱלֹזָאִם אֱלֹאֲחַכְאָם אוֹ לֹאזָאִם אֱלֹאֲחַכְאָם (סֵפֶר בִּדְיָנִי-מִשְׁפְּטִים) נִקְוֶב בְּשֵׁם אַצֵּל הַרְבַּי אֶלְאִשְׁקֵר בַּתְּשׁוּבָה 93).

(הַמְשַׁךְ יִבֹּא)

חדשות מספרים וסופרים *

א) באסיפת דורשי המורה באשכנז (דיומשע מארגנעלענדישע געוועללשאפט) בשנה העברה בווייעסבאדען קרא הפרופיסור קויטציש חשבון מכל הנכתב בשנה היא בשדה חכמת לשון עברית, והדר. לנדויער (מסטראטבורג) הציג חשבון כזה אודות הספרות היהודית (איבער דאס ראבבינישע).

ב) הפרופיסור ניעזע במרבורג יעבוד כעת בהוצאה חדשה ושלמה מגוף ספרי יוסף בן מתתיה (יוועפוס פלאוויוס) על פי כתבי יד ברומא, וויניציאה, פלורניץ, פריז וכדומה. וכפי ההודעה במכתב עתי להברת דורשי המורה תחל ההדפסה בשנה הזאת.

ג) הדר. יוסף דירנבורג מפריז הודיענו במכתב כי בחדש ספטמבר בערך יוציא לאור את ספרי הדקדוק הקטנים מר' יונה אבן ננאה (ואלה הם: כתאב אלמסת לחק, ס' ההשגה על ר"י חיוג; כתאב אלתסויה, ס' המשואה לתריץ אוה קושיות בס' ההשגה; כתאב אלתקריב ואלתסויה, ס' הקרוב וההישרה בדברי החיוג; רסאלה אלתנביה, אגרת ההערה להשיב על הטענות שמענו נגד ס' ההשגה. ובהקדמה יבוא חלק מכתאב אלתשויר, והוא ס' ההכלמה הערוך נגד ר' שמואל הנגיד, והחלק הזה מצא הדר' נייבויער ונתנו על יד המו"ל) בגוף הערבי והעתקה צרפתית עם מבוא ארוך המפיץ אור בהיר על קורות חכמת הלשון בעמנו, וכפי הדוגמאות אשר היו למראה עינינו מהספר הזה ראינו כי רב טוב צפון בו למיני דבר.

ד) בסוף השנה העברה נתיסדה בארץ אשכנז חברה חדשה לדרישת ארץ ישראל וקרמניוניה.

ה) הדר. ר' חנוך יהודה (אלכסנדר) קאהוט, רב בעיר פינפקירכען באונגארן, יוציא לאור את הספר הכי נכבד בספרות ישראל, הוא ספר הערוך לר' נתן רומי, באופן מאד נעלה אשר עד כה לא זכו עוד ספרי ישראל הקדמונים, כי המוציא לאור אסף את כל הדפוסים הקדמונים וכל הכ"י אשר נודעו עד עתה מספר היקר הזה, והניף את הכל בשלש עשר נפה על פי ידיעתו הרבה בלשונות שונות וחכמת

הבקרת, והוסיף ציונים רבים הן מכתבי קדש והן במאמרי רו"ל, ועוד כמה מעלות רבות ונכבדות, גם הוסיף מבוא ארוך אשר בו יתהלך המו"ל ברחבה אודות חיי ר' נתן והמקורים אשר שאב מהם לחבורו ואודות חכמי ישראל אשר השתמשו בו וכדומה. ובצדק נוכל לומר כי שם הספר ערוך השלם נאה לו, כי שלם הוא בכל מיני שלמות, ולא בא עוד כבושם הזה כנבול מנהג ישראל. וכאשר שמעו את שמעו הטוב חכמי האקדמיאה בווינא בירת אסטרייך באו לעזרתו בתמיכת כסף, וגם איזה מכהני הנוצרים באונגארן יתמכו בידי המו"ל הנכבד. נקוה כי כל איש אשר חכמת ישראל יקרה בעיניו ימחר לאסוף אל ביתו את האוצר הבלום הזה, ומחיר כל מחברת מששה עלים (בוגין) הוא א' רו"כ. כבר שלחנו להמו"ל הנכבד איזה הערות למחברת הראשונה, וכאשר נקבל את השניה והבאות אחריה נדבר אי"ה מהן במאסף נדחים. (ו) האקדמיא בפריז קצבה לר' יוסף הלוי בעד מאמרו ע"ד הכתובות אשר נמצאו בספא (בקרבת דמשק) את הפרס וואלניי (prix Volney) המיוחד לכל בעל המצאה נכבדה במדעים.

(ז) הדר' לנדויער יוציא בקרוב לאור רשימת כ"י מספרים עברים הנמצאים בבית מדרש החכמות (אוניוורסיטעט) בסטראסבורג.

(ח) הרמש"ש הדפים זה לא כביר רשימת כ"י עברים בבית עקד הספרים בהמבורג, ובקרוב נדבר מספר הזה בפרטות. בהקרמתו יודיע המחבר כי במהרה ידפיס גם את הרשימה מכ"י הנמצאים בברלין.

(ט) הבארון ה' דוד גינצבורג (בן יקר וילד שעשועים לאביו הבארון ר' נפתלי הירץ גינצבורג) בעת השיגו מעלת קאנדידאט ללשונות המזרחיות בבית מדרש החכמות דפה, בחדש מאי לשנה זאת, כתב מאמר נכבד אודות ס' התרשיש לר' משה בן עזרא; והנהו מכין את הספר הזה לדפוס ע"פ כ"י שונים באצרות הספרים. (י) אחד מחכמי הרוסים בפה וו. פ. שילסניקוב (В. П. Шелашниковъ)

יכין עתה לדפוס ספר רחב ע"ד הבית הראשון (בנין שלמה) בכלל ושני העמודים יכין ובעזו בפרט; ספרו זה ערוך ע"פ קורות חכמת הבנאים (געשיכטע דער ארכיטעקטור) וע"פ החדשות אשר נתגלו בימינו בארץ ישראל.

(יא) הדר' דוד קויפמאן בפעסט יעבוד כעת במהדורא חדשה מס' האמונה הרמה להראב"ד אשר יצא לאור רק פעם אחת בשנת תרי"ב, וכבר ספו תמו כל ההבורים אצל המו"ס.

(יב) ע"פ מכתב הדר' גייבויער נדע כי בערך חמש סעפטמבר—אוקטובר לשנה זאת תשלם מלאכת הדפסת רשימתו הגדולה מכ"י עברים אשר באוצר הספרים הבודליאני באוקספורד, וכבר נודע כי אסיפת כ"י הבודליאנית הכי נכבדת היא, לכן לרשימתו זאת יהכו הנבונים בכליון עינים.

(יג) חלק מחבור ר' יוסף הלוי ע"ד נסיעתו לארץ כוש יוצא לאור בשפת

בריטאנית, וחלק גדול נאבד בימי המצור בפריז (1870). ומי יתן כי יבוחרו לחלואה למסעות אל אחיני הנדחים בארצות רחוקות רק אנשים בעלי תורה ומדע, ולא מאותם אשר כל מלאכתם היא להרעיש במה"ע ולהכות בתוף בכל מהנה ישראל כי נוסעים הם בשם חברות שינות, וכל מטרתם היא — לסכב על הפתחים! ועל כל פנים מעניינים בדעת האלה לא תצא תורה וחכמה כי אם הבל ורעות רוח.

יד) המשניח על בית הספר (אינספקטור) למורי ילדי בני ישראל בוויילנא ר' יהושע שטיינבערג, אשר כבר נודע שמו לטוב בחבורים טובים ומועילים, הוציא בשנה הזאת לאור ספר מלים עברי רוסי; והחבור הזה הכי נכבד הוא בספרות העברית ברוסיא, כי הוא הראשון החולך בעקבות מבחרי הסופרים גיוניוס ופירסט, וגם הוסיף המחבר בו כמה דברים כפי רוח מבינתו. ונקוה כי במהדורא תנינא יוסיף המחבר הנכבד את ידו שנית להניפו בשלש עשרה נפה ולבאר את המלות המצריות האשוריות והפרסיות כפי חכמת הלשון החדשה, וכפי אשר נתקנו כבר במהדורא אחרונה מגיוניוס (אשר יצאה לאור ע"י פולק ומיהלויא) ומפירסט (ע"י ריססעל).

לקוטים מכ"י.

ב) דוגמא מס' זכר צדיקים להקראי ר' מרדכי סולטנסקי כפי כ"י באוצר הספרים דפה (המכיל בקרבו מפרק מ"א עד פרק מ"ז מספר הזה) הנכתב ביד המחבר עצמי; ואדפיס דבריו כתמונתם בלי הוספה ונרעון, ואחריהם יבואו איוה הערות מאתי. ואלה הם דבריו: „באשר הקרה השי"ת לפנינו אכסנאי יקר הערך המרוד בעסקי הכלל כגו"ש [כבוד גדולת וקדושת שמו] כמל' אלישע המשכיל הנכבד וקן נהדר מתושבי עיר חדשה יע"א ממדינת ליטה. הן כאשר למדנו מפיו שעוד ידו נמויה מנרבת לבו לשום השתדלותו לדרוש ולמצוא כתבי החריות הנתנים ממלכי פולין לאחינו בני מקרא הפולוניים יצ"ו. הצרכתי להעתיק בנינו מספרי זכר צדיקים שכתבתי בדרך היסטורייא בעד אמתנו ככל מקום שהם. אותם הפרקים הנצרכים לעסקן להיותם בידו להתחלה או לראיה. השי"ת יהיה בעזרתו להפיק חפצו לאורה גם לטובתנו. וההווה יום א' ראה כ"ג במנחם שנת תר"ט לאלף הששי לבריאה. פי המדבר אנכי הקטן מרדכי שלטנסקיי [כן] חנה לע"ע דירת עראי בעיר אור [פערעקאף].”

כוונת והוראת הפרק השנים [צ"ל האחד] וארבעים.

אופן וזמן העתקת הקראים מקירים לארץ פולין.

פרק מ"א. ויהי בשנת תתקע"ט לאלף החמישי שהיא שנת אלף רי"ח

לנוצרים. הדוכוס הגדול של מדינת ליטא הנקרא ויטולד יאניללו בתחלצו למלחמה נגד הטרטרים אשר בקריתם. ובנצחו אותם רדף אחריהם ונכנס עם חילו לגבול ארצם לקריתם. ולקח שלל רב ושביה גדולה מהטרטרים. וגם מן הקראים אשר היו דרים קהלה גדולה בסולבאט הנקראת כעת קירום ישן. לקח תפ"ג בעלי בתים (פאמלייא) ינהגם לארצו למדינת ליטא. ויסד וישב [בן] מהם ש"ל בעלי בתים בעיר טרוק ארבע פרסאות מעיר ווילנא. בנתנו להם קרקעות ושרות לצמיתות וחפשויות גדולות. ורשות לכל עסק ומשא ומתן. ועל הכל נתן להם כתבי חרות חזקות. (כנשמע לאזנינו שעד היום כתבי החרות ההם ישנם קימים בידם). ואת הנשאים מהם היינו קנ"ג בעלי בתים הושיבם ויסדם בעיר פוניוועו. בהגיגו ובהדריוגו אותם גם כן כאותן החרות בעצמן שנתן להמרוקים.

כוונת והוראת הפרק השנים וארבעים, אופן וזמן העתקת הקראים בפעם שני מקריתם לפולין.

פרק מ"ב. ובשנת חמשת אלפים ושש שנים ליצירת עלמא. שהיא שנת אלף רמ"ו לנוצרים. אותו הדוכוס ויטולד יאניללו כשהאחיד והבר את דוכסיא של ליטא עם מלכות פולין הנק' בלשונם קורונא פולשקא בתנאי שקבל על עצמו ועל עמו דת הנוצרים (כי עד העת ההיא היו עובדי האש). ועל זה ביום שנכתר למלך וישב על כסא מלכות פולין החליפו גם את שמו העצמי וקראוהו ולאדיסלאב יאניללו. המלך הזה בהחלצו שנית בשנת הנ"ל למלחמה של היל הטרטרים שיצאו מקריתם ופשטו על ארץ פולין לשהתה ולהחריבה כפי מנהגם תמיד. ובנצחו אותם בארץ מולטאניא על יד האגמים השחורים הנקראים בלשון פולין צרנע בלוטא הפיל מהם הללים ארבע וששים אלף ביום אחד. שהוא יום ט"ו לחדשם הנקראים [בן] וורזעסין (וברוס סנטיאברי). ויגוסו הטרטרים מפניו. וירדוף אחריהם ויכנס גם בפעם הזאת לגבול ארצם ויבוא לקריתם וישלול שלל גדול. וישב מהם שבי. וגם מן הקראים הדרים בסולבאט לקח שנית ש"פ בעלי בתים וינהגם ויביאם לארץ מלכותו לפולין. והושיב ויסד ק"פ בעלי בתים מהם במדינת גאליציא בעיר האליץ על נהר נעסטער (בלשון מדיטורלא). והנשאים מהם. היינו מאתיים בעלי בתים ישבם ויסדם במדינת וואליץ בעיר הנקראת קראסנא גורא (שמובנו בלשון עבר הר יפה) על הנהר מעבר לנהר סטיר. נגד מבצר לוצקא. בנתנו להם לצמיתות נחלת שדות וקרקעות סביב העיר (כצירקול) לשעור מיל אחד וחצי. (וכן הנחיל גם לאותם הקראים שישבם בהעליץ כנ"ל). ובנתנו להם רשות וחפשויות לכל משא ומתן, ולנסוע ולשוטט בדרכים ככל חפצם וצרכם בלי נתינת שום נתינה ומס לאוצר המלך. ובהגיגו ובהדריוגו את כלם בכתבי חריות חזקות וקימות לעולם. אשר על זה קראם הוא בעצמו זיליאוני ליסטי שהמובן כתבי ברזל רצונו חזקות וקימות כברזל.

ונזר להם להניח לשמור ולגנוז את כתבי ההריות ההן באוצר הכתבים הנקרא בלשונם ערכיריום [כן] בבית הערכאות בעיר הגדולה הנקראת בלשון פולין אילבוב [כן] ובלשון אשכנז עתה לימבערג. במדינה הנקראת לודויםערייא תחת נומער ט"ו. כדי שלא יקרה להם הפסד, ואצל הקראים נשאר נוסחאות מהם, אשר העתיקום בשנת אלף רס"ו לנוצרים, ביום המישי להרשם גרודזין (דיכאבר).

כוונת והוראת הפרק השלשה וארבעים.
תכלית וסוף הקראים הנשארים בסולכאט.

פרק מ"ג. אך הקראים הנשארים על תלם בסולכאט מדלת העם הן אחרי שיצאו ונפרדו ונעתקו מהם תתפ"ג בעלי בתים לארץ מדינות ליטא ופולין כאמור למעלה. נשארו שם מעט מהרבה ובלי עזר, ובמשך הזמן כי ארכו הימים לא יכלו עוד לדור שם מסבות ובפרט מלחץ וגול הפרטים המציקים להם, והכרחו להתפזר ולהעתק משם אנה ואנה, מהם נעתקו והתישבו בסלע היהודים הנק' כעת ג' ופורד קלעא, ומהם לעיר מנגופ, ומהם לעיר גוזלווא הנק' כעת יעפאטורייא, ומהם נעתקו רובם לעיר כפא הנקראת פאודוסייא, ולא נשאר שום קראי בסולכאט [כן] עד היום הזה.

כוונת והוראת הפרק הארבעה וארבעים. הודעה ועדות
נאמנה מכח כל הנאמר שלא יהיה שום קראי מהנמצאים כעת
בכל העולם, בירושלם בימי הבית השני.

פרק מ"ד. עתה כל מי שענינו בראשו ואוהב את האמת, ידע נאמנה ויכיר וידע [כן] ויאמין בהתפרסם לו מכל מה שכתבנו עד כאן, שהקראים הנמצאים כעת בכל העולם (חוץ ממצרים) לא היו בעיר ירושלם תוב"ב בימי הבית השני, בראיה, שכבר הראית לדעת במה שהבאתי למעלה, שהעתקתנו והתישבותנו בקרים היתה עוד בימי הבית הראשון כמבואר בפרק ל"ד, וכמו שהתבאר העתקתנו מבבל לירושלם [כן], ומשם לקרים, ומקרים למלכות פולין, וכבר נודע שהבבלים ההם לא עלו לירושלם בימי הבית השני עם זרובבל ועזרה הכהן, רק נשארו ונאחזו בכבל עד זמן העתקתם משם עם רבנו עזר הנשיא ע"ה לירושלם, גם הקראים הנמצאים כעת בעיר קוסדינא הם באו שמה מפרס כנזכר בפרק ל"ה, וידוע כי גם היהודים הפרסיים לא עלו לירושלם בימי הבית השני, גם הקראים שבאיים הרחוקים אשר זכרתם בפרק כ"ב הם מגלות מלכות אפרים, ומגלות בני הבית הראשון, והם מיום נפלם בגלות עד היום הזה לא זזו ממקומם ולא נעתקו מגלותם לשוב לבוא לארצם בהרבת [צ"ל] בחברת] היוצאים מגלות על פי גזרת והרשאת כרש המלך, גם הקראים הבאים לקרים

עם המרטרים כאמור בפרק ל"ו גם הם מבני הבית הראשון כמבואר בפרק י"ד. ולא חורג לארצם מיום התישבם שם ועד עתה. אם כן יצא לנו מזה לדעת שכל הקראים הנמצאים בעת בכל העולם (חוץ מהמצריים) לא היו בשום אופן שום [בן] אחד מהם בירושלם תוכ"כ בימי הבית השני. וכאשר לא ראו את כבוד הבית הזה האחרון, כן לא ראו את הרבנו. וכן לא סבבו שים סכסוך ומריבה תהרות וקנאה ושנאת הנם מאותן המריבות והקלקלות שהיו ביניהם בירושלים בימי הבית השני. אך אותם הצדיקים שהיו בירושלים בימי הבית השני יחד עם הפרושים. הם כלם נפסדו ונאבדו לגרמי [צ"ל לגמרי] על ידי שונאיהם ומנדהיהם [בן] הפרושים. והנשארים בהם בחיים נבלעו בין הפרושים במה שהכרתו לשוב לדעתם ולדתם כאשר כבר כתבנו והודענו בפרק ט"ו. (המשך יבוא)

בשורת ספרים

3) דיא געשיכטע דעם יידישען פאלקעס אונד זיינער ליטעראטור, פאן דר. ס. בעקק. ליסא 8-1877. [מהחבור הזה הניעו לידנו עד כה חמש חוברות, ובשנית יבוא לידי גמר. והנה אך טוב ויפה הוא להציג את פרי הדרישות והחקירות בקורות ישראל המפורים בספרים רבים מחכמי עמנו, ולהבר מהן חבור קצר אשר לא תכבד קריאתו על המתלמדים. אולם אחד מתנאי ספר כזה הוא לאסוף אל תוכו רק את הדברים הברורים אשר אין כל ספק באמתתם, ולהרחיק כל דבר המוטל בספק או התלוי בשערה ובהשערה, מדאגה בדבר פן ישנו התלמידים ממנו רבית הספר ונמצא שם האמת מתחלל, ושכשתא ניון דעל על. וצר לנו להגיד כי לא שמר המחבר כמה פעמים את התנאי הזה, ועל דברים רבים אשר הציג לפנינו כדברים ברורים ואמתים נצרך להעביר את הקולמוס, כי המה צועקים: מחנו מספרך אשר כתבת! כן למשל מה שכתב (צד 248-249) אודות נסי בן נח בטל ומבוטל, וכבר הראה הדד. פרנקל בשנה השמינית מהשחר כי ידי מוויפים הלוי בפתרון עשרת הדברים המיוחס לו, „ובקורות היי נסי בן נח האמתי לא נדע שום דבר“ (השחר VIII, 182). ולספרו (צד 250) מהמלך הכוזרי האחרון ששמו דוד צריך להעיד כי המלך הזה לא היה ולא נברא אלא זיוף היה, כאשר הוכחתי בארוכה (אלטייד. דענקט. מצד 52 והלאה). ואמרו שם כי בשנת 1016 הוכרתו הכוזרים לקבל את הדת הנוצרית לא נמצא בשום מקור ממקורות דברי הימים. וכל הנאמר אצלו § 199 מצד 250 והלאה) ע"ד הקראים והמסורה ור' משה הנקנן ור' מוחה ועוד ועוד — כולם דברים כמלים הם כי כבר נשא אותם רוח הבקרת ויטאטאם במטאמי השמד. גם דבריו (צד 253) כי מהקראים למדו חכמי הרבנים להתעסק בפילוסופיא לא אמת הם, כי כפי הנודע עד עתה הקראי היותר קדמון מהמתפלספים, ר' יעקב

אלקרקסאני אשר כתב את חבוריו בשנת 937, כבר היו לפניו ספרי הרבנים ר' דוד אלמקמן ורס"ג ויביאם כפעם בפעם. ושם (צד 257) צריך להעיר כי עוד בספק הוא אם העתקת ספר האמונות רס"ג נעשתה מר' ברכיה, וכמו כן אם כתב רס"ג מבוא לתלמוד, ותחת יוסף ברסטיא צ"ל כפי הנראה כרסנויא (מארץ כרסאן בפרס, ראה המניד לשנת 1877 צד 134). ושם (צד 258) נאמר כי החכם הרביעי מהשבויים היה נחן בן יצחק כהן הבבלי בנרבונא, אולם טעות ההשערה הזאת הראה גיינר במוכיח (III, 3-4) בראיות אשר גם המתעקש לא יוכל להכחישן. ושם (צד 259) כתוב כי לרב שרירא גאון קצצו ידו האחת ואח"כ הוכתה והוא שלא ברקדוק כי אצל הראב"ד נאמר: „ונתלה רב שרירא מידו אחת“, אשר הלשון הזו באמת מנומנס הוא, והשערת ר' יעקב רייפמאן כי צ"ל „ונתלה רב שרירא מיד וימת“ ידועה. ושם יקצוב עת הולדת רב האי גאון לשנת 969, והאמת כי נולד שלשים שנה קודם כאשר הראיתי במניד (שנה הנ"ל צד 311), ונכשלו בזה החכמים ע"פ טעות הסופר בס' הקבלה להראב"ד. גם הנאמר שם כי רב שמואל בן הפני חזר בו מדעותיו בפילוסופיא בטעות הוא, כי המקור לזה הוא ההוספה בתשובת רה"ג הנמצאת בס' מאירת עינים לר' יצחק עכו, ומקור משחת הוא, ואם נאמין לדברי בעלי הסודות הלא גם הרמב"ם חזר בו באחרית ימיו ונעשה מקובל. ושם (צד 260) יקצוב את זמן הקרקסאני בין שנת 970-1000, ובאמת היה בן דורו של רב סעדיה, אך זאת לא אחשוב לו לחמאת, כי הדבר הזה נתברר לי לפני זמן לא כביר ע"פ כ"י באוצר הספרים שלנו. ושם (צד 261) יאמר כי בן אשר היה קראי ומעות מוחלטת היא כאשר הראו ר' עקב ספיר והמנוח ר' דוד אופנהיים. ושם (צד 271) תחת אבן חיוג צ"ל חיוג. ושם (מצד 272 והלאה) יקרא המהבר את רב שמואל הנניד בשם אבן נגראלה כי נכשל בטעות גרעץ, ובאמת צ"ל אבן נגראלה, כי דברי גרעץ (נעשיכטע חלק ששי מהדורא שניה צד 3-382 בהערה) כי הדלת והריש לא יתחלפו בערבית בטלים ומבוטלים הם, וכל אשר השקף רק פעם אחת בחייו בכ"י ערבים יכוזבו על פניו, וכמה פעמים יצטרך הקורא בכ"י לסמוך בהבדל שתי האותיות האלה על כוונת המאמר או להשאיר הדבר בספק. ולטעותי הקולמוס אצל הדר. בעקק אשוב Naharwend תחת Nehawend (צד 249), Balk תחת Baleh (צד 254), יהושע Iosua תחת יאשיה Iosias (צד 256) וכדומה. מן הדוגמאות האלה יראה הקורא כי עוד ימים רבים לסופרי ישראל לברר הספקות ולהסיר קוצי השבויים מכרם דברי הימים לבית ישראל עפ"י ספרים כ"י ועפ"י הדרישות וההקירות המפורזות אחת הנה ואחת הנה בספרים ומכתבי עתים שונים, וכל החושב כי בהעקקה או בקצור מספרי גרעץ ופירסט יצא ידי חובת סופר נאמן אינו אלא מועה ומטעה את הרבים, ועתיד הוא לתן דין וחשבון לפני כסא משפט הבקרת הנאמנה].

(4) סדר תפלות הפלשים נעתק מכושית לעברית על ידי יוסף הלוי.

פריז 1877.

הנוסע הנודע הזה היה בשנת תרכ"ז בארץ כוש כציר נאמן לשולחיו, הם ראשי חברת כל ישראל חברים היו, אשר שלחוהו לדרוש ולחקור על אודות שארית בני ישראל הנדחים בארץ כוש, ובין שארי דברים יקרים וזכרונות אשר הביא ר' יוסף הלוי מנסיעתו זאת הוא גם סדר התפלות הזה אשר נכתב בעבור הנוסע מהסופר רובבל בן יעקב מעיר קבטא בשפת עמו וארצו. ותודה רבה וברכה תבואתה לראש יוסף הנוסע והמעתיק ולראשי חברת כ"ה בפריז וחברת ספרות ישראל (Society of Hebrew literature) בלונדן אשר הוציאות הספר לאור, תהי משכורתם שלמה! — והנה בכלל צדק המעתיק כי מתפלות האלה נראה כי נקית אמונת הפלשים מכל תערובת זרה לרוח אמונת היהודים; אך בכל זאת מפרטים אחרים נראה כי איזה דברים קלי הערך למדו מאת הנוצרים הכושים שכניהם, כאשר יורה למשל שם סדר התפלות בכושית: מצחף סעתת (ספר השעות). המסכים לשם Horae אצל הנוצרים; כמו כן במאמר (צד 7): צדיקים ועדים וטהורים בתוך הנן" המלה עדים היא המלה: Martyroi אשר השתמשו בה נוצרי היונים להאנשים אשר נהרגו לקדוש שם הדת הנוצרית. וזולת זה נעיר כי תחת הבאור הרגיל לשם (פלשים) (פלאשא, פלאסיאן) אשר הביא המעתיק (צד 3 הערה 2) והוא גולים או בני גולה, הציע ה' דאבדיע זה מחדש פירוש אחר, כי השם נובע משם המקום פלא בארץ כוש כאשר יכנו עצמם יהודים אחרים קאילאסיאן על שם המקום קאילא (ראה בחשבונות האקדמיה בפריז לשנת 1877 צד 22). לתפלת המלאכים (צד 4) אעיר כי גם הכותים יש להם תפלות המיוחסות למלאכים ויצאו לאור על ידי פיטרמאן בשנת 1873; ועל כי התפלות האלה נתחברו בארמית לכן שערתי במ"ע הצרפתי Revue critique לשנת 1874 (עלה 40 צד 210 בהערה) כי המאמר בשבת (דף ר"ב) ובסופה (דף ל"ג): כל השואל צרכיו בלשון ארמי אין מה"ש נזקקין לו שאין מה"ש מכירין בלשון ארמי, ערוך הוא נגד השומרונים, ובעל המאמר הוא ר' יוחנן אשר ישיבתו היתה בציפורי קרוב למושבות השומרונים. שם (צד 7): "בשעה שלישית בלילה דין גהנם כ' ושעה זאת לא יוכל אדם להגיד אותה ואם ידע איש להתפלל בשעה זאת יכבש יצרו ישמע הבורא תפלתו" — זה יזכיר הגדת התלמוד ע"ד עת הזעם (ברכות דף ז'), והנה נמצא כי גם ע"ד עת רצון (לפי המקובלים: רעוא דרעין) היתה הגדה כזאת. גם קריאת התרגומל (שם צד 7) היא קבלה נושנה ראה בתלמוד מקום הנזכר, וע"ז נוסדה ברכת הנותן לשכוי בינה. שם (צד 8, בשורה 7 מלמטה צ"ל צבאות) נראה כי התפלה אל המלאכים שיהיו אמצעים בין המתפללים ובין ה', הדומה לסליחת מלאכי רחמים אשר רבים מחכמי ישראל התרעמו עליה, איננה חדשה מכל וכל; ובאמת מצאתי זכרה בכ"י מימי רב סעדיה גאון. שם (צד

הסוף אל קולת 1/1

לפי שיש להבין, באשר כי משה...
 על הענין הזה (111) אף כי...
 הנהגה זאת...
 (112) וכן...
 (113) וכן...
 (114) וכן...
 (115) וכן...
 (116) וכן...
 (117) וכן...
 (118) וכן...
 (119) וכן...
 (120) וכן...
 (121) וכן...
 (122) וכן...
 (123) וכן...
 (124) וכן...
 (125) וכן...
 (126) וכן...
 (127) וכן...
 (128) וכן...
 (129) וכן...
 (130) וכן...
 (131) וכן...
 (132) וכן...
 (133) וכן...
 (134) וכן...
 (135) וכן...
 (136) וכן...
 (137) וכן...
 (138) וכן...
 (139) וכן...
 (140) וכן...
 (141) וכן...
 (142) וכן...
 (143) וכן...
 (144) וכן...
 (145) וכן...
 (146) וכן...
 (147) וכן...
 (148) וכן...
 (149) וכן...
 (150) וכן...
 (151) וכן...
 (152) וכן...
 (153) וכן...
 (154) וכן...
 (155) וכן...
 (156) וכן...
 (157) וכן...
 (158) וכן...
 (159) וכן...
 (160) וכן...
 (161) וכן...
 (162) וכן...
 (163) וכן...
 (164) וכן...
 (165) וכן...
 (166) וכן...
 (167) וכן...
 (168) וכן...
 (169) וכן...
 (170) וכן...
 (171) וכן...
 (172) וכן...
 (173) וכן...
 (174) וכן...
 (175) וכן...
 (176) וכן...
 (177) וכן...
 (178) וכן...
 (179) וכן...
 (180) וכן...
 (181) וכן...
 (182) וכן...
 (183) וכן...
 (184) וכן...
 (185) וכן...
 (186) וכן...
 (187) וכן...
 (188) וכן...
 (189) וכן...
 (190) וכן...
 (191) וכן...
 (192) וכן...
 (193) וכן...
 (194) וכן...
 (195) וכן...
 (196) וכן...
 (197) וכן...
 (198) וכן...
 (199) וכן...
 (200) וכן...
 (201) וכן...
 (202) וכן...
 (203) וכן...
 (204) וכן...
 (205) וכן...
 (206) וכן...
 (207) וכן...
 (208) וכן...
 (209) וכן...
 (210) וכן...
 (211) וכן...
 (212) וכן...
 (213) וכן...
 (214) וכן...
 (215) וכן...
 (216) וכן...
 (217) וכן...
 (218) וכן...
 (219) וכן...
 (220) וכן...
 (221) וכן...
 (222) וכן...
 (223) וכן...
 (224) וכן...
 (225) וכן...
 (226) וכן...
 (227) וכן...
 (228) וכן...
 (229) וכן...
 (230) וכן...
 (231) וכן...
 (232) וכן...
 (233) וכן...
 (234) וכן...
 (235) וכן...
 (236) וכן...
 (237) וכן...
 (238) וכן...
 (239) וכן...
 (240) וכן...
 (241) וכן...
 (242) וכן...
 (243) וכן...
 (244) וכן...
 (245) וכן...
 (246) וכן...
 (247) וכן...
 (248) וכן...
 (249) וכן...
 (250) וכן...
 (251) וכן...
 (252) וכן...
 (253) וכן...
 (254) וכן...
 (255) וכן...
 (256) וכן...
 (257) וכן...
 (258) וכן...
 (259) וכן...
 (260) וכן...
 (261) וכן...
 (262) וכן...
 (263) וכן...
 (264) וכן...
 (265) וכן...
 (266) וכן...
 (267) וכן...
 (268) וכן...
 (269) וכן...
 (270) וכן...
 (271) וכן...
 (272) וכן...
 (273) וכן...
 (274) וכן...
 (275) וכן...
 (276) וכן...
 (277) וכן...
 (278) וכן...
 (279) וכן...
 (280) וכן...
 (281) וכן...
 (282) וכן...
 (283) וכן...
 (284) וכן...
 (285) וכן...
 (286) וכן...
 (287) וכן...
 (288) וכן...
 (289) וכן...
 (290) וכן...
 (291) וכן...
 (292) וכן...
 (293) וכן...
 (294) וכן...
 (295) וכן...
 (296) וכן...
 (297) וכן...
 (298) וכן...
 (299) וכן...
 (300) וכן...
 (301) וכן...
 (302) וכן...
 (303) וכן...
 (304) וכן...
 (305) וכן...
 (306) וכן...
 (307) וכן...
 (308) וכן...
 (309) וכן...
 (310) וכן...
 (311) וכן...
 (312) וכן...
 (313) וכן...
 (314) וכן...
 (315) וכן...
 (316) וכן...
 (317) וכן...
 (318) וכן...
 (319) וכן...
 (320) וכן...
 (321) וכן...
 (322) וכן...
 (323) וכן...
 (324) וכן...
 (325) וכן...
 (326) וכן...
 (327) וכן...
 (328) וכן...
 (329) וכן...
 (330) וכן...
 (331) וכן...
 (332) וכן...
 (333) וכן...
 (334) וכן...
 (335) וכן...
 (336) וכן...
 (337) וכן...
 (338) וכן...
 (339) וכן...
 (340) וכן...
 (341) וכן...
 (342) וכן...
 (343) וכן...
 (344) וכן...
 (345) וכן...
 (346) וכן...
 (347) וכן...
 (348) וכן...
 (349) וכן...
 (350) וכן...
 (351) וכן...
 (352) וכן...
 (353) וכן...
 (354) וכן...
 (355) וכן...
 (356) וכן...
 (357) וכן...
 (358) וכן...
 (359) וכן...
 (360) וכן...
 (361) וכן...
 (362) וכן...
 (363) וכן...
 (364) וכן...
 (365) וכן...
 (366) וכן...
 (367) וכן...
 (368) וכן...
 (369) וכן...
 (370) וכן...
 (371) וכן...
 (372) וכן...
 (373) וכן...
 (374) וכן...
 (375) וכן...
 (376) וכן...
 (377) וכן...
 (378) וכן...
 (379) וכן...
 (380) וכן...
 (381) וכן...
 (382) וכן...
 (383) וכן...
 (384) וכן...
 (385) וכן...
 (386) וכן...
 (387) וכן...
 (388) וכן...
 (389) וכן...
 (390) וכן...
 (391) וכן...
 (392) וכן...
 (393) וכן...
 (394) וכן...
 (395) וכן...
 (396) וכן...
 (397) וכן...
 (398) וכן...
 (399) וכן...
 (400) וכן...
 (401) וכן...
 (402) וכן...
 (403) וכן...
 (404) וכן...
 (405) וכן...
 (406) וכן...
 (407) וכן...
 (408) וכן...
 (409) וכן...
 (410) וכן...
 (411) וכן...
 (412) וכן...
 (413) וכן...
 (414) וכן...
 (415) וכן...
 (416) וכן...
 (417) וכן...
 (418) וכן...
 (419) וכן...
 (420) וכן...
 (421) וכן...
 (422) וכן...
 (423) וכן...
 (424) וכן...
 (425) וכן...
 (426) וכן...
 (427) וכן...
 (428) וכן...
 (429) וכן...
 (430) וכן...
 (431) וכן...
 (432) וכן...
 (433) וכן...
 (434) וכן...
 (435) וכן...
 (436) וכן...
 (437) וכן...
 (438) וכן...
 (439) וכן...
 (440) וכן...
 (441) וכן...
 (442) וכן...
 (443) וכן...
 (444) וכן...
 (445) וכן...
 (446) וכן...
 (447) וכן...
 (448) וכן...
 (449) וכן...
 (450) וכן...
 (451) וכן...
 (452) וכן...
 (453) וכן...
 (454) וכן...
 (455) וכן...
 (456) וכן...
 (457) וכן...
 (458) וכן...
 (459) וכן...
 (460) וכן...
 (461) וכן...
 (462) וכן...
 (463) וכן...
 (464) וכן...
 (465) וכן...
 (466) וכן...
 (467) וכן...
 (468) וכן...
 (469) וכן...
 (470) וכן...
 (471) וכן...
 (472) וכן...
 (473) וכן...
 (474) וכן...
 (475) וכן...
 (476) וכן...
 (477) וכן...
 (478) וכן...
 (479) וכן...
 (480) וכן...
 (481) וכן...
 (482) וכן...
 (483) וכן...
 (484) וכן...
 (485) וכן...
 (486) וכן...
 (487) וכן...
 (488) וכן...
 (489) וכן...
 (490) וכן...
 (491) וכן...
 (492) וכן...
 (493) וכן...
 (494) וכן...
 (495) וכן...
 (496) וכן...
 (497) וכן...
 (498) וכן...
 (499) וכן...
 (500) וכן...

מאסף נדרהים

רב שמואל בן חפני וספריו

- (המשך מגליון 5)
- (h) ספר בדיני עריות (?) אולי נזכר מהקראי ר' ישראל האסקנדרר (94).
- (i) ספר הזנאים, נזכר בתשובה לרב האי נאין התנו (95).
- (k) ספר השותפות, נזכר אצל בעל העמור (96).
- (l) ספר המזנה, בא זכרו בס' המכריע לר' ישעיה מטריני (97) ובהקדמת ר' יעקב עכנאי (או עכנאי) להעתקת פירוש המשניות לרמב"ם מסדר נשים (98).
- (m) תשובות ברנים והלכות והנודעים לנו הם: שתים עשר או שש עשר בשערי צדק (99), אחת בשערי תשובה (100), ארבע בהלכות פסוקות (101), אחת מ' אישתורי הפרזי (101a) ואחת מ' סעריה אבן דנאן (102), ואחרים (103).
- (n) הלכות מיוחדות כמנו כבלי הודאת המקור, אשר כפי הנראה על הרוב לקוחות הן מספר המצות או השערים, נזכרו מ' יצחק בן גיאת בהלכותיו (104), מ' יצחק בן אבא מ' בספר העמור ומ' אבדום בן יצחק אב"ד באשכול (105), מ' אשר מטילדא ובנו בעל המורים (106), מ' כרדכי בן הלל (107), מ' צדקיה בן אברהם בשבלי הלקט ובתנאי (108), מ' ארזן הכהן בארמות תיים (109), מ' יעקב לגא באגור (110) ואחרים (111).
- מחבריו בפלסופיא דדתות נודע לנו רק הנקוב בשם: כתאב נסך אלשרע ואציל אלדון ופרועה (ספר ע"ד בטול התורה וישרי הדת וענפיה) (112).
- מספרו זה נודע עד עתה רק אח אשה הביאו בן בלעם והרד"ק בדבר בעלת אוב אשר הבאנו למעלה (113), ומקום אחר הביא הראשון מספר הזה גם בפירושו לכפר ברב"א אוקספורד בענין התשובה (114); ר' משה בן עזרא בספרו כתאב אלמתאצתה יאלמד אברה (אשכול הכופר) וספר, כי רב שמואל מספרו זה,

כמו ר' דוד אלמקין, הראה כי אין ממש בטענת הישמעאלים, כאמרם כי שפת ספר האלקראן שלחה וסגנון לשונו יוכיחו כי מן השמים הוא (115). לפי ההשערה גם הקירות בן חפני וראיותיו נגד קרמות העולם (אשר הביא הרמב"ם, ראה למעלה הערה 26) ונגד ההנשמה (כפי אשר הביא ר' אברהם בן הרמב"ם למעלה הערה 27) מצאו מקומן בספר הזה, וכפי הנראה אליו כונו גם ר' יהודה בן ברזילי (116), ר' שמואל מצייטא במכתבו להתנצלות הרמב"ם (117), ור' תנחום ירושלמי בהקדמתו למרשד (118).

בספרי הקראים הקדמונים נמצא כי יתוכחו כפעם בפעם עם רב שמואל, ויביאו טענותיו נגדם בענין העבור וחדש האביב; אך לא נדע אם כתב נגדם חבור מיוחד בענין הזה, או ערך טענותיו בפירושו לתורה, כי בחלק הנשאר לנו לפליטה מפירושו לדברים מצאתי כי יבטל דבריו ענין אשר יחייב להפריש מעשר מן המתכיות (119). הקראי ר' יוסף הרואה בספרו המכונה כתאב אלאסת בצר (ובעברית יכנהו הקראים המאור הגדול) יביא כפעם בפעם את דבריו וישיב עליהם (120), גם יאמר כי כתב נגד בן חפני בחבור אחר הנקרא כתאב אלהדאיה (121). וכבר הבאנו למעלה (הערה 94) את דבריו השיר מהדין הקראי ר' ישראל האסכנדר, אשר מהם נראה כי התוכה רב שמואל עם הקראים בדיני עריות, ואולי חבר בזה ספר מיוחד. לפי השערת ר' שמחה פינסקער היתה כונת ר' ישראל הזה גם בשיר אחר, "ע"ד השופט שמואל מכני לוי אשר הקימוהו עליו קהל צען, אל בן חפני (122); והנה אף כי בלוקטום אשר נביא מפירושו לראש פרשת שופטים ימצא הקורא בעין סמך וראיה לדעת פינסקער, כי טורים אחרים משיר הנוכח נראים כערוכים נגד דבריו בן חפני (123), אולם בכל זאת השערת פינסקער רחוקה היא בעינינו, ומלבד טענות פירקאוויץ (בבני רשף בשחר) גם מדברי השיר בעצמו נראה כי הקראי ר' ישראל ירה חציו מול ר' שמואל אחר אשר היה בן דורו ולא לכן חפני הקדמון ממנו.

לפי עדות ר' יונה בן נאנח אשר הבאנו למעלה (הערה 40) הוזהר רב שמואל על העסק בחכמת הלשון הוזהרה גדולה ומביא עדים בשבחי אנשי הצחות, גם אמר כי הצחות בדבור והמחירות בחכמת הלשון לא תהיינה כי אם בעמוד על שרשיו ותכן שמשויו. והנה עד עתה לא היה נודע אם כתב בן חפני דבר מה בשפת עברית צחה, כי כל הנשאר לנו לפליטה ממנו כתוב או בשפת ערבית או בלשנא דרבנן בעלי התלמוד; אולם זה לא כבד מצאתי בפירושו לפרשת ויחי כי היה נאה ורש ונאה מקיים, כי שם יביא את החרוזים אשר כתב בקנתו על סות אביו רב דאני וקראם בשם הספדות, ומחרוזים האלה (אשר עד כה חשבו כי הם מרב חננאל)

נראה כי באמת ידע לדבר צחות, אף כי כדרך הימים ההם תוכן דברי שירתו לקוחה ממליצות תלמודיות.

ואלה הם החרוזים אשר כפי הנראה חבר גם פירוש להם כמנהג הערבים:

„וקד'כנא אלפנא הספדות קילת עלי ואלרנא דיאן אלבאב בן (sie) מר חפני
בן כהן צדק נאון נוחם ערן מנהא קולנא" (ובהעתקה לעברית: וכבר חברנו הספדות
אשר נאמרו על אבינו דיינא דבבא בן [המלה בן היא טעות המעתיק] מר חפני בן
כהן צדק נאון, ומתם הם החרוזים):

„עפר קברו מור ואהלוח, דורש ננעים ואהלוח"

וקלנא (ואמרנו עוד):

„מי מסיר ספקות, ומברר הלכות פסקות"

וקלנא (ואמרנו עוד):

„תורה רבין, ותלמידים קבין, כלובש תשבין, וקריאת יעבין" (124)

„ולנא פי כל קאפיה מן הדה אקואלא ואסעה לא נמול בשרחא (ולנו על כל
אחד מחרוזים האלה דברים רבים לא נאריך פה לפרשם)".

ונעזר עוד כי מראש פירושו לויחי נראה כי היו נודעים לו גם באורי הנוצרים

למבתי הקדש (125), ואולי ממנו למד חתנו רב האיני לשאול את פי ראש כהני

הנוצרים בדבר פירוש המקרא הקשה בתהלים (קמ"א ה') כאשר ספר זאת בארוכה

ר' יוסף בן עקיני בבאור לשיר השירים בשם כתאב אלא סת ננא (ספר העושר)

מרב שמואל הנגיד (126).

מכל האמור עד הנה נראה כי צדקו סופרי דברי הימים לבני ישראל, אשר

זכרו את רב שמואל ואת חברויו הרבים לטובה ולברכה (127). ונוסף כי גם המקובלים

לא השכו ממנו את הכבוד—המדומה—לספר, כי על ידי ספר יצירה נתגלה לו

תפלת הדרך מן השמים (128); ואולי ספר ר' בחיי בן אשר אודות שם בן מאה

אותיות, אשר הוא מסורת רבינו שמואל הכהן ז"ל שקבל מרבו ורבו מרבו מפי רב

הגאון (129), יתיחס גם כן לבן חפני, כדרך בעלי הנסתרות לתלות באילן גדול.

ואמנם הנאון הזה בחייו התמרטר והתקומם נגד דעות זרות כאלה והתאמץ בכל יכלתו

לטהר את נ דת היהודיה מכל זמורת זר; לכן יהי תמיד שמו לברכה וזכרו יעמור

לתפארת בקורות אומתנו!

זה המעט אשר עלה בידנו לקבץ אודות האיש הגדול הזה, ובצפיתנו נצפה

כי בהגלות נגלות מטמוני הספרים מקדמוני ישראל האצורים עוד במסתרים תתרחבה

גם ידיעותינו—אודותו ואודות ספריו הרבים, ואז עוד יוקר ערכו ויגדל כבודו—בעיני

מוקרי חכמת ישראל ובינת נבוניו הקדמונים! —

החוקים והמשפטים אשר יקראו עליהם יקראו יום קדש. והיום הזה יקראו יום קדש. והיום הזה יקראו יום קדש.

כי יקראו עליהם יקראו יום קדש. והיום הזה יקראו יום קדש. והיום הזה יקראו יום קדש.

כי יקראו עליהם יקראו יום קדש. והיום הזה יקראו יום קדש. והיום הזה יקראו יום קדש.

הערות:

- (1) את הנורע עד כה אודות רב שמואל בן חפני ימצא תקורא אצל הרב ש"ר בהערה 8 לתולדות רב האי גאון; צונץ כמ"ע הראשון לגיוני חלק ד', ומשם הועתק בחלק השלישי מנעומאמלטע שריפטען (צד 4—183), וראה גם בספרו ריזאוס (צד 2—191); "מש"ש בקאטלוב בודליאנא (צד 2469); גרעמץ בראש החלק השני מספרו קורות היהודים. ופה במאמרנו זה נשתל לעצוק אזהר צעדים להלאה ע"פ סודיעות אשר אספנו מספרים כ"י הנמצאים באוצר הספרים דפת פטרסבורג, וגם מספרים נדפסים; ועד לנו כי באוצר הספרים בהם ימצאו רק מעט מועיר מספרי קדמונים, וכמו כי ימנע מספר הספרים בביתו. ולזה יסלחו הקוראים במצאם הפרגות ושגיאות, ומי יתן והיו החכרונות והשגיאות כמאמר הזה מנויות! ומה המעט הבאנו בשלמות המאמרים הנצרכים לנו לתועלת האנשים אשר הספרים אינם מצויים בידם למען ימצאו הכל פה כשלחן ערוך, (2) השם חפני נמצא בתנ"ך רק פעם אחת (בן הכה"ג עלי), וגם במדרש רבה פעם אחת (בראשית פרשה י"ז: דברי חפני בר יצחק, ולא בא זכרו בחפני וסדר חנאים ואמוראים לבעל סדר הדורות); ועוד פעם אחת נזכר בירושלמי סוף בלאים וכתובות. (פרק י"ב הלכה ג') וכבלי שם (דף ק"ג ע"א) אחד משמשי ר' יהודה הנשיא בשם יוסה (בירושלמי) או יוסף (בבבלי) חפני; אך בבראשית רבה (פ' ק') הגרסא יוסי הפינו, אשר כפי הנראה השם השני הוא תאר, כמו יוסף (בירושלמי, דבבלי שמעון) אפרתי הנוצר אצלו. ואם נאמר כי אפרתי הוא על שם מקום הנקרא אפרת או פראתי (תאה ערך מלין לרש"י צד 232, גרינברג בחלוצ התשיעי צד 30) יהיה לפי ההשערה הקרובה גם תואר חפני על שם איזה מקום, ואולי צ"ל חפני, מעיר חיפה או בית חיפה, קראיתא כבבלי מגילה (דף כ"ד ע"ב) חפני נבשני (המבואר שם לחל: אנשי בית חיפה ואנשי בית שאן), וראה גם בירושלמי ברכות (פרק שני ה"ד). ויה"ש בחלוצ התשיעי (צד 30) והעשירי (צד 18) הלך בדרך רחוקה לבאר את השם חפני מלשון יונת. ובחשימה לספר כתאב אלשפעה כ"כ פטרסבורג כתוב: "האליף שמואל הכהן גאון אלהופני בן אב גאון". והשבוש בחשימה זאת נראה לעין, גם המלות גאון אלהופני נתקנו על ידי מופר מאוחר; ונראה מזה כי חשש חתקן את השם חפני לתאר דעמטור אות מלות על סח"ד ויניצואה, דף ס"ז ע"ב, כפי המובא במובא התלמוד לר' יוסף ו' עקנין בחקדמה צד XVI) נאמר: רב אלפס סמוך על ר' שמואל בן חפני, וכפי הנראה הוא מענת הרפוס (בעמור או במבוא התלמוד?); וה"י רייפמאן בתולדות ר"ה (צד 67) העתיק כיאות בן חפני. ושם כת"ל מהעמור ד' לבוב דף ג', ראה המוכיד 84, III) נרשם לרבינו חפני, כפי הנראה תחת לר' שמואל בן חפני, ונחלק זה מהעמור אינו כנמצא פה. והנאך אלהופני אשר נתנו איה מעתיקים לר' יהודה אלהריו, ואחריהם נמשך פירשט, הוא על פי מעותה זימנס הייזש ארשיי דרבה יחסי (3) שלשלת היחוס של רב שמואל לא נודע עד כה, ומצאנוה זה לא כביר בפירושו לפרשת יחי, והמקום הזה מוכא מתאנו למטה בפנים. והנה שם יקרא את אביו ככנוי ריאן אלבא, והוא

חפני האמני דינא די בכא הנוכר ביקום פורקן אחרי ראשו בלה וראשי גליות וראשי הישיבות ;
וכפי השערת הרש"ר בערך מלין (צד 2 , אות אב בית דין) נקראו כן הדיינים היושבים לשפוט
בשער , וציון שם לאגרת רב שריא ; אך לא העיר כי מאגרת רש"ג נראה ברור , כי התארים אב
בית דין ודינא דבכא שונים הם , כי שם נאמר מתחלה על רב יוסף בן רב חייא : „אודעו וקם
ברבים ואמר סליקת נפשאי מן גאונות וחרר [ואהרית] לאבות בית דין , ואחרי כן נאמר
, ואתא מר רב וצחק לותיה [לרב יוסף] ואמר ליה לא ליקשי ליה לדינא דבכא .“ ובאמת נראה
הקורא להלן , כי רב חננאל , אשר הביא את דברי רב שמואל אודות אביו רב חפני , קרא את
האחרון בשם אב בית דין ; ובוה תסלק הוות אשר נתקשה בה הרש"ר בתולדות ר"ח (צד
9—38) ובערך מלין שם אודות התאר אב בית דין , ועוד נדבר מזה למטה . ונעיר פה כי הריב"ל
בתעודה בישראל (צד 128) מעה בכתבו : „רב שמואל בר מרי (!) גאון ראש ישיבה בפומבדיתא
היה חכם מופלג כו' ועליו העיר רה"ג שהיה מעמיק בחכמות .“ וכמו כן חשב הר"ר רייפמאן
בספרו משר דבר (צד 10) ורצה ליחס לרב שמואל זה את הכריתא דשמואל ירושלמי .

4) אביו זקנו של רב שמואל היה רב כהן צדק גאון ישיבת פומבדיתא בימי רב סעדיה
גאון והנשיא דוד בן זכאי ; ולפי ספור ר' נתן הבבלי ביוחסין בתחלה התנגד רב כהן צדק
להתמנות דוד בן זכאי לנשיא , אולם אחרי השלום אתר באמצעות רב נסים ראש בלה לא התערב
עוד בעניני המחלוקת בין הנשיא רש"ג , ובעת התמנות זה האחרון לגאון „התנגדותו איתה שעה
בפני כהן צדק ובפני תלמידיו ישיבת פומבדיתא ומינוהו להיות ראש ישיבת כורא .“ אולם לפי אגרת
רב שירא היה דוד לנשיא בטרם נקרא רב כהן צדק לגאונות פומבדיתא , והנשיא הזה כתר בו
נגד רב מבשר אשר כהרו בו בני הישיבה . וכפי הקראה רב נחמיה בן כהן צדק , אשר היה
לראש ישיבה בפומבדיתא בימי רב אהרן זקודס רב שריא , הוא בן רב כהן צדק שלמו ואחיו רב
חפני ; כי על הרוב נחל הבן מימים התם—אם אך היה בר חפני—את פקודת אביו , כעדות ר'
נתן הבבלי ע"ה ראשי בלות .

5) בעמוד הלכות תלילין (שער א' חלק 4) נאמר : „ותשובת לרב שמואל בר חפני חכם
פאס ,“ וכבר נתקשה בזה הרש"ר (תולדות רה"ג הערה 8) ותלוצצו עליו בעלי הרוואה (ח"ב צד
106 ; וראה כהם חמ"ד השי"י צד 183) וצונץ (רוסוס צד 191) נספגם אם אולי הוא ר' שמואל
הכהן אשר אליו ברח בן שטנאם (ס' הקבלה להראב"ה דף מ"ב ע"א) ; אמנם הראב"ה שם יאמר
בפירוש כי אביו זה האחרון נקרא ר' יאשוהו ולא חפני . ופרסם (נעשיבטע דער קאראער 153 ,
II) והערה 287 שם) מרה להחליט כי פאס הוא עיר מולדת רב שמואל . ובמה"ע וודישעם
ליטעראטורבלאטט לר' ראהמער (לשנת 1877 עלה 28) שערתי כי המלה פאס נשתבשה (וצ"ל
מס' מרמסא) , וזה לא כביר מצאתי כי סבר שער כזאת לעברעכט בתקדמו לשרשי הר"ק (עמוד
XLV הערה 1) .

6) פרסם (קורות הקראים במקום הנזכר) יאמר כי נולד בן חפני בערך שנת 960 למ"ה ,
אולם זה תלבו כאויר ואין לו על מה שיסמוך ; וע"ר זמן גאונותו ראה למטה בפנים .

7) כי מוזמן פטירת אביו זקנו רב כהן צדק (לפי אגרת רב שירא בשנת ארמ"ו לשנת—
984 למ"ה) ער יום מותו עברו מאה שנה , וכפי הנראה מרברי רש"ג גם רב ב"ן האריך ימים .

8) רש"ג באגרתו יגיד : „וקריה דוד נשיאה לרב יוסף בר רב יעקב גאון [ובסה"ק להראב"ה :
רב יוסף בר רב מרדכי , ובקה"ד הרכיבו שתי הנוסחאות יחד וכתב : ל' יוסף בר יעקב בר
מרדכי , כאשר העיר המו"ל שם דף ר' ע"א] ידיע בכר סגויא [ובנ"א בכר סטיו , כבר סמיו ;
וכבר שערתי בעופה למגיד 1877 עלה 14 כי צ"ל ידיע בכרסגויא , תגודע בכנוי הכראסגי ,
מאין מראסאן אשר שבת הגלה יאשיה הנשיא אחיו דוד לפי דברי רש"ג] בגאונות למסאי כו' ,

ורך בשנים הוה ותלמיד קטן הוה לגבי מר רב סעריה כו', ואתיחד רב יוסף במחסיא ואתרלדלת מילתיה לגמרי ולא הוה ליה פתחון פה אפי' בהדיה רב אהרן גאון.

(9) רב שרירא באגרתו שם: "ועד השתא ליכא במחסיא מתיבחא". והאגרת הווא נכתבה בשנת אלף רצ"ח לשמרות = 986 למ"ה. ולא אדע אנה מצא גרעין כי רב שרירא? היה שמה לאיד ושיבת סורא (אייבע ארט שארענפרייע דאריבער דאריבער [במורא] דלה עד ימי רבינו האי כו', ואח"כ הוקם (המדה גנוזה דף כ"ח ע"ב): והיתה הישיבה [במורא] דלה עד ימי רבינו האי כו', ואח"כ הוקם בה לראש חותנו אבי אשתו של רבינו האי והוא רב שמואל הכהן אבן חפני" נלמד כי התמנות בן חפני היתה אחר שנת אלף שי"ב לשמרות (1000 למ"ה) שנת מות רב שרירא והתמנות בנו רב האי לגאון בפומבדיתא.

(10) זה יש להוכיח מדברי רש"י וכן דנאן המובאים בהערה הקודמת; וגרעין שם יאמר כי עלה רב שמואל לגאונות בעזרת רב האי חתנו, וכפי הנראה סמך בזה על דברי בן דנאן במקום הנזכר. ובכ"ז הנניה (51, II) יגביל המו"ל את ימי גאונות בן חפני בשנות 1008-1023, ואין לדבריו יסוד.

(11) הראב"ד כסה"ק: "ובימינו (בימי רב האי) היה ראש ישיבה במתא מחסיא חותנו אבי אשתו רב שמואל הכהן בן חפני כו' ונפטר רב האי ד' שנים מקודם מפטירת רב האי", ודברי הראב"ד אלה נשתבשו ביוחסין השלם (ד' לונדון צד 209) אשר הכניס באמצע הספר ע"ד אלרד הרני, והסמך לזה: "ובימי אלרד דרבי היה ראש ישיבה במתא מחסיא חותנו אבי אשתו רב שמואל כו'", ושבוש דמוכה הוא מהמעותיק אשר רצה לפרש מלת ובימינו הבאה בראש מאמר הרביעי ולקוחה היא מסה"ק, וביוחסין ד' אמשטרדם (דף צ"ה ע"ב) הדברים נאמרים כראוי. ומזה נראה כי היוחסין השלם איננו תמים, כי נמצאו בו כמה מומים. ובשה"ק נמצא בזה ערכוב גדול כי בתחלה (ד' ויניצ'אה דף ל"ח ע"א) העתיק מדברי הראב"ד כי נפטר רב שמואל ד' שנים קודם רה"ג בשנת דתשצ"ד; אולם אחריו (דף דף כ"ז ע"א) שכת את דבריו אלה וכתב: "רבינו שמואל בר חפני הכהן ורבינו שמואל המכונה מיסי' ליואן וגדולי אברה הנזכרים בפוסקים כלם היו בימי ריא"ז? [היונו בראש האלף הששי?]. וכבר הריגש הקושיו בעל סה"ד (דף דף כ"ז ע"א) והגיה בצ"ע; אולם אין הדבר צריך עיון כי בוראי שבוש הוא.

(12) וזה לשון ר' בנימין: "ומשם [מעיר קופת] ווס וחצי לכוריא [צ"ל לסורא] היא מתא מחסיא שהיו בה ראשי גלויות וראשי ישיבות בתחלה ושם [קבר] רב שרירא ורבינו האי בנו ורבינו סעדיה אלפיומי ז"ל שמואל בן חפני הכהן" (מסעות מהדורות אשר, צד ס"ט).

(13) ראה ערות רב האי בתשובתו ע"ד הקמיעות וקפיצת הדרך הנרפסת בטעם זקנים (צד 56), ושם יאמר: "ובישיבת סורא היו דברים אלו רובם כי הם קרובים למדינת בכלל ובית נבוכדנאצר", וכוונתו היא, כי בימי בית נבוכדנאצר השתמשו בכלל ביריעות החרטומים והאשפיו" ונשאר הדבר לפליטה שם עד ימי הגאונים. ובהלכות ראש השנה (לח' יצחק אבן גיאת [שער] שבתה 36, I) הביא בשם רב האי: "כך אנו גורסין [התוקע] לשיר פירש שיר של קרבן או שיר של זמר כו'. ושמענו כי היה בישיבת מחסיא מי שגורס התוקע לשיר. ומין זה ובין זה לשמע אחר נתכוונו. אלא שאין אנו יודעים איך יתקע לשירים ומפני מה יתקע לה"ס". ורש"י (ר"ה כ"ח ע"א) הביא הגרסא האחרונה בשם יסוד מודו ר' יצחק בן יהודה: "התוקע לשיר להכריח דוח רעה מעליו", ומלתא דפשיטא ריה לרבו של רש"י הצרפתי מיבעי ליה לרב האי; ואיך שיהיה נראה עכ"פ כי כסורא היתה האמונה בכשוף ובשדים מתפשטת יותר מבפומבדיתא. (14) זה נראה מאשר הביאו אותם הקלמונים תמיד ביחד כמו ר' יונה אבן גאנח (הקדמה

לרקמה צד V, XII), ר' שמואל אבן גאמע (ייד. צייטשר. לגייגרי 303, III), הרמב"ם בהערה למורה אצל מונק 462, I), בנו ר' אברהם (מלחמות ה', ד' ווילנא, דף ב' ע"א), ר' תנחום ירושלמי (בהקדמה לאלמרשר כ"י פ"ב), ר' שמואל ספוריא (קבוצת מכתבים ע"ד המורה, מהדורת רש"ו"ה צד 91) ואחרים; וראה עוד למטה.

15) בפירושו הערבי למורה מצאתי איזה פעמים כי יחלוק נגד דעת רס"ג, כן למשל ע"ד המצות השמעיית, אודות האנשים שאסור להם לטול לקט שבהה ופאה ומעשר עני, וע"ד האשה שהבעל נותן לעבדו, והראב"ע לפסוק והנחש היה ערום (ראשית ג' א') כתב: ויאמר רב סעדיה גאון אחר שהחברר לנו שאין דבור ודעה כי אם באדם לבדו, נצמךך לאמר כי גם הנחש גם האתון לא דברו, רק מלאך דבר בשבילים. והשיב עליו רב שמואל בן חפני: ולא באר מה היתה טענת רב שמואל ואיך היתה דעתו בענין דוח; ור' יוסף בן אליעזר בפירושו להראב"ע (צפנת פענח או אהל יוסף סי' קנ"ו) וביא את דבריו הנוסחא הראשונה מהראב"ע אשר בה לפי דבריו נמצאה טענת רב שמואל: „אלו היה הנחש מדבר למה אינו מדבר עוד היום ר"ל זרעו, כי אין בכתוב זכר שתאלמה (צ"ל שתאלמנה) שפתותיו"; והדברים שתומים, כי אין זה טענה נגד רס"ג אשר גם הוא החליט כי לא דבר הנחש; נוסף לזה באוצר נחמד (II, 217) נדפסה השטה הראשונה מהראב"ע למקום הזה ולא נזכר שם בן חפני כלל, לכן עד אשר יתגלה באור זה האחרון לבראשית לא נוכל לברר הדבר. ולמלת עזאול (ויקרא ט"ז ח') הביא הראב"ע: „אמר הגאון כי עזאול שם הר כו'. והגאון הלוי תפשו כי האף במלת עזאול בין זין לזין, ולפי הנראה צ"ל והגאון הכהן תחת הלוי, כי את רב שמואל הנגיד (כאשר יחשיב צונץ ריטוש צד 192) לא יכנה הראב"ע בשם גאון, אך לפי ערות הר"ר שו"ח"ה (מאגאצין לברלונער I, 85) נמצא בשני כ"י: והגאון ר' מבשר הלוי, לכן הדבר עוד בספק. ואצל אחון בלעם כתב י' עזרא (במדבר כ"ב כ"ח): ויאמר הגאון כי לא דברה האתון ורב שמואל בן חפני תפסו; וגם פה לא נדע כמה היתה תפוסת בן חפני, ואולי חשב את בלעם לנביא כפי מאמר חז"ל בישראל לא קם, אבל באומות העולם קם ואיות זה בלעם (ספרי נהריות פריערמאן דף ק"ג ע"א, מורש רבה בבבב"ר פרשה י"ד, וראה עוד ראש פרשה כ' שם), וכבר ידענו כי האמין בנסים שנעשו לנביאים כפשוטם. ור' ליבוש לעף בספרי האשכנזי המכונה המפתח (צד 170 הערה 82) יכתוב בפשיטות, כי לפי דעת בן חפני דברי האזון שמע בלעם רק בפנימיות לבו ובמראת הנבואה; אולם לא ציין המקור לדבריו, וכפי הנראה הם רק השערה ממנו. ור' יהודה י' בלעם בפירושו לשמואל א' כ"ח (כ"י פ"ב) והרד"ק שם הביאו עוד ענין אחר אשר בו נחלקו רס"ג ובן חפני, כי לפי דעת האחרון (בספרו נסך אלשרע כפי ערות בן בלעם, ותרד"ק לא ציין המקום) לא ההייתה בעלת האוב את עמואל רק עשתה מעשיה בערימה והחבולה ככדי לרמות את שאול, זרב סעדיה ורב. האמי יאמרו כי החייהו ה' כרו שיסגר לשאול את העתידות וראה הערה 20. (המשך יבוא)

מאמרים ארוכים ע"ד מטבעות היהודים להדר' מרלבאכר ממינען אשר הדפוס כבר מתברר
 ויחידה ע"ד השקלים די ויחידה זרחה [כ"ד] יס"ק יא יחזק יא יחזק יא יחזק יא יחזק יא יחזק
 (א) ש' שטרטברג בעל הסמיון (פערנוך) לקורות היהודים בפולין אשר דברתי אודותו
 במהברתי היהודים ושפת הסלאוונים (73) הדפוס מחדש ספר קורות היהודים בפולין, אשר עוד
 לא הגיע לידי, חונס ספי דברי מה"ע ימלאו בו כל החסרונות והשגיאות ממהברתי הראשונה;
 זה יורה לנו עוד הפעם כי לא כל בעל הסמיון חכם! יחזק יא יחזק יא יחזק יא יחזק יא יחזק
 (ב) הדברים האמורים ביריעה הקודמת אודות ספר הקורות להדר' בעקק וכתבו גם
 לחבור דומה לה מהדר' לעפין (Levin) הקוב בשם: לע הרבנך דער יידישען געשיכטע
 חונד ליטערטור, וירענר 1877. יחזק יא יחזק יא יחזק יא יחזק יא יחזק
 (ג) בחוברת הראשונה לשנה זאת מה"ע הסולאני לעטערנדע הולא דכ' נייבווער
 לאור חיזה שירים מר' שמואל הנגיד ע"פ כ"ו חוקספורד עם חיזה הערות מהרש"ו, ואלה
 מהשירים האלה נמלא גם בכ"ו פ"ב; ובמה מקומות נוסחאות הב"י שלנו מנוסחאות הב"י
 הכוליאני, ובחיזה פרטים דעתי שונה מדעת הרש"ו. כמות המחבר, כאשר אברה כל זה בקרב
 (ד) בחוברת השניה מה"ע לחברת דורשי המורה באשכנז נמלאו חיזה מאמרים השייכים
 לספרות ישראל: (1) אודות ווחי הערבים נגד היהודים והגאונים מגולדסה. (2) ע"ד הענין
 הזה מן מיללער ופשייטיינדר, עם סקוים מהאחרון לספרו פולעמישע ליטראטור (3) בקרת
 הספר החדש מלגרנד (Semitica) ע"ד נוסחאות בישיה ובאור מלות ארמיות הלקוחות משפת
 פרס) על ידי נאלדע. יחזק יא יחזק יא יחזק יא יחזק יא יחזק
 (ה) מספר הערך השלם אשר דברנו ביריעה הקודמת ילאה עתה לאור המחברת
 השניה, וכל אשר דברתי מהראשונה גלות גם לשניה. יחזק יא יחזק יא יחזק יא יחזק יא יחזק
 (ו) ספי מכתב הדר' ר' אברהם בלוגר [הנהו הוך עוד הפעם למסעו] בארץ אפליא
 לבקר ולדרוש בכ"ו עברים באזרות הספרים דשם, ה' יוליא דרנו! יחזק יא יחזק יא יחזק יא יחזק יא יחזק
 (ז) דינמא פס' ובר צדיקים (המשך).

לקוטים מב"י.

כוונת והוראת הפרק החמשה וארבעים, סבת התמעטות
 הקראים בערי העליץ וקרסנא גורא על ידי הרקים
 הנק' קוזאקי הקושרים, ושזה היתה סבה להעתקתם
 מעיר קרסנא גורא לעיר לוצקא.

פרק כ"ה. יהי בשנת רל"ו לאלף הששי שהיא שנת אלף תע"ו לנוצרים.
 התקשרו קשר חזק ואפיץ הנק' קוזאקי מאנשי הכפרים הנקראים סנויק או

כאכול שבמדינת אוקראינא, ובראשם שני שרי צבאות מהם, הראשון הוא ניצאי.
השני הוא האלאי בונדא. קומו [צ"ל קמו] ומרדו והרימו יד באדוניהם ונקבצו
פה אחר ביד חזקה להשמד להרוג ולאבד לגמרי עד לבלת את כל הסננים הפולוניים
הנקראים פומי שציקיבל"ק מנרוא ואת כל אנשי פולין הנקראים שלי אבא
בלשון הוסייא דווראנין. ואף את כל היהודים שבמלכות פולין, ובימי זיגמונד
אוונסטום מלך פולין פשטו השני שרים הנזכרים עם חילם והתחילו להשחית ממדינת
אוקראינא, והלכו ושטפו משם במהלכם למדינת פודוליא, פומויא, ואלין.
והחריבו ערים רבים ושפכו דם הפוליאקי והיהודים בלו הניגה, וגם את העיר העליץ
החריבו עד שנשארו מהקראים לבד מהנמלטים כמה בעלי בתים, ואת הנשארים הרגו
לפי הרב באין המלח. וגמשם סבבו ונמשכו ההם [כן] בהרב שלופה ובאו לעיר
קראסנא גורא ויהרגו עיר מתים וישרפוה באיש [צ"ל באש] לא השארו שריד, וגם
מן הקראים הדרים שם לא נשארו רק כמה בעלי בתים שנמלטו לנפשם בתחבא
בהרנישם ביאת החמה השפוכה עליהם. או כשמוע המלך זיגמונד אוונסטום הנ"ל
בא עם חילו ונפל פתאום עליהם על הר קראסנא גורא מפאת האהת, ומפאת השנית
שר צבאו הנקרא בלשונם הסמאן פולני קורובניי פאן קלזנוסקיי, וכתרו
ועטרו את הרקים ויכוס ויכתום והחריבו עד שגם ניצאי וחברו האלאי בונדא שניהם
נפלו שדודים הללו חרב לפני חיל המלך, וירדפו אחרי שאריתם עד עיר צונוב
ולא השאירו מהם בחיים עד אחר, וביום ששי לחדשם ליסטופאר (נויאבר) בשב
המלך זיגמונד הנ"ל ממלחמת הרקים בשנת הנ"ל, אסף וקבץ את שארית הקראים
הנמלטים מחרב הרקים וינהמם וירחמם ויחוק ידיהם בכתנות, אך כי נשארה עיר
קראסנא גורא חרבה ושטמה שרופה באש כסוחה עד היסוד בה באין שם עוד מקום
לדור, על כן לקח המלך הנ"ל את שארית הקראים והעתיקם והעבירם את נהר ספיר,
והושיבם לעמת מבצר לוצקא ברחוב כיחוד על שפת הנהר אשר עד היום הזה המה
דרים שם, באשרו ובקימו בכתב ידו את כתבי החרייות הקודמות, ובחוקו את השדות
והחקקעות המוחזקות בידיהם מקדמא [כן] דנא להיותן להם לצביתות, ובהשאירו להם
רשות וחפשויות כמקדם לכל משא ומתן לכל דבר, בשוה עם הנוצרים, וגזר להם
שיגנוו וישמרו את אשור כתבי החרייות הנתן להם ממנו בערכיריווים של עיר למבערנ
הנ"ל תחת נזמר ט"ו הנזכר, ואת ההעתק מכתב האשור ההוא שישאירו בידם
וכן עשו.

כוונת והוראת הפרק הששה וארבעים, העתק

הקראים מתושבי לוצקא לעיר דעראזניע.

פרק מ"ו, ויהי כנ ארכו הימים ויפרו וירבו הקראים אשר בלוצקא ויתעוררו

מקצתם לתור להם מנוחה במקום החבת ידים ראוי לדירה. להתעסקות משאם ומתנם (כי היו בהם פוזרים גדולים נוסעים למדינות רחוקות עם סמורותם נותנים בים דרך ובמים עזים נתיבה) ויבחרו להם מקום ראוי לעסקם את עיר ד ערא וזני ע החוקה מעיר לוצקא לבד שש פרסאות (מילן) בעבור היותה בנויה על נהר הוורין. ויעתקו שמה מלוצקא כששים בעלי בתים (כאשר האיני גם שמות הנעתקים ההם רשום בפנקס בירי זקנינו עודני בעיר מולדתי בלוצקא אשר ביניהם היו גם אבות אבותי אשר באחרונה נעתקו משם לעיר העליץ כאשר נבאר בפרק זה. וזה היה כמאתים שנה קדם שנתנו זו). ויתישבו שם ויבנו להם בתים לדירה ובית כנסת [כין] לחפלה. (אשר הוא עדי היום עומד קים מוחוק בירי הרבנים הדדים שם כעת. אשר ראיתיו גם אני והייתי בתוכו כמה פעמים. כי יש שמה גם קברות הקראים ההם והלוצקיים הולכים לקברות ההן בכל שנה להזכיר שמות אבותיהם וקרוביהם הנקברים שם). אך גם שמה לא הונח להם ולא האריכו ימים בדירתם שמה. כי האיש הכפתי גונטא שמו אסף גדוד עצום מהכפריים והתקשר על הליחים ועל היהודים לאבדם לגמרי. ויצא מארצו ממושב כפרו באוקראינא במתי מעט. ובכל מקום שכא הוא במהלכו נתחברו אליו עם רב מהכפריים ונתוספו המון רב וחיל כבד מאד. ועבר ושטף ביד חזקה בודון וההריב בלי חמלה עמים רבים ער שהגיע גם לעיר העראונויע הנזכרת והחריבה באופן שלא החיה אדם קטן וגדול חוץ מהנמלטים על נפשם. ואז הקראים הנמצאים שם מעט מן המעט חזרו לאחיהם שבלוצקא. ומתם והם אבות אבותי נעתקו להעליץ אשר עד היום משפחות אבי ואמי כלם דרים שם. (הסוף יבוא)

(ג) באור רב סעדיה גאון לס' שמות. כבר הודעת כי בשנת תרל"ד מצאתי בסלע היהודים את הבאור הזה והוא יחיד בעולם, ועל הרף האחרון ממנו אחרי סוף הפ' רשום בכתב הסופר: „כמל אלכתאב בפצל אלה זמנה מן תפסור [בחסד האל ובמתנתו נשלם הספר מכאור] ראש הישיבה סעדיה בתבי יוסף רוח ד' תניתנו". ובעבר השני מרף הזה נמצאת רשימה מחוקה ובקושי קראתי המלות האלה: „ואלוללה ב... כאנת פי ג... לילה ד' ו' באלול... וסבע מאיה ע"ב לכליקה שמתה ובסיטה וכסידון א"ש... לשמרות תתקמ"ו לחורבן אלתאניה... ו"ג באדר הכריו... ידיו לא יצאו כל... [ורעש הארץ... היה ב... ליל ד' ו' אלול... וסבע מאות ע"ד לבריאה שנת שמתה פשוטה וכסידון א"ש... לשמרות תתקמ"ו לחרבן שני כו' כו']. והנה כבר מהבאורים אשר הביאו בשמו הראב"ע וה' בחי ואחרים נודע כי הרס"ג פירש את מעשה מלאכת המשכן וכליו ע"ד הרמו והמספרים, וקצת מבאורו למעשה המנורה הבאתי במניד לשנה העברה (צד 279) ונמצאו שם איזה טעות הדפוס, ובאור שה"ש פרס"ג נמצא כבורליאנא ראה במזכיר תרכ"ט צד 140); וכעת אביא הלק מפירושו ע"ד שתי אבני האפוד וזה לשון הגאון: „ואמא קסמה אל"ב

אלפסם עלי אלהרין פאנתא עלי מא אצף ראובן שמעון לוי יהודה דן נפתלי עלי
אחדהמא תם יששכר זבולן גד אשר יוסף ובנימן עלי אלא בר ויסתדל עלי הרה
אלקסמין מן גהזין אחדהמא מן קו' כתולדותם ומעלום אן דן ונפתלי ולדא קבל
יששכר זבולן ואלב לאן נטיע הרופחם עדהא ג' הרף עלי אן בנימן מלא פאדא
קסמת עלי מא דכרנא תציר כ"ה כ"ה ואן קסמת בלאף היה אלקסמה לס תתסאוא
זאדא קאל על שתי כתיפו לזכרון נקול אן אלאשיא אלמקול עליה זכרון י"ב מנהא
ד' דבר בין ידי אלה מענאה רצא ואלו' אלאכר לבני יש' פאמא אלו' אלתו לבני
אסראיל פאלפסח קאל פיה והיה היום הזה לכם לזכרון ואלתפלין קאל ענהא ולזכרון
בין עיניך וקצה עמלק נקול פיהא כתב זאת זכרון בספר ואלמחתת קאל פיהא זכרון
לבני ישראל ואבני הירדן כ"ק והיו האבנים האלה לזכרון ואלתנאן פי בית שני כ"ק
העמרות תהיה לחלם וג' לזכרון בהיכל ה' ושרח אלו' אלתו בין ידי אלה גאהר
אלאפור כ"ק ונשא אהרן את שמותם לפני ד' וג' וניארה ד' אלחשן כ"ק ונשא
אהרן את שמות בני ישראל בחשן המשפט על לבו בבאו אל תקדש זכרון לפני ד'
תמיד וראש השנה כ"ק זכרון תרועה מקרא קדש ואלחצצרות כ"ק והיו לכם לזכרון
ומחצית השקל כ"ק ולקחת את כסף הכפורים וג' והיו לכם לזכרון ורחב רפיעה מדין
כ"ק ויקח משה ואלעזר הכהן את הזהב וג' זכרון לבני ישראל לפני ד' (ובהעתקה
לעברית: ואמנם חלוקת י"ב השבטים על שתי האבנים היתה כזאת, ראובן שמעון
לוי יהודה דן נפתלי על האחת, יששכר זבולן גד אשר יוסף ובנימן על השניה;
זה נוכיח משני פנים, הא' מהכתוב כתולדותם, וידוע כי דן ונפתלי גולדו קודם
יששכר זבולן, והב' מפני כי מספר כל אותיות שמותיהם כשתקח בנימן מלא הוא
חמישים, וכאשר תחלקם באופן שאמרנו יהיה בכל חלק עשרים וחמשה בשוה, אולם
אם תחלקם באופן אחר לא יהיו שווים, ולענין מה שאמר על שתי כתיפו לזכרון נאמר
כי הדברים שנאמר בהם זכרון הם שנים עשר, ששה מהם הם לפני ה', ר"ל לכפרה,
וששה לבני ישראל; והששה אשר לבני ישראל הם: הפסח שנאמר בו והיה היום הזה
לכם לזכרון, התפלין שנאמר בהם ולזכרון בין עיניך, ספור (או פרשז) עמלק שנ' בו
כתב זאת זכרון בספר, המחתה שנ' בה זכרון לבני ישראל, אבני הירדן כמו שכתוב
והיו האבנים האלה לזכרון, והעמרות בבית השני כש"כ (זכריה ו') והעמרות תהיה
לחלם כו' לזכרון בהיכל ה', ובאר הששה אשר הם לפני ה': אבני האפור כש"כ
ונשא אהרן כו', אבני החשן כש"כ ונשא אהרן את שמות בני ישראל בחשן המשפט
כו' זכרון לפני ה', ראש השנה כש"כ זכרון תרועה מקרא קדש, החצוצרות כש"כ
והיו לכם לזכרון, מחצית השקל כש"כ ולקחת את כסף הכפורים כו' והיו לכם לזכרון,
דוחב שלל מדין כש"כ ויקח משה ואלעזר הכהן את הזהב כו' זכרון לבני ישראל
לפני ה'). ובדרך הרס"ג דרך גם רב שמואל בן חפני בפירושו לתורה, כי יאהב

ז'אונים קדמונים (№ 14). ועוד קודם לזה נשאל מרב נטרונאי ע"ד הלומדים אשר לא רצו לאמר ואזהרות, כטובא בהלכות פסוקות (ד' קוסמטינא הרענ היקך מאד במציאות, כפי המובא בלב"ל דעס אוריענטס לשנת 1846 עמוד 676 ולשנת 1848 עמוד 181) ו"ל התשובה; „רב נטרונאי. ואזהרות שפירשתם לפני תלמיד חכם [אם אין כאן שבוש תהיה הכונה כפי הנראה שלמרתם פירושן מ"ח] ובצבור שכולו תלמידי חכמים אין אומרים מה מעם? כיון שכל ימיהם עסקין בתורה והגילין בה הרי כבר עסקין בכל מצוות התורה וזוכרין אותה. אבל שאר ישראל בין שאין רגילין לעסוק בתורה מבקשין לומר אזהרות לפניהם כדי שישמעו שש מאות ושלוש עשרה מצוות כלן על סדר היום נתניתו על הר כיני ויזכרו אותן ויהיו סדורות בלבם ובלשונם". ולפי זה יש לחוסף על דברי יעללינעק בהערה (צד 8) כי חכמי ספרד לא היו הראשונים אשר לא חששו לכבוד האזהרות, וכי כבר תלמידי החכמים שבבבל בימי הגאונים לא אמרו, כאשר הקילו הלומדים בימים האחרונים בפומים, ואין חדש תחת השמש. וע"ד שכחת יעללינעק אשר לקט הרשז"ה, והן אזהרות הרמב"ן המובאות בתשובות הרשב"ש ס' קמ"ו והרח"א בשם הגדולים (מהרות בן יעקב 6, II), נמצא גם אצל דוקעס צור קענטנים (צד 141, 44); וכמו כן זכר יעללינעק (בנו' 101) את הפ"ל לאזהרות מ' יהושע בנבנשתי, ואת האזהרות עצמן שכתב, אף כי הרח"ד"א (שם 7, II) דבר מהן, וראה גם דוקעס שם במקומות הנזכרים. ושם (№ 55) צריך להעיר, כי שם הספר בשלמות הוא חכם לב וקח מצוה, ונוף ב"י המחבר מינה באוצר הספרים באופסלא בשווייץ; ראה מאמר הר"ל לעניינאון במגיד לשנת 1872 (צד 265); ולשכחת יעללינעק יצטרף עוד ספר טעמי המצות על תרי"ג מצות מ' אליה כהן מאומיר בעל שבט מוסר הנזכר בהקדמתו למדרש תלפיות; והספר יד אברהם מ' אברהם איזורו אשר נשמש אצל יעללינעק וזכרו הרשז"ה מובא גם אצל פירסם (ביבליותקא. III, 539); וע"ד ספר ערונה קטנה מ' דניאל קלקף אשר הוסיף הרשז"ה דבר וואונדרבאר בלב"ל. דעס אוריענטס לשנת 1847 עמוד 337; ונוסיף עוד את ספר מורה צדק במנין המצות לפי הרמב"ם מ' צדוק בן אשר, אמשטרדם תקכ"ח 8. ועל מספר מחברי ספר המצות נוכל להוסיף כעת גם את דב שמואל בן חפני שכתב בשפת ערבית כתאב אלשראיע, וזאת הודיעתי כבר בשנה העברה בלב"ל. להר"ל ראהמער, ונעלם זה מיעללינעק. ספר המצות לרב חפץ (№ III) נזכר מ' יהודה בן בלעם בפירושו לתורה בכ"י אוקספורד כאשר הביא הרמב"ש בחלוץ השני (צד 62): „ב' מקומות הביא [בן בלעם] את ה' חפץ, ובאחרון אמר ש' חפץ חכמים ושבת עד ה' אלקיך כמספר המצות", וכמו כן הביאו ד' יונה אבן גאנח ברקמה ובשהשיו, ור' שמואל אבן גאמע בתלכות שהיטה ור' תנחום ירושלמי בפירושו לתנ"ך ואחרים [ואנב אירחא אשאל

מאת המכנינים את פתרון דברי בעל סדר הדורות (ר' קלסרוא רף ק"ע ע"ב):
„מדרש ויסעו מ' ו' שוע מר רב חפץ" ? ואולי צ"ל „מדרש יהושע (של הכותים). מדרש
רב חפץ", והכונה לספר והזהיר או למדרש השכם]. במזכיר לשנת 1870 (צד 99
בהערה) נזכר ס' המצות מר' שמואל בן שלמה בכ"י ווטיקאן № 429, ושם לשנת
1871 (צד 83) נרשם פרט השנה מתורה והמצוה 1864 החסר אצל יעלליניעק
(№ 46), ע"ד שער כתרי אותיות (№ 139) ראה במזכיר 1871 (צד 92—35 №)
מכ"י פישל אשר הוא לפי הנראה כתב יד המחבר עצמו. ומעות הדפוס תמצא בצד
4 (№ 9) וצ"ל באריענט עמוד 677. ולדברי הר"ר שזח"ה באגרת בקורת (צד 7)
ע"ד תימת רס"ג סעיד בן יוסף אלוף, אשר רצה המבקר הנכבד להוכיח מזה כי לא
נתמנה עוד או לנאון, יען התם א"ע אלוף, העירתי במכתבי אליו כי אולי התואר
הזה מוסב על אביו ר' יוסף ואין מזה ראיה על זמן חבר האזהרות, והודה לי
בתשובתו היקרה. יחייב מזה אזהרה.

הערות ותקונים לעלים הקודמים.

בעלה 1 עמוד 22 מלמטה צ"ל חיוי; שם עמוד 23 מלמעלה צ"ל מלנז; שם
בענין מדרש רבה לריך לחקן כי הראש"ד בספר הקבלה (דפוס אמסטערדם דף ל"ז ע"ב) כתב
ע"ד רבה בר נחמני: „והוא חבר בראשית רבה ושאר הרבות", אולם כפי הנראה כתב קן מסגרה
דנפטיה לפרט מלת רבה, וראה נון גד"פ (צד 176) ולבל. ד. אר. 1847 (עמוד 3—
392); אכן הדר' נייבויער כוון לדעה גדולה. ואל הדוגמאות שם לריך להוסיף בעברית
ראשון שבראשון (משנה מנחות ח' ה'), ורעוא דרעוין בלשון המקובלים; שם בשו"ת בסוף
צ"ל מכתב הרש"ב. בעלה 5 עמוד 108 סימן ט' צ"ל יקיר; שם סימן י' צ"ל שילשניקוב;
שם עמוד 111 צ"ל Balch, ולמטה שם צ"ל הגן.

שאלות ותשובות מאת המאסף.

- (1) הגיעו אלי הספרים והמכתבות האלה: חשבון השנים כספ' בראשית (La chronologie de la Génèse) ממורי הנכבד בכתבי היתדות לבני אשור הפרופיסור יוליוס אופרטס כפריו; תולדות ר' אלברט כהן ז"ל (בשפת צרפת) מהר"ר איזידור לאעב כפריו; פעולת צדיק לחיים מהרב בוואלזין ר' העשיל לעווין, ילדי רוחי ב' מחברות מהר"ר יחיאל מיכל פינס, ר' אליעזר בן הורקנוס (בשפת רומית) מאז הר"ר מאטטרמאן מהעלזינגפורס, רבני צרפת בתחלת המאה הארבע עשרה (בשפת צרפת) מהר"ר נייבויער; ומקרב לבי אודה את הנכבדים האלה.
- (2) להר"ר די כפריו את תכנית הפוטוגראפיה מעמוד הראשון שלחתי ע"י הפוסט; הרוצים לתתם על המליץ יפנו במובם אל הירדציון כפי האדרסע הרשומה בכל עלה וקבלו במח על הכתר, ואנכי לא אוכל לקבל עלי לחיות אמצעי ברבר.
- (3) להר"ר בליק — האם הגיעה לידו תשובתי ע"י הפוסט?
- (4) להר"ר בלזינגר — כתבתי לפרמא על שם: Bibliotecario Abbate Pietro Perreau

המאסף אברהם אליהו הרכבי.

האדרעסע של המאסף:

Чернышевъ переулокъ, д. Рогова. Tschernyschew pereulok, Haus Rogow.

Дозволено цензурою. С.-Петербургъ, 29 Августа 1878 года.

Типо-Литографія Цедербаума и Гольденблюма. Литейный пр., д. № 35.

מאסף נדחים. 4.

מכתבי חכמי ישראל.

(א) מכתב הרמב"ן ע"ד הרפסת החומש נתיבות השלם (עם העתק התימת ירו).

ב"ה ברלין ע"ח אייר תקמ"ב ל'

שלום לה"ה הבה' המרוכס המשכיל כהר"ר פנחס יצ"ו.

יא"ק

נ"ה מן חה"מ העבר הגיעני, אונד וואר מיר זעהר אננעהס דארויש צו ערועהן, דש איהנן חה"ת הנדפס' על ידי זא וואהל גפאללן. זא פיל קאנן איך בצייגן אונד פרוזיכרן, דש מייני אבוזיכט דאביי גוט אויזט. איך נעהמי אויך נערן עראינרונג אן, אונד זוכי צו פרבעסרן, ווא מיר פעהלר נעצייגט ווערדן, וויא זיך א"ה אין דר פאלגי אוישווייון זאל.

דיא ווארטי ופתח התבה בצדה תשים זינד ווירקליך בטעות אויש גלאזן. איך דאנקי הערצלדך פיר דיא עראינרונג, וויא וואהל דר פעהלר ברייטש במערקט אונד אנשטאלט גמאכט ווארדן סוף ספר שמות א"ה דיוז בלעטכן צו איברדרוקן.

בייא עגלה משולשת אבר אין דעת המתרגם מסכמת עם המבאר: והיותו נראה כמו שתרג' יב"ע, לפי שבת ג' נקרא פרה, אבל בכלל פרה אף בת ד' ובת ה' במשמע, והכוונה שתהי' דוקא בת ג', לכך אמר עגלה משולשת, כי עגלה סחם היא פחותה מבת ג', ואין שם לבת ג' דווקא כי אם עגלה משולשת, וכן משמע מפשטות הכתוב, כי על המספר יאמר פרים שלשה לא פר משולש, (ומה שאמר חז"ט המשולש הוא על כוונה אחרת, שיהיה כפול משלשה חומין), ומ"ש הרד"ק שהכוונה שלישי לבטן הוא רחוק לדעתי.

וואש איברינגש פרענומערציאהן במריפט, בליבן זיא נור דש נעלד לידירי דרופא המומחה כבוד ר' מרדכי [יצ"ו או נ"י] אב צו נעכן, דער גיסיגשט דיא

קומסיאהן איברנומן . עם קאן אבר נור אויף דיא ארדינעהרי פרענומירט ווערן , מיט דר"ט ז"ג אין ל'ד' , אדר דר"ט ח"ג פריישיש קורנט אלש דען וועהרט פון fl 7^{1/2} האללנדיש . כאן בזארגט דיא קומסיאהנן אללי הקצין רמ"י ברי' , דעסן אדרעסי Jeremias Bendit junior . דיא פיינרי סארטי אבר צו f 9 האללענרש האם זיך ברייטש פרגריפן .

להרופא הנ"ל בימי מיינן פריינדשפטיכון עטפעתל צו פרמעלן , איך ווערדי תוך ימים מועטי' הכבוד האבן , איהם בזונדרש צו שרייבן . והנני לטובתו כל עת הבר"ח

ה'תקפ"ח
 י"ח י"ג י"ב

[המכתב הזה נמלא בבית גמיו ה' פלוועל וואסיליעוויטש מרגולין מסה וכבר בלה מזוקן , ותחס עליו עין ה' מרגולין ויתנהו להוציאו לאור לכל ידח מכתבי האדם הגדול הזה דהו , והמו"ל הר"ר ארז וואני המאסף השתדלנו להעתיקו אות בואות . וכנראה מחוק המכתב הוא תשובה לבחור אחד ששמו פנחס אשר כתב להרמב"ם אחרי אלה חלק בראשית לאור להעירו ע"ד טענה הדפוס אהה . כי שמונו איזה מלות בראש פ' נה (ואין צידנו המהדורה הראשונה מנתה"ש לבקר הדבר) , ואודות סתירה אהה בין התרגום האשכנזי ובין הבאור בהבנת המלות עגלה משולשת (בראשית ט"ז ע'), כי בתרגום נעתיקו איינע דרייט יאהריגע קאלבע , ובבאור שם יכריע הרש"ד דעת תרגום אונקלוס (לפי העוסחא שקיחה לפיו) שהכוונה שלשה עגלים . והנה בעיניו הזה נחלקו המפרשים מאז , כי ההולכים בעקבות בעלי הדגש סמכו על הגאמר בבראשית רבה (פרשה מ"ד) הראה לו ג' מיני פרים כו' . ומחס רש"י והרמב"ם אשר קראו גם בתרגום אונקלוס עגלין תלתא ; ובעלי הפשט כמו ר' יונה והראב"ע יפרשו בת ג' שנים או שלישיה לבטן ובחוס' (גיטין ל"ו) פירשו בריח טוב , והרד"ק יאחז את החבל בשתי קאוחיו , כי בשש עגל כתב כפי בעלי הדגש , ובשש שלש הסכים לדעת בעלי הפשט כי יעתיק את הגאמר אלל ר' יונה י' גאחה בשרשיו (מהדורה נייבויער עמוד 729) , ובפירושו לבראשית (פרסבורג הר"ב דף ב"א) הלך גם כן בדרך הדגש . והנה"ו בבאורו הנקרא אמרי שפר (הדפס ע"י מקיני נרדמים דף קל"ג) הביא להשוות כמו בעלי החוספות את עגל א הילתא הגאמר בתלמוד שהוא שמו ומפוטס ; אמנם לא העיר כי גם מאמר התלמוד אשר הביא לראיה אינו ברור כל קך , כי רש"י (שבת י"א) ושם דף קל"ו ובגיטין ל"ו לא פירש מאומה , פסחים ס"ח) יפרשו לפעמים שלישי לבטן , ולפעמים (עירובין ס"ג וסנהדרין ס"ה) יפרשו שלישי גידולו או טוב ובעל טעם כאלו הוא שלישי לבטן , ושני הפירושים נמלאים גם בערוך ערך תלת,

והתוספות יפרשו פעם (גיטין כ"ו) בריא וטוב, ופעם (בבב"ב י"ט) לשון השיבות כמו ושלשים על כולו, וראה הגהות רי"ב במקומות אלו. וראוי להעיר עוד כי ראה רש"י בבבב"ב דף כ"ג מלשון המשנה (בבב"ב מ"ט א"ח) "ומגדלין אותן עד שיהו משולשין" הכריע את הכף לזכות בעלי הפשט, כי מזה נראה ברור כי גם בימי חכמי המשנה התאר משולש בלשון הקדש היתה לו ההוראה כפי אשר בחרוהו הפשטנים. גם נודע עתה כי בחרוהו אונקלוס כ"י ודפוסים מדויקים כתוב לה עגלין הַרְרָא כי אם עגלא הַרְרָא כמו בתלמוד במקומות המזכרים, וגם שאר המתרגמים הקדמונים כמו שבטים הזקנים, יונתן בן עוזאל, הסורי והשומרוני והרס"ג בערבית פשוהו כן; ובעל נהויה לגר לא העמיק בדבר הזה.

המקח מההומשים המזכר במכתב הזה הוא כפי הקצוב בעלים להרופה אשר הדפוס הרמ"ד באמסטרדם (ראה קיורלינג בתולדות הרמ"ד דף 299, 237), ור' ירמיה נדיבט הוא המזכר במכתב הרס"ד (ישורון העברי 86, III וקיורלינג שם דף 300 הערה 3 והמקומות המצויינים שם) אשר קבל על עצמו לפתור את נה"ש ליד ההומים.

והנה גם ממכתב הזה נראה עות רוח הרמב"ם ז"ל "ומה שעשה החכמה עטרה לראשו עשה הענוה מדרס לרגלו", כי ישלם הודהו מקרבה לבו לבהור בלתי נודע אשר יעוררהו על שגיאה, ויאמר כי תמיד ישהל להקן במקום שעוות אם אך יעירוהו לזה; וכל מוקירי הרמב"ם ומכבדיו ישלמו הודה לה' מרגולין אשר הוליא להם את המהה הטובה הזאת מבית גמזו!¹

בקץ שנת הרל"ה, למלאת מאת שנה כעת יצאה לאור בשורת דספר נתיבות השלם בעלים להרופה.

(ב) מכתב נ"ר/ שלמה מונק .

[את המכתב הזה מלאתי בעזרון אבן רשף, ואליו רמזתי במהברתי אלטייד. דענקמאלער (ז' 214), וכעת הוא מלא באוצר הספרים הקיסרי; ועל כי מעט הוא אשר כתב החכם המנוח הזה בשפת עברית, לחשוב כי לא למוחרי יהיה לפרסמו פה. המכתב כחוב במרוצעות ככ"י סופר מונק (כ' משה שוואב מפריז?), אולם החוס הוא בחתימת יד מונק, וגם לשון המכתב ממנו כי מפיו היה נקרא והסופר היה כותב בדיו. ותאר את פירקוויץ בשם מורה הקראים באודיסא כפי הנראה ע"פ חתימת פירקוויץ במכתביו בשם רבן של כל בני מקרא].

בשם ה' נעשה ונצליח .

לאיש המודות רב תבנית הרכם השלם אברהם פירקוויץ מורה צדק לעדת ישרון אחינו בני מקרא אשר באודיסא והוא גר כעת בעיר פטרבורג הבירה. שלומו ירבה ויגדל אב"ר .

הובאה אלי תשורתך היקרה אשר בה כבד כבודתי עד למאד ושמתחי בה כמצא הון יקר כי זה ימים רבים נכסוף נכספתי לספר הנכבד הזה אשכל הכפר ולא עלה בידי אפס קצחו ראיתי לקיטום קטנים אשר לקטו ממנו בספר דוד מרדכי ובחבורים אחרים ולא ירדתי לעומק הספר ולא ידעתי הין ערכו רק שמעו שמעתי כי הוא מלא על כל גדותיו דעה והשכל בקדמוניות ומי יתן ויכלתי לרויץ בו ולהשתעשע באמרותיו הנחמדים מכל פז אבל יד ה' ננעה בי ואור עיני אין אתי והנה אתנהלה לאטי לרגל הנער הקורא לפני וינהגני בכבודת ומה אעשה כי כן נגזר ממרומים . ועתה אדוני רצה נא את ברכת תודתי על רוב חסדך כי מנחתך תוסיף בעיני יקר וגדולה כי היא לי למזכרת מאיש חכם ונבון אשר כבר יצא שמעו בינינו לתהלה ולתפארת כי רבים מסופרי זמנינו מכבד הכמתך שאבו והפיצות עליהם טעיינותך היצה ללמדם דברים סתומים וחתומים על אודות עיני אחינו בני מקרא ישנים גם הדרים . ולו יכלתי לכתב בידי אז הרבתי גם אני לשאול את פיך על ענינים שונים כי ידעתי כי יש בפיך מענה ועתה הרבות במלים לא אוכל כי הסופר כותב על פי ותכבד עלי המלאכה והנה לא אוסיף דבר כי אם ברכת תודה ואהבה . ה' ישמור צאתך ובואך ועוד ימים רבים תהיה לעינים לקהל שארית ישראל הנכספים לרברי חמתך שלימך יגדל עד מאד כאות נפש עבדך ומוקירך החותם בשמו פה פאריס בכ"ג לחדש ניסן שנת כ"ח'ר .

שלמה מונק .

רב שמואל בן הפני וספריו .

(המשך ההערות)

16) כערות הרא"ב בס' הקבלה (אשר הבאנו למעלה בהערה 11) וההולכים בעקבותיו .
17) בתשובה אשר נביא למטה (הערה 21, 19) אשר בה יתקומם רה"ג נגד דעת חותנו בענין הנסים שנעשו לצדיקים יזכירו כבר בכרכת המזים, ז"ל, ואחרי אשר בן הפני נפטר ד' שנים קודם רה"ג, אם כן כתב האחרון את התשובה הזאת באיבעת השנים האחרונות לימי חייו אשר הגיעו לצ"ש שנה, כאשר הראיתי במגיד (1877 עלה 34, צד 311) .

18) לבר מהמקומות אשר אסף וקבץ הרש"ד בתולדותיו נוכל להוסיף עתה כהנה וכהנה, כן למשל מס' הזרשים לר' יונה (כשיש הבן, חיש, חבצלת, כלב, מור, נגד, נור, סגר, עצה, רוף, שבב, שבל) ובס' הרקמה ש"ו (צד VII. XII), מפירושי בן בלעם לתנ"ך כ"י פ"ב (שופטים ח' מ"ז. שמואל א' כ"ח כ"ד. שמואל ב' ו' י"ג, מלכים ב' ד' ל"ד. ישעיה ז' י"ט, כ"ד י"ב, כ"ט ט"ז, ל' י"ג וכ"ד, ל"ד ו', ל"ז ל', כ' י"א, נ"א י"ז. ירמיה נ"א ל"ד. יחזקאל ח' י"ד, מ"ד י"ח, עמוס ז' י"ד, יונה ד' ח'. חבקוק ב' ו'), מפירושי ר' תנחום ירושלמי, ועוד ועוד; ואקוה לדבר מזה במאמר מיוחד ביעות ה', ושם ידובר גם אודות יתר הפליטה מכת א"ב אלחאזי להרה"ג הנמצא אתנו פה בין כ"י פ"ב ולע"ע, אעיר כי ברשימת ספרים המובאה בנספחים לפינסקי (ל"ק צד 192) מובא פירוש רב האי על התורה מכורך שלם (מגיד תמאם) אשר לא נזכר ממנו במקום א"ז .

19) לבר דב"ר אשר הבאתי (בהערה 18) ע"ד התיקע לשד, „א לא שאין אנו יודעים איך יתקע לשדים וטפני מה יתקע להם“ אשר מהם נראה לעין כי בסודות בעלי הקבלה לא באה נפשו, כי מי מקטני צעירי המקיבלים אף ברור שלפנינו לא ידע הטיוב וברור איך ומפני מה יתקע לשדים? הלא לגבי דידהו מלתא זוטרתא היא זוטרא דאית בהו תוקע לשדים הוה! עור נוכל להוכיח כזאת מרביו אשר' באו בערוך (ערך אבן המנוגעת ואבני שיש) ע"ד ד' נכנסו לפירס: „ולא שהן עולין למרום אלא בחדרי לבם רואין וצופין כאדם הרואה וצופה בעיניו דבר ברור ושומעין ואומיין ומרבין בעין הסוכה ברוח הקדש. זה פירוש רב האי גאון ז"ל. וכפי הנראה גם הנאמר בערך אספגורב: „ואמר הגאון הני מילי דאמירן ביה משום סכנת מוסיקין דהוו נהיגי ביה, והשתא לא נפישו כי ההיא עידנא“, אשר גם מזה נראה כי היתה האמונה במוסיקין רופפת בידו, מוסב על רה"ג הנזכר בערך זה בסמוך למעלה, כאשר בכלל כל גאון. סגם אצל בעל הערוך מוסב על רה"ג. ודברי פירוש רה"ג על ד' נכנסו לפירס לקח ר' נתן בעל הערוך מהתשובה המובאה מר' יעקב בן הכיב בעין יעקב לחגיגה [ור' עזריה מן האדומים במצוקה לכסף (מהורות קאסעל צד 101) יביאה בשם אסופות האבות, והוא לדעת קאסעל במפתח (צד 153) ס' נהר פישון] וכאה יותר מתוקנת בתשובות הגאונים (ד' ליק ס' צ"ט) :

והרי אנו מפרשים לך דעתי של הנא זה ותוכן כונתו ואמתת מה שהיה סבור ואין אנו ערבים עכשיו שהדברים הלכה. והאי משניות הרבה יש שאינן הלכה ואנו מפרשים אותן אליבא דמאן דאתנן וכו'. ובכן מציץ בפנימים ובחדרים [היינו בפנימיות נפשו ובחדרי לבן] כמו שהוא רואה בעיניו היכלות שבעה וצופה כאילו הוא נכנס מהיכל להיכל ורואה מה שיש בו וכו' וכו'. ואנו מוכרים כי הקב"ה עושה נסים לצדיקים ונפלאות גדולות ולא רחוק ממנו שהוא מראה אותן בפנימיות [ר"ל בפנימיות לבן] מראות היכליו ומעמד מלאכיו. ומתחמא על היש"ר אשר כתב שלא בדרוק [בהערה 14 לתולדות רה"ג], כי נטה הגאון הזה להכמת הסודות והביא לראיה את התשיבה הזאת אשר למעין בה יתראה לו בחפץ; גם שגה הרש"ר שם כמה שאמר, כי המאמר המובא בערוך: "ולא שהם ערין למרום" הוא מברייתא, כי ר' נתן יאמר בכיורו; זה פירוש רה"ג. והתשובה המיוחסת לו ע"ד ר"ג מדות ועשר ספירות המובאה מר' בחיי (פ' תשא) ומרש"ט ב"ס האמונות (שער ב' פ"ז) מזויפת הוא מבלי ספק, וראה גם בפלה הרבון להרמ"ק (שער י"א פרק א), כי רב פלמאי וחבריו (!) שאלו בזה את רה"ג ולהם היתה התשובה הזאת. והנה לשיטת הגאון הזאת יסכימו כמו כן דבריו בתשובה לר' יוסף בן ברביה ור' יוסף בן נסים הנדפסת בטעם זקנים: "כך ראינו כי יש בשאלה זו כמה ענינים מהם ראויים לתשובה ומהם תואנות ותקופין [עלילות דברים] שאינם כראוי מה שכתבו אליכם בעבור דברי הבאי שכתבתם אלינו כבר, כי יש כמה שמות שיעשה בהם מעשים גדולים שלא יתכן לאדם לעשותם אלא בדרך אות ומופת, והשבני [צ"ל והשבני] כי אלו וכיוצא בהם דברים בשלים וכו'. ויש דברים שאי אפשר להיותם כל עיקר, כאשר אמרתם כי יש שאומרים כי יש ומגביהים עצמם מן הלסטום כו'. ועל מה שכתבנו [צ"ל שכתבנו] אליכם והמסורת שזכרתם כי שד אנשי צרפת [צ"ל ספרד כמו שנמצא לכתוב בכ"י היש"ח"ה ובאשר אוכיה כו"א] בעבור מ' רב נטרונאי ז"ל. שמה אדם רמאי נזדמן לה ואמר אני נטרונאי, ואלו היה מר' נדוע בכמו אלה לא נבחר ממנו כי לא שמענו עליו מורכים אלו כלום, אבל רב משה הכהן ז"ל ה' טוענין כי היה רגיל בקמעין ובלחישות וכיוצא בהם וחקרו קדמונינו זה הרבה ונגלה כזכונת כמה טענות אלא [צ"ל ולא?] דברים שאיפשר לכמוהן להיות כו'. וכללו של דבר פתי ואמין לבל דבר". ראה שם עוד דברים רבים כדומה לאלה. ותכונתו זאת לבלי האמין גם בספיים המזויפים המיוחסים לקדמונים, אשר בכמו א"ה הסכן הסכימו בעלי חכמת הסודות, תמצא גם בתשובה אשר הוציא דוקעס לאור (צנור ראב. שפרוקונדע צד 66); "תשובת שאלה לרבי האי גאון ז"ל. וששאלתם ספר של אדם הראשון מצינו הוא או לא? לא היו לנא ולא שביח לנא ולא. דבר שנוי הוא [ר"ל לא נמסר בקבלה מרב לחלמיד] אלא מהו [צ"ל מחוין] מילתא ביה פירוש דורות וחכמיהן" כו'. האיכתי בכל זה מזני כי רבן של כל ישראל בחכמת הבקיה ודרישת הקדמוניות רש"ר ז"ל נכשל בדבר זה, ואחרינו נמשכו חכמים אחרים כמו יגיגר (יוד. צייטש. I, 206), רמש"ש (שם 303, II) ואחרים להאמין כי נטה רה"ג לחכמת הקבלה. ואך למותר הוא להעיר כי התשובה סו' קב"ב בשערי תשובה והרוממות לה (אשר עליהן סמך הרד"ל בתוכחותיו) נדריפו מבלי הסוד, כי זאת נראה ברור ע"י כ"ו; ובאמרינו ע"ה רב האי גאון נבאר איה"ש את הענין הזה די באר, ושם נוכיח כי גם גרעין [בהערה השניה להלך ששי מספרו] טעה בחשבו כי התשובה אודות ד' נכנסו לפירוש תוכיח כי רה"ג היה מבלי חכמת הסוד, וזאת יביא לראיה כי מזויפת היא, וגם הוא לא יודע לעומק כונת התשיבה הזאת. והתשובה המזויפת מרה"ג לרב פלמאי וחבריו ע"ד ר"ג מדות וספירות אשר נדפסה בפלה הימון להרמ"ק (שער י"א פ"א, ד' קארעץ דף כ"ט) תמצא גם בכ"י פ"ב, וראה עוד נהל קדמונים לרוקעס (צד 10 הערה 9) ע"ד פירוש עלינו לשבח ופירון הלומות

אשר נודיעו על שם רה"ג, וכן בבל"ד, ארבעה (לשנת 1849, עמוד 6—815) ע"פ כ"י ואטיקאן ופריו, ועל המאמרים המוזיקים האלה סמך עצמו ר' יהודה חייט בהקדמתו למנחת יהודה (פי' ס' מערכת האלהות) באמרו: „אשרינו שוכינו לספר הוזהר מה שלא זכו קדמונינו אשר קטנם עבה ממזגנו כמו רב האי גאון ורב ששת גאון וכו', שכל אלו היו מבלל יודעי הן" ובימינו אלה בנה יעליניק באוריעז לשנת 1851 וביישראגעע (16—8, II) את כל בנינו על היסוד הרעוע של דברי בוטרייל אשר יזופס נראה לעין כל יודע מבין.

20) וזה לשון ר' יהודה בן בלעם בפירושו לשמואל א' (סוף כ"ח): „ואד קד פרגת אלפאט הרה אלקצה פלנקול פי מענאהא ונדכר אכזלאף אלמסרין פיהא. אעלם אן רב שמואל בן חפני גאון ז"ל יבכר אן יכון שמואל אחיי ואחתאג לרלך כמא יטול וצפה וגעל אלנך אלרי הו ויאמר שמואל פי עדה מועצע מן קול אלמראה זמן תבילאה עלי שאול ואנה אסתעמלת דלך כלה מן נפסהא. דכר דלך פי כתאבה פי נפך אלשרע ורר קול אלאויל רצי אללה ענתה אללדין צדקוא קיאם שמואל ואן דלך אלכלאם כלה מנה. וקאל בהרא אלכלאם אן כלאם אלאויל אדא ורה אלעקל לם ילומנא קבולה. ואסתעמל פי כלאמה מן אלחגנ מא אצעף בה הדיא אליקין בזעמה. ורבנו סעדיה ז"ל מואסק ללאויל ז"ל פי קולהם ואבעד אן חכונ אלמראה תעלם מן אלגיב גמיע הדיא. וקאל אן אללה אחיא שמואל ליסמע שאול מא אסמעה ורעיו אלמראה בקולהא את מי אעלה גיר כאדה פי אלפקאד אד דלאיל אלעקל תשהד אן אלגאסאן לא יסתמיע אן יחיי מיתא וחסכך אן באתר קולהא את מי אעלה לך קאל אלכתאב ותראה האשה את שמואל ותצעק בקול גדול ולו כאן שאנחא דלך קדמא או אענית מזלה לם תפוע מנה ולא מאש עקלהא. וממא יבעד דלך איצא קול שמואל לה ומחר אזה ובניך עמי. וקאל אלאולין עמי במחצתי. פמן אין ללמראה עלם דלך בלא אן גמיע מדעיי עלם אלגיב לא יעלמון דלך בל אלרי יעלמת באלק אלבלק או נביא ענה. ורבנו האי גאון ז"ל עלי מרתב רבנו סעדיה ז"ל וקאל בהרא אלפאט ואדא כאן אלמתבת ללכתאב קר קאל קולא לשאתרה צחה עלי וגה מצצוע יגב אן יעתקך דלך אלמאהר אנה קד גרי עלי דלך אלוגה אלמצצוע ואן כאן גיר משרוח כו'. ובהעתקה לעברית: ואחרי אשר נשם באור המלות בזאת הפרשה נבאר ענינה ונזכור חלוסי המפרשים בה. דע כי רב שמואל בן חפני גאון ז"ל יכחיש כי החיה שמואל, והוכיח זאת בראיות ארוכות, ולקח את הכתוב ויאמר שמואל הנאמר כמה פעמים מדברי האשה אשר הערימה על שאול ועשתה כל זאת בעצמה. וזכר כל זה בחברו ע"ד בסול התורה, ושען על דברי הקדמונים (ירצם ה'!) אשר האמינו בתחית שמואל וחשבו שכל הדברים נאמרו ממנו. ואמר בזה הלשון: כי דברי הקדמונים אם הם סותרים להשכל אין אנו חייבים לקבלם, והביא ראיות לסתור אותם הדבר לפי דעתו. ורבנו סעדיה ז"ל מסכים להקדמונים ז"ל באמרו, והרחיק את התנחה כי האשה ידעה את כל זה בסוד. ואמר כי ה' החיה את שמואל למען ישמיע את שאול מה שהשמיעו, וקריאת האשה את מי אעלה לך לא היתה בכונה מיוחדת אל המבוקש (?), כי השכל יעיד לנו בראיות כי אין ביכלת האדם להחיות את המת. והראיה כי אף כי שאלה את מי אעלה לך, כתוב אחרי כן ותראה האשה את שמואל ותצעק בקול גדול, ולו היתה רגילה בזה מקודם או ראתה כדומה לזה לא היתה מתפחדת ויוצאת מרתה. וגם ירחיק את התנחה הזאת מאמר שמואל לשאול ומחר אתה ובניך עמי, ושירושו הקדמונים [שבת קנ"ב] עמי מחוצתי, ומחזיק באה להאשה ידעת הסוד הזה, אחרי אשר הנסתרות גלויות רק למי אשר יודיעהו הבורא או הנביא? ורבנו האי גאון ז"ל יסכים לדעת רבנו סעדיה ז"ל ואמר בזה הלשון: ודבר ברור הוא כי אם יספר הכתוב בפשוטו דבר אשר קרה באופן מיוחד מחויבים אנהנו להאמינו בפשוטו, כי קרה הדבר באופן המיוחד ההוא אף כי אין ביכלתנו לבארו" כו'. ובתוכן הדברים ישוה לזה את אשר הביא הרד"ק בפירושו למקום

הזה מושם בן חפני ורס"ג ורב האי; ואולי היו דברי בן בלעם למקור אל הקמחי בזה. ור' נתנום ירושלמי בפירושו הערבי (מהדורת האא"ב ריקקער צד 8—46, ובהעתקתו הלאטינית צד 50—40) הלך בשטת בן חפני בזה, ואף כי לא הזכיר את שמו. ור' בחיי על התורה (פ' שופטים) הביא ג"כ מחלוקת בן חפני עם רס"ג ורה"ג בענין בעלת אוב מבלי הזכיר את שם רב שמואל, וכפי הנראה לקח מהרד"ק. ואע"י עוד כי גרעין (8, V) כתב בשעות כי לפי דעת בן חפני תחיה שמואל נראתה לשאלו בחלום, כי זה נגד דברי רב שמואל אצל בן בלעם והרד"ק כי המראה היתה ע"י אחיות עינים; ואצל לעף במפתח (צד 170 בהערה) הדברים נאמרו כהגון.

21) בתשובת רב האי ע"ד ר' נכנסו לפרסם אשר זכרנו (בהערה 19), ודבריו שם השייכים לבן חפני הם: „ומר רב שמואל גאון ז"ל [בן הגרסא בתשובות הגאונים סי' צ"ט, ובע"י חגיגה הנוסחא: וכשצמח רב שמואל כו' וכוונא בו שהרבו לקרות בספרי נכרים אומרים אין המראות הללו נראות אלא לנביאים ולא יעשה נם אלא לנביא ומכחישין בכל מעשה שנאמר כי נעשה בו נם לצדיקים ואמרו כי אין זה הלכה. ואף המעשה של ר' עקיבא שצפה בהיכלות ומעשה ר' נחוניא בן הקנה ור' ישמעאל וכוונא בהן על כל אלה אומרים אינם הלכה. ואנו סוברים כ' הקב"ה עושה נסים לצדיקים ונפלאות גדולות, ולא רחוק ממנו שהוא מראה אותן בפנימיות [לבם, כאשר הוכחנו בהערה 19] מראות היכליו ומעמד מלאכיו". מזה נראה כי מחלוקת החותן והתנו בדבר הזה היתה רק בחאר וצורת הענין אבל לא בתכנו וחמרו, כי גם רה"ג לא האמין על הנסים האלה כי היו בפועל כי אם במראה וחזיון לב הצדיקים; אולם התקומם נגד בן חפני וסיעתו אשר הכחישו דברי התלמוד בעינינו אלה, באמרם כי אין זה הלכה ואין החיוב להאמין בהם, ומפאת זה לא השתדלו גם בן לחרץ את דברי חז"ל ולקרנם אל השכל, כאשר עשה רה"ג וההולכים בעקבותיו.

22) האלפסי לגימין (פ' התקבל דף ס"ג ע"ב, ברין אם אשה עושה שליח לקבל הגט מיד שליח בעלה): „הא מילתא חזינן בה פלוגתא ביני רבואתא. איכא מאן דפסק הילכתא כרב [דאינא עושה] ואיכא מאן דפסק הילכתא כרבי חנינא [דעושה] וכו' וכו', הלך הלכה כר' חנינא. ודא היא סברא דרב האי גאון ז"ל ומסבירא כותיה". ולא הביא את שם הפוסקים כרב, אולם בחדושי הרשב"א למקום הזה נמצא, „אבל בעל ההלכות ז"ל פסק כרב, וכן רבינו שמואל בן חפני ז"ל פסק כרב ואמר דכל רב ורבי חנינא הלכה כרב ולא נתברר טעמו". ולפלא כי נעלמו מהרשב"א דברי רבו הרמב"ן בחדושו למקום הזה [וחדושו גיטין להרמב"ן אינם בירי, אך ראה בשם הגדולים לרחיד"א, מערכת ספרים דף נ"א ע"ב] „רב שמואל בן חפני מושם ספר מתיבות כתב דהלכה כרב". ובאמת נראה כי בכללי התלמוד אשר נסדרו בישיבות בבל היה גם הכלל דרב ור' חנינא הלכה כרב; הן אמת כי בסדר תנאים ואמוראים משנת דתרמ"ד אשר הוציא רש"ל לאור (כרם חמור הרביעי צד 195) כתב דהלכה כר' חנינא. אולם בנוסחת כ"י רחיד"א אשר הביא שם כתוב דהלכה כרב (וראה שם הגדולים, מערכת ספרים דף נ"א ע"ב) וכי זאת הנוסחא היא עקריה נראה גם ממבוא התלמוד לר' יוסף בן עקיבין (ד' ברסלויא צד 83, ובמבוא התלמוד להגניז' וחסר הכלל ע"ד פלוגתת רב ור"ח, אולם נודע כי המבוא הזה לא נמצא אצנו בשלמות), וגם ביד מלאכי ס' תקנ"ז (ד' ברלין דף צ"ב ע"ב) הביא בשם הרמב"ן כי ר"ש בן חפני כתב משמיה דבעל מתיבות דרב ור"ח הלכה כרב ובס' כריתות לחר"ש מוקינן ג"כ פסק דהלכה כרב, וראה מה שהעיר ר' מרדכי זילברמן בעל לקוטי מרדכי לספר זה (ד' ווארשא תר"ו: דף מ"ב וצ"א) ואודות ספר מתיבות ראה למטה אצלנו (הערה 78).

28) היא החשובה מרה"ג בשערי צדק (דף פ"ח סי' כ"א) : „הא דאמור רבנן (מצינא סי' ועיין לקמן סי' מ"ו) והילכתא אסמכתא קניא והוא דקנו מיניה בב"ד חשוב דחוינן בה פלוגתא לרשוותא וק"ל . אית מאן דאמר בענן [צ"ל בעינן] לכלהו ולא קניא עד דהויא ב"ד חשוב (ג' שחסר וכצ"ל ובמעכשיו ואית דאמרי דבב"ד חשוב קניא) ולא צריכא מעכשיו או דהויא במעכשיו קניא ולא צריכא קנין ב"ד חשוב , וכן אמר רב שמואל גאון נ"ע בספר התנאים והביא ראה משיקול הדעת על דבריו והוצרכנו להברעת גאוננו כרב הסדיו . — כך ראינו דהא דאמור רבנן והלכתא אסמכתא קניא לאו אבל אסמכתא דעלמא אלא כההוא דאתפס זכותיה לבי דינא בלחוד איתמרא הא הלכתא כו' כו' . ורחויתנן למר רב שמואל גאון ז"ל לא תסמכו עליה וכבר אמרנא ליה בחייה דההוא ממרא [צ"ל מימרא] כההיא שמעתא בלחוד הוא . ודכתבתן דחיותן בהא מילהא פלוגתא לרבוותא אנחנא לא חוי לנא בה פלוגתא מן ארס לבד מן מר רב שמואל ואהרניה מינה" . וראה תשובה ארוכה אחרת מרה"ג בתשובות גאונים קדמונים (מהדורות ר"ד קאסעל סי' פ"ו דף כ"ח כ"ט) ובפי הגירסה נכתבה קודם התשובה בשערי צדק ; ובתשובות הרא"ש (כלל ע"ב סי' ז' דף ק"ז) פסק כר"ח בשם רה"ג והוסיף : „אמנם רב אלפאס כתב בשם גאון דלא בעי ב"ד חשוב , ולא כתב לא טעם ולא ראייה , ויזין דרוב חכמי ישראל ז"ל כתבו דאסמכתא לא קניא אלא בב"ד חשוב לא מפסיקין ממונא אפומא דר"ף" . וברור הוא כי הגאון אשר אליו כיון הר"ף הוא בן חפני וסמך על השעם אשר הביא זה משקול הדעת כפי המובא בשערי צדק , כי לפי עדות רה"ג אשר הבאנו למעלה רב שמואל היה יחיד בדעתו בדין זה . וראה עוד הרמב"ן ונמוקי יוסף לנדרים (דף כ"ז ע"ב) .

24) בתניא מר' יחיאל (ד' סדילקאב דף כ"ב סי' כ"ט בענין ברכת פירות האילן) : „היו לפניו פירות משבעת המינין ופירות של שאר אילנות בין אם בידך על ז' המינין בין על שאר פיזות יצא . כך פסק רבינו הנגאל ז"ל . אבל בה"ג ורבינו שמואל בן חפני ורבינו ישעיה ז"ל פסקו שצריך לברך על פירות ז' המינין מתוך שהן חשובין יותר משאר פירות האילנות כו' . ובשארן ברכותיהן שוות כו' ואיזה שירצה וקדים . ואפילו אם היה הפרי ממין ז' המינין . אבל בשם רבינו שמואל בן חפני גאון ז"ל מצאתי : כבר הודענו חמש ברכות הן לפני המאכל ומקצתן מוקדמות על קצתן בהורמן כולן לפניו . כי ברכת המוציא קודמת לברכת בורא' מיני מזונות . וברכת במ"מ קודמת לברכת בורא פרי העץ , וברכת בפה"ע קודמת לברכת בורא פרי האדמה . וברכת בפה"א קודמת לברכת שהכל" . ובאגור דיני ברכת הפירות (ד' סדילקאב דף כ"ה ע"ב) הביא זה בשם שבלי הלקט , וגם מזה ראייה לדעת רחיר"א בש"ה"ג (ורא' גם במה"ע ציון 147, I) כי התניא הוא דק הקצור משהכל [ועתה בעת הרפסת המאמר הגיעני מכתב הר"ר שוח"ה אשר בו יודיעני , כי בשבלי הלקט הנמצא אצו בכ"י באמת נמצא המקום הזה כערוגה ק"ס בשם חבור שערי ברכות לרב שמואל בן חפני] . ובאגור שם וסיף : „ורב האי גאון ורש"י פסקו הלכה כרבנן [ברכות דף מ' ע"ב] , דעל איזה מהן שירצה יברך ; ועל זה סמכתי לחשוב גם את הרין הזה בין פלוגתות בן דפני ורה"ג .

25) ברא"ש סוף ר"ה : „וגם רבינו שמואל בר רבי חפני כתב שמהג בשתי ישיבות שאם הל' ר"ה בשבת אומרים מועדים לשמחה כו' . ורב האי כתב אין מנהג לומר וכו' . וכן בטור א"ח סי' תקפ"ב : „וצ"ל ותת; לנו ה' אלהינו באהבה מועדים לשמחה חגים וזמנים לששון את יום הברון הזה . וכ"כ רב שמואל בן חפני מנהג ב' ישיבות מנהג לאומרו . וכתב עוד שאם הל' ר"ה בחול אומר יום תרועה מקרא קודש . ואם הל' בשבת אומר זכרון תרועה מקרא קודש , וכתב רב האי שאין מנהג לומר כו' . ובאגור דיני ר"ה (ד' סדילקאב דף ס"ט ע"ב) הביא , ואולי גם כן משבלי הלקט : „אין אומרים ותת לנו ה' אלהינו באהבה מועדים לשמחה חגים וזמנים לששון לא בר"ה

לא ביה"כ. אבל רב שר שלום גאון כתב אומרים בשתי ישיבות כו'. וכן בישיבת רב פלמוי גאון. וכן כתב רב שמואל בר חפני מנהג בשתי ישיבות לאומרו. ורב האי אומר שאין מנהג לומר מועדים לשמחה כו'. וכן פשט המנהג. וראה גם ראב"ן והרא"ש לר"ה (בסוף) ובפרדס סי' קס"ו לענין תפלת והשיאנו, ובמנהגי הלכות ר"ה (ד' ברלין דף ג"ב ע"ב סי' ה') לענין יעלה ויבא וע"ד מקרא קדש.

26) בהערה כ"י לסוף חלק ראשון מהמורה אשר יצאה לאור ע"י מונק (במאמרו ע"ד רב סעדיה גאון צד 15, ובהעתקתו הצרפתית מהמורה צד 462) יאמר הרמב"ם: ולסת אועם אנני וחרי מן דון גירי תגרתה ללרד עליהם בל קבלי איצא מתל רבנו האי ואחרן בן סרגארו ואבן גאנח ואבן אלעאקולי וכן חפני הכהן ור' דוסא וואלדה רבנו סעדיה גאון זכרם כלל לברכה. ובהעתקה לעברית: „ולא אחשוב כי אנכי היהודי ואין בלעדי להשיב עליהם [על המאמינים בקדמות העולם], כי כבר קדמוני בזה אחרים כמו רבנו האי ואחרן בן סרגארו ואבן גאנח ואבן אלעאקולי [ע"ד החכם הזה לא נודע עד עתה מאומה] וכן חפני הכהן ור' דוסא ואביו רבנו סעדיה גאון זכר כלל לברכה“.

27) במכתב ר' אברהם להתנצלות בעד ספרי אביו הרמב"ם (מלחמת ה' ד' ויילנא דף ב' ע"א) כתיב: „ואבותינו ספרו לנו, והספרים המחוברים בגלות מגידים לנו, ומעתיקי הדברים מעיר אל עיר וממדינה אל מדינה מעידים לנו, כי כל חכמי ישראל במורה ומערב ראשי ישיבות שבבבל, כגון רבינו סעדיה הגאון ורבינו האי גאון ורבינו שמואל בן חפני זצ"ל ושאר ראשי ישיבות כו' כו'. גם חוקו אמונתם אשר ירשו מאבותיהם והבינו מצד תורתם בעקרי דתם לידע בעין שכלם ובינת דעתם שיוצרו ובוראם המאיר עיניהם וקרנם לעבודתו אין לו ערך ואין לו דמיון“. וראה בספרי החרש מר"ד קויפמאן ע"ד התאים (געש. דער אטטיבוטעגל. צד 497 הערה 187) שהביא מקום דומה לזה מהרמב"ן. ופירשט במקום המצויין יאמר כי נזכר מן חפני מאמר נגד המאמינים בקדמות העולם, ולא הגיר אפוא נזכר מאמר כזה.

(המשך יבוא)

חדשות מספרים וסופרים.

כה) הספרים היותר נכבדים ומועילים לחכמת ישראל אשר יצאו לאור במדינת רוסיא בשנות תרל"ז-תרל"ח אשר הניעו לידי הם: (1) חלק שני מדברי הימים לבני ישראל להרש"י פין המדבר מזמן היות היהודים תחת ממשלת מלכות יון; ואף כי על הרוב הלך בעקבות החוקרים והמבקרים הנודעים הר"ז פרנקעל, הערצפעלד, גראעץ, ווייס ואחרים, אולם לא הלך אחריהם בעינים עצומות כי אם בחן את דבריהם במאזני שכלו, ופעמים רבות חדש מדעתו דברים מושכלים המתקבלים על הדעת: (2) מספר אוצר הספרים להר"א בן-יעקב גרפס בשנה העברה יותר ממחציתו, עד מסורת המקרא. (3) אוצר השמות מר' יהודא ליב שוסלאוויץ, והוא מכיל בקרבו שמות האנשים והאנשים העמים והארצות כו' לתשלום ספר הקונקורדנציא, ובסוף הספר תבואנה איזה הערות השייכות למסורת השמות; ואקוה לרבר מחבור הזה באחד העלים הבאים. (4) ר' נפתלי משכיל לאיתן ממינסק הוציא לאור מחדש את

החלק הראשון מס' סדר הדורות עם תקונים והנחות; ועל כי כעת יעסוק המו"ל בחלק השני סדר תנאים ואמוראים ראיתי להעיר כי בל"בל. ד' אורינטס 1840 (עמוד 13) כתוב כי חכם אחד מסמראן הדפוס בוויילנא בקרת (איניע קריטיק) על החלק הזה, ושם החכם וספרו לא נזכרו שם, ולמראה עיני לא הגיע מעולם הבור בזה.

(כו) מהרב בוואלוין ר' יהושע העשיל לעווין, הנודע לתהלה ע"י ספריו והשתדלותו בעניני הכלל, יצאה לאור מחברת פ' עולת צדיק לחיים או דבר בעתו, אשר בה יעיר המחבר ויעורר את הרבנים במדינתנו להוציא לאור את חרושיהם בתורה ובדרוש במ"ע שלו גם לפקח בעסק כלל האימה. והנה במה שנוגע לחרושי תורה ודרוש עוד הרבר בספק אם מהחברת הוא להדפיס במ"ע שיר הכל מטשמשין בו, כי מצינו שהרבנים בימים קדמונים היו מקפידים בזה, והר"י מיניץ (בס' מ"ו משובותיו) כתב: "ויש מהרבנים שאינם רוצים אפילו לקרות במור א"ח ונותנים טעם שהבעלי בתים לומדים אותו"; ותלמוד תורה דרבים איכא גם כשנרפסים חרושי תורה בספרים מיוחדים, ועכ"פ בת"ת דרבים הנרמז בכתוב וילן יהושע בתוך העמק (מגילה ג') לא היתה הכוונה כי הוציא לאור מ"ע. אולם אך טוב ומועיל הוא כי הרבנים היותר נכבדים אשר דבריהם נשמעים אצל אחב"י במדינתנו יחוו דעתם בצרכי הכלל ותקנות הקהלות, כי עד עתה נשמע תמיד על פני מה"ע בארצנו קול האנשים השופכים בוז וקלון על הרבנים; ואם הטכנו לראות הנה צעקות המחברים והמשוררים האלה אשר ימלאו בתן את מה"ע ומחברות מיוחדות, כמו: אלה רבניך ישראל! מאשריך מצעים! וכדומה, כבר היו לורא גם באף החולכים בשטת הצועקים האלה, והכל יודעים ומבינים כי לא בזאת תישע יהודה, אם כל הרויט אשר אין בו לחלוחית תורה ויראת שמים גם אינו בעל מוסר ודרך ארץ יקפוץ בראש לשפוך קותון של דברי לעג ושירי מהתלות על רבני מדינתנו אשר בכללם לא יניאו את לבב העם מלמוד החכמות והאיטיות, ואם יעמדו על המשמר להגן על חומת הדת לבל יעלו שועלים בפרצותיה וכלל תהי למרסם רגלי העוי פנים ששתלן בכל דור, הלא לכך ניצרו מורי כל הדתות וכחני כל האמונות שבעולם? והתמימים בעמנו בצדק ישאלו: אי שמים! מה נשתנינו מכל אומה ולשון המכבדות את מורי הדת? וכל חכם ישר ואוהב עמו באמת לא יהיה כפוי טובה לחרבנים אשר בלתם כבר היה נשבת שם היהדות בעולם; ואם כי מצב בני עמנו במדינה זאת באמת ברע הוא ואולת יד הפינסות הנהוגות מאז, הנה אין לחרבנים כל אשמה בזה כי לא עליהם מיטל להתעסק בפולישקא-איקונומית כאשר לא יתעסקו בזה כהני אמונות אחרות. אולם מצד השני אין לחדר, כי בין הכותבים במה"ע אודות הענינים הנוגעים ברומו של עולם היהדות במדינתנו נמצאים גם אנשים ישרים ואוהבי עם ואמונתם באמת ודברים רבים מטאמריהם בתקנות האומה נאמרו כמועצות ודעת. לכן בנידון דידן

השתקה אינה טובה לגוף האומה, ובכנן דא אי משתוקא בסלע מלה בתרין, ורבים מהרבנים אשר פסקו עד עתה תלמוד עיקר יאמרו זיל בתר טעמיה, כי רק התלמוד המביא לידי מעשה הוא עיקר; ומפאת זה יתעוררו ללמד יריחה לקרב ללחום את מלחמת הדת נגד המחברים בעלי מחשבת פגול והמשוררים להבעים, אמנם ישתדלו גם כן לבלתי לתן פתחון פה לאנשי ריבם ומצותם ויכניסו אל לבם הדברים בתקנת ישראל היוצאים מלב אוהבי עםם ודתם הנאמרים בנחת ויושר. אם זאת תהיה מטרת המה"ע החדש, הלא ברכה בו, והישירים בלכותם ויודו את ה"ר לעווין אשר שנס את מתניו לדבר מצוה כזו. וימים יודיעו.

(כו) ידוע כי חלק מספר בן משלי לרב שמואל הנגיד נמצא באוצר הספרים של די רוס'י ברמא, והרשד"ל ודוקעס הרפיסו משלים רבים מכ"י זה; וזה לא כביר בנסוע הדר' ר' אברהם ברלינר לאיטליא שחיתי את פניו להעתיק לי את כל הנשאר בכ"י, ולתכלית זאת שלחתי לו רשימה ע"פ א"ב מכל המשלים הנרפסים, ובטובו פנה ה"ר ברלינר לשאלתי זאת ושלח לי העתקה נאמנה מהמשלים אשר לא ראו עוד את אור הרפוס, וכרצות האל אוציאם לאור עם דברים אחרים מכ"י הנגיד.

(כח) ה"ר איזידור לאעב מפרז' הוציא לאור (בראשונה במה"ע אוניוו' ערס איזראעליט ואחרי כן במחברת מיוחדת) את קורות חי' ר' אברהם אלברט הכהן נ"ע עם תמינת המנוח; המחברת הזאת נכתבה בשום שכל והריצות נפלאה, כי המחבר הנכבד (הנודע כבר לתהלה על ידי ספרו היקר אודות מצב היהודים בטורקיא) אסף כעמיר גורנה מספרים ומה"ע ומכתבים את כל השיך לתולדות הנפטר, אשר מיום בואו לגור בארץ צרפת לא חדל מלהתעסק בעניני הכלל לטובת ישראל, וביחוד גם לטובת סופרי ישראל וספרותו. במחברת ה"ר לאעב ימצא הקורא גם כן ענינים נכבדים מקורות היהודים בצרפת ובהתפתחות חכמת ישראל בימים האחרונים, ומקרב ולב נודה להמחבר היקר על השורתו זאת!

(כט) מהספר הנודע בשם מבוא אל התנ"ך לבליק יצאה לאור המהרורא הרביעית (Einleit. in das Alte Testam. von F. Bleek) עם תקנים והוספות מהפרופיסור וויל הויזן (Wellhausen) בגרייפשוואלד, והמוציא לאור החדש הזה השתדל כפי יכולתו להשלים את הספר ולהקנו גם על פי דרישות והקורות חכמי היהודים אשר נדפסו באהת מלשונות אירופא; אולם כל הנכתב בשפת עברית נעלם ממנו, גם תמצאנה בזה שגיאות קלות הערך (כן למשל צד 629 הביא בשמי כי בצורת הה"א הרגל השמאלית היתה מלפנים קצרה מלמטה, אולם אנכי הראיתי כי גג הה"א היה יותר ארוך לצד השמאלי, צד 647 בהערה נאמר כי הברת מקיץ ה"רד מים [כן] שוכנת בפרז', וכדומה), אמנם השגיאות הקלות האלה לא הוזקנה

אל גוף הספר, גם כוונת המו"ל היא רצויה כי ידבר טוב על הכמת ישראל והכמי אשר זה מחזה יקר הוא יצל חכמי הנוצרים.

(ל) במה"ע ארכיוו. איזר. יבשר את צאת הספרים האלה בשפת צרפת: (1) אנדות ומשלים בתלמוד טהרב שוהל, החבור הזה נדפס בדפוס ממשלת צרפת ועל חשבונה (impression gratuite), ולפי דברי המה"ע הנזכר הנה עולה על כל החבורים הנדפסים עד עתה בלשונות שונות בענין הזה. (2) אספת החקים והמשפטים ליהודי צרפת משנת 1850 והלאה ע"ר יצחק אורי, והספר הזה הוא כחלק שני מחבור הנודע לחלפן (Halphen) המכיל את החקים משנת 1791 (היא השנה אשר בה נקרא דרור ליהודי צרפת) עד שנת 1850. בסוף המחברת נמצא מאמר ע"ד קורות היהודים בארגיל או אלגיר (Alger) ומצבם.

(לא) כפי אשר הודיענו אחד מאוהבינו בקרוב יהיה נדפס בפריז הגוף הערבי מספר המצות להרמב"ם על ידי אחד מתלמידי דרנבורג הצעיר.

(לב) הדר' ר' אברהם נייבויער יכין עתה לדפוס את החלק השני מחבורו אודות רבני צרפת (ממאה ה'ד' והט"ו) הנדפס על שם רנאן כחלק מקורות הספרות כצרפת (Histoire Litteraire de France).

(לג) ר' יוסף הלוי ידפים כעת איהו מכתובית בני אשור ובבל ופזיטידם בהעתקה עברית.

(לד) אחד ממורי האקדמיא לחכמת המשפט בפה, ה' ברשאדסקי (A. C. Вершадский), יכין לדפוס חבור גדול ע"ד מעמד היהודים בפולין ליטא וואלין ואוקריינא במאות האחרונות, והמחבר הזה עמל ויגע לקבץ את כל השייך לענינו מארכיווים שונים בשקידה רבה; וכפי אשר ספר לנו ה' ברשאדסקי, יגלה בספרו זה דעין השמש את ערות השקרנים והנבלים אשר התמכרו עצמם למלאכת המלשינות והדילטורין על יהודי רוסיא ופולין. ועל כי החכם הזה נוצרי מלומד הוא נוכל לקוות כי דבריו יעשו רושם בלבבות אחיו הנוצרים ויהיו נשמעים מהם.

(לה) מעיר ווין נשלחה לנו העתקה ממה"ע נייע פרייע פרעסע אשר בו יהללו את החבור סטאטיסטיש — ביבליוגרפישער אנצייגער מעשה ידי המו"ס רח"ד ליפא, המקבץ בספר מלין ע"פ א"ב את שמות כל הרבנים והמחברים בספרות ישראל באירופא ואמירקא עם שמות כל הספרים והמה"ע והמאמרים אשר כתבו. ואף כי יש לדון עם ה' ליפא אודות כמה פרטים הנוכרים בנייע פרייע פרעסע, אולם יוכל להיות כי שנה המבשר במה"ע, לכן נדכה במשפטנו עד אשר תצא החוברת הראשונה מחבור זה בדפוס.

לקומים מכ"י .

(ב) דוגמא מס' זכר צדיקים (סיף) .

כוונת והוראת הפרק השבעה וארבעים . סבת התמעטות הקראים הדרים בגלילות ליטא .

פרק מ"ז . הקראים שהתישבו במדינת דוכסיא של ליטא בערי טרוק
ופונויוו ע"ז כנוכר למעלה בפרק מ"א . אחרי שפרו ורבו שמה וצר להם המקום .
נעתקו ונתישבו במקומות רבות בגלילות ליטא , היינו בערי פוסוול . סאלאטיס . חצי
סאלאטיס . בירו . שטא . קרון . שוטה אזור . ושאר המקומות ההם . אך בשנת
רס"ו לאלף הששי שהיא שנת אלף תק"ו לנוצרים . עלו המרטרים על ארצות פולין
וליטא (עיין צמח דוד בתאריך זה כי גם הוא כתב אודות זה) ועשו הרג רב והרבנות
גדולות עד שקם ונחלץ כנגדם מיכל גאלינסקי שר צבא של ליטא וינגפו המרטרים
לפניו וינסו . אז נהרגו על ידי המרטרים רבים מהקראים . גם בשנת ת"ט לאלף
הששי שהיא אלף תרמ"ט לנוצרים . עלו עם טרטרין עם עם קוואקין על מדינת פולין
וליטא . ובפרט הצרו על גלילות ליטא במשך שמונה שנים . וישפכו שם הרון אפס
וההריבו כל ערי פרוי והכפרים . גם ערי המבצר באו כמצור ובמצוק מפניהם . עד
שבסוף הבקעו ונלכדו ותהרבנה על ידם . ואם כי קאזימיר מלך פולין נלחם כנגדם
והרג כארבעים אלף מהם . עד כל פנים לא הציל את ארצו מכל וכל מידם עד
שהשלימו עמם ועלו מן הארץ . (כל זאת העתקתי מכתובת יד כמהר"ר אברהם החכם
הזן דק"ק טרוק ע"ה . גם עיין צמח דוד כי גם הוא הגיד כמוהו) . וגם אז נהרגו
רבים מהקראים על ידי חיל המרטרים והקוואקין . אמנם האהרון הכביד שכשנת ע"ח
לאלף הששי שהיא שנת אלף תש"י לנוצרים . היתה בעונותינו הרבים מנפה גדולה
ודבר עצום בעיר טרוק ובסביבותיה במשך המשה חדשים ומתו נפשות רבות באין
מספר . (אשר עד היום נהגו הקראים הפולניים לקנות בשבתות תמוז על המנפה הזו
בקינה המהוברת מהחכם בע"ס אפריון ע"ה) . הנה מאלו הסבות נתמעטו גם הקראים
שבליטא ונשארו מעט עד היום . [ההערות לזה תבאנה בפעם אחרת] .

בשורת ספרים

7) היהודים מספרד ופורטוגאל והאינקוויזיציאן מאת פר. דוד מוקאטטא The Jews of Spain and Portugal and the Inquisition, by Frederic David Mocatta, London 1877. הן רהש לב המחבר הנכבד הזה, אהר מראשוני המתנדבים לכל דבר מצוה ולטובת ישראל בארץ ברישניא, דבר טוב ורוא: לקרוא באוני ההמון טבעלי המלאכות היהודים השוכנים בחלק המזרחי מעיר לונדון פרקים מקורות היהודים בלשון צה וקל ובאופן נאות מאד לבעלי אומנות אשר אין התורה והחכמה אומנתם, ובהר בפרק אשר זכרנו אשר באמת הנהו מסוגל למשך אליו את לבות השומעים ולהכניס בהן אהבת האומה, גם מפאת כי המחבר בעצמו אשר ברכו ה' בעושר וכבוד הנהו מיוצאי חלצי גולי ספרד. כאמן נפלא יצייר המחבר את מצב יהודי ספרד בעת הצלחתם והרדיפות הקשות והאכזריות אשר סבלו מפאת קנאת האמונה לנוצרי ספרד, וכבר יצא שם חבורו זה למוב ונעהק ללשונות שונות; ועל כי לא אפונה כי בקרוב יצטרך למהדורא הדרשה נעורר את המחבר היקר (לצד 28) כי אין כל יסוד לדברי האומרים כי עזב ר' יהודה אברבנאל את דת היהודים, ומחבורו וכוח על האהבה כבר הוכיחו כי נשאר נאמן לעמו ולדתו, אף כי כבד את הנוצרים ואמונתם כפי רוח הסבלנות (טוליראנץ) הטובה עליו; ראה במגיד לשנת 1872 צד 317, 327, 337 מאמר ר"ש רובין בענין הזה, וגם בהקדמת העתקת החבור הנזכר אשר יצאה לאור על ידי חברת מקיצי נרדמים.

שאלות ותשובות מאת המאסף.

1) הגיעוני הספרים והמחברות האלה: חשבון בית מדרש הרבנים בפעסט עם המאמר ע"ד האגדה אצל אמוראי בבל מהדר' בכער (באשכנזית); מלחמות בר כוזיבא (בצרפתית) מהדר' ר' יוסף דרנבורג; רשימה מספרים וכו' עבריים אצל המו"ס הפנער בכרסלויא (בצרפתית); חמשה חומשי תורה בהעתקה רוסיית עם הערות ובאורים מאת וולסטוב (Г. Властова, Священная Лѣтопись, томъ 1—3, Спб. 1875—1878)

דוח עברי בשפת רוסית, השנה השניה (את השנה הראשונה לא קבלתי עוד) מהמגיסטר רח"י גורלאנד; השינה והיקיצה (ברוסית) מהדר' אורשנסקי; השמש מר' יוסף יהודא זאסניץ; דת משה וישראל (ברוסית) מר' יוסף הורוויץ בהורדנא.

2) Rev. A. Löwy כלונדן—ייטיב נא להודיעני אם קבל הנשלה ולשלוח בעדי להמו"ס Voss בלייפציג את הס' Miscellany גם החלק השני והבאים אחריו.
3) כפי רשימת ספרי כרמולי (צד 61) נמצא ככ"י שלו № 148 (ושם נרפס בטעות № 149) דף אחד ממבוא התלמוד להנגיד; ואולי ייטיב עמדי אחד הקוראים להודיעני איפוא נמצא כעת הכ"י הנזכר ואם יש בו שנויים ממבוא התלמוד הנרפס?

המאסף אברהם אליהו הרכבי.

הארדעסע של המאסף:

Чернышевъ переулокъ, д. Рогова. Tschernyschew pereulok, Haus Rogow

המאסף הוציא לאור הרכבי.

Дозволено цензурою. С.-Петербургъ, 17 Октября 1878 года.

Типо-Литографія Цедербаума и Гольденблома, Литейный пр., д. № 35.

(L. Hachmann, Chemnitz, Leipzig, vol. I, 2, 1875-1876)

מאסף נרחים. 5 א

קושים מכ"י *

ד) לתשלום פירוש רש"י לאיוב מכ"י רומי, נעתק מאת הדר' ר' אברהם ברלינר.

[ידוע כי רש"י ז"ל לא השלים בצורו לאיוב, והסוף הנדפס הוא מעשה ידי נכדו הרשב"ם, כאשר נמלא כחוב בכ"י די רומי 181 № וכ"י מינכן וכעדות ר' ליפמן בעל הגלחון (ס' ש"ב), וכבר האריך בזה גייגר בכ"ה (7—46, VIII), וראה גם פרשנחתא בחלק השכמי (ד 22). וכשה ראשונה מהמ"ע מגיזן שלו (עלה 3 עמוד 10—9) הודיע הדר' ברלינר הודיע להלל בחבורו זכור לאברהם על ראש הפרשנים כי מלא בביבליוחקא קנטא ברומא כ"י ישן מפירש"י, ולבד המקומות אשר יחסרו בכ"י אחרים מרש"י, עוד השלים המעתיק הקדמון הזה גם מקומות אחרים אשר כפי הגרסה הסרו בהעתיקה שיתיה לפניו, והוא השלימה ממפרשים קדמונים אחרים; וכפי השערהי הם מחכמי גרפת צעלי החוספות. ואלה דברי הדר' ברלינר במכתבו השכמי אלי: „פיר הייסע שליעסע איך בייא איין פראגמענט אום איוב-קאממענטאר רש"ם, דער בעקאנגעטיך פאס קאט' 40 פ. 20 אן איין האנדשריפטען פערשיעדען ערגאענלט ווירד. דיעזעס ברעכשטיק צעפינדעט זיך צעענפאללס פאן דא אב, געהט אבער אויף קאט' 36 פ. 3 אוריק. דיא האנדשריפט I, 1, 17, צעפינדעט זיך איין דער קאזאנאטא איין ראס, ענטהאלעט רש"י או דיאל ערזא נחמיה משלי רות שיר השירים איכה אסתר, פאן מיר צערייטס צעשריעבען אים מאגאזין I ז. 9, פאן מגחם חבר! פערקויפסקאגוראקט: „קין כספי אשר נתן אלהים בזה העיר חונתי (?) פושקולי שנת קל"ה [1395] עם החפץ הגדול הס"ח והמעילים והגיר (?) [אולי ז"ל והתיקאן והג' ר"ל והנרתק] בולם ביחד קייתי מר' אלישע דקאשטרי לפני ר' משה בכר' עמואל ור' דוד ור' משה הרופא ופרעתי תיכף ויש בידי החתימה לי הכר' אלישע בכר' יהושע אבינ"ה השם ברחמיו יחגי להגות בו אני וזרעי עד ביאת משיחא חמן; שפאעטער: אני משה בן יוחנן אבינ"ה כתבתי? ?". ואני המאסף השחדלתי לטהר את הכ"י מקמטוני השבושים כפי יכלתי גם הוספתי מראה מקומות הפסוקים וסמני ההפסק; והקוראים הנכבדים ישלמו את חודכם להדר' ברלינר יז"ו אשר לא ייעף ולא ייגע להוילא לאור את דברי קדמוני חכמי ישראל אשר החבאו בבתי כלאים באיטליא!].

.....ובכל יום רועה את כולם ע"כ פירש טורי צדק] לפי שמדבר מענה זה בענין
 אחר שלא דיבר בו למעלה אשא דעי למרחוק וגו' נופל בו לשון תוספת שאין
 דומה זה למענה של מעלה הימינו אבל הללו שלמעלה כולם דומין בענינם ובדבריהם
 זה לזה ודין הוא לשלשחם שלמעלה להיות כולם מענה אחד בלי הפסיק ואת שכתבת [sic]
 ביניהם הפסיק פעמיים מפני קצת שתיקה אשר ביניהם ומענה זה הפסיק העניין של
 מעלה בין בשתיקה שבין מענה למענה ובין דבריו של ענין אחר שהוא מדבר. [ל"ו ב'] כי
 עוד לאלוה מילים. כי יש לי עוד דברים לדבר אליך במקומו של הק'. המענה הזה
 הורך ומספר נפלאותיו של הק' להחריד את איוב על אשר נתאוה להתוכח עמי.
 [ל"ו ג'] אשא דעי למרחוק, אדבר אליך דברים שהם עומדים וקיימים מרחוק
 מימי עולם כמנהגו של הק'. לפועלי אתן צדק מוטב על אשר אמר למעלה
 [ל"ה ב'] אמרתי צדקי מאל לומר להק' שהוא פועלי אתן צדק כי כל דרכיו
 אמת משפט וצדקה. כי הוא צדיק וישר [ל"ו ד'] תמים דעות עמך. אתה
 אמרת [ל"ו ב'] אם לא התולים עמ' וגו' הנני תמים ויגוד להתוכח עמך. [ל"ו ז']
 לא יחיה. הק' את הרשעים אבר עושה עמהם רעה כדי ליתן משפט עניים שנתחקים
 [צ"ל שנרחקים] ונלחצים מפניהם. [ז'] ואת מלכים. שהם צדיקים ועשו טובה
 מושבים [צ"ל מושבים] על כסא ממלכתם להיות מלכים גבוהים לנצח [ח'] ואם
 אסורים בזיקים. ואם תראה מלכים שהם אסורים בזיקים ושלשלאות מיוסרים
 ביסורין ונלכדים בחבלי שני [צ"ל עוני]. [ט'] ויגד להם פשעם [צ"ל פעלם].
 כל זאת הק' [צ"ל עשה הק'] להם להניד להם פשעם. פעלם. וזהו שכר מעשהם אשר
 הם מתגברים לרעה לעשות הרע בעיניו של הק' להכעיסו [יוד] ויגל. מן גלה כמו ויפל
 מן פה [צ"ל ויפן מן פנה] ויגל להם אזנים למוסר ועתה גולה הק' את אזנם לייסרם
 בייסורין ואומר הק' אם ישובן מאון ינצלו מן הייסורין הללו. [יא] אם ישמעון
 ויעבדו [צ"ל ויעבדו]. ועתה אם הם שבים בתשובה ושומעין אליו אז יבאו וישלימו
 להם ימיהם בטוב. [ב] ואם לא ישמעו. ואם אינם שומעים לשוב בתשובה
 עוברים והולכים בשליחות ידו של הק' ומתים חסידי דעת וחכמים מכל טוב וכל [צ"ל]
 וכל זה] היה מוכיחו ומנחמו אליהו כך היית חשוכ. ועשיר במלך מתחילה ופשעת
 לפני הק' במעשך כי אין אדם אשר לא יחטא ובייסורין הללו אשר הניעך גולה
 הק' את אזנך אשר חטאת לו ואם תשוב אליו בתשובה ותבקש לפניו רחמים אז
 תנצאל [צ"ל תנצל] ותחזור לקדמך לבלות ולהשלים ימך בטוב ונועם ואם תמאן
 מעשהו תשובה ויוסף עוד לייסרך בייסורין כדי לאבדך מן העולם. [ג] והנפי לב.
 רשעים שאין בלבם לעשות [תשובה] משימן אפו וחורו של הק' על עצמן שאינן משועים
 ומתפללים להק' כאשר הוא מייסרם ביסורין. [יד] חטאת בנוער. ועל כל [צ"ל]
 וכל שאינן שבים מתים במיתה מגונה ומשונה במיתה אסורה שהיא מיתה נוער
 ותשנוק. וחיתם בקרשים. כפל מלה וחיותם פוסקה מהם במיתה קרישים ומטאים.

בנוער לשון וינער. (מ"ו) ואף הסיתך מפי צר. וגם טובה גדולה עשה הק' עמך שהסיתך והוציאך מפייה של גיהנם שהיא צרה וקצרה ותחתיה יש לה רוחב שאין לה יסוד כי מפני שנתייסרת [צ"ל שנתייסרת] בייסורין הללו נוצלת מדינה של גיהנם ומצאת כפרה ולא עוד כי אף בנ"ע יהיה נחת שולחנך מלא דשן. ונחת שואטומה [אולי צ"ל שואויטה] [suavité] בלע'. (י"ז) ודין רשע מל'. שנתייסרת ביסורי אדם רשע ועל כל התכפר בכך וכאשר תינצל תשמר לעשות דין ומשפט שלא תיכשל עוד ותמוכו שהיה דין ומשפט נתמכים על ירך. (י"ח) כי חמה. כי יש לך להתיירא ולדאג מאפו והרונו של הק' שלא תגדיל דברים כלפי מעלה. פן יסיתך—וגם ישימך הק' בעון רוב דברך בפיה של גיהנם שהיא צרה וקצרה ורוב בפי' [צ"ל כפר] שאם ישימך שם רוב ממון לא יטה ויסיר אותך משם. כי חמ' פן יסיתך. מוסר על יאף הסיתך מפי צר. בספק רוב דברך כמו אם יספוק עפר שכרון. (י"ט) היערוך שועך לא בצר. אם יערוך את שועך [צ"ל שועך?] ותפילתך התל [התפלל?] שלא ישימך הק' בפיה של גיהנם שהיא [צ"ל שהיא גדולה?] מכל שאר מאמצי כח ההפלה לפניו שיצילך מהם. שועך תפלתך לשון שועה. (כ') אל תשאף הל'. אל תחשוב ואל תחכה ותצפה הילילה [צ"ל על] מטהך מתי יסתלקו פלוני ופלוני מן העולם. לעלל לות [צ"ל לערות] עם' תח'. שסתלקו בני אדם ממקומו שאלהו היה מותורו אפילו מחרתו כי מחשבה שלא יתאוה לדעת [צ"ל לרעת] אחרים. לשון הקונטר' אינו כל עיקר. (כ"א) השמר [אל תפן] אל און שלא תאמר דברי מהתלות טוב לי להיות עני וחסר ממון מן הייסורים הללו. כי על זה בחרת מעוני. כי יש לך לבחור בייסורים הללו יותר מיסור עניות. (כ"ב) הן אל. הנה הוא סניא בכחו. מי כמוהו מורה ומייסר ביסורין לפי שע"י יסורין הוא מורה. (כ"ג) מי פק' על' דרכו. מי זכר אל הק' את דרכו ומנהגו שיש לו לעשות. ומי אמר פעלת עולה. ומי יאמר לך מה תעשה כי פעלת עולה. (כ"ד) ולא גרע. את גדל כחו ואת חוזק ידו החזקה. מספר שניו. מה הוא עליהם שאין הק' ומשפט בהם. (כ"ה) כי יגרע [צ"ל יגרע]. משקל לחוק לשון ריבוי דישאמדיניא בל' הזגמת לשון שירוש במשקל חוק דשרוניר בל'. (כ"ו) אשר יולו שחקים. שיווד מטר מן השמים. ירעפו כמו יערפו. עלי אדם רב על בני עולם. (כ"ז) תשואות סוכתו. מלה כפולה חשך העננים שהן סיכוך לעולם. (ל) אורו. גשם שלו כמו והופיע אור עננו (ל"ז מ"ו) כי מל אורו [צ"ל אורות ישעיה כ"ז י"ט]. ושרש ה' כסה. שמכסה העין את הים לשאוב מים משם. (לא) ידן עמים. בעצירת גשמים. (ל"ב) על כפי' על ענני[ם] כמו עב קטנה ככף איש [מ"א י"ח מ"ד] באלהו. כסה אור. כסה מטר עליהם שנתן בהם מטר מלמעלה. ויצו עליהם [צ"ל עליה] במפגיע. הק' מצוה עליה להוריד מטר בשביל המתפלל עליה כמה

שנ' ועל העכות אצו' להמטיר על מטר [צ"ל העבים אצוה מהמטיר ערו מטר ישעיה
ה' ר']. (ל"ג) יניד עליו ריעו. אוהבו וריעו של הק' הוא המפניע על המטר מגיד להק'
בתפלתו שהעולם צריכים מטר. מקנה גדינמיט בל' [acquiere=acquisition?
achetement?] בשביל קניית מים הוא מתפלל. אף על עול ה. אף למעלה למעלה עולה
התפלה לפני הקב"ה.

(המשך יבוא)

• רב שמואל בן הפני וספריו •

(המשך ההערות)

28) בפירוש הראב"ע על התורה (ויקרא ט"ז ח'): „ויאמר רב שמואל אף על פי שכתוב
בשעיר ההמאת שהוא לשם. גם השעיר המשתלה הוא לשם“.

29) בסוף מאמר שלישי מס' האמונות והדעות לפי העתקת ר"י אבן תבון: „והחשיעי
הקרבן אשר היו מקריבים לעזאזל ביום הכפורים. כי כבר נדמה לבני אדם שהוא שם שר כו'.
והיה אחד משני השעירים מקריבים אותו על הכהנים במקדש. והאחר מקריבים אותו על הרמון
החץ למקדש על דרך היתרון“. ובהעתקה הישנה המיוחסת לר' ברכיה (כפי המובא ממנה בכתב
חמים לר' משה תקו באוצר נהמר השלישי צד 6—95) נמצא המקום הזה בשנוי מעט וזה תארו:
„קצת מן העם נתערבבו בקרבן הנעשה ביה"כ לעזאזל וחשבו בלבם ששם עזאזל שם אחד הוא מן
השרים כו'. לפיכך היה השעיר האחד הנעשה בעדי הכהנים קרב במקדש בשביל שרוב עונותיהם
נעשו במקדש. והשעיר האחר [צ"ל האחר] הנעשה בעד העם היה קרב חוץ למקדש. בשביל כי
רוב חפאייהם נעשים חוץ למקדש“. וראה עוד במורה פרק מ"ו לשלישי, והרמב"ן והבחי' לפרשת
אתרי מות.

30) בהקדמת הראב"ע לתורה כתב אודות בן הפני: „ועם ויחלום כתב פתרון החלומות.
ולמה יראו בתנומות. והרצה לעמוד על חכמות היצונות. ולמדם מספרי אנשי תבונות“. אם כן
ההרעם בן עזרא עליו פה מפתח כי אין ענין לחכמות היצוניות בבאור התורה; ולמטה בבאור
(בראשית כ"ה י"א) יוסיף לאמר: „והתימא מרב שמואל שעירב חלומות בני אדם עם חלום
הכנראה“, ומוזה נראה כי השתדל בן הפני לפרש גם חלום יעקב אבינו על פי דרך המובע.

31) בפירוש בן בלעם לזכריה (ו' ג') בכ"פ פ"ב כתוב כזה: „וקד פסר התינ אלקצתין אעני
קצה איאיפה וקצה ארבע מרכבות הוא אלגאון אלמרכור במא לם ארי אדכל שי מנה החנא לכונה
פי גאיה לן אלבעד; ובהעתקה לעברית: „וכבר פירש הגאון הנוכח [למעלה לזכריה ה' ד'] הביא
את רב שמואל כהן גאון] את שני הספורים [או: שתי הפרשיות], רצוני לומר ספור [או: פרשת]
האיפה וספור ארבעת המרכבות, בבאור אשר לא אביאו הנה להיותו רחוק בתכלית הרוק“.

32) ר' שמואל בן אברם ספורטא יאמר במכתבו להתנצרות הרמב"ם: „ובאוב וידעוני וזולת
מחוקות הגוים ותועבותם אם אמר כי לא ירעו וגם הישב אין אותם. לא רבינו הגדול לבד דבר
עליהם יום ההם. שכבר קדמוהו בהם גדולי עולם כמו רבנו סעדיה גאון ורבנו האי רב שמואל

בן חפני גאונים לברכה זכר כלם" (קבוצת מכתבים ע"ד המורה, יצאה לאור ע"י הר"ר שוח"ה, מכתב י"ד צד 91).

(83) ראה למעלה הערה 20; ור' חיים אבן מוסא בספרו מגן ורומח (כ"י סרואל) יציי. לדברי רב שמואל אודות בעלת אוב כפי הנראה לפי דברי רד"ק, ראה ביבל. ייד. קאנצלרעדנער (האמיל. ביילאגע 35, I).

(84) ואלה דברי בן חפני שם: וקאל בעץ אלאצחאב באלהגרות [צ"ל אלהגרות?] אן מנגמי פרעה כאנו קאלו לה אנך סתהלך עלי יד רגל יכון אלמא סבב הלאכה. ואנמו קצרו ברלך כייודנא משה פי קצה מי מריבת קדש. ואנה מן אגל דלך אמר בקול כל הבן הילוד. פנקול אן רב אלעאלמין הו עאלם אלגויב אלמנפרד בעלמהא לא יעלמהא אלא הו ומן יעלמהא איאהא מן אנביאה ורסלה. פמן אדעא עלם דלך או אדעי לה מן גיר הדא אלוגה וקד עלמנא בשלמנה. וקד קאלל אלהה תע' למלך מצרים אים איפוא חכמך ויגידו נא לך וידעו מה יעץ ה'. ולא יגו אן נעתקד צחה מא קד דל אדליל עלי פסאדה לאן בעץ אלקרמא קאלה. בל יגב אן נעתבר דלך באלנטר. פמא דל אדליל עלי וגוב קבולה קבלנאה. ומא דל עלי גואזה גואזנאה. ועלי מנעה מנענאה; ובעברית: „ואמרו איזה מבעלי ההגרות [רומן למאמרם בסוטה דף י"ב ע"ב, סנהדרין ק"א ע"ב, שמות רבה פרשה א'] כי איצטגניכי פרעה אמרו לו: אתה תאבד על ידי איש אשר המים יהיו סבת מיתתו, ואמנם כווננו בזה למשה רבנו בספור מי מריבת קדש, ומפני זה צוה [פרעה] כל הבן הילוד [היאורה תשליכוהו]. אולם אהננו נאמר כי רבון העולמים היודע הנסתרות הוא יחיד ביריעתו זאת, לא ידע אותן אלא הוא או האנשים אשר יודיען להם מנביאיו ושלוחיו; וכל שיתפאר ביריעה הזאת על הרך אחרת כבר נדע בטול דבריו, וכבר אמר האל יתעלה למלך מצרים [ישעיה י"מ מ"ב]: אים איפוא חכמך ויגידו נא לך וידעו מה יעץ ה'. ולא יתכן כי נאמין באמתת דבר אשר בטולו נראה רק בעבור כי אמרוהו איזה מהקדמונים; אמנם מההכרח כי נתבונן עליו בשכלנו, ואם בא המוצא עליו נקבלהו, ואם תמצא הוכחה לאפשרותו נאמין בו כדבר אפשרי, ואם ימצא מן הנמנעות נחשבתו לנמוע".

(85) ראה למעלה בהערה 21.

(86) ראה למעלה שם בהערה 21, וכבר האריך בזה הרש"י אודות רב שיריא גאון בהערה 32 לתולדות ר' נתן, וע"ד רב האי בתולדותיו הערה 18, וע"ד רב חננאל בתולדותיו הערה 14-15, וע"ד רב נסים בתולדותיו הערה 10-12, וע"ד הר"ף במקומות הנזכרים ובהערה 17 לתולדות רב חננאל; ורב שמואל הנגיד במבוא התלמוד אמר בענין הגדה, כי לזמרים מננה רק כפי העולה על הדעת.

(87) זה נראה מדברי רב האי בתשובה הנזכרת למעלה, באמרו כי רב שמואל וההולכים בעקבותיו יאמרו: „אין המראות הללו נראות אלא לנביאים ולא יפשה נס אלא לנביא", וכן נראה גם מדברי הראב"ע אשר הבאנו למעלה (הערה 15), אף כי אין דבריו ברורים כל כך.

(88) ראה מה שהבאנו למעלה מפירושו לדברים (הערה 34).

(89) ראה התשובה אשר הביא בשמו ר' סעדיה אבן דנאן אשר נביא למטה (הערה 102).

(40) ואלה דברי ר' יונה בהקדמתו לספר הריקמה (אשר יצאה לאור בגוף הערכי ע"י סונק)

כפי העתקת אבן הבזון (צד VI—V) : „והנה רבנו שמואל בן חפני ראש הישיבה ז"ל מזהיר על הענין הזה [ר"ל ענין למוד הלשון העברית] הזהרה גדולה ומביא עדים בשבחי אנשי הצחות והמהירים בחכמת הלשון והממדיים עלילותיו והמבינים מחלוקותיו ואפני שמושו ממה שאמר החכם (איוב ל"ג ג') ישר לבי אמרי כו'. וממה שאמר הנביא (ישעיה כ' ד') ה' אלקים נתן לי לשון למורים כו'. ומנגה המרפס ידיהם מן הענין הזה ומרמה אותם למי שנאמר עליהם (נחמיה י"ג כ"ד) ובניהם חצי מדבר אשורית. ומחרפס כארמיים [לפי גוף הערבי אצל מוכן צ"ל בארמיים] אשר ספר עליהם שלא רצו להניח לשונם והם מתמדיים עליה כו'. ואמר ז"ל בחכמת השמוש. מאשר לא יוכל האדם לעמוד שלא יצטרך לדעת הנפעל וההתפעל והמקור כו'. וראיתי אותו עם גדלתו ויקר מעלתו סומך על אנשי הדקדוק כרב המקומות ומודה להם ומביא ראיה מדבריהם. כל שכן שלא היה מחטיאם ובזה את חכמתם". והנה לא הודיע אבן גאנח באיזה מקום מספריו דבר רב שמואל כזאת; וכפי הנראה עשה זה בהקדמתו לפירוש התורה או לפי נביאים. ורש"ל התפלא (לבל" ד' אר') לשנת 1846 עמוד 117) מדוע לא חשב הראב"ע במאונס גם את רב שמואל במספר המדקדקים, אף כי ריכזר סימון הביא בשם אבו אלוליד כי ' חפני היה מאבות הדקדוק; אולם אם נאמר כי דקדוקיו היו נכללים בפירושו לתנ"ך תמו הפליאה, כי הראב"ע במקום הנזכר יחשוב רק את החכמים אשר חברו ספרים מיוחדים בדקדוק.

(41) דברי רב הננאל הוכאו אצלנו למטה (הערה 124).

(42) כביאורו לתורה (כ"י פ"ב) סוף פרשת לך לך יפרש רב שמואל השם שרי כי כל אחד ממכרייה קרא אותה שרתי וגבורתי, וכמו כן הביא ר' אברהם זכות בעל היוחסין בתוספותיו לספר הערוך כי לפי בן חפני השם בן ד' פירושו אדון כל היצורים, והשם אדני באורו אדוני, אדון שלי (גייגר צשר. ד. מ. ג. XII, 146; געזאמ. שר. III, 271). וכפירושו לפרשת מקץ ישתרל לבאר ההבדל בין ותפעם הנאמר בפריעה ובין ותתפעם הנאמר בנבוכדנאצר. ור"י בן בלעם בפ"י ישעיה (כ"י פ"ב) יאמר לפסוק כהרו בניך (מ"ש י"ז): אול מא אקולה אני למ אר קט מצחא פיה בניך בחלם פי אלבא חתי וקפת עלי תפסיר בעין אלפרשיות לרב שמואל הכהן גאון ז"ל. וקד קסם פיה לגה אלבא ואלנן עלי אקסאם וגעל הדא אעני מהרו בניך פי מעני אלבניאן מע בנה בנתי; ובהעתקה עברתי: „ראשונה ואמר לך כי אני לא ראיתי כלל הנוסחא בניך עם חולם על הבית, עד כי קראתי באור איזה פרשיות לרב שמואל הכהן גאון ז"ל, ושם חלק את השרש בן הלחלים, ולקח את המלה הזאת, ר"ל מהרו בניך, בהוראת בנין כמו בנה בניתי"; ובמנחת שי וכן במהדורת ר' יצחק בער מס' ישעיה (ליפסיא 1872) לא תמצא שום הערה לפסוק הזה. ולפי עדות דוקקס (לבל" ד' אר') לשנת 1847 עמוד 680 הערה 22) נזכרו בן חפני ורב חפני מר' יהודה בן בלעם בספר התגנים בבאר מלת חרם. ודרך אגב למדנו כי רב שמואל לא ידע עוד ממצאית ר"י חיוג כי שרשי לשון עברית המה בעלי שלש אותיות, וכן נראה ממקומות רבים בכאורו לתורה, אשר אמנם אין להתפלא על זה, כי חיוג היה בן דורו וחיה הרחק ממנו במפריקא ובספרד. ויטכיס לזה באור בן חפני למלת האתרים (במדבר כ"א א'), כי האלף במלה הזאת היא למותר, והיא כמו התרים, כאשר הביא זאת בשמו בן בלעם בפ"י במדבר (י"ד). ודעלישצש במספרה ראיתי להוסיף, כי לבד המקום אשר הבאתי מבן בלעם הראשונים. ולענין התעסקותו במספרה ראיתי להוסיף, כי דסוכות אמר על המלה אדני (תהלים ל') לישעיה מצאתי עוד כי הירו"ה בהערתיו למחזור יום א' דסוכות אמר על המלה אדני (תהלים ל') כי הנוסחא הזאת [בשם שר אדנות] היא גם נוסחת הגאון בן חפני; ובמ"ש נזכר רק כי כן נמצא בספרים מדויקים, ולא אדע מקור הירו"ה לזה.

43) ראה מה שהבאנו למעלה (הערה 15) מפירוש הראב"ע בשם רב שמואל אודות המלה עזאזל. ולפסוק המה יעלו בהר (שמות י"ט י"ג) הביא הראב"ע: „אמר רבי שמואל בן חפני כי טעם המה אהרן ובניו ושבעים זקנים. שכתוב עליהם ואל משה אמר עלה אל ה' אתה ואהרן נרב ואביריו ושבעים מוקני ישראל. ולשאר ישראל לא נתן רשות לעלות אל הר סיני. על בן אמר המה ולא אחרים. ודבריו טובים בעיני”.

44) בהקדמה לרקמה (צד VIII) יאמר ר' יונה על המקנאים אשר יתרעמו עליו כי יפרש הפסוקים שלא כפי' חכמי התלמוד (וכפי הנראה מונתו לרב שמואל הנגיד וחבריו) כי זאת הגי'ע להם: „בעבור מעוט השקפתם על פירושי רבנו שמואל בן חפני ז"ל הפשוטים”.

ושם למטה (צד XII) יאמר עוד: „וראיתי לזכור בו מן השמות כו' מה שהוצאתי פרושו מספרי החכמים הגאונים שהם כפי' לסמוך עליהם כרב סעדיה ורב שרירא ורב האי ורב שמואל בן חפני ראש הישיבה וחסף ראש כלה”. ובספר השרשים שלו (כתאב אלאצול שרש ראה, מהדורת נייבויער עמוד 656, וראה כרם המד החמישי צד 39) יאמר ר' יונה: וקר קאל בעץ אלאואיל אן דאה באלדאל ויראה באלרא אסמאן לנוע ואחר כו'. ועול שמואל ראס אלמתיבה רצי אללה ענה עלי מאהר אלנץ ונחן עלי מדהבה; ובעברית: „וכבר אמרו איזה מתקדמונים [כוונתו לתורת הכנים שמיני פרשתי ג' פרק ה', ספרי ראה פסקא ק"ג ובבלי חולין דף ס"ג ע"א] כי דאה ברלת וראה בריש הם שני שמות למין אחד כו', אולם שמואל ראש הישיבה (ירצתו האל!) באר כפשוטו של מקרא, ואנחנו נחזיק בדעתו”.

45) כפירוש הראב"ע (שמות ד' כ"ד) כתוב: „ורב שמואל בן חפני אמר חלילת להיות השם מבקש להמית משה שהולך בשליחותו להוציא עמו. רק בקש להמית אליעזר. והוא סימן ויפגשוהו גם המיתו, ואחרי כן פי' שהוא אליעזר. על כן כתוב את ערלת כבת ולא הזכירו בתחלה. כי עוד לא נקרא שמו. וכמוהו ויהי בלדה ויתן יר’; ובסמוך אחר זה יאמר: „רב שמואל אמר כי לרגליו לרגלי אליעזר, גם כן וירף ממנו (שם ד' כ"ה); ועוד למטה (שם ח' ו'): „ויאמר למחר. אמר רב שמואל בן חפני אין מנהג האדם לבקש רק שיסור המכה ממנו מיד? וחשב פרעה כי מערכת כוכבי השמים הביאה הצפרדעים על מצרים ומשה היה יודע זה. וחשב פרעה כי עתה הגיע עת סור הצפרדעים. על כן נסהו והאריך ואמר למחר”.

ומהמקום האחרון היה אין להוכיח כי האמין בן חפני בהשפעת המזלות ומערכת השמים על בני האדם כאמונת הנוי הכוכבים, כי הוא שם הבוונה הזאת בלב פרעה, ובלי ספק האמינו בני מצרים בחכמת חרטומיהם וחזויהם; והערה מושכלת היא אף כי התנגד אליה הרמב"ן בפירושו שם. ואורות ויבקש המיתו צריך להעיר, בי דעת בן חפני היא דעת ר' שמעון בן גמליאל בבבלי נדרים (דף ל"ב ע"א): „לא למשה רבינו בקש שטן (כ"א אותו מלאך) להרוג אלא לאותו תינוק שנאמר כי חתן דמים אתה לי צא וראה מי קרוי חתן הוי אוטר זה התינוק”; וראה בהוספה לישורון של קאבאק שנה ראשונה (צד 14). ור' יונה (כתאב אלאצול שרש חתן עמוד 257) יביא מאמר זה בשם ר' נחמיה, ואת בן חפני לא הביא; והר"ק העלים עון משניהם בשרשיו.

46) בהלכות שחיטה בשפת ערבית הנמצאות בכ"י אקספורד (והר"ר שוח"ה הוכיח בכרמל כי ר' שמואל אבן גאמע המובא מבעל העטור הוא מחברן), בדוגמאות אשר הוציא רמב"ש לאור (י"ד. צער. 305, III) נאמר: ולא תתפתן אלי מא קאלה אלשיך אבו אלוליד אבן גאנח רח' אלי' פאן אוירד פי כתאבה כלאמא זעס אנה תאבע פיה מדהב מר רב שמואל בן חפני פי אלמחרם עלינא מן אנואע אלטאיר פמא [רמב"ש יניה במא, ואולי צ"ל סימא] הו עלי מאהר אלנץ כו'. והרא מנה רח' אל' קלה בצירה במא אורדנאה מן מדהב רכותינו ו"ל וגחנא [sic] לא נקלדה ולא

מר רב שמואל בר חפני אלרי אכר ענה פימא יקום אלדליל עלי בשלאנה מן נין אלתלמוד ולסנא נדרי
אלא מא גא בה אלגמרא פבה נקתרי ואלוהי נהתרי; ובעברית: „ולא תתפתה אל דברי הזקן אבו
אלוליד [ר' יונה] אבן גנאח (ירחמהו האל!) אשר הביא בספרו דברים בשם מר רב שמואל בן
חפני ע"ד מיני העופות האסורים לנו על פי פשט הכתוב כו'. אולם זאת היא מאתו קלות נגר
מה שהבאנו מדעת רבותינו ז"ל, ואנחנו לא נסמוך לא עליו ולא על מר רב שמואל בן חפני
אשר לקח ממנו בדבר אשר במולד נראה מהכתוב בתלמוד, ואנחנו נדע רק מה שהביאה הגמרא
ועליה נסמוך והיא תישר ארחותינו". ושם למטה (צד 306) יאמר עוד: פאמא תפסיר אלעשרין
נוע פקד אכתסהל אלנאם שרחהא חסב קול אלפיומי רח' אל' פיהא ותבעה פי דלך אלשרה
אלפשאטי מר רב שמואל בר חפני ז"ל וגורה מן אלמפסרין; ובעברית: „ואודות באור עשרים מיני
[העופות] כבר הרגלו האנשים לפרשם על פי דברי [רב סעדיה] אלפיומי, והלך אחריו בכאור
הפשטיי הזה מר רב שמואל בר חפני ז"ל ואחרים מן המפרשים“.

(47) ראה בהערות הקודמות, ובעבור זאת נקרא אצל ר' יונה כתאר אלפשאטי (הפשטיי,
הפשטן), ראה למעלה בהערה 44.

(48) בהקדמת הראב"ע לתורה: „גם רב שמואל בן חפני אסף רוח בחפניו. בפ' ויצא
יעקב ברוב עיניו. כי הזכיר כל נביא בשמו. וכמה פעמים גלה ממקומו. וכמה וכמה תועלת יש
בהליכת הרך. ואין תועלת לפי' הזה כי אם אורך. ועם ויחלום כתב פתרון התלומות. ולמה
יראו בתנומות. והרוצה לעמוד על חכמות חיצונות. ילמדה מספרי אנשי תבונות". ולפי דרכנו
למדנו כי התחקה הגאון הזה על שרשי החלומות ובאר אותם על פי חכמת הטבע (ראה למעלה
30), גם האריך לבאר התועלת מהנטיעות בארצות שונות למען הכניס בלב קוראיו התשוקה
למסעים, ואולי גם לספרי מסעות (ריוועבעשרייבונגען) אשר נחרבו בימיו אצל הערבים מאד.
אולם החכם העני הראב"ע ז"ל אשר כל ימיו היה נע ונר, ומגהמת לבו קרא על עצמו: „נדוד
חסר אוני. והבהיל רעיוני. ושם פי ולשוני. אסורים באזיקים“, ועוד בשירו בראש ס' צחות
„ואברהם זקן. כעוף נודר מן“, ראה בנפשו כי הליכתו בדרך ושלטוליו בגלות לא הביאו לו כל
תועלת כי אם כעס ומכאובים, ולא נתפלא אם כן מדוע לא מתקו לחכו ולא ישרו בעיניו דברי
בן חפני בענין הזה. ומשירידי באוריו לתורה הנמצאים בפ"ב נראה, כי אהב רב שמואל להביא
אצל כל מעשה וענין כמה פעמים נזכר הרב חנ"ך כאשר זכר, לפי עדות הראב"ע, כמה פעמים
גלה כל נביא ממקומו. והמבאר להראב"ע ר' אלעזר בן מתתיה לא הבין את המקום הזה, ראה
דב"י למטה (הערה 56).

(המשך יבוא)

חדשות מספרים וסופרים.

(לו) במה"ע האיטליאני לדרישת ארצות המזרח לשנה זאת (Bolletino Italiano degli studi orientali) ימצאו איזה דברים והערות השייכים לספרות ישראל: (1) האבבאט פיררו הדפים מאמר ע"ד פ"י קהלת לר' שמואל בן תבון כ"י די רוסי בפרמא, ובו יתקן כמה שגיאות מזה האחרון בקטלוג שלו. (2) במאמר שני ידבר החכם הזה אודות ספרי הרפואה מיהודים בכ"י די רוסי. (3) רמ"ש ידבר בשני מאמרים, ע"ד הספרים הנכתבים בשפת ערבית ובכתב עברי.

(לו) ה' אדולף לנדא הוציא זה עתה לאור החלק הששי מאוצרו העברי בשפת רוסית (Еврейская Библиотека), וכמו בחלקים הקודמים כמו כן ימצאו גם בזה האחרון מאמרים נכבדים ויקרים, הן מאמרים שנכתבו בשפה אחרת ונתקן לרוסית כמו המאמרים הנודעים ע"ד מסדור היהודים בימי הבינים מרושיה, ואודות פעולות היהודים במדעים וחכמות משלי יידין, והן מאמרים ממחברי מדינתנו כמו המאמר השקפה על מצב היהודים ברוסיה הוצעה לה: טן — קי, וע"ד מכס הבשר מר"מ מרגליות, ואודות תואר ודמות העברים כפי אשר יציגום לנו הציירים הגדולים באירופא מסטסוב (B. B. Стасовъ). נוסף לזה יתעננו המכבדים את שם הכותב היקר ר' אליהו אורשאנסקי ז"ל על ספור חולדות חייו מאת * * *, ומאמר מסטסוב אודות מצבת זכרון לאורשאנסקי כפי הצעת האמן הנפלא במעשה חרשה-אבן (סקולפטור) אנטוקולסקי עם העתק המונח המצבה; גם ידבר המו"ל אודות אסיפת הממשלות בברלין ביחס אל היהודים וע"ד המ"ע בארצנו ומאמריהם בשאלת היהודים ברוסיה וכדומה. ואם גם באו בחלק הזה איזה דברים אשר אין רוב הקוראים נוחים מהם הלא הם בטלים ברוב המאמרים הטובים והנכבדים, וכל הקונה ספר זה מביא לתוך ביתו אוצר יקר מספרות היהודים ברוסיה.

(לח) מהדר' יוסף דרנבורג בפריו יצאה לאור העתקה מיוחדת ממאמרו (הנדפס במ"ע צרפתי) המכונה: איזה הערות אודות מלחמת בר כוזיבא ותולדותיה. במאמר הזה יוכיח המחבר כי הכנוי בר כוזיבא נתן לו בעצם ובראשונה ע"פ עיר מולדתו כוזיבא (דה"א ד' כ"ב) והיא היא לפי הנראה העיר כוזיב (ראשית ל"ה ה'); לחוק השערתו זאת (אשר הסכים לה גם לעברכט ז"ל)

יביא המחבר את כל המקומות בתלמוד ומדרשים אשר הם נזכרה העיר הזאת ויבארם על פי דרישה וחקירה. בהערה שניה ידבר אודות כנויי השם בן ד' אותיות, ויאמר כי טעם ר' הנינא בן תרדיון אשר הגה את השם באותיותיו (ע"ו דף י"ח) היה כי גם הוא כמו ר' עקיבא חשב את בר כוויבא למשיח. ולדברי המחבר אודות החלוק בין היהודים והכותים בקריאת השם העירונית, כי גם הכותים יקראו תחת השם בן ד' ש"מ או אשם (כהברתם במקום השם) כאשר העיר הנוסע פטרמאן, וכי לזה היתה כוונת הראב"ע בפי' לאסתר ע"ד אש"מא (ולא ידע מזה קירכהיים בכרמי שומרון עמוד 17), וא"כ אין ראיה מזה כי התקנה שיהא אדם שואל את חברו בשם (משנה ברכות ט' ה') היתה ערוכה נגד הכותים; ובתשובתו ענני המחבר הנכבד כי לפי דעתו נתפשט זה אצל הכותים בזמן מאוחר, אולם אין לזה שום ראיה. בהערה שלישית יחקור המחבר אודות העיר ביתר ויגיד דעתו המסכמת לדעת ר' אישתורי הפרחי בכפחור ופרח כי היא בקרבת הכפר בת"ר כשלש שעות מערבית דרומת מירושלים. בהערה רביעית ידבר בשום שכל ע"ד נזירות אדרינוס וכדומה.

לט) הלוחות היוצאים לאור בארצנו מדי שנה בשנה המה נדפסים על פי רוב בהוספות דברים אשר אם לא יזיקו עכ"פ לא יועילו, כמו חזון חתומה, סגולות ורפואות ליצניות, ימות עולם בשגיאות רבות וכדומה; ובצדק יאבה כל איש נבון כי לוחות כאלה (אשר אמנם מפסולתן לא יתעשרו גם המדפיסים והמו"ס) יהיו בקרוב לשכרי לוחות. והנה נעים לנו לראות כי בימים האחרונים האלה החלו איזה מחכמי לב בארצנו לתקן את המעות הנה, כי ר' משה אליעזר בעלינסאן באודיסא צעד צעד אחד להיטב, והוסיף בלוח לשנת תרל"ט דבר חדש ומועיל כי הקים ציון לנפשות היקרים בישראל מילידי ארצנו שהלכו למנוחת עולמם בשנת תרל"ח; אולם עוד הגריל לעשות המניסטר ה"י גורלאנד בלוח עברי בשפת רוסית שלו, אשר בשנה השניה ממנו (תרל"ט) נקצו ובאו דברים רבים נחוצים ומועילים ליהודי רוסיא. ונקוה כי המשכילים האלה ישתדלו מדי שנה בשנה לקרב את פעולתם ואת יותר ויותר לתכלית השלמות, זה בעברית וזה בשפת המדינה; ומתם יראו אחרים וכן יעשו ואז נאמר להם: יישר כחכם ששברתם את הלוחות הישנים!

מ) עוזר בעל המניד ר' דוד נארדאן יודיענו כי משנת 1879 בחפצו להוציא לאור מ"ע שבועי לעניני חכמה, חכמת ישרון בפרט ושאר ידיעות מועילות בכלל, גם תולדות אנשי שם בישראל וכדומה; והנה תועלת מ"ע כזה נלויה ומבוארה, והמוציאו לאור נודע לסופר מהיר, גם רבים מחכמי דורנו (כאשר הודיענו המ"ל) הכתייהו להעניק את המ"ע החדש מפרי תבונתם; לכן מקרב ולב נקרא אל המ"ל; צלה ורכב!

נא) במדועות החברה לדרישת קדמוניות ברוסיא נדפסה דרישה וחקירה אודות

עיר המלוכה הישנה אצל הכוזרים הנקובה אצל הסופרים הערבים בשם בלנדר
(Balandschar) מאתי המאסף.

כב) באסיפת דורשי ארצות המזרח אשר היתה זה לא ככיר בפלורניץ נקראו
הדברים האלה השייכים לחכמת ישראל: (1) הדר' ר' אברהם ברלינר הציע דרשה
אחת אודות תרגום אונקלוס ע"פ המסורה אשר הוציא לאור וע"פ נוסחאות כ"ו
ודפוסים ישנים; ומי יתן ויואל החכם הנכבד הזה להחזיר עמרת התרגום הזה אשר
קמשונים עלו בו ליושנו במהדורא חדשה ע"פ דרכי הבקרת, כאשר עשה כבר לפי
ראש המבארים רש"י ז"ל על התורה בספרו זכור לאברהם! (2) הפרופיסור אסקולר
ממילאנו קרא אודות מצבה ישנה יהודית אשר נמצאה באפוליא (בדרום איטליא),
ואשר לפי דבריו המצבה הזאת היא היותר קדומה מכל המצבות הנודעות עד עתה,
ונקה לרבר מזה בקרוב. (3) הפרופיסור בנדעטמי דרש אודות הנרות התלמוד,
ובחפצו להדפיס בענין הזה ספר מיוחד באיטליאנית. (4) הר' ירא קרא מאמרו ע"ד
משך ימי שעבוד בני ישראל במצרים. (5) הר' ברזילאי הציע לפני הנאספים
שמה חדשה אשר על פיה בחפצו להעריך ספר מלים בשפת עברית.

מג) בחוברת הראשונה למח"ע של חברת דורשי ארץ ישראל באשכנז לבד
מהודעות קצרות נמצאו מאמר ה' שיק אודות בית הקברות אשר נמצא מחדש
בקרבת ירושלים ואודות שרידי חומת העיר בכותל צפוני-מערבי, ומאמר הפרופיסור
ס. צ'ין המכשר את צאת הספרים והמאמרים החדשים אודות ארץ ישראל.

מד) נשלחה לנו מאיטליא רשימת ספרים עבריים נדפסת, ובה נרשמו מאה
ארבעים ספרים נדפסים ועשרים כ"י. בין הספרים הנדפסים העומדים להמכר ימצאו
ספרים יקרים מאד, וביחוד מדפוס איטליא, שאלוניקי, אכשטרדם, ואנוירשא; כמו כן
איזה ספרים נכבדים מיהודים בשפת ספרדית נמצאו ברשימה, כמו למשל
Obligacion de los Coraçones מר' דוד פאררו; Las Excelencias de los Ebreos
מר' יצחק קרדוון. אולם הכ"י שייכים כמעט כלם לחכמת הקבלה ונגלולים וכדומה.
מה) מהדר' ר' ישעיה לוצאטמו בנו של הרשד"ל יצאה לאור בשפת צרפת
רשימת כל המכתבים אשר נשארו מאביו המנוח ז"ל ותוכן איזה ממכתבים האלה,
אשר אמנם רבים מהם לא נתנו לדפוס על כי נמצאו במ דברים הנוגעים לכבוד
חכמים אחרים אשר עורם בחיים הנם.

לקורות ישראל ברוסיה ופולין .

[ה' ברשאדסקן, אשר זכרנו שמו לשוב בנו' הקדום, הואיל בטובו למסור בידנו איזה מכתבי חרות וזכרונות רשימות עתיקות השייכות ליהודי ארצנו אשר מצא בארחיו אשר בקיעו וכן בליטווסקי' מעטריקא אשר בפה, וברצות ה' נדפס כל זה לאט לאט במאסף נדחים עם איזה הערות ע"ד הוכן הרשימות והכתבים ועניניהם].

Материалы для исторіи Евреевъ въ Литвѣ и Южной Россіи.

(изъ книгъ кievскаго центральнаго архива).

№ 940 (1578). Владімірская городская записалня.

л. 113 б. тогоже мѣца Юля а дня.

На рочкая городскихъ Володимерскихъ пришедши на врьдъ городскій въ замокъ Володимерскій перед нас Василя Павловича подстаростаго и Лазаря Иваницкаго судю Урядников градскихъ Володимерскихъ подданные государские жидове места Володимерского: *Шмойло Длуйгакъ, Гошко Бенашовичъ, Шмойло Израйловичъ* оказали и покладали перед нами на врьде лист, подтверженое Его Королевской Милости, теперишнего пана нашего, Привилею славное памяти Короля Его Милости Жигмонта Августа по латыни и по полску писаное от Его Королевской Милости под печать завешеное и подписами руки Его Милости Государское всѣмъ жидам володимерским даное, и просили мены Шмойло Длуйгакъ, Гошко Бенашовичъ, Шмойло Израйловичъ отъ всех жидов володимерския и сами от себе абы тот лист Его Королевской Милости на язык полскіе был преложонъ, и до книгъ градскихъ по руску уписан, которого мы огледавши перед собою читати козали и так ся в себе маеть: *Стефанъ* 3 ласки божие Король Полскій, Великій Князь Литовскій, Рускій, Прускій, Мазовецкій, Жомоитскій, Кіевскій, Волынскій, Подлятскій, Ифлянтскій и п. *княжа Седмиградское*. Ознауямуемъ тымъ листомъ нашимъ которым належить

всім каждому вособнѣ, тья ведимости мет будучим иж гды пришли до нашего королевсково Маестату старшие з жидов Володимерских своим и всего посполство именем, через список, до рук наших поданый, покорне нас просили, жебы мы листъ поркгаменовый их привилею от наяс. к. негды светое памяти Жигимонта Августа, Короля Полского, продка нашего, на певные волности выданный, здоровый, целый, зуполный и ничего подозренаго в себе немающий, пофалими, умоцнили и подтвердили которого листу способъ по полску отъ слова есть такой. *Жигимонтъ Августъ* з Божие ласке Король Полскій Великій князь Литовскій, Рускій Прускій, Мазовецкій, Жомоитскій панъ и дедичъ. Ознауймуемъ нинѣшнимъ листомъ нашимъ всимъ вобецъ и каждому засобна дали нам справу жидове места нашего Володимера им на стародавнее их волности, крива от свет. памяти предков и от нас самых мают., Мещане володимерскія великие тяжкости и кривды им чинять и звирхности себе над ними прилацають ку великой их прав и волности их кривде кумнейшеню. А так мы на причину нѣкоторых панов рад наших яко мы им при приверненю ку коронѣ земли Волинской привилеи их подтврдили также тежъ тепер при всех свободах, волностях, во всех справах, артикулахъ в судех великих и малых речах около долгу и во вшеляких инших справах якобы колвек могли быть названы, именованы, водле звыклого, стародавнаго звычайу и под тою же юрисдициею старосты нашего Володимерского заховываем и ктому всех артикулов, прав и волностей которых бы им неоставало, которых иншие жидове перемешкаваючие в панствах нашихъ в корунѣ уживають уживать допущама тым листомъ нашимъ якихъ тежъ волностей, прав, свобод всѣ жидове в короне мешкаючи уживають. Ктому яко перве так и на тот час их вечными часы выймуемы ихъ иж до всех домов, кгрунтовъ на которых так местских, поповских яких колвек засели и на тот час в месте нашом Володимерскомъ мешкають, также и маетности их лежачих и рухомах войтъ Володимерскій и урад местски так великих яко и в наменших речах яко колвек могут быть менованы также и о долги на домех и маетностях лежачих и рухомах описанных судит, перед себе, ку праву позывати ани жадное юрицдыцею над ними мети не мает, з домов, крамниц, парканов з грунтов с тых мест где на тот часъ их мають рушити и в том им жадное трудности задавати и чинить николи самым и потомкамъ их жаден не мает. Але в каждой речи так в малой яко и в великой и долгих на домех записаных если бы

שאלות ותשובות

- (1) הגיעוני הספרים והמחברות האלה: אוצר טוב מהדר' ברלינר והופמאנן לשנת תרל"ט; ספרי המנוח ר"א אורשנסקי בשלשה חלקים (ברוסית); האוצר העברי חלק ששי מר"א לנדא (ברוסית); המאמר ע"ד כותב דברו הימים לארמינים משה הכורני מסרופיסוד נושמידי (באשכנזית); מחס כבשר החי מר' משה האשקעס; אסיפת חברת כ"ח ביום י"ב לחדש אויגוסט (בצרפתית). (2) "וע"ד שאלתך איפוא נמצא כעת כ"ו כרמולי 148 №. ואם נמצאו בו שונים מהנדפס [מאסף נדחים 4 №] ? דע יירדי, כי מיד כאשר נדפסה הרשימה מספרי כרמולי טרם נמכרו כתבתי לה' קורכהיים לעיין בתוך כ"י הנ"ל, ואם נמצא כמבוא ר"ש הנגיד איזה דבר חדש או איזה שנויים יקנהו בשבולי, והשיב לי כי לא מצא בו שום דבר חדש ולא נמצא בו יותר מהנדפס. וכמדומה לי קנה אח"כ כ"ו הנ"ל המניס פישל מהלברשטאדט. שז"ח" (ביעליץ).
- (3) "איים הכרמל (III, 669), פאנר איך, וואס זיא אויך בערייטס אים ליטעראטורבלאטט מיטטהיילטען, דאס דער נאמע יעבץ אונבעקאנגט זייא. עדלויבען זיא מיר דוא מיטטהיילונג, דאס יוסף בגי אין אגרת קריה נאמנה נאך שמינישניידר קאט. ליידען ז. 126 אלס *magistros antiquiores Karaeorum* ר' חנוך, ר' יעבץ או.א. אויפצאעהלמ". דוד קויפמאן (בוראפעסט, קאעניגסאסטע 46).
- (4) לריה"א — תודתי נזונה לך על כוונתך הוצייה, אולם שכחת מקרא מלא (ישעיה י"א י"ב) ואסף נדחי ישראל! ואורות דבריך האחרונים: מה אני בחנם, אף אתה בחנם.
- (5) להרשזח"ה — מכתב הר"פ ז"ל קבלתי בתורה ויבוא בעלה הסמוך.
- (6) להרד"ק — תחת הגהתי באוצר טוב (צד 65) אשר הבאת אשער עתה כי צ"ל בדיסקיא או בדיסקיי; וע"ד הרמב"ם אקח לי מועד לחפש ביי"ד כ"י שלנו.
- (7) להדר' ד' — הנדרש מכתאב אלמואזנה שלחתי ע"י הפוסט.
- (8) מהמו"ל הצפירה אבקש להשגיח בסובו על האדרעסע שלי הירשומה למטה.

המאסף אברהם אליהו הרכבי.

האדרעסע של המאסף:

Чернышевъ переулкъ, д. Рогова. Tschernyschew pereulok, Haus Rogow

Дозволено цензурою. С.-Петербургъ, 14 Ноября 1878 года.

Типо-Литографія Цедербаума и Гольденблума, Литейный пр., д. № 35.

מאסף נדחים 7. א

לקושים מכ"י.

(ה) איזה באורים קדמונים לשמות הארצות
בכתבי הקדש, לקטתים מכ"י אשר בפה.

(1) בכתאב אלמחאצרה (אשכל הכפר) לר' משה בן עזרא יביא את דברי הרמ"ג אורות שכחת לה"ק אצל בני ישראל בגלות בבל, ואלה סוף דבריו: וכדלך ערץ באקי גאליה אלאסבאט מן שומרון אלחאצלה פי חואצר כראסאן כמא נין אלכתאב ויביאם לחלה וחבור נהר גוון וערי מדי ולא שך אן הדה אלאעמל כראסאן וחבור רבמא כאנת ואר אלכאבור באלכא אלמעגמה והו משתור הנאך הדיא כלה ען רבנו סעדיה גאון וצ"ל פי כתאב תחציל אלשראיע אלסמעיה לה; ובהעתקה עברית: „וכזה קרה לשארי בני גלות השבטים מן שומרון אשר באו למחוזות כראסאן כמו שכתוב ויביאם לחלה וחבור נהר גוון וערי מדי. ואין ספק כי המדינות האלה הם בכראסאן. וחבור הוא נחל הכאבור (Chabur) אשר לפעמים נכתב בחית (בלי נקודה). וזה נודע בפה. כל זה מדברי רבנו סעדיה גאון וצ"ל בספרו תחציל אלשראיע אלסמיעה (קובץ המצות השמעיות)“. ויוסף רמב"ע שם, כי איש אחד ספר לו, אשר במקומות אלה נמצאים כארבעים אלף יהודים המשלמים מסים וארנוניות. והספר הנזכר פה מרס"ג הוא הנקרא ברשימת אקספורד (מונק נושים 17) בשם כתאב אלקיאם עלי אלשראיע אלסמיעה, וזה נגד השערת בכער (במחברתו ע"ד הקרמת הראב"ע צד 19 בהערה).

(2) ר' יהודה בן בלעם בפירושו לישעיה (ז' כ"ה) יאמר: והדה אלמדה אלתי ישיר אליהא הי אלמדה אלתי בקי פיהא שבט יהודה ובנימין אלי קבל כראב אלבית אלאול בסנין קלילה ודלך מן סת סנין בלין מן מלך יחזקיהו אלי אבר איאם יאשירו ואלאסבאט חנינד בכראסאן פי חלה וחבור ונהר גוון וישבה אן יכון חבור אסם נהר בכראסאן סמי אלכאבור ונהר גוון נהר. עלי מדינה גונה והי פי עצרנא הדיא חאצרה כראסאן; ובעברית: „והזמן אשר ירמו עליו הוא משך הזמן אשר נשאר בארצו שבט יהודה ובנימין עד קודם שנחרב הבית הראשון בשנים מועטות. וזה מששת שנים שעברו ממלוכת יחזקיהו עד סוף ימי

יאשיהו. והשבטים [עשרת השבטים] היו אז בכראסאן בחלח וחבור ונהר גזון וקרוב כי חבור שם נהר בכראסאן הנקרא כאבור. ונהר גזון נהר אצל העיר גונה [צ"ל גונה] הנמצאה בזמננו זה להלאה ממדינת כראסאן.

(3) כמו כן מצאתי אצל ר' תנחום ירושלמי בפ"י מלכים ב' (י"ה י"א) : בחלח ובחבור נהר גזון. הרה בלאד פי אקלים כראסאן וקיל אן נהר גזון נהר ערף אלאן בנהר גזוה וחבור ימכן אנה אלכאבור ; ובעברית : „אלה העיירות הן בארץ כראסאן. ואמרו כי נהר גזון נודע היום בשם נהר גזוה [גונה]. וחבור יכול להיות כי הוא כאבור". ואין ספק כי החכמים האלה לקחו פירושם מהרס"ג.

(4) ר' יהודה בן בלעם בפירושו לעובדיה (פסוק ב') כתב : אשר בספרד. אסתפאין ענד אמתנא אן ספרד הי אלאנדלס ואסמהא כאן פי קדים אלומאן אספמיא כקול אלאלון ז"ל כדי שיהא באספמיא וראית פי תאריך אלקוטב אלאנדלס אנה אנמא סמות אשפניא באסם אול מלך כאן פיהא יסמי אשפאן ולא שך אן אספמיא הי אשפניא ולקד גלט מן קאל פי בעץ כטבה מני אספמיא שבספרד וזי הי לאן אלאסמין וקעא עליהא אמא ספרד פמן אלנץ ואמא אספמיא פמן קול אלאלון ולא שך אנה אראד אן יחכי קול אלאלון ליכי אלכסנדריה שבמצרים וקולרם צחיה לאן אלכסנדריה מן עמל מצר וליס כדלך ספרד ואספמיא לאנה פי הדא כמן קאל מני ספרד שבספרד או כמן קאל מני אספמיא שבאספמיא והדא כלף לא ימכן ; ובהעתקה לעברית : „ונתפשט באומתנו כי ספרד הוא אנדלוס. ושם הארץ בימים קדמונים היה אספמיא כאמרם ז"ל [כבא בתרא פרק חוקת הבתים משנה ב'] כדי שיהא באספמיא. וראיתי בספר קורות המלכים [או ספר הקורות לאלקוטבי? לאלקוטאי?] כי אנדלוס נקרא אשפניא על שם המלך הראשון אשר היה בארץ הזאת ושמו היה אשפאן. ואין ספק כי אספמיא היא אשפניא. וכבר טעה אחד שאמר באחד ממאמריו מני אספמיא שבספרד, כי היא היא. ושני השמות למדינה אחת הם. ספרד הוא שם המקרא. ואספמיא הוא שם החכמים הקדמונים [בתלמוד]. ואין ספק כי רצה האיש ההוא להקות מאמרם [סנהדרין ק"ז ע"ב] ליכי אלכסנדריה שבמצרים. אולם מאמרם נכון. כי אלכסנדריה היא עיר במדינת מצרים. ולא כן הדבר בספרד ואספמיא. וזה דומה למי שהיה אומר מני ספרד שבספרד או מני אספמיא שבאספמיא. אשר לא נכון לדבר כן".

(5) ר' משה בן עזרא בספרו הנזכר למעלה יבאר הסבה אשר בעבורה הצליחו בני ספרד בשיר ומליצה ובידיעת לשון הקדש יותר מבני ארצות אחרות על כי הם מבני יהודה ובנימין אשר גלו מירושלים לספרד, ואלה דבריו השייכים לזה : פאלוגוה אולהא כונחם שבטי יהודה ובנימין עלי מא נץ אלכתאב פי קו' ויקומו ראשי האבות ליהודה ובנימין והכהנים והלוים לכל העיר אלהים את רוחו

ואיצא ואלה בני המדינה העולים משבי הגולה אשר הגלה נבוכדנצר מלך בבל וישבו לירושלם וליהודה איש לעירו והרה אלמבקאב [צ"ל אלמבקאת] אלמוצופה הם אהל הרא אלמנבר אלשריף ירושלם עיר הקדש ואעמאלה והי אלגאליה אלמנצרפה מן באבל אלגאליה אלכבירה אלי בלאד אלוּם ואלאנדלם כמא נין אלכתאב וגלות החל הזה לבני ישראל אשר כנענים עד צרפת וגלות ירושלם אשר בספרד ותנאקלת אלמלה אן צרפת אפרנגה וספרד אלאנדלם בלסאן אלערב נסכה אלי רגל כאן יסמי אנדלסאן עלי עהר אלזודהאק אלמלך אלקרדים ובלסאן אלוּם אשפאניא מנסובה איצא אלי רגל כאן צאחבהא פי דולה אלוּמאנין קבל אלקוט כאן אסמה אשפאן כאנת קאערה מלכה אשביליה ובאסמה דעית בהרא אלאסם . וענד אלאלוין אספמיא ולא שך אן אהל ירושלם אלרי גאליתנא נחן מנהם כאנו אעלם בפציה אללגה ונקל עלם אלשריעה מן סאיר אלבנאת [צ"ל אלבלאד] ואלקרי ועלי מא קאל פי אם אלכתאב פי פצל כי יפלא ממך דבר וקמת ועלית ואן כאן מן אלמואעיר אלמנתטרה כי מציון תצא תורה ודבר י"ו מירושלם ; ובהעתקה עברית : „והסבה הראשונה להיותם שבמי יהודה ובנימין ככתוב (עזרא א' ה') ויקומו ראשי האבות ליהודה ובנימין כו' . וכן כתוב (שם ב' א') ואלה בני המדינה כו' וישבו לירושלם וליהודה כו' . והמשפחות הנזכרות שם היו יושבי מקום החכמות הנעלה ירושלם עיר הקדש ומחוזותיה . והם בני הגלות אשר העתיקו מושבם מבבל . מקום הגלות האחרונה . אל מדינת רומא וספרד . כמו שכתוב (עובדיה כ') וגלות החל הזה לבני ישראל אשר כנענים עד צרפת וגלות ירושלם אשר בספרד . ומקבלת האומה כי צרפת היא ארץ הפרנקים . וספרד היא ארץ אנדלוס בשפת ערבית . על פי איש ששמו אנדלוסאן בימי המלך הקדמון אזרהאק [או זוהאק Zohak] . ובשפת רומית אשפאניא גם כן על פי שם האישי אשר שלט עליה בימי ממשלת הרומיים . קודם ממשלת הקוטים [Gothen] . שמו היה אשפאן . מושב מלכותו היה בעיר אשביליה [Sevilla] ועל שמו נקראה המדינה . ואצל הקדמונים נקראת אספמיא . ואין ספק כי אנשי ירושלם אשר גלותנו מהם היו היותר בקיאים בצחות הלשון ובקבלת ידיעת המצות מכל אנשי יתר המדינות והעיריות . כמו שכתוב בתורה [דברים י"ז ח'] בפרשת כי יפלא ממך דבר וקמת ועלית . וכן הוא מן היעודים המקווים [ישעיה ב' ג'] כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלם" . וכבר שלחתי להדר' ברלינר למנאצין רשימה ממקומות רבים (מימי הגאונים עד רמב"ע) אשר נאמר בהם כי ספרד היא ספאניא . (ולא אזכור כעת אם הבאתי שם את דברי רב חסדאי הנשיאן במכתבו ליוסף המלך : „שם ארצנו שאנו גרים בתוכה בלשון הקדש ספרד ובלשון ישמעאלים אלאנדלוס" .)

(6) בהקדמת ס' האמונות לרס"ג לפי העתקת נ' תבון (ד' לייפציג תרכ"ד

צד 5) נאמר: „ואפשר כאמרך ראובן באשכנז או בבבל“, ולא אפונה כי רבים כמוני יחפצו לדעת איך נאמר המאמר בגוף הערבי, ולמענם אגיד כי שם כתוב כזה: וממכן כקולך ראובן בבגדאד (ואפשר כאמרך ראובן בבגדאד), והשם אשכנז הוסיף המעתיק מדיליה; וכבר הבאתי (בעלה 6 ממאסף נדחים) כי רס"ג יתרגם אשכנז אלצקאלבה (בני הסלאוויים). וראיתי להודיע כי אבן רשף בחפצו להקדים זמן רס"ג (מטעם אשר הביא במליץ לשנת תרכ"ט) לקח את הפרט ותרצ"ג בס' האמונות וחלק את הצדי לשנים והמשיך את ראש הצדי למטה עד כי נעשה ותרונ"ג; וכבר שיערו כזאת על פי התמונה הפוטוגרפית אשר הכין אבן רשף ממקום הזה, אמנם בגוף הכ"י הדבר נראה לעין.

רב שמואל בן חפני וספריו *

(המשך ההערות)

68) ביוחסין השלם (ד' לונרון צד 88) כתוב: „ובעל הכוזבי סמך על רב שמואל בן חפני כי בשנת תק"ל לשטרות שנת ק"ן להיבן בית שני היה חבור המשנה [ראה מכוזרי מאמר ג' סימן ס"ז, מהדורת קאסעל השניה צד 290] ולא נהירא לי. ובשנת תק"ל כתב רב שמואל בן חפני שסיים התנאים [צ"ל משניות התנאים] ושלה החכמים, ושם למטה (צד 198) שנה הרברים „אבל בזה נשאר הספק שמוצאו הגאון רב שמואל בן חפני הכון, כי בשנת תק"ל לשטרות אז סיים המשנה ושלה כל החכמים לארצות, וזה הוסיף שלשים שנה יותר, אבל החכמים מאנשי צרפת ואשכנז כמו בעל צדה לדרך ואחרים הסכימו כי הוא ת"ק לשטרות ק"כ שנים לחרבן בית שני, אולי בסוף ימיו של רבי היה בן שישים יותר כמו שאמר רב שמואל בן חפני, ועוד שם בסמוך (צד 199) שלש דבריו: „אבל רב ושמואל ידרו לבבל ורבה בר רב [צ"ל בר בר] חנה לסוף ימיו של רבינו הקדוש שהוא בשנת תק"ל לשטרות, וזה בא למנון רב שמואל בן חפני בשנת שלשת אלפים ותתקע"מ ליצירה. ומכל אלה הרברים למדנו כי המבוא לבן חפני, אשר בו ראה ר' יוסף אבן עקנין (למעלה הערה 65) את המאמר אודות ירידת רב לבבל, היה גם למראה עיני ר' אברהם זכות בעל היוחסין, כי הביא ממנו תוספת דברים אשר לא נמצאו אצל אבן עקנין, או אולי ראה את הרברים אשר הבאנו בספר אחר על שם רב שמואל. ומלשון היוחסין (צד 198): שמוצאו הגאון רב שמואל נראה כי הביא זה האחרון את המאמר הלז בשם ספר מתיבות, כאשר באמת נמצא גם בסדר תנאים ואמוראים (למעלה הערה 65). ואולי נלמוד מדבריו של בעל היוחסין לפרש גם בן המלות „ביצר ידרו חכמי המשנה“ אצל אבן עקנין, ר"ל כיצר ידרו החכמים אשר היו בעזרי רבי בחבור המשנה מארץ ישראל לארצות, מסכים לדברי היוחסין כי ר' יהודה הלוי בעל הכוזבי השגשג במבוא התלמוד מוכן חפני, כי כפי שהוא המאמר בכוזבי לפנינו מזמן חבור המשנה בשנת תק"ל נמצא הוא גם באגרת רב שיריאל ובמפתח לרב נסים ויהיה גם במבוא התלמוד להנגיד כאשר העי ותי למעלה (הערה 65).

69) וכן דעת הרש"ר בכרם חמו השביעי (צד 157) באמרו: „רק הנגיד נמשך בזה [בענין] וזמן ירידת רב לבבל [לדעת ר' שמואל בן חפני, וראה עוד דבריו בערך מלין (צד 138-137) ולמעלה (הערה 65)].

70) ברא"ש פרק ג' ממסכת ביצה (ס' ט"ו) כתב: „פסק בעל הלכות גדולות וז"ל דשריר ממתבתא דסוריא [צ"ל דסוריא] דכל רב ושמואל הלכה כרב באיסורי. אבל ממתבתא דפומבדיתא שררוה לאיסור כשמואל, ועל זה העיר הרש"ר במחברת קבוצת חכמים מווארטרמן ור"ז שטערן (צד 54): „האמנם בה"ג שלפנינו שם בביצה לא נמצא זה, אך נאמן עלינו הרא"ש ז"ל וכ"כ בהג"מ (פ"ד מה"ל יו"ט ה' כ"ב) נמצא בתשובות הגאונים בשם ישיבת פומבדיתא כשמואל. אמנם שדרו

ממתיכתא דסורא הלכה כרב ע"ב. וכן בסמ"ג לאוין ע"ה. והאלפסי לכתובות (דף ס"ה ע"ב בענין פלוגתא דר' יהודה בן בתירא ורבנן ע"ד כשת ופגם, ומביא שם באשוי ובחשבונו הרא"ש כלל מ' סימן א') כתב: «כתב רבינו האי גאון ז"ל כך העלו בישביה אף על גב דיחיד ורבים הלכה כרבים כזו הלכה כר"י בן בתירא».

71) דברי הרמב"ן אורות ספר מתיבות אשר משם לקח רב שמואל את הכלל דכל רב ור' חנינא הלכה כרב הבאתי למעלה (הערה 22), וצונץ כמ"ע לגייגר (ובנעזאמי. שריפטען III, 133) הביא עוד משם הרמב"ן בחרושי גישה הישון: «וכן סרן רב שמואל בן חפני גאון ז"ל בס' המתיבות»; ולפי הנראה הגרסא הנכונה גם במקום הזה צריכה להיות: בשם ספר המתיבות כמו בפעם הראשונה (והר"ת בס' הוא: בשם ספר), וראה עוד למטה (הערה 73). ובחרושי כבא בתרא לרמב"ן (לדף י"א ע"ד חצר לפי פתחיה מתחלקת) כתב: «וראיתי לרב ר"י הנשיא אלברגלוני ז"ל שכתב זה הירושלמי בהלכותיו וכן כתבו בעלי התוספות המתיבות», אשר כפי הנראה נפלה פה מעות וצ"ל בעלי התוספות והמתיבות, כי לא נשמע עוד עתה כי נמצאו תוספות לס' מתיבות.

72) ראה למעלה (הערה 61), וס' יעיר און להרחי"רא אשר שם מובאים כללי הש"ס מרב סעדיה גאון (ראה מוזכר VIII, 106) לא תהי אז בידו, ועתה מוצאתי כי במערכת הו' ס' כ"ח (דף ג"ט ע"א) כתב: «ופליגא. כתב רבינו סעדיה גאון בדרוכי התלמוד שחבר בלשון ערב כ"י כל היבא דאמרינן ופליגא דפ' בין בתנאים בין באמוראים על הרוב יצא הנאמר עליו זה רצוני לומר הנפלא עליו מהיותו מהלכה וכו'» ע"ל רבינו בעל"ל בכלליו כ"י. ובמערכת ה' ס' י"ח (דף ק"ב ע"ב): «תנן. כתב רבינו סעדיה גאון בכלליו כ"י וקראם דרכי התלמוד וחיבים בלשון ערב ויעתק ממש רבינו בעל"ל בכללים שלו כ"י וז"ל צריך אתה לדעת שבין אומרים תנן לאומרים תנן התם הפירוש רב והוא שכשאומרים תנן מבלי שיצטרפו מילת התם הם רומזים אל הלכה שכאותר פרק או באותר מסכתא עצמה לא אל זולתה מן המסכתות האחרות. וכשאומרים תנן התם אין כונתם על הלכה שכאותר הפרק או באותר מסכתא אלא אל זולתה מן המסכתות וכו'». ובפעם שלישית שם ס' י"ט: «תנא דבי ר' ישמעאל, כתב רבינו סעדיה גאון ז"ל צריך אתה לדעת שבקצת מקומות שאמרו הנא דבי ר' ישמעאל רמזו בזה אל תורת כהנים ורובם מזולתה ואם תדקדק זה בתלמוד תמצא לקוחים מתורת כהנים ומזולתה כפי מה שאמרנו ע"ל הועתק מרב"א בכלליו».

73) בפירוש דברי הימים המיוחס לתלמידו רב סעדיה אשר יצא לאור ע"י קירכהיים (צד 86) נאמר: «במדות חכמים ובספר היובלות שהביא אלפונזי רב סעדיה גאון מספרי הישיבה», ושם למטה כתוב עוד: «הגאון רב סעדיה שניתן אסור בבית שומי שלש עשרה שנה נאסר בבית המלכים והעתיק מספרי הישיבה וחידש דברים שלא שמעה אונן». והמקום הזה מובא גם מר' משה תקן בכה תמים כאשר העיר המו"ל שם (והציון אצלו במעות וצ"ל אוצר נחמד חלק שלישי ע"ד 69). ולפי זה לא יתכנו דברי קירכהיים שם בהקדמתו האשכנזית לפי דברי הימים (צד VI) כי הכונה לשיבת פיתוס (פיתוס) כמזכרים, כי ברור הוא שתכונה היא לשיבת כלל. וכבר העיר על זה דוגאטה במנאצין (I, 103 בהערה), אולם לא הביא ראיה לדבריו, ומס' המתיבות המובא אצל בן חפני לא נשאר שום ספק בדבר. והרחי"ד"א בשם הגדולים (מערכת ספרים, דף מ"ד ע"ב) כתב: «מתיבות הראשונים זמנין דמשכתא דכתבי ובעל מתיבות כתב. ובס' יד מלאכי כלל תקנ"ו [צ"ל הקנ"ז] הביא מחידושי רמב"ן גיטין ריש פרק האומר דרב שמואל בר חפני כתב משם בעל מתיבות. ולפי' נמצא שהגאון מויתי כשם בעל מתיבות. אבל ראיתי דברי הרמב"ן הנז' והדבר מובא דמ"ש ובעל מתיבות הכי ס"ל הם דברי הרמב"ן ואינם דברי הגאון כאשר חשב הרב הנז'». אולם הרחי"ד"א עיין דק במקום הראשון מהרמב"ן ולא ראה את המקום השני אשר הבאנו

למעלה (הערה 71), גם לא נודע לו כי כבר רב סעריה גאון השתמש בספרי הישיבה. וכמו כן מצאנו שרב האי גאון לקח מספר המתיבות, וזה נראה גם כן מדברי הרמב"ן (למסכת ע"ז דף כ"א): „אבל לבעל מתיבות רב האי ז"ל, אשר כפי הנראה נשתמשו וצ"ל: „לבעל מתיבות [שהביא] רב האי... [ובעת ההדפסה הגיע לידו בתורת שאלה'ס יעיר אוון (או עין זוכר) מהחיד"א וראיתי כי במערכת החו' סי' ל"א (ד' לבוב 1865 דף ס"ח ע"א) שקיל וטרי בדברי הרשב"א ורמב"ן שהבאתי (הערה 22) ומסוק נגד דבריו בשח"ג: „וכפ"ץ בעל מתיבות קדם לרב שמואל בן חפני והיה מן הגאונים. וגם עתה ראיתי בספר הזכות סוף דף מ"ה שכתב הרמב"ן שוב הפשתי בדברי הגאונים ומצאתי לבעל המתיבות שכתב וכו' וסיים „קרובים דברי הגאון לדברינו ע"ש". והרשי"ר בתולדות רה"ג (בהוספות צד 92) חשב להוכיח מלשון הרמב"ן כי רה"ג חבר ספר מתיבות, אולם נסתק על כי מצא בראש ס' העשור: „ור"ח ובעל מתיבות לא פסקו כלל" אשר מזה נראה כי בעל מתיבות מאוחר מר"ח [אשר אמנם איננה ראייה מוכחת ואולי גם פה צ"ל: „ור"ח ב ש"ם בעל מתיבות; ועל כי חלק זה מהעשור איננו בידי לא ארע אם דברי בעל כפתור ופרח (מהדורת חן טוב דף כ"ז ע"א) בדין אין שליח עושה שליח: „וכן פסק בעל מתיבות ור"ח ז"ל לקוחים מהעשור; אולם עכ"פ פה הקדים את בעל המתיבות לר"ח]; אולם ממקום אחר בעשור (הלכות אישות) אשר שם כתוב: „מצאתי לבעל מתיבותא עתיקתא וכו'. וזו הוראת רבינו אבינו ראש ישיבת גאון יעקב שער ישיבה של ימיו" יכריע הרשי"ר, כי רה"ג הוא בעל המתיבות, ואביו ראש ישיבת גאון יעקב הוא רב שרירא, ופומבדיתא היתה נקראת ימיו לגבי סורא וזה הוראת שער של ימיו, אך הרבה תשובות בדבר: א) הן איננו למעלה כי כבר הרס"ג וכן חפני השתמשו בספרי המתיבות. ב) אחר מבעלי הוראה (החבת ענינה צד 143) הביא מהר"ג בפרק כל כהני [והובא זה גם בר"ן אלפסי סוף פ"ב דע"ז ואצל ר' אהרן הכהן בארחות חיים דף נ"ד ע"ב סי' ש"ו; ונכתתור ופרח (מהדורת ח"ט דף כ"ח ע"א) הובאר רק דברי רה"ג וז"ל דברי המתיבות]: „ולענין פורני ורהיים כו' הרב בעל המתיבות ז"ל כתב דכשרה גינחו ובשם רבנו האי כתב כו', אשר מזה נראה ברור שרה"ג איננו בעל המתיבות. ג) גם ראית רשי"ר מהתאר ראש ישיבת גאון יעקב הנמצא גם במקום אחר אצל רב שרירא היא חלושה מאד, כי התאר הזה נמצא גם אצל גאונים ראשי ישיבות אחרים, כמו למשל בסוף הפרס המיוחס לרש"י: „אדונינו אהרן הכהן ראש ישיבת גאון יעקב", ובמניח לשנת 1877 (צד 134) הבאתי מכ"י פ"ב הלשון: „מרינו ורבינו יוסף הכהן ראש ישיבת גאון יעקב". ד) גם הרוחק בבאור המלות שער ישיבה של ימיו לרשי"ר כי הווננה בזה לפומבדיתא נראה לעין, ונחפוך הוא כי מצאנו בספר ר' נתן הבבלי אודות המעלות שנתעלה ישיבת סורא על ישיבת פומבדיתא (ביוחסין ד' אמשטרדם דף צ"א ע"א): „ראש ישיבת סורא ותלמידיו קרוין על ראש גלות ספר התורה מפני גדולתו [ברור הוא כי נחסרה המלה: לימינו, כאשר יורה ההמשך] וראש ישיבת פומבדיתא ל ש מ א ל ר, ולפי זה יתכן יותר לקרוא לפומבדיתא ישיבה של שמואל. ואולי הכוונה בתאר הזה לריינא דבבא בישיבת סורא, על כי ראש הישיבה דשם ישב לימין הי"ש גלותא, והמלה שער היא העתק המלה פ"ב א ראש הערה 3 ולמטה הערה 124), או נחסרה המלה ודיין קודם מלת שער. ולענין ס' מתיבות ראיתי להוסיף כי צונץ במזכיר (VIII, 21) ומשם געזאמ. שריזען (III, 225) ציין עוד לפרס (21a), וכו' וראי שאשר לפני לא מצאתי לפי שעה. ובחרושי הרשב"א ליבמות (לדף ק"ש ע"ב בדיני מיאון) הביא: „וכתב הרב אלפסי ז"ל דאיכא מאן דכתב דהא מילתא כיון דלא אפסיקא הלכתא בהדיא ספיקא הוא כו'. ושמואל מפני שמוצא הרב ז"ל לבעל מתיבות ז"ל שכתב בשמעתיה מהא שמעינן כו'"; ומהו נראה כי גם האלפסי השתמש בדברי ספרי מתיבות. ובעשור אות מ' [מצרף? הובא בכפתור ופרח מהדורת ח"ט דף כ"ב] כ"ח ע"ב בשם תשובות אשר כפי הנראה יכולן

לתשובות הגאונים: „ובמת יב תא אם אינו מוצא ישראל לקנותה וכו'“ והכוונה היא ג"כ ל'ס' מתיבות. ומכל האמור עד הנה נראה, כי היו אצל ראשי הישיבות בבבל ספרי זכרונות וקונטרסים מיוחדים בכללי הש"ס, בהלכות ודינים וגם בבאורי המקראות, וכי השתמשו בהם הגאונים רב סעדיה, רב שמואל ורב האי, ורב אלפסי ולפי הנראה גם רב הנגאל. כמו כן נראה לי כי גם הנזכר לפעמים במסורות: לסוראי ולנהרדעאי אודות הנוסחאות בכתבי הקדש היה רשום בספרי הישיבה אלה. שוב מוצאי כי על קצת מדברי אלה עמד גם הר"ש מעקלנבורג בלבל. ד. אר. לשנת 1840 (עמוד 8-357).

74) ראה למעלה (הערה 62) מה שהבאנו משישי ר' יונה בשם רב שמואל בבאור מלת בכרם.

75) כן למשל מערות ר' יוסף בן עקיני ור' אברהם זכות אשר הבאנו למעלה (הערה 65, 68) נראה כי דבר בן חפני במבוא אודות שלשלת קבלת חבטי המשנה והתלמוד לפי סדר הזמנים (ברונולוגיש). ולפי דברי כרמולי (לבל. ד. אר. לשנת 1851 עמוד 361) היה בידו קונטרס כ"י מה שנשמט מספר יוחסין בדפוס, וע"ש הקונטרס הזה כותב שם: „כייא דען סבוראים אונד גאונים האטטע דער פערפאססער [ר' אברהם זכות] שמואל בן חפני צור קוועללע, אויס דער ער אויך פיעלעס איבער דיא כוזרים, אלרד הדני אונד אנדערע מיטטהיילטע, וואס גלייכפאלס דער הערויסגעבער קיינער אויפגעהמע ווירדיגטע“. אולם עדות כרמולי זאת חשודה היא, הן מפאת כי ביוחסין השלם לא נמצא מזה, והן מפני כי ברשימת כ"י לכרמולי לא נזכר הקונטרס.

(המשך יבוא)

לקורות ישראל ברוסיא ופולין .

(ב) כתב זכות ממלך פולין זיגמונד הניתן לר' מיכל בן יוסף מבריסק בשנת רס"ו (1506 למספרם), ובו ימלא המלך את ידיו להיות שופט היהודים בליטא ולגבות המסים והארנוניות מהם לאוצר המלכות (ואמנם מעולם לא היה ר' מיכל זה לא רב ולא גאון, כאשר נדבר מזה בהערה).

МАТЕРИАЛЫ ДЛѢ ИСТОРИИ ЕВРЕЕВЪ ВЪ ЛИТВѢ И ЮЖНОЙ РОССИИ.

(изъ Литовской метрики).

Записи Великаго Княжества Литовскаго 1506—1513 г.

Книга VII, fol. фпе (583). (По Чацкому—1506-го года).

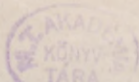
Листъ жиду Берестейскому Михелю Езофовичу до всихъ жыдовъ по Великимъ Князстве Литовскомъ, абы справы ихъ предъ Королежъ Его Милостью черезъ него се все справовали и абы онаго, яко старшого, послушными были и цыньши до него отдавали.

Жегимонтъ Божю милостейю Корол и великій князь.

Ко всимъ жыдамъ, которыи в панстве, отчизне нашой, Великомъ Князствѣ естъ, Берестейскимъ, Городеньскимъ, Луцкимъ, Володимирскимъ и всимъ, которыи колвекъ в панстве отчизне нашой, в Великомъ Князстве суть.

Вбачивши есьмо верную къ намъ послугу жида берестейскаго Михеля Езофовича и бачачы то, ижъ которыи коли дела, справы свои до насъ меваесте, ажъ бысте ни въ чомъ не были оменканныи и нешкодни, водле справедливыхъ а звычайныхъ вчынковъ, то есьмо вчинили: маеть Михель Езофовичъ вси ваши дела в насъ справовати и надъ вами всеми старшимъ быти.

А вы маесте черезъ него в кождыхъ потребахъ своихъ до насъ втекати и его быти послушныи во всемъ. И кому роскажетъ съ

собою до насъ ехати о вашоужъ посполитое доброе, вы маете съ нимъ тамъ ехати; и тежъ маеть васъ судити и рядити подле обычая правъ вашихъ, и винныхъ винами нашими и счастьемъ карати каждого подле ихъ заслуги. И которыи цынши вамъ даете, тыи цынши и тежъ серебщину, которую тыми разы на всю отчизну нашу, Великое Князьство Литовское, и на васъ есьмо положили и, што коли на потомъ положимъ, подле розсказанія листовъ нашихъ ему все вы давали, а онъ маеть до насъ тыи цынши и иншыи платы давати.

Про тоужъ, чтобы есте его за старшого мели и его были послушны во всемъ, и черезъ него во всякихъ потребахъ своихъ втекали; а Мы хочемъ вамъ черезъ него во всякихъ речахъ вашихъ отправу слушную дати; и тежъ вси цынши наши втчюстыи которыи намъ даете, и што на васъ положимъ, ему, подле розсказанія листу нашего, давали, а онъ маеть намъ, до скарбу нашего, давати.

И тежъ дозволили есмо ему в тыихъ всихъ делехъ доктора вашего пры собе мети, которого онъ избереть; ижъ маеть онъ в тыхъ речахъ, што ся дотычетъ непослушеньства помощонъ быти.

А то есьмо ему дали з ласки Нашое до его живота, ижъ не маемъ сторушати.

Писанъ в Вильни Февр. КЗ (27) день, индикта в (2).

(המשך יבוא)

בשורת ספרים

- 10) M. Kayserling, Die Jüdischen Frauen in der Geschichte, Literatur und Kunst, Leipzig 1879, VIII+375, 8°.

המזכיר הנכבד הזה נודע לשם בעולם הספרות על ידי חבוריו בקורות היהודים בספרד ופורטוגאל, ע"ד ר' מנשה בן ישראל, אודות הרמב"ם ומאמריו רבים במה"ע; וגם חבורו החדש הזה ע"ד נשי ישראל ראוי לתהלה ולברכה, כי עמל בו בחריצות נפלאה ושקד על כל הנכתב בשפות אירופא (לבד משפת הסלאוים) ובלה"ק מנשים יהודיות ואודותן, אודות הנשים העבריות שעלו לגדולה הן בהצלחת הזמן, והן על ידי כשרונותיהן, ומכל זה עשה זר פרחים לקשט את ראש בת יהודה, תשואות חן לו! ואחרי אשר בספר גדול כזה, אשר ידבר ממשך זמן ארוך מאד, מיום היות ישראל לגוי עד ימינו אלה, ויקף את כל ארצות תבל אשר נפזרו היהודים על פניהן, מן הנמנע הוא לאיש אחד, ואף

אם יהיה חכם וחרוץ כהרר' קייזרלינג, להביא את המלאכה הזאת בפעם הראשונה לתכלית השלמות, לכן לא נוכל לחשוב לו לחמאת אם כל אחד ימצא מה להוסיף אודות נשי ארצו, או גם טעיות קלות הערך [צד 131—129—ע"ד ילתא אשת רב נחמן ראוי להוסיף, כי כפי הנראה התעסקה גם במסורת המקרא כאשר זתעסק בה גם רב נחמן אישה, ראה במזכיר לשנת 1874 צד 105, האהרביב'ער מברילל II, 174; ולהערה צד 349 ע"ד שם ילתא אעיר כי אפשר הוא כי נתקצר מן ילדתא כמו מולתא (האלילה הבבלית Mylitta) מן מולדתא, ועל כי בת הנשיא היתה נקראה בסתם בשם זה ע"ד *Enfant de France* בצרפת, או *Infant* בספרד. צד 135—השם הפרסי אשר הבאתי בבן חנניה הוא אוסטאנוס *Ostano* ולא אורטאנים כאשר נדפס שם במעות באשכנזית, וביונית שם נכתב כהוגן. צד 334—לכבוד רחל בהיותה בפ"ב נדפס שיר רומי בהעתקה צרפתית מוואלטהער, והבאתיו במזכיר לשנת 1875. צד 116. צד 357—השם הסלאווי דאברוש הוא *Dobrusch* ולא *Dabrüsch*. בחנם האריך המחבר במבוא ע"ד אהבת התכשיטין, כי זאת היא מטבע הנשים בכלל ולא רק נשי ישראל ביחוד, ועכ"פ לא היה לו להקדים דבריו אלה בפתח השער; גם לשונו לא תמהר לדבר צחות, ובכמה מקומות היא פשוטה ביותר (טריוויאל). מאמרי התלמוד ע"ד הנשים נקבצו בס' ציון לדרש מפרענקעל (מצד מ"ב והלאה) ומר' יעקב רייפמאן בכרמל השמיני (18—17 №). במהרורא שניה מספרו זה ויכל להוסיף מחבר ממדינתנו בחכמת המשפט, הרר' פאנני ברלין, ושם ספרה האשכנזי הוא: *Beitrag zur Conditionenlehre. Inaugural-Dissertation zur Erlangung der Doctorwürde, von Fanny Berlin aus St. Petersburg, Bern 1878, 8.* על הרר' קייזרלינג נוכל לאמר: הא לך איש אשר גם חז"ל היו מוציאין אותו מן הכלל (סוף קידושין): כל שעסקו עם הנשים סורו רע! כי בלי ספק היו מכבדים אותו ואת ספרו היקר הנכתב לתפארת ישראל.

11) H. I. Mathews, Notes from various authors on Psalms, Iob, the Megilloth (except Ruth) and Ezra, edited from Mss., Amsterdam 1878.

החכם הנוצרי הזה נודע כבר באהבתו לספרות ישראל בהוציאו לאור את פי' שיר השירים להראב"ע ע"פ כ"י (לא הגיע לידי), והפעם הזאת הרפס הערות ממפרשים רבים מכ"י ברישיש מוזיאום בלונדון ובודליאני באוקספורד לתהלים איוב מגלות (לבד רות) ועזרא. ההערות האלה כאשר העיר המו"ל הנה מלוקטות מספרי ר' יונה ן' גאנת, ר' יהודה חיוג, ר' יהודה ן' בלעם, הראב"ע, הר"ש ן' תבון, הר"י קמחי ובנו הרד"ק, הר' ישעיה דטראני וצ"ל בהקדמת המו"ל הר"ד] ומהמלקט עצמו החותם עצמו בראשי תבות זא"ב, והמו"ל חקר ודרש

בהשכל ומצא קרוב לודאי, כי המלכת הוא ר' בנימין הבא [הצעיר בבית אביו?] בר' יהודה בליץ [או בליץ?] אשר הוא גם המשלים פי' מלכים של הר"י המראני. [בהקדמת המו"ל צריך להוסיף גם את רב האי גאון, כי ממנו מובא הערה על הנחילות (תהלים ה' א'); ; צד 48 בהערה לעזרא א' יוד בסוף צ"ל מקנה תחת מקנה].

שאלות ותשובות.

(1) הגיעו הספרים והמחברות האלה: Notes from various authors on Psalms, Job, Megilloth and Ezra, edited by H. I. Mathews, Amsterdam 1878; הולדה אשי שם, חלק ראשון כו' כו' מאתי דוד טעבלי אפרתי, ווארשא תרל"ה; המשורר העברי ושירי הדסה מאת קי-ש-איש ימיני, ספ"ב תרל"ט; Catalogue des livres orientaux; composant la bibliothèque de feu M. Garcin de Tassy, rédigé par M. F. Deloncle, Paris 1879; The dirge of Coheleth. discussed by the Rev. C. Taylor, London 1874; Une inscription hébraïque à Béziers, par Isidore Loeb. Paris 1878; Felsenthal, zur Proselitenfrage, Chicago 1878 על טענות המבקר ספר עיר האדק מאת אב"ן יל"ר, בראדי 1878. — ותשואות הן הן להנכדים האלה.

(2) בהערה 63 למאמרי ע"ד הר"ש ו' חפני [מאסף נדחים № 6] נפלה שגיאה, כי דשמתי זה זמן כביר בקצרה לדברי העמוד: „לא מנאל" והיתה כונתי כי ו' חפני לא חזר שם במקומו בחלפסי (סוף כתובות), ואחרי כן בעת כתיבי ההערה השגתי כי המאמר אינו דם כלל; ועל הערות האלה העירוני בטובם הר"מ לונ' והר"ב ראטנר.

(3) „בין פלוגתות ר' שמואל ו' חפני ור"ג [מאסף נדחים № 2. 4] כמדומה שיש להוסיף עוד ח', יעו"י באו"ז (ה' שחיטה דף כ"ג: וכן שחיטה העשויה בקולמוס (חולין י"ט:) או במסרק (שם ל'): ראונו בס' גאונים שפסק בשניהם להכשיר. וכן פסק מורי אבה"ע בשם רב האי ורש"י ז"ל דהרווייהו פסקו להכשיר. ובה"ג (לפנינו ליהא) ובשערי ר"ם בן חפני פסקו בשניהם להקל. וכתב מורי אבה"ע דאין קי"ל בשניהם להכשיר ע"כ. מזה נראה שדעת רש"ג ור"ה"ג להתמיד וסוגרים שחיטה העשויה במסרק ובקולמוס כשירה רק בדועבד, וזה דעת רוב הראשונים, אבל בה"ג ורשב"ה חולקים וסוגרים כשענות התלמוד בשניהם להקל אפילו לבתייהו ויעו"י באשכול ה' שחיטה דף 10". בער ראטנער (פטרסבורג פונקטאק 103).

[זה ימים אחדים אשר הגיעני האו"ז מהמו"ל הכרמל, ועיינתי בו ולא אוכל להכריע, ולפום ריהטא לא יחלקו רש"ג ור"ה"ג שפסקו להכשיר שחיטות כאלה על פסקות דברי התלמוד

(וגריך להקץ הניזון: כמחרק דף י"ט וקקולמוס דף ל') אשר גם שם (במקום השני לאו צפירות חלף מכלילא) נאמר כשרה, ואולי יש להכריע מדברי הראב"ן אשר איננו תחת ידי].

(4) „מה שהביא הרה"ה רשז"ה מפסקי הרא"ש כ"י בשם או"ז קצר [מאסף נדחים № 6] הנה כ"ז בחו"ז הגדול (ה' חליצה סי' תרס"ו), ושם המלות כענן מזוקקות קלת, ולדעתו יש לכוונם: גליזט (глевна) עגם הרגל בסלאוויט, פ ע ח (пята) עקב". בער ראטנער.

[האדק אהך, ותחת גליזט שם ז"ל גליזנו (בטשעטיס hlezno, פוסקאעכעל) שוק הרגל, וכן באור המלה הרוסית אשר הבאת, והמלה פ ט א (בטשעטיס pata, פוסזאלע) מוכל להיות נוסחא אחרינא ממלת כטידלא; ומעתיק אחד לקח מלה אחת, והשני מלה שניה הדומה בהוראתה].

(5) „בהערה 42 למאמרו ע"ד ר"ש בן חפני [מאסף נדחים № 5] על דברי הרוו"ה יש להעיר, כי כפי הנראה היה לנגד עיני הרוו"ה הספר אבודרהם, וז"ל (ד' סלאוויטא? שנת ועל אויביו יתגבר והגליה דף כ"ט ע"ב) בבאורו אל הפסוק אדני שפתי תפתח בראש הפלה י"ח: וכתב הר' שמואל בן חפני שהפרש שיש בין ד' בחלף דלת ובין יוד הא וו הא. כשתהיה כוונת אמרו שהוא אדון הנבראים ואינו מדבר כנגד עמו אז נכתב יוד הא. וכשתהיה כוונת אמרו כנגד עמו שיאמר אדני וגבידי ורבוני. אז נכתב בחלף דלת כדין כל הדברים שמדבר האדם כנגד עמו שיש בסופם יוד. והראיה ע"ז מאמר הנביאים: העירה והקיא לצפספי אלהי ואדני לרבי. פירושו אלהי ורבוני. וכן אומרו: אלק ד' אקרא ואל ד' אתחנן. הראשון ביוד הא והשני בחלף דלת. ירצה לומר שאני קורא אלק לשני עינים. בעבור שאחת אדון כל הנבראים ובעבור שאחת אדוני אני בעלמי. וכבר העבתי אליהם בכלל ואלי בפרט". וכתב לקח מזה הרוו"ה, ואולי גם דברי הר' אברהם זכות בהוספותיו לס' הערוך, שהביא כבודו בראש הערה זו, גם כן ממקור זה נבעו; וכפי הנראה דברי בן חפני אלה המה בלשונו ממש, אף שלא הציג האבודרהם בסופם את המלות: ע"כ, כדרכו תמיד. אולם יהיה אף שיהיה, הלא זאת אנו רואים בעליל, כי לשניהם הרא"ז והרוו"ה היה האבודרהם לעינים. עוד במקום אחד בספר הזה נזכר בן חפני, והוא בדף י"ב לענין יצירת הולד וכו'. ואדות המלה עקטאן דמר יעקב (מ"נ № 6), אולי היא מארמית וז"ל עקתינ אשר הוראתה ידועה זרות או תלואית?"

אליהו הלוי גבריאליוב (האיטין).

[דקדק בדבר הרוו"ה, וע"ד בעל היוחסין לא מוכל להכריע עד אשר תלוינה הוספותיו להערוך לאור, כי במקומות אשר זיינית בהערה 42 המה ממאליס בהעקפה אשכנזית. המקום השני מאבודרהם כבר מובא אללי בהערה 103, והוא מובא כבר מוזנן. ועל השערך במלה עקטאן ראוי לקרוא: כגון דא עקא! כי נטוך לומר אשר המעתיק הכ"י לא ידע מלה רגילה ושגורה כזאת ושגשה עד כי אין חזקה מוכיח עליה —]

6) להר"ר אירל רים בקולוניא גרפסקייה — כבר קדמך רבנן זמ"ל № 6

7) „כ"י עמודי גולה № 35 מרשימת קירכהיים אשר שאלה עליו זמ"ל נ"ו 6 כמדומה לי כי קנה אותו גם כן המו"ם פישל". שזח"ה.

8) „Je vous remercie de la récénsion de mon Index [dans le № 6 du Méasef] mais il faudrait aussi annoncer que je le donne gratuitement à tous ceux qui ont été en correspondance littéraire avec mon vénéré Père et que ceux qui ne l'ont pas encore reçu, peuvent le réclamer chez moi, qui en ai encore un bien petit nombre à leur disposition“.

Isaia Dr. Luzzatto (Padoue).

9) „במאסף נדחים [№ 6] זכר לדוני את ספרי עה"ל חיזה פעמים, ותודות לו ע זה, אך מזה שהשיף לדאבון נפשי בעמוד 499 [או 89] חיזה מלות להשפיל כבודי וכבוד מלאכתי, ראה אראה כי הבקרת על ספרי אשר באה בהשחר שנה עברה מאת לויבי בנפש מדברת מתוך גרונו, לכן מלאחי לנכון לשל זה לדוני ע"י שטרייפבאד חיזה עקס' ממחברת אהת בשם: מענה נכון ונמרץ [רב תודות לך!] על טענות והגאות המזכר בו' בו'. מתוך המענה הגז' יחברר לדוני כי רק תגואות עלי מלא בו'. הן אמנם לא אעשה שקר בנפשי להחליט כי בכל ספרי לא נמצא מנרעת, והגני מודה גם אנכי כי לוא נשאר ספרי בידי בכ"י עד היום, כי עתה הרבה דברים הייתי מוחק מחוכו, והרבה שינוים עשיתי בו, אך הלא חדם אהנו ולא אל, מחומר קוראנו כולנו ואת מי אין כמו אלה. קנה קוית כי אחרי יקרא לדוני את המענה יתום על כבודי וכבוד האמת ויתקן הדבר בגליון הבא“.

יחיאל ברתיהו ציוג' (קראקא).

[בפקשך, חכם וסופר נכבד! נחוגה לך בזה, והגני מודה כי המלות: „עם כל חסרונתי“ נשמטו מקולמסי שלא בזונה, ועל כל פנים הן נוגעות בכבודך ובכבוד חברך רב יתור מאשר חפצתי. ואמנם כוננתי לא היתה להבקרת בשחר אשר לא קראתיה (כי תחסרנה לי חיזה מחוברות השחר לשתי השנים האחרונות), כי אם להערות הרר"ל ראבינאיוון במגיד והר"ן בריל והרמ"ם בפרמל, אולם נדקה כי את מי אין כמו אלה, וחכמי לב באמת יודוך על פעולתך הנכבדה. ואחרי אשר נתגלגלו הדברים אודות תקווים לספרך, הרשתי להגיד לך כי בין הדברים הראוים להמחק מספרך זה הנה כמעט כל הערותך על מחברתי היקודים ושפת הסלאוויים (ד' 5-8 בהערות בסוף הספר) כאשר ארלך בקצה: א) טעמך לקריאת שם כנען אין בו לא טעם ולא ריח, וכפי הנראה נעלמו ממך דברי ר' בנימין מטודילה בסוף מסעותיו: „וקוראים אותה היקודים הדרים שם ארץ כנען בשביל אנשי הארץ היא מוכרים בניהם ובנותיהם לכל אומות“. והוא על שם הכתוב אצל כנען עבד עבדים יהיה לאחיו (ראשית ע' כ"ה), ונדוע כי בעבור זה גם המלה selavi קבלה בלשונות אירופא הוראת עבד. ב) המלות: „ובלשון כנען פליט“ הוסיף צעל או“

לכאך דברי רש"י ולא מדברי האחרון המה בדעתך. (ג) דברי הגהות הב"ח בשבת: „דוהיט בלשון כנען" מובאים אלני נד 136. ד) גם הוספת מדברי האו"ז קווארטא וכו' כבר נמלכה אלני נד 61. ה) אמרת כי ביוסופן נאמר שמשך הוא מוסקווא, וזעירים יתקו עליך בזה, כי היוסופן כהן ספרו במאה התשיעית או העשירית למספרם, ושם העיר מוסקווא נהפרכס רק כשלוש מאות או ארבע מאות שנה אחרי כן; וקראת זאת בהערות ליוסופן הנדפס בלבוב או בזאלקווא. ו) בדברי היערונימוס לא הוזכרתי לשרשי גזעניוס כי מלבד אשר ספרי הירונימוס היו לפני כאשר זיינתי במקומו, דברי החכם הקדמון הזה הובאו מכמה וכמה מחברים מימות בוכרט ואילך אשר כתבו קודם גזעניוס. ז) השגך (נד 5 שם בהערה) ע"ד רוסיא ופולין גם כן בלתי נכונה, ראה למשל ביש"ש גיטין (פ"ד סי' ל"ב): „שידוע שבבלשון רוסיא כל גימל קורין אותו בזה, וכל מה שברוסיא הוא בזה בפולין קוראין בגימל", וראה שם הערות אחרות דומות לזה. אולם על פשעים כאלה הכסה אהבתך לדרישת האמת, ואקוה כי תסלה לי על המלות האלהות אשר נזקרו מפי עמי שלא בכונה כאשר סלחתי לך מכבר על הערותיך המוטעות נגדי].

(10) לרש"י ריווען בקיעו — יהי לך אשר לך !

(11) להר"ר דט"א בהרדוק דוויטעפסק — אפריון נמטיה! ואדבר אי"ה כאשר יאל החלק השני לאור.

(12) לרי"ק ביקטרינוסלאוו — רשימת האגרות נדפסה רק בצרפתים; והאיש אשר קראה אודותו במה"כ הוא יהודי אחר ושמו Luzzatti; ספר קיורלינג יאל לאור בלייפציג אלל המו"ס Broekhaus והוא ידבר מכל המדינות וכל הזמנים (ראה בשורת ספרים).

(13) „תשואות חן חן לך, ידידי היקר והגבד על מ"ג היואל לאור במועדו בו' בו'. אלא חוסה נא גם על תארו ויופיע גם במעשה תהלה כאשר יאות ליקר אשר נאמן בקרבו בו' בו'. כי עוד יכסו פניו שגיאות הדפוס הן בראשו — במספר העלים והדפים [בהערת] הן בקרבו. ותקח הסליחה כי אהבתי מדברת אליך".

דוד קויפמאן

[מאד יזי לי על זה, לא אוכל להגיה את המ"ג רק פעם אחת סמוך להדפסה, וכמה מחקוני אשר ארשים על גליון הקוריקטור לא יתקנו לפעמים מקורר רוח המסדר ומעבודתו הקשה; אולם כאורח טוב אומר: כל מה שטרם בעה"ב (הר"ר ארז האו"ל) לא טרם חלל בשבילי, ואם אני העמסתי עלי את העבודה שלא ע"מ לקבל ערם, הלא הוא ליוניא את כספו להדפיס את המ"ג ואין אומר השב. ואקוה כי יעשה כל מה דאפשר להוילא דבר מתוקן לימים הבאים. — חכה עם אהותיך להגיד עד אשר אשלחנו לך כולו נדפס ותראה כי אין מקום לבהות. — ע"ד הראדיש"ע ממדומה לי שעיר אחרת היא, ולכשאפנה אחפש].

(14) להר"ר מרקוס בוקרעסט — עזחכס טובה מאד וחפץ ה' בידכס ילח ! — ואני לא שמתי עד כה אל לבי לחפש עד דקיא ורומיאל, ולימים הבאים אעשה אי"ה כדברך

15) להררד"ך באודיסא — השחר לא קראתי עוד מטעם האמור למעלה (6) לשון השוח"ט באמת מעומגמת היא במקום זה, אף כי נמצא בדרז"ל אומר א"י; ואם נדרוש כמה מצינו אולי תהיה גם פה הבוונה לא להלועין כי אם בדרך תאמי: שהיה עולה על לבי, שהייתי חושב, ומבאר והולך הטעם מפני הפסוקים הזרים שנמצאים בספרים אלה. ושעור המלות עד שהן בכתובים הוא כפי הגרסה קודם שנתקבלו במספר ספרי הכתובים והגה ע"ד קהלה ומשלי נמצא מאמר דומה לרב (שבת ל' ע"ב). ויודע אני כי לא נעלם כל זה מחכמתך, ואולי תמצא דבר המתקבל יותר.

16) לרימ"ע בפירלוקין — הגה זר המקום במ"ג לדברים חדשים ואתה באת בדברים שכבר נדפסו! ע"ד פי' ס"י נמצא עירוב דברים בכ"י, ואודות רי"ה והראב"ע ראה הערת רשד"ל בדיוחן לרי"ה (דף ד' ע"א הערה ט'), והגם שלזינגער באויטוריטעטן? — הוא לקח מהזה"ק והמציאים דבריו שאין לסמוך עליהם.

17) לרימ"ש באומן — סלה נא כי אין מקום במ"ג להערות על דברי נ"ו והגרמטעלויבע.
18) עוד נשאר לי להשיב לאזהר חכמים בשו"ת, חולם מאפס מקום יבואו אי"ה בנומר הבא, ואת כבודם הסליחה! ומעטם הזה לא יכולתי גם כן להביא בעלה זה חדשות מספרים וסופרים.

המאסף אברהם אליהו הרכבי.

הארבעע של המאסף :

Чернышевъ переулкъ, д. Рогова. Tschernyschew pereulok, Haus Rogow

Дозволено цензурою. С.-Петербургъ, 22-го Января 1879 года.

Типо-Литографія Цедербаума и Гольденблюма, Литейный пр., д. № 35.

מאסף נדחים. 8.

לקוטים ע"ד הכוזרים.

ו) מכתב יוסף מלך הכוזרים כפי נוסח כ"י פ"ב.

[כבר הודעתי בפעם לשנת תרל"ד כי מלאתי בעצוני חזן רשף נוסחא אחרינא יומר שלמה ומסקנה מתפוכה המלך יוסף לרב חסדאי, ובמ"ע האשכנזי רוסישע רעווי הולאמי לאור העתקה ממנו עם כמה הערות, ואיזה הערות קטנות ימלא הקורא גם בליטראטורבלאט לדר' ראהמער משנה העברה. והנה במאמרי האקדמיא דפה נתייז זה מכבר מהדורה חדשה מתחבב הזה עם הגהות והערות ע"פ נוסחאות הדפוס וכ"י אקספורד; חולם על כי נמשך זמן הדפסו שמה, ואיזה מחכמי לב (הד"ר ר' שמואל כהן והד"ר ר' דוד קויפמאן בפעסט ואחרים) שחרו לה פני לבל לענגנו עוד תחת ידי, אהנו פה כדמותו כלאמו בכ"י, ואחרי כן הבואנה איזה הערות קטנות, והארוכות שמורות הנה למאמרי האקדמיא].

כתב יוסף המלך בן אהרן

המלך התורגמי שמרו יוצרו

אל חסדאי ראש כלה בר יצחק בר עזרא

שלום רב מן יוסף המלך בן אהרן המלך הגבור אשר לא יבריהוהו חיילים 5 ולא ישיבוהו פני גדודים הורא את יי' החרד מדברו החכם המכבד חכמים הענ המקרב לעניים הבוחר בדברי תורה המבקש רצון קונו בכל לבו ובכל מאורו אל אהובו חביבו ר' חסדאי בן יצחק בר עזרא הנחמד אלינו והנכבד עלינו ישמרהו אלהים וינצרהו בחכמה המעוטרת. מודיע אני לך שבא אלינו כתבך המעוטרת בנועם הלשון על יד יהודי מארץ נמץ שמו יצחק בן אליעזר ושמתנו כך וששנו 10 על בינתך וחכמתך וכתוב בו מקום ארצך ורחוק ממקום הוה השתות היום ובלילה ויחוש עבד רחמן המולך עליה ויקר תפארת מלכותו וגדולתו ועזרת האל

לו על כבישת מדינות מזרחת כאשר היו בידי אבותיו והתלאות אשר אתר כתבך
ממנו מרוחק מלכה [?] האומות וכריתת הסוחרים וספקת הדבר עד שנשמע עוצם
מלכותם בכל אפסי ארץ וחלו פני מלככם כל מלכי ארמה אז החלו שלוחי המלך
15 קוסמנדינא לבוא בארצים בתשורת מלכה וספרו לכם האמת ממלכותינו ודינינו
אשר הייתם לפניכם מכזיבים אותו ולא הייתם מאמינים בו. ובקשת להודיעך
אמיתת הדברים מן מלכותינו וייחושינו והיאך נכנסו בדין ישראל אשר בו האידי
האל עינינו והעלה זרועינו ושבר קמינו. ועוד בקשת להודיעך מרת ארצינו
והאומות אשר סביבותינו המשלימים אותנו הנלחמים עמנו ואם יתכן לבוא
20 שלוחינו אל ארצכם להלות פני מלככם המיוקר הנעים ישמרהו ויצרו אשר המשיך
הלכות לאהבתו בטוב דרכיו והביאם באחותו ביושר מפעלותיו לפי שהיו ישראל
נהנים בדבר זה והיה להדרת לב ולמענה לשון ולשבח ולתהלה בעיני האומות
האומרים כי אין לישראל שארית ולא מקום ממשלה ומלכות. ואנחנו משיבים
תשובתך על כל דבר ודבר תשובת מכתבך הששים כך והשטחים בהכמתך אשר
25 דברת מן ארצך וייחוש המולך עליה כבר נגע אלינו וכבר היה בין אבותינו
אגרות ופרישת שלום והדבר הזה שמור בספרינו ידוע לכל זקני ארצינו ובכל עת
אנחנו שומעים אודות ארצים וגדולת מלכה ישמרהו ויצרו ואלהים ישיב אלו
מלכות אבותיו בארץ מזרחת כאשר דברת ונחדש מה נקדם בו אבותינו ונשים
אותה מורשה לבנינו. שאלתנו בכתבך מאיזה אומה מאי זה משפחה מאי זה
30 שבט אתה. מודיע אני לך שאני מבני יפת מורע תוגרמה כך מצאתי ספרי
יחשים של אבותי שהיו לתוגרמה עשרה בנים אלה שמותם. הבכור איור. השני
תורים. השלישי אוזו. הרביעי אוגוז. החמישי ביזל. השישי תרנא. השביעי
כור. השמיני ינור. התשיעי בלגר. העשירי סאור. אני מבני כור השביעי כתוב
אצלי שבהיות אבותי מתי מעט הקב"ה נתן להם כח ועוז וגבורה ועשו מלחמה
35 על מלחמה עם גוים רבים גדולים ועצומים מהם בעזרת שרי גרשום וירשו את
ארצם ומהם שמום למס עובר עד היום הזה. הארץ אשר אני יושב לפניכם היו
יושבים בה וננתר באו אבותינו כוריים נלחמו עמהם וננתר היו הרבים כחול אשר
על הים לרוב ולא יכלו לעמוד לפני כור עזבו ארצם וברחו ורדפו אחריהם עד
שהשיגו אותם על הנדר ששמו דונא עד היום הזה הם חונים על
40 נדר דונא וקרובים הם לקוסמנדינא וירשו כוריים את ארצם עד היום הזה
ואחר כך עברו דורות עד שעמד מלך אחד שמו בולאן היה איש חכם
וירא עבד ה' בוטח ביוצרו בכל לבו והעביר את הקוסמים ואת עובדי עבודה
זרה מן הארץ וחסה בצל כנפיו. ונראה לו מלאך ואמר לו אי בולאן יי שלחני
אלך לאמר אי בני שמעתי את תחנתך והנה ברכתך והפרייתך והרבותיך במאה

45 מאד ואקום מלכותך עד אלף הדורות ואמסור את כל אויביך בידך בבקר עמד והורה ליי' והוסיף לו יראה ועבודה ונראה לו שנית ואמר לו אי בני ראיתי את דרכך ורציתי את מעשיך ידעתי כי תלך אחרי בכל נפשך ובכל מאורך ואני חפץ לתת לך חוק ומשפט אם תשמור מצותי וחוקותי והשיב הוא למלאך הדובר אליו אי אדוני ידעת מחשבות לבי והקרת כליותי שלא שמתני במחוני אלא כך.

50 האומה אשר אני עליה כפרים הם לא אדע יאמינו בי כי אם לא. אם יתגוללו רחמך עלי תראה על שר פלוני שבהם הקב"ה עשה כרצונו ונראה אל האיש ההוא בחלום והשכים בבקר ובא והגיד למלך. והמלך קבץ את כל שריו ועבדיו ואת כל עמו ושם לפניהם הדברים האלה וקבלו עליהם את הדין ובאו ונכנסו בכנפי השכינה. לזה הרבר יש שלש מאות וארבעים שנה. ועוד נראה לו ואמר לו אי

55 בני השמים והארץ לא יכלכלוני אפעל פי כן בנה לי בית לשמי ושכנתי בו והשיב לו אי רבוננו של עולם ידעת שאין בידי כסף וזהב במה אבנה ואמר לו חוק ואמץ וקה עמך וכל חילך וקום לך אל הרך דראלאן אל ארץ ארדוויל הנה נתתי פחדך ואימתך עליהם ונתתי אותם בידך והנה זמנתך שתי אוצרות אחת מלאה כסף ואת מלאה זהב ותקה אותם ואני אהיה עמך ושמתידך ועזרתידך

60 ותביא הממון בשלום ותבנה בהם בית לשמי והאמין ביי' ועשה כדברו והלך ועשה מלחמות רבות ונצח בהם בעזרת שדי והחריב המדינה ולקה הממון ושב בשלום וקדשם ובנה בהם האהל והארון והמנולה והשולחן והמזבחות וכלי הקדש ברחמי יי' בכח שדי עד היום קיימים ושמורים בידי. ואחר זאת הלך שמעון בכל הארץ ושמעו מלך אדום ומלך ישמעאל ושלחו מלאכיהם ושלוחיהם בממון גדול

65 ומנחות גדולות ורבות עם חכמיהם אל המלך להמתו אל דיניהם והמלך היה תכם תהא נפשו צרורה בצרור החיים את יי' אלהיו צוה להביא חכם מישראל דרש ותקן ושאל הישב ושם אותם יחד להקניץ בדיניהם והיו משברים אחד דברי חברו ולא יכלו לעמוד על דין אחד כשראה המלך כן אמר להם עתה לנו אל אהליכם וליום שלישי תבואו אלי. הלכו לאהליהם. למחר שלה המלך אל כומר

70 שלמלך אדום ואמר לו אני וודע שמלך אדום גדול מכל המלכים ודינו דין נאה ומכובד ואני חפץ בדינך. אלא אבקש ממך שאלה אחת אמור לי באמת ואני ארחם עליך ואכבדך. מה תאמר דין שלישראל ודין שלישמעאל אי זה מהם טוב מעמך. ענה הכומר ואמ' לו יהי המלך לעולם אם שאלת על עסק הדין לא יש בעולם דין כדין ישראל הקב"ה בחר בישראל מכל אומה ולשון וקראם בני

76 בכורי ועשה עמהם נפלאות גדולות והוציאם מארץ מצרים והצילם מתחת יד פרעה וממצרים והעבירם בין גזרי הים בחרבה ואת רודפיהם טבע במצולות ים והוריד להם את המן לרעבם. ומים מן הצור הוציא להם לצמאם ונתן להם את

140 אני יושב בה עם שרי ועבדי ומשרתי ומשקים הקרובים הקרבים אלי. והיא מעוגלת ארכה ורחבה ג' על ג' פרסאות בין אלו החומות הנחר מושבת אלה מושבי בימי החורף מהודש ניסן אנו יוצאים מן המדינה ו]הולכים כל אחד איש אל גפנו ואל שדרו ואל עבודתו. ועוד משפחה ומשפחה להם אחוזת אבותם מקום חנייתם הם נוסעים וחונים בגבולם. ואני ושרי ועבדי הולכים הלך ונסוע 145 מהלך כ' פרסאות עד שנגיע אל נהר שמו ודשאן. ומשם נסובב עד שנבוא אל קצה המדינה בלא פחד בלא יראה בסוף חודש כסליו בימי חנוכה נבוא אל המדינה. זה היא מדת מדינתנו ומקום מהנותינו. והארץ לא היא נשומה הרבה רבת נהרות ומעיינות היא ומנהרותיה [צדים דגים במאד מאד והארץ שמנה שדות וערות . . . ים לרוב מאד אין להם מספר כלם משקים מן הנהר [ו]מן 150 הנהר יצמחו. ועוד מודיע אני לך מדת גבול ארצי אשר אני יושב עליה לצד מזרח מהלך כ' פרסאות עד ים גרגאן לפאת דרום מהלך ל' פרסאות עד הנחר הגדול אוגרו שמו לפאת מערב ל' פרסאות בוזאן היוצא מן אוגרו לפאת צפון מהלך מ' פרסאות עד בוזאן ואשר הנחר לים גרגאן. ואני יושב בתוך האייה שדותי וכרמי וכל צרכי באייה בעזרת אל שדי אני יושב לבטח. ועוד שאלתני 155 על קץ הפלאות אנהנו עינינו אל . . . [סוף חסר כ"י]

מכתבי חכמי ישראל .

(ה) מכתב הרשד"ל ז"ל אל הרי"מ זקש ז"ל .

[הד"ר ר' ישעיה לואטמן נר"ו שלח לי בטובו את גוף מכתב אציו המפואר כ"ע הנכתב בשנת תרמ"ז להדפיסו במחסף נדחים, וע"ז יודונו כל חכמי לב מוקיני זכר רשד"ל וחושבי שמו! ואף כי בלו במכתב זה איזה דברים קשים אשר התמלטו מפי המנוה נגד הר"ר שניאור זקש נר"ו, אקוה כי לא יכאיבו את לב החכם הזה, כי מלד אחד נודעה בכל הפגזות ישראל תפוגת הרשד"ל כי בכל מקום אשר השב למנוח דבר שיש בו הלול השם לא הלך כבוד לרב ולא נשא פני חכם; ומלד השני ידע כל ישראל כי לב הרש"ז נאמן לה' ולתורתו, והמפורסמות אינן זריכות נראיה. ועל כל פנים לא השלתי לשמו ולגרוע מאומה מדברי המכתב, למען ימלאו הקוראים צמ"ז דברים כ כ כ בן, ולהם המשפט].

לכבוד ידיד נפשי החכם המפואר, פאר הרבנים, נזר הררשנים, נשיא הבלשנים, בחיר המעתיקים, המחדש כנשר נעורי העתיקים, כש"ת מוהר"ר יחיאל מיכל זקש הי"ו, ברכה ושלוש עד העולם.

לא שכחתיך ידידי היקר, וזכרך גא מש מקרב לבי מעולם, ומעי המו עליך בשמעי מרגלית טובה אשר לקחה מאתך, ובימים ההם לא יכלתי לכתוב אליך, כי היה לבי חרד על מחלת בני בכורי, ואחרי הלקחו גם הוא לא היה בי כח לדבר תנחומים על לב אשר נגעו כנגעי, אבל זכרתיך בכליותי, ושלתת לכוכבי יצחק שירי אשר כתבתי לך בבואך לברלין, ועתה הוא נרפס ואולי ראיתו, וראית כי לבבי אתך כימי קדם. ולראש השנה תרמ"ז שלחתי לך ארבעה טורים ברכות ונחמות. ועתה ברוך אתה לה', כי באת אלי במכתבך; וביום כתבך אלי, גם אני (כמים הפנים לפנים) פקוד פקדתי אותך ושלתתי אליך הקונטרס הראשון מפירושי לישעיה, אשר החלתי לדוציא לאור פה פארובה, ובעצם היום אשר שלחתי אליך, גם אתה פקדת אותי וכתבת לי, והתנדבת לתרגם ישעיה על פי פירושי, למען אוכל לספח לפירושי גם התרגום האשכנזי, ואין ספק כי מלאכתך תוסיף יקר ותפארה למלאכתי, אך עתה לא אוכל לקבל

שמינית, וגם זה איננו מדוקדק, והנכון שהקרטוב הוא אחד משלשה בשמינית. והקרוב אלי כי באורך הימים שכתו גזרת המלה, וקראו קרטוב למדה היותר קטנה, כל מקום לפי מנהגו.

ואבאה לפסוקי ישעיה שהבאת באגרתך.

בפסוק הוי אשור שבט אפי ומטה הוא בידם זעמי (ו'ד ה') כתבתי: ומטה הוא בידם זעמי, הנכון כפירוש רש"י זעמי הוא מטה בידם של בני אשור, והוא פירוש שבט אפי, ותרגמתי, *nella cui mano ella è qual verga l'ira mia*, כלומר בל' רומי *cujus in manu (tanquam) virga est ira mea*. ולא אוכל להסכים עמך במה שכתבת על הפסוק הזה, כי היכן מצאנו שיהיה מטה קשה משלט? ואני בבכח"ע תקפ"ט עמוד 119 כתבתי בהפך כי שבט עב מנטה, ואם יש לך ראיות נגד מה שכתבתי שם, הוציאם אלינו ונדעה אותם.

ערות על יאור (י"ט ז) פירשתי מקור, כמו ערות יסוד עד צואר (חבקוק ג), והטעם אף השדות הקרובים ליאור, ואפילו אותם שעל פי היאור, גם הם יהיו ערומים מכל. ובפסוק ט' כתבתי כי מן ונשתו מים מהים עד אך אוילים שרי צען, כלומר בכל ציור יובש היאור, אין שום חלק מהפסוק שלא יהיה בו נושא ונשוא יחדו (ונשתו מים, ונהר יחרב, והאזניהו נדרות, וכו'), ולפיכך פירשתי פירוש חדש (נגד הטעמים) במלות שריקות ואורגים חורי, ואמרתי כי שריקות הם הכרוקות שבמסכת כלים פרק י"ב משנה ב', והם סורקי הצמר או הפשתים, והנה אחר שאמר ובושו עובדי פשתים, אמר כי הסורקים הפשתן והאורגים אותו יבושו ויהורו, וחורי הוא הנשוא, וענינו ילבינו ויהורו. ואם היה ערות שם דבר, היה חלק מהפסוק בלא נשוא, ואין כמוהו בכל ציור היובש החוא. ומלבד זה אם ערות הוא צמח הנקרא בל' מצרי ארו או ארו, אין טעם לאות התי"ו, ואם תאמר שנכנס השם המצרי ונתקבל בלה"ק בתוספת התי"ו, א"כ איך היה שקראוהו אח"כ (לפי דבריך) לוף, אם כבר היה בלה"ק שם ערות. וכמה ראוי לנו להזהר ולדקדק לבלתי יפתה אותנו דמיון המלות! אך לא כל אדם יכול לקיים עצת הוראץ *nonumque prematur in annum*, או כ"ד שנים או ל' או מ', כמו שאני עושה. ובפרט ברור הזה, שהוא אין בכל דבריו, ואינו עושה מעשה הקיים לנצח (כדברי חובות הלבבות).

צדקת ידירי אם לא באת בברית עם קצת מן המחברים אשר בעירך, ומי יתן והייתי מתרחק ממרוחקך. כי זה ג' שנים ידעתי שאינך אוהב לשניאור זקש, ועכ"ז לא נמנעתי לשלוח לו מכתבים לכה. ועתה בצאת הספר לאור ראיתי בסופו קול קורא, ושם (סוף עמוד 217) ראיתי כי הראציאנאליזמוס והפאנטהאציזמוס הם חכמה ותבונה לדעת המוציא לאור, ושנבירול ושפינוזה רות

אחר להם. אז אמרתי בלבי: יאבד יום שלחתי מכתבי לשניאור, יום אשר נעשיתי חבר לאיש משחית אל יראה אור! ומאד צר לי על מכתב גדול הכמות והאיכות ששלחתי לו זה שנתים (לוח הטעיות בטעמי המקרא), וגם אם אחרל לשלוח לו מכתבים בשביל כ"ח מ', לא אוכל לעכב על ידו שלא יכניס בו המכתב הנ"ל. ומצד אחר אם לא אתחבר רק לאנשים אשר לבם כלבי, איך ומתי יפוצו מעינותי החוצה? וידינו החכם המופלא מוהר"ר שו"ר השלום לו? זה שנתים לא כתב לי, וזה שני חרשים שלחתי לו דקדוקי בל' איטלקי (שם הזכרתיו לתהלה) על ידי הרב D. Ehrmann מ"ן בבעמיש-לייפא, ולא ידעתי אם עשה השליח שליחותו.

ואם תחפוץ בדקדוקי הנ"ל, בנפש הפצה אשלחהו אליך. ולענין הקונטרסים האיטלקי שבא לך מכאן, אם תרצה לתת תודה לשולחו, כתוב אליו, ואני לא אוכל לשרתך, כי אויבי הוא, ומי יתן והיית קרוב אליו וידעת דרכיו.

וכל מה שתתנדב לשלוח לי שלח בקרייצבאנד, אך בפאקעט התום אל תשלח אם לא שתהיה התימת הפאקעט באחת מערי הקיר"ה.

אתה עתה ברוך ה', ושמתת בחוגנו.

יודוך שד"ל.

פארובה ערב סוכות שיש"ו.

לקורות ישראל בחוסיא ופולין .

ג) כתב זכות אשר נתן זיגמונד מלך פוילין לר' מיכל בן יוסף מבריסק
הנוכח (בס' ב') לבנות גשר על הנדר בוג בעיר דראהויצין ולגבות בעבור
זה במשך כל ימי חייו כס קטן מכל דסוחרים הנוסעים בעגלות דרך
הגשר הזה .

ЖИГИМОНТЪ БОЖОЮ МИЛОСТЮ КОРОЛЬ ПОЛСКІИ ВЕЛИКІИ КНЯЗЬ ЛИТОВСКІИ .

Билъ намъ челомъ жидъ Берестейскій Михель Езэфовичъ о томъ, обыхмо дозволили ему въ Дарогичине на реце на Бузе въ томъ месте, где перевозъ, мостъ справити за его волостные пенязи и казали быхмо ему на томъ мосту мостового брати, отъ купецкаго воза по пяти пенязей.

Ино мы, бачоли такуюю годную речъ, зъ ласки Нашое на его челомъбитые то вчинили: дозволили есьмо ему тамъ въ Дарогичине на реце на Бузе въ томъ месте, где перевозъ былъ, мостъ справити за его пенязи, и казали есьмо ему на томъ мосту, хто черезъ мостъ поедеть, мостового брати отъ купецкаго воза по полугрошью; а отъ животины продажное—по два пенязи, для поправенья мостового, коли его вода сказить, онъ маеть за тыя пенязи его поправляти.

А окромъ купцовъ не маеть онъ ни въ кого, хто колвекъ черезъ тотъ мостъ поедитъ мостового ничого брати, нежели которыхъ люди наши и землянские Дарочицкаго повета здавна давали на перевозъ збажа, то мають ему потомужъ на тотъ мостъ давати. Также которыхы купцы будутъ лете бродъ, а зиме на ледъ ездити, а не на мостъ тый, не мають ему того мостового платити. А мещане Дарочицкіе мають въ каждый годъ, давши ему съ каждого дому по грошу доброволне, иншого никоторого мостового недаючи, чрезъ тотъ мостъ и съ каморники своими, которыхы въ нихъ мешкати въ домехъ наймуютъ, ездити. И то

если будутъ передъ тымъ здавна на перевозъ зъ дому по грошу давали.

А которое мыто здавна тамъ отъ насъ хаживало, зъ воза по грошу, тое и ныне мають намъ къ мыту Нашому зъ воза давати.

И тежъ дозволили есмыо ему на той стороне Буга, по конецъ того моста, домъ збудовати для сторожи и корчму вольную въ томъ дому мети, до Нашое воли.

А тотъ мостъ маеть онъ держати и мостовое отъ кунцовъ брати до живота своего.

А на твердость того и печать нашу казали есмыо приложити къ сему нашему листу. — Писанъ въ Вильни Марта 5-го дня, индикта св (iv=12? ок. 1510. г. по Р. X.)

Изъ Литовской метрики находящейся въ С.-Петербургѣ при Правительствующемъ Сенатѣ. — Книга записей № VII, листъ 586 (физ). — Въ заглавіи акта отмѣчено: Листъ Короля Его Милости, которымъ дозволяетъ Михелю Езофовичу въ Дрогичынѣ на Бугу мостъ збудовать и мостовое братъ ажъ до живота его.

(המשך יבוא)

חדשות מספרים וסופרים .

סב) לפי מכתב הד"ר ר' יוסף דרנבורג מפריו נמנו וגמרו ראשי חברת כ"ח לצאת מהיום והלאה גם לעזרת חכמת ישראל, בהשתדלם להוציא לאור ספרים קדמונים ולתמוך ידי מחברי ספרים חדשים ומועילים. הד"ר דרנבורג נבחר לראש המחלקה הזאת, ולע"ע נתנו בידו לתכלית זאת ארבעת אלפים פרנקים (אלף רוב"כ) לשנה, אשר אמנם סך מצער הוא בערך הדבר הגדול הזה, והחוב מוטל על כל איש המוקיר את חכמת ישראל להיות מהעושים והמעשים להרחבת הענין הנכבד ולהשתתף בו, העשירים בכספם והנבונים בעצתם ופועל ידם. ומי יתן וירחקו מאהלם השרלטנים וסמרמוטי דמהדורי המבאישים את ריח הספרות החדשה!

סג) הררש"י פין הוציא לאור המחברת הראשונה לשנה הרביעית ממה"ע הכרמל, ושמהנו לראות כי כח המו"ל הנכבד אז ככחו עתה לדרוש ולחקור בחכמת ישראל; ולמען לא יתעכב המה"ע במהלכו קרא המו"ל לעזרה את ר' חיים ליב מרקן להיות המוציא והמביא בענין הזה, יישר חילו ותחוקנה ידיו! [בבאור השיר שבראש הערוך כיון המו"ל לדעתו כפי אשר כתבתי להד"ר קאהוט והדפים בשמי במה"ע ניוציית לשנה העברה, ראה הערוך השלם עמוד שמ"ב].

סד) הרב בעיר קורפו הרג"א הלוי החל בשנה העברה להוציא לאור מ"ע

חדשי לבני ישראל בשפת איטלקית הנקוב בשם משה, אסיפת מאמרים עבריים (Mose, Antologia Israelitica), ועוזרו בדבר הזה הוא הר"ר ר' ישעיה לוצאטו מפאדובה בנו של הרשד"ל אשר כבר זכרנו שמו לטוב. במחברת הראשונה לשנה הזאת מצאנו מאמרים נכבדים הן בשאלות הזמן בעניני היהודים בארצות יון ואיטליא ומדינות אחרות, והן בעניני קורות ישראל וספרותו; כן למשל הר"ר משה לאמישי ידפיס שם מאמר נכבד אודות ספר דברי הימים התרכים (הסורקים) מר' משה אלמושינו לפי הכ"י, מכתבים בשפת עברית מרשד"ל ויש"ר, מאמרי המו"ל ע"ד חנוכה וקורות חיי חכמי ישראל וכדומה. מטרת החכמים הנכבדים המו"ל הם דברי הברוניט סיר משה מונטיפיורי יצ"ו במכתבו אליהם והיא "להגדיל תורתנו הקדושה ולהרים קרן ישראל".

סה) מהרב ר"מ מורטרה יצאה לאור רשימת כ"י עבריים הנמצאים באוצר הספרים אשר לבית מדרש החכמות בעיר מנטובה, וכפי עדות המה"ע נס ישראל נעשתה הרשימה בעיון וחריצות יתרה, ונקזה לדבר אדומה כאשר תגיע לידנו.

סו) הר"ר ר' אברהם נייבוינער הציע לפני חכמי האקדמיא בפריז אופני הנסיעה המדעית אשר בדעתו להוציא אל הפועל בקרב הימים, וביחוד לבקר את אוצרי כ"י מספרי ישראל באיטליא.

סז) בשתי החוברות האחרונות ממה"ע לחברת דורשי המורה באשכנז נמצאו איזה מאמרים השייכים לחכמת ישראל, כמו הערות הר"ר וואלף מנאטהענבורג אודות הגוף הערבי מס' האמונות והדעות לרס"ג והעתקתו לעברית [צד 695 הערה 1 למה שהביא בשמי אודות הכ"י מפה היה לו להוסיף מה שמצאתי אחרי כן והודעתי בליטראמורבלאטט לשנה העברה № 11-14 כאשר דבר מזה גם במכתבו אל]; ע"ד המלה אשר בעברית מהומיל, ולפי דעתו בעצם וראשונה היתה הוראתה מקום כמו באשורית וכושית וכמו אתר בארמית; בקרת המבוא לוויולהיוון אשר זכרנו (כ"ט) מנאלדקע; ובהוספה לחוברת ג' נמצאת מודעת מהפרופיסור כוואלסון בדבר המציאות החדשות אשר מצא בסלע היהודים, ועל ידן (לפי דעתו) יתגלה כי צדקו אבן רשף והמודיע בעצמו בכל פרטי הענינים אודות קדמוניות קרים וכל טענותי בקאטלוג ובספרי הארוך אין להן על מה שתסמוכנה; ועל זה נמצאת תשובתי בחוברת הרביעית כי אף כי אוכל כעת להראות כי אין כל יסוד לטענותיו נגדי, בכל זאת בחרתי להיות שתון בדבר ולחכות עד אשר אראה בעיני את המצבות אשר נתגלו למתנגדי. ואחרי אשר שמעתי כעת כי הגהו מרפיס חבור גדול בענין הזה גמרתו בדעתו להמתין ולראות מה יהיו טענותיו, ואם שניתו בפרטים אהיה מודה ועוזב דעתי

הראשונה, אולם ברור הוא לי ולכל קוראי ספרי בכל ארצות אירופא כי צדקתי בכלל הדבר וגוף הענין, וימים יודיעו.

(ח) מהר"ר איזידור לאעב נדפס בשתי החוברות הראשונות למה"ע אוניו. איור, רשימה שלמה מכל מה שנדפס בצרפת אודות היהודים ואמונתם ולשון עברית וחכמת ישראל בשנה העברה, הן בשפת עברית והן בשפת המדינה.

(ט) מהר"ר ר' אברהם ברלינר יבין מאמר ארוך אודות הענין הזה על מה שנדפס בשפת אשכנז והמדינות הסמוכות.

שאלות ותשובות.

(1) קבלתי בתודה רבה את הספרים והמזכרות הזלה: הכרמל, שנה רביעית, חוברת א', ויילנד תרל"ט; Mosè, Antologia Israelitica, sotto la Direzione di G. E. Levi (e del Sig. Dottore Isaia Luzzatto). Corfu, Gennaio 1879; G. E. Levi (e del Sig. Dottore Isaia Luzzatto). Corfu, Gennaio 1879; Ch. D. Lippe's Bibliographisches Lexicon 1. Lieferung, Wien 1879; Рѣчи, произнесенныя въ Гродненской синагогѣ Раввиномъ М. Коткиндоу, Гродно 1878; Рѣчь сказанная Ковенскомъ аптекаремъ Г. Шапширомъ, Ковно 1864; Reminiscenzen aus Dorpat, von H. Schapir, Kowno 1865; Столы разряднаго приказа, Доцента Имп. Казанск. университета Н. П. Загоскина, Казань 1879; Russische, Revue, von C. Röttger, ST. Petersburg. Januar 1879.

(2) בהערה 70 לתולדות ר"ם בן חפני ז"ל קבוצת חכמים מווארנהיים במקום שנדפס מווארנהימן. וזה שהעירות כי הבא הוא ר"ה הנער בבית אבי, כוונת בזה לדעת זון י' (נעז. סר. ח"ג 207) ועיי"ם לד' 211 בשם רמ"ם כי בלן הוא ר"ה ברכות לראש לדיק. ודע כי נמצא בירי העתק מהסיום של הוספית בעל היוחסין להערוך [תולדות י' חפני הערה 42], ומנאמי כי מה שמביא שם מר"ם בן חפני הוא אות בואת כמ"ם באבודרהס, מלבד ההבדל כי באבודרהס מביאו בזה"ל: „וכתב הר' שמואל בן חפני“, ובעל היוחסין מביאו בזה"ל: „ור' שמואל בן חפני הכהן חותמו של רבינו האי גאון ז"ל פי" , אמנם בגוף הענין הלשון שזה בשניהם אות בואת בלי תוספת וגרעון כלל. שור"ה .

(3) „איך האב איהגען נאך ייכט דען גרוזד אנגעגעבען עטל. וויר האבען דיעזעס יאהר וואעהרעגד דער זונייט מאנאטע דער קירנעסטען טאגע נאך אבעגריין זעהר שטארקען דוקעל געהאבט, מיינע אויגען פערזאגטען מיר פאסט יעדען דיענסט עטל. [ה' יחלימך ויאיר עיניך]“

יבס דעסעא וועניגער דענקע זיך, ווירד זיך מאגאט מארן, שפאטעסענס אפריל, ענדליך דער אבן גאנז [מ"י 2 № חדשות סימן ג'] אין זיך וועלט קרעטען". יוסף דרנבורג.

(Paris. 27, rue de Dunkerque)

4) „זולי חודה להשערתו של" בדברי ר"י בן בלעס [מ"י 7 №]: תאריך חלקווי באלאנדלס = געשיכטע דער גאטעהן אין אנדאלוזיען, וזש היה מקום הפירות של שנות הארץ ספרד. עמותי זיין בידי לחפש אחרי שם ספר כזה בספרות הערבים, אבל דעמי נוטה שכן נריך לתקן. את דברי רמב"ע על ס' רס"ג ראה באור ספרי אקספורד לרמב"ע 2166 וזש יבטל גם דעת הז' דוקים (בייטרעגעע II, 12) שחשב שהס' הזה וס' דרכי התלמוד אשר זכר הרחיד"א ס' אחד המה. הח' קאזן כבר השלים את מלאכתו ע"ד דברי ימי ההגרים בספרי זכרונות היהודים, וכבוד גדול עשו לו היושבים בשנת תחכמוי בעלי האקאד' בערכו לפניהם את רשימת העינים אשר ידבר עליהם בספרו, וכבר הבטיחו לו שידפיסוהו בקרוב. חלק גדול ממנו המדבר על שם הגר בספרותנו יאל לאור בהעתקה אשכנזית במ"ע הח' פרופ' גרעען".

דוד קויפמאן.

5) להר"ר דע"א בויטעבסק — ערדותי הרבות בימים האלה מעשויו עד כה, והמחברת אשר שאלה לא תמצא בידי, ואולי תשיגנה בוויילנא אצל המדפיסים לבית ראש; את הערותיך חפז לשלוח.

6) להרמב"ע בראזשע — בעיר סקלויא היה תופס ישיבה ר' אברהם בנו של הרב חוין"ע כנזכר במגלת איבה, וכל דבר הראוי להודיע אפרסמנו ח"ה.

7) לה"א אטלאס באגער חדש — כתר לי זער עד ירוח לי הזמן ואז אשייך מלין.

8) לה"ש זיפקין בוויילנא — הענין אינו כדאי לכלול בים השערות שונות, ואם נפסק חשקה לדעתו על בזריו, תוכל לפניה אל הרימ"ך.

9) אקוה כי מעלה הבא חובל לעבוד במאסף נדחים באשר הסכנתי, ולעת כזאת נעזרתי בעבודתי מפאת הכופת ועד הרבנים, ועם הקוראים הסליחה.

המאסף אברהם אליהו הרבני.

האדרעטע של המאסף:

Чернышевъ переулкъ, д. Рогова. Tschernyschew pereulok, Haus Rogow.

Дозволено цензурою. С.-Петербургъ, 22-го Января 1879 года.

Типо-Литографія Цедербаума и Гольденблюма, Литейный пр., д. № 35.

מאסף נדחים. 9.

לקוטים מכ"י.

1) ממכתב השומרונים לאירופא באוצר הספרים דפה.

[הנה ידוע כי השומרונים מימי החכם הנוצרי יוכפ סקאליגער בשנת 1589 למ"ה כתבו מכתבים רבים לאירופא, ביהוד על כי חשבו כי רבים מבני אמונתם ישכנו שם; וכבר אספתי בשנת הרל"ג אסיפת כל המכתבים האלה להוציאם לאור עם הערות ובאורים, וחשבתי להרפיש עוד רבירים רבים מהשומרונים הנמצאים באוצר הספרים שלנו במחברת אשר קראתי את שמה פלימת שומרון, ואמנם עד עתה לא עלתה זאת בידי. ואחרי כן בשנת הרל"ד כאשר נשלחתי מטעם הממשלה לסלע היהודים מציאתי באסיפת כ"י מעובדן אבן רשף דף אחד בכתב שומרוני, והוא הלק גדול ממכתב הנכתב משכס (או נאבלוס) לאירופא כפי הנראה במאה הי"ז למספרים. ואם כי תוכן דבריו כל מכתביות כמעט אחד הוא, וכפי הנראה העתיקו כל הסופרים האחרונים מהמכתבים הראשונים השמורים אתם כבית הכהן הגדול שלהם בשכס, בכל זאת ימצאו בכל מכתב שנוים רבים; גם משפט הבכורה למכתב שלנו כי גופו נמצא פה אתנו. ולא הארכתי בהערות רק בארתי בקצרה את כל הדבר הקשה אל הקוראים הבלתי בקיאים בספרות הכותים].

(ראש המכתב חסר, ותחלת המאמר הבא כפי הנמצא במכתב הראשון לסקאליגער הוא: „ואנחנו נצלי כל יום בערב ובבקר. כמה אמר את הכבש האחר“) תעשה בבקר. ואת הכבש (השני תעשה בין הערבים) 1). ונעבד את יהוה ובצלותינו נקד ארצה ונשתחוה ליהוה פני הרגוזים 2). ונשמר שבע המועדים

1) גם הכותים יחשבו כי התפלה במקום הקרבנות, ראה הערתו במניד לשנת 1868 צד 18.

2) שני המלות הר גיזים יכתבו הכותים תמיד ביהוד גם בספר התורה שלהם. ונודע כי החר הזה היא עיקר ויסוד גדול באמונתם, וכבר זכרו במסכת כותים (פרק א' צד 33): כותי לא ימול את ישראל שאינו מוהלו אלא לשם הר גיזים, וכן בפרק שני (שם צד 36): מאימתי מקבלין אותם משכפרו בהר גיזים והודו בירושלים.

בעתם על מחשב חשבן האמת. חשבן השמש והירח (3). ונרע אן 4) מחשבו ראש כל חדש בחדשו. ולנו [על ?] צדיקות חשבנו עדים. והם כספות השמש והירח בנרע אתם מן חשבנו (5). ונעשה המועדים על חשבנו. ראשם מועד הפסח. ובו נקריב קרבן הפסח מן הכשבים ומן העזים. בהרגזים בית אל. בחדש האביב בארבע עשר יום מן חדש הראישון (6) בין הערבים נזבח אתו כאשר אמר יהוה. ושחטו אתו כל קהל עדת בני ישראל בין הערבים. ונאכל אתו בחצי הלילה. צלי אש. על מצות ומרורים. ראשו על כרעיו ועל קרבו. ולא נותר ממנו עד בקר. והנותר ממנו נשרפוהו באש. ולא נעשה המועד הזכור אלא אן 7) ישיג חדש האביב שבעת יומי המצות ולו אחד (מן ניסן רומי) (8). ונאכל המצות שבעת ימים ויום השביעי הוא מועד חג המצות ובו נחג ליהוה נעלה אל הרגזים בית אל. נלך במקרא מן העיר אל המקום. ונצלי בו על המזבחות אשר בו. ונתיצב בתוך גבעת עולם (9). ונוסף מן השירות והתפלות. ותשרי עלינו הברכות (10). ובוה המועדים השנים לא נעשה בהם מלאכה מלבד עשות קרבן הפסח. ולא נבעיר בהם אש. מלבד אש קרבן הפסח ולא נשבת בהם מן המלאכה אלא ביום הראישון וביום השביעי. ונספר חמשים יום ממחרת השבת. אשר הוא מן שבעת יומי המצות עד ממחרת השבת השביעית. ויהי החלם יום האחד. ואחרם יום האחד (11). ואחרם הוא יום (חג) הקציר. ואתקרי שמו חג השבעות ויום הבכורים. והוא המועד השלישי. ובו נחג ליהוה אל ראש הרגזים בית אל. כמו חג המצות. ובו נשבת מכל מלאכה. והמועד הרביעי הוא יום ראש החדש השביעי. אשר אמר עליו יהוה. . . . (ועמנו תורה) מן ימי משכן הקדש מכתבה בעורות מן זבח השלמים בפתח אהל

- 8) החשבון שלהם נמצא גם בכ"י שלנו והוצאתי לאור דוגמאות ממנו בספר נוטט ע"ד התיגום השומרוני (לונדון 1874).
- 4) המלה אן היא ערבית, ובעברית כי.
- 5) הכונה היא, כי יש להם עדים (ראיות) כי החשבון שלהם צדק, כי על פי החשבון הזה ידעו מראש זמן לקוי השמש והירח.
- 6) כן יכתבו את המלה הזאת גם בספר התורה.
- 7) גם פה המלה אן היא מערבית והראתה אם.
- 8) הש"מתי המלות הנכזקות על פי המכתב לסקאליגר.
- 9) בראש הר גריזים באמצעו ימצא מקום אשר דבותים יאמרו כי עליו הכוונה בכתוב (דברים ל"ג ט"ו) ומראש הררי קדם וסמגר גבעות עולם, ראה גיגר כמ"ע לחברת דורשי המורח באשכנז נשנת 1865 (צד 156), וזיכירוהו בשם גבעות עולם גם בהפלותיכם ובפיזימיהם.
- 10) ויניהו עלינו הברכות.
- 11) ויהיה א"כ התחלת החמשים יום וסופם ביום ראשון לשבוע.

מועד. ואשר כתבה 12) כתוב בתוכה. אני אבישע בן פינחס בן אלעזר בן אהרן הכהן. להם רצון יהוה וכבודו. כתבתי ספר התורה הקדושה בפתח אהל מועד בהרגורים בשנת שלשה עשרה למושב בני ישראל ארץ כנען לגבולותיה סביב אודה את יהוה. ועתה זה ספר משתמר בבית הצלות ביד גדול כהני בני לוי. ויוצאו לנו ביומי מועדינו. ועתה נדרש מכם ונשבע עליכם ביהוה ובמשה עבדו. אן ההיתם (sic) שמרים כמונו 13) וקרובים מיהוה ולכם נכספות 14) לבית יהוה וקרבן יהוה. תשלחו לנו מכם שנים או שלשה אנשים יהיו חכמים ונבונים וידעים. ואן אמרתם מא תוכלו 15) תשיגו לנו בעבור השבת האמת אתכם 16). ואולם לכם יכולה תעשו לכם תהבה 17) ותלכו בה כאשר תדרשו. ותהיו עשיתם כאשר צוה יהוה על יד עבדו משה. לשכנו תדרשו. ויביאו עמם מן המעשר והנדר והנרבה כאשר אמר יהוה. כי ירחק ממך המקום אשר בחר יהוה אלהיך לשכן שמו שם. כי יברכך יהוה אלהיך. ונתתה בכסף וצרת הכסף בידך. והלכת אל המקום אשר בחר 18) יהוה אלהיך בו. ואנחנו לו נדע מקומכם ונמצא לנו דרך אתינו אליכם. וידענו אתכם 19). אתם השיבו לנו דבר את הדרך אשר נעלה בה. ואת הערים אשר נבוא עליהן וייטב בעיני הרבה. ואן 20) לא תשלחו אנשים תשלחו לנו מכתב. ותשימו בתוכו צדק דבריכם על האמת. לא תוסיפו ולא תגרעו. ותגידו לנו אן 20) היה עמכם כהנים גדולים מן בני אהרן. וכהנים מן בני לוי. ואנחנו בעיר שכם קרובים מן 1) הרגורים. וקרוב מנן קבור אדונן י'וסף בן פורת אשר אמר עליו. ואני נתתי לך שכם אחת אל אחיך. וקרוב מנן קברות אלעזר ואיתמר ופינחס הכהנים והשבועים הוקנים.

12) המלה כתבה פה היא כמוכזב רשימת הסופר.

13) הכותים יכנו את עצמם בשם שמרים ויאמרו כי נחכנו כך על בי הם שומרים תורת משה ותר גריוס.

14) נכספות — תשוקה.

15) המ'ה ואן גם המלה מא הן מערבית, ובעברית; ואם תאמרו כי לא הוכלו.

16) גם אצל הכותים תמצא האמונה בנתי השבת (או הסמכטיון) המפריד ביניהם ובין שאר בעלי אמונתם, וכן במכתבם לסקאליגר נאמר: ואנחנו נשמע בכם ובנתי השבת ומת אחריו; וראה גרינבוים במ"ע הנזכר לשנת 1869 (צד 629—627).

17) אולם הוכלו לעשות לכם הבה ללכת בה כחצצכם גם דרך חסכטיון!

18) בספר תורת הכותים כתוב המיד המקום אשר בחר תחת אשר יבחר, ויפרשו כי הכוונה לעיר שכם ותר גריוס.

19) ו'לו ידענו את מקומכם ואת הדרך אשר נלך בה אליכם היינו באים אליכם לדעת ולהכיר אתכם.

20) גם בשני המקומות המצויינים המלה אן ערבית תחת אם בעברית.

אחכאם אלשפעה ישחמו עלי עשרין פצל כו'. פאלפצל אלול מנהא אלקול פי מא יוגב אלשפעה. ואלפצל אל'ב אלקול פי מא אלדי תגב בה אלשפעה. ואלפצל אל'ג אלקול פי מוגבאט אלשפעה . ואלפצל אל'ד אלקול פי אן אלשפעה לא תסתחק אלא באלחמן. ואלפצל אל'ה אלקול פי וגוב כדאר פיה שפעה. ואלפצל אל'ו אלקול פי מן וטאלב בשפעה דאר ה' פי ירה. ואלפצל אל'ז אלקול פי אלביאר פי אלשפעה. ואלפצל אל'ח אלקול פי עקאר יבאע לה גמאעה שפעה. ואלפצל אל'ט אלקול פי אלשפעה. פי אלמנהאר ואלציעא ואלמנאזיל ואלארחא. ואלפצל אל'י אלקול פי מא לא תגב פיה אלשפעה מן אלביוע אלפאכדה. ואלפצל אל'י"א אלקול פי מא יסקט חק אלשפעה. ואלפצל אל'י"ב אלקול פי תסלים אלשפעה. ואלפצל אל'י"ג אלקול פי מן אשתרי אלעקאר פאנהם או כאן הדמה אלמשתרי ואלשפיע מוטאלב לה בשפעתה. ואלפצל אל'י"ד אלקול פי מן אשתרי ארץ פיה נכל ושגר ופיהא תמרה תז גא אלשפיע ואלתמרה קאימה או נסתהלכה פטאלב בשפעתה. ואלפצל אל'ט"ו אלקול פי ארץ תשתרא ופיהא זרע. ואלפצל אל'י"ז אלקול פי אכתלאף אלשפיע ואלמשתרי פי אלחמן. ואלפצל אל'י"ז אלקול פי אלשאהרה פי אלשפעה. ואלפצל אל'י"ח אלקול פי בנא אלמשתרי ללעקאר וגרכה לה ואלשפיע מטאלב לה בשפעתה. ואלפצל אל'י"ט אלקול פי אלשפיע ארדי יכני אלעקאר חם יסתחק איעקאר. ואלפצל אל'כ אלקול פי כופיה קסמה אלשפעה למא אסתהקה באלשפעה. עקד אחינא עלי דכר גמיע פעול הרע אלכתאב. ונחן אל'אן אכדון פי שרחהא ומנחנן אדלתהא ובאלהא ישראל הנוצריא ואלטובי למן זעק ללעלם ואלעמל במא ירעהא כק' אשרי אדם מצא חכמה וא' יפיק תכונה; ובהעתקה לעברית: „ספר מצרנות חבור שמואל הכהן גאון אלחופני בן אב גאון [המלות גאון אלחופני הן על המחק, וע"ד אב גאון ראה השערתו בהערה 76]. אמר המחבר מצאנו כי המאמר אורות המצרנות יחלק לעשרים פרקים כו'. והפרק הראשון מהם ידבר כמה שיהייב המצרנות. והפרק השני — אודות מה שרלה עליו המצרנות. והפרק השלישי — בככות המצרנות. והפרק הרביעי — שהמצרנות אינה תלה אלא בשלום המחיר. והפרק החמישי — בחיוב הדירה שיש בה מצרנות. והפרק השישי — בני שתובע זכות מצרנות בדירה שהיא תחת ידו. והפרק השביעי — בדיני בירות במצרנות. והפרק השמיני — בדיני קרקע אשר עמה תמכר כל המצרנות (?). והפרק התשיעי — במצרנות הנזהרות השדות הבתים והרחים. והפרק העשירי — במה שלא תחול עליו המצרנות במכירות הנפסדות. והפרק האחד עשר — במה שלא ימצא בו דין מצרנות. והפרק השנים עשר — בדיני מסירת כח המצרנות לאחר. והפרק השלשה עשר — בדין מי שקנה ונשחתה או השחיתה הקונה ורבי מצרא תובע מצרנותו. והפרק דארבעה עשר — במי שקנה אדמה ובה המדים ואילנות ועליהם פירות ואחרי כן בא הבר מצרא בעוד הפירות קיימים או נפסדים ותובע מצרנותו. והפרק החמשה עשר — בדיני קנית קרקע ובה זרע. והפרק הששה עשר — בדין אם יתחלפו הקונה והבר מצרא במקו. והפרק השבעה עשר — בדין העדות במצרנות. והפרק השמונה עשר — בדין אם הקונה בנה בקרקע או נטע בה אילנות והבר מצרא תובע מצרנותו. והפרק התשעה עשר — בדין בר מצרא שבנה בקרקע ואחרי כן תובע את הקרקע. והפרק העשרים — בדין איך יחלקו בעלי המצרא שיש להם זכות המצרנות (?). והנה זכרנו את כל פרקי החבור הזה, ועתה נתחיל לבארם ולפרשם, ועזרנו באלהי ישראל, ואשרי השוקר על הלמוד והמעשה אשר בו יהיה מרובה ככתוב אשרי אדם מצא חכמה ואיש יפיק תבונה".

(81) ר' דוד גאנו בצמח דוד (חלק א' באלף החמישי) כתב: „תשצ"ד. רב שמואל הכהן בר חפני גאון הכר ספר בקק וממכר וספר מצרנות וספרים אחרים זולתם. ונפטר בשנת תשצ"ד ארבע שנים קודם פטירת רב האי גאון. יוחסין דף ק"ל". ומתמקור אשר ציין נוכל לכרז מעותו, כי זה לשון היוחסין שם: „רבינו האי גאון כו' נפטר שנת תשצ"ד ד' שנים אחר פטירת חותנו רב שמואל בן חפני גאון. והבר ספר בקק וממכר וספר שבועות וספר מצרנות וספרים אחרים",

ונראה לעין כי בעל צמח דוד טעה בחפזו וחשב כי המלה ו ח ב ר מוסבת על בן הפני הנזכר פה רק דרך אגב, ובאמת מוסבת היא על רה"ג. ור' שבתי באס לא עיין במקור והלך אחרי בעל צמח דוד (בשפתי ישנים אות מ'), ומשם בסדר הדורות לר' יחיאל) וכתב: „ספר מצרנות מר' שמואל הכהן בן הפני“. ובעל קורא הדורות נשמר מזה (דף ה' ע"א) ואצל הרחיד"א יפקד שם ס מצרנות מכל וכל. ומדברינו אלה תוכל להשלים ולתקן את דברי הרשי"ד בהערה 8 לתולדות רה"ג ע"ד הספר הזה. והנה לפלא כי באה המציאה בסלע היהודים להעיד כי כאשר טעו הרד"ג ור' שבתי ור' יחיאל כן הוא באמת, עד כי בראשונה חשבתי לאמר, כי אולי מצאו נזכר שם הספר אצל הקדמונים אף כי נעלם ממנו עתה איה איפוא מצאו כזאת; אולם ציון המקור בצמח דוד, גם דברי ר' שבתי שם תיכף אחר זה: „מקח וממכר ר' שמואל כהן בן הפני, יוחסין דף ק"ל" יורו למדי כי הטעות בדברי בעל היוחסין הולידה את דבריהם.

(המשך יבוא)

לקורות ישראל ברוסיא ופולין .

ד) מכתב מהממונה על המסים (מיהמניק) דנקא יעסקוביטש (ר') דן בן יוסקא (?) היהודי לר' מיכל בן יוסף אהבו, אשר נתמנה גם כן לגבות המס מסוחרים הנוסעים עם סחורתם, על דבר הדרכים, אשר ילכו בהן הסוחרים האלה במטעיהם, סבום המס אשר ישלמו, ובאיזה מקומות הוא נגבה .

Тотъ листъ, писанный отъ старога мытника Донька Есковича до мытника Михеля Езофовича, розсказалъ Государь Король Его Милость у книги уписати, жебы и цотомъ мытники въ томъ мыте подле того ся справовали.

Приятелю моему милому Михелю Езофовичу, мытнику Государскому отъ Донька Есковича, жыда, поклонъ и братская прязнь. Што пишешь до мене, какъ есьмо держывали и съ товариыи своими за старога Короля, отьца Короля (Его) Милости, мыта Берестейские: ино къ мыту Берестейскому прислугаетъ мыто Дарогичское, Лосицкое, Цехоновское; а тою мерою, которыи хажывали купцы зъ Литвы до Прусь, давали мыто въ Цехоновцы и Дарогичину; а отъ насъ тыи мыта заведаль въ Дарогичыне и въ Цехоновцы мещанинъ старший Дарогичнцкй Артюшка, а его слуги отъ него скывали въ Цехоновцы; въ Белску по тыхъ людехъ мыта не бирывали, которыи до Пруси хажывали, або съ Прусь; а которыи тежъ идуть зъ Великаго Князьства до Познанья купцы, на тыхъ въ Белску мыта не берутъ, же какъ до Познанья, до Варшавы и до Гнезна хажывали, до Городно, або зъ Городно до Берестья тыи не повищни мыта дати въ Белску.

А што пишешь до мене о Киянъ, ино Кияне, Черниговцы, Мозыряне, Пиняне никогда не мели дороги на Ратень, а ни на Холмъ, толко на Берстей до Люблина, до Познанья, до Варшавы, и до Гнезна. А што дотычетъ Кобрыня и волости Кобрынское—

проеживали сами купы до Берестья, а похотели бы ехать далее въ Лядское и до Володимера маеть ехать черезъ Берестей— а на Ратенъ, на Любомиръ и до Люблина не мають ездити. А которыи бы хотели тыми дорогами ездити таковая мы зъ веку въ промыте Государскомъ забирывали.

А которыи Литовскіи купцы вси и Городняне, и Вильневцы хаживали до Позванья, до Варшавы, до Гнезна, до Ростлавля иныными дорогами, не ежывали только на Дарогичнъ.

А которыи бы хотели иныными дорогами ездити таковыхъ есьмо зъ веку у промыте Государской забирывали: на Государя Его Милость половина промыта, а на насъ бывало половина.

А по всимъ мытамъ Государскимъ, где есть мыта Его Милости торговое и вожное бирывали къ мыту Государскому. И тежъ Туркове Кафинцы, и Кияне и Москвичи, тыи вси даивали отъ кони по три гроши. Таковыи люди, которыи не выездчивали съ паньства Великого Литовского за границу, тыи неповинни дати на обе руки, бирали на одну которие больнъ; разве которие бы хотели ехать съ паньства Великого Князьства Литовского ку Москве, або къ Туркамъ, вернувшись мають дати другий разъ мыто отъ своихъ товаровъ.

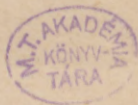
А которыи бы купцы Вильневцы и Трочане хотели мыта Государское обьезжати, хотя которыи листы мають, мыто Берестейское, Дарогицкое, Городеньское таковыя есьмо всия промыте забирывали. Для того хотя самъ купецъ мыто не даеть, ино фурманъ его повиненъ дати завжды. А таковыи купцы, хотя своими коними едутъ, повинни итти вчистою дорогою.

А што дотычетъ перевозовъ по всимъ тымъ местамъ въ мостахъ и на Бузе, мають вси купцы ездити на Государскіи перевозы, а на князьскіи и паньскіи, и духовныи перевозки не ежывали; а которыи бы хотели ездити, таковыхъ есьмо у промыте забирывали.

А Еланчовское прислухаеть къ мыту Городеньскому, а Бересьяне и Дарогичане, и Вишневы, если поедутъ на мосты, повинни дати отъ воза по чотыре гроши; нижли естлибы ехали зъ Мазовна и зъ Волыни тыи мають давати по семи грошей отъ воза, а осымый перевоза, то совуть Неменьское.—Писанъ въ Берестьи, Ноибря 24 день, индиктъ іе (15).

(Изъ Литовской Метрики, находящейся въ С.-Петербургъ при Правительствующемъ Сенатѣ. Книга Записей № VII, Листъ хмв).

(דבשך יבוא)

חדשות מספרים וסופרים .

(ע) האקדמיא בפריז קצבה פרס מאלפים פרנקים (2000 fr.) להאיז אשר יקבץ את כל שמות הארצות, העיירות, הימים והנהרות ממדינות מערב אירופא (les noms géographiques de l'occident) הנזכרים בספרי חכמי היהודים מתחלת המאה העשירית עד סוף המאה החמש עשרה לחשבון הנהוג (משנת דת"ס עד שנת הר"ס לחשבון ישראל), וישתדל להעריך את כל השמות האלה בסדר נכון ולבארם כפי האפשרי, גם יצייר לוח מפת הארץ ממערב אירופא אשר יוכל בו את כל השמות האלה עם סימן השאלה למקומות המסופקים; את החבור הזה יציג המכתב אל האקדמיא במשך שנת 1880 הבאה. ומי יתן כי הר"ד נייבוינער אשר כבר הראה הריצותו והשתדלותו בהציגו לפני עשר שנים את חבורו אודות הגיוגרפיא התלמודית (וקבל אז מהאקדמיא את הפרס הקצוב), יאבה גם עתה לעמוס על שכמו את העבודה הנכבדה הזאת! [בפי' הראב"ע לשמות כ"ה ה': "ועורות אילם. שהם גדולים וזאת האומנות בארץ אלגודמאס ונקרא גודמסי" (ובפי' הקצר הנדפס ע"י יש"ר נשמט זה), לאיזה מדינה כוונתו? והנה הסופרים הערבים ישבחו מלאכת עבוד העורות מארץ בורטאס, על שפת נחל הוואלגא מקום שבטי המארדווינים (Мордва) אשר היו שכנים להכורים, והעורות האלה היו נקראים בשם בורטאסי על שם מדינתם (ראה הכריסטומתיא הערבית לסילוועסטר די-סאסי II, 17 וסופרים אחרים); ואולי כן תהיה הקריאה הנכונה גם אצל הראב"ע].

(עא) מהרב ר' מכאל דוד הכהן ז"ל האב"ד במרסיליא יצא לאור ספר שניות החמדה הכולל בסדר א"ב מאמרים רבים מתלמודים ומדרשים ולוח התנאים והאמוראים, גם שמות חכמים בעלי מלאכה וסחורה ונשים חשובות בתלמוד, ונספח לזה גם לוח רבותיו של רש"י ובעלי התוספות; והר"ד אליעזר וואג המורה בבית מדרש הרבנים אשר בפריז הוסיף הרבה הערות ותקונים לתחבור הזה הנדפס אחר פטירת מחברו. והנה זה עתה הגיע לידי ולא הספיקה עוד השעה בידי לשום עיני עליו כיאות ורק בהשקפה קלה ראיתי כי לא הגיע לתכלית השלמות, ובכל זאת בכלל החבורים המועילים יתחשב. גם נעים הוא

לראות כי ספרים כאלה יוצאים מתחת ידי רבני צרפת, אשר עד הימים האחרונים האלה רק מעט מועד התעסקו בתורת ישראל וחכמתו ולא הלכו בעקבות חכמי צרפת הקדמונים.

עב) הר"ר ר' ישעיה לוצאטו הטוב לשלוח לי כמה מאמרים בשפת איטליאנית המדברים מחיי אביו הרשד"ל נ"ע ומחבוריו הרבים הנדפסים ואשר השאיר אחריו ברכה בכ"י, ושמתתי לראות איך הבן החכם הזה ותלמידו רשד"ל מרבני איטליא יכבדו את אביהם ומורם וישתדלו לדובב את שפתי שדל בקבר; ואלה הם המאמרים: חיי רשד"ל בתוכים ע"י האדם הגדול הזה בעצמו עם הערות מכנו ר' ישעיה ומהרב דוויניציאה ר' משה כהן פורטו, תחלת חבור ארוך אודות תולדות רשד"ל (עד עמוד 20) מבנו הנכבד הזה, ע"ד איזה חבורים בשירים וספר המצות לרשד"ל מהר"ר כהן פורטו הנ"ל, בשורת הדפסת התנ"ך עם העתקה איטליאנית ובאורים לרשד"ל מאת הרב ר' בינידיטו הלוי בפיראה, ראש ההעסקה מחבור רשד"ל תורה נדרשת (עד עמוד 36, ואיזה פרקים נדפסו ממנו בגוף הספר בעברית בכוכבי יצחק) מהר"ר כהן פורטו, ונוסף לזה מאמר הר"ר משה מדיסקי ע"ד תולדות ר' משה חיים לוצאטו ע"פ המאמר הנודע לר' יוסף אלמנצי בכרם חמד השלישי. כמו כן נוכל לבשר להקוראים כי לעת כזאת כבר החלה הדפסת הספר שירים ומצבות לרשד"ל ז"ל אשר יכלול בקרבו כל השירים שלו גם הנדפסים במה"ע, ובקרוב תחל הדפסת רשימת כל חבוריו במחברת מיוחדת. וכל מוקירי חכמת ישראל יתנו פאר ותהלה להר"ר ר' ישעיה לוצאטו ולרבני איטליא תלמידי הרשד"ל, אשר לא ייעפו ולא ייגעו להפיץ מעינות חכמתו בשערי התורה והמדעים!

עג) הר"ר ר' יוסף דרנבורג שלח לי בטובו העתקת באורו למשניות ברכות בשפת צרפת בכ"י כפי אשר יקרא באוני תלמידי בית מדרש הרבנים בפריז, ובחלק אשר כבר קראתי מצאתי כי משנת ר' יוסף קב ונקי, ובאורו זה מלא מפרושים יפים והערות מחוכמות וישרות; ועל כי בטובו הרשה לי לפרסם את באוריו במאסף נדחים, לכן אלקט מעת לעת בחבורו זה איזה גרעינים. ביחוד יעיר הר"ר דרנבורג את און תניכיו על השתנות לשון המקרא ללשון החכמים (ולתכלית הזאת יעתיק לפעמים את המשנה לשפת עבר צחה למען יהיה ההפרש גלוי לעין כל), על שנויי הנוסחאות בין המשניות בבבלי וירושלמי ובריותות הקדמוניות, ע"ד שמות האנשים והמקומות שזכרו במשנה, אודות תכונות בעלי המאמרים וכדומה. וזה החלי איזה לקוטים: 1) לפרק א' משנה ה' — ולא זכיתי שתאמר יציאת מצרים. „אודות ההוראות השונות לפעל זכה ראה הרשד"ל בבכורי העתים חלק ט' צד 126, ונגד דעת הרע"ב כי זכיתי בפה הוא כמו

נצחתי כבר קם הרב תויו"ש; אולם המאמר הזה יתברר בטוב על ידי נוסחת התוספתא: ולא זכיתי שאשמע שתאמר, ר"ל כי לא זכה לקבל את הדין הזה מפי השמועה בקבלה, כי ראב"ע הלך בראשונה בעקבות ר"א בן הורקנוס אשר השתדל למצוא לכל דין מקור ע"י שמועה או קבלה, ורק אחרי כן נמשך לשיטת רבן גמליאל השני. ובמלות עד שדרשה בן זומא ר"ל אחרי אשר ראה כי לחנם טרח למצוא לדין זה מקור בשמועה, הוכרח לקבל את אסמכתת הדרשה של בן זומא תלמיד ר' עקיבא [אשר רוב עשרו בדרשות המקראות נזכר לשבחה בתלמוד]. (2) לפרק ב' משנה ב' — בין ויאמר לאמת ויציב. „הנה במשנה לא נזכרה התחלת ברכה אחרת לבד מזו (ראה תמיד פ"ה משנה א' והערה למטה פ"ד מ"ג), ואם כן היא מוזנן קרום. אולם מדוע בחרו במלה ארמית ויציב בראשה? — אחרי המלה הזאת תבאנה בנוסחתנו המלות ונכון וקים אשר הן העתקת המלה ויציב, ואחריהן תבאנה זוגות אחרות משמות נדרפים; ואולי לא תפצו מניחי התפלה לאמר אמת ונכון הדבר על כי המלות האלה נמצאו שתי פעמים בתורה (דברים י"ג ט"ו, י"ז ד') ושם נאמרו בענין רע אצל עובדי ע"ז, ולכן הניחו המיסרים בראשונה לאמר אמת ויציב הדבר, ואחרי כן נוספו המלות האחרות". [ובדרך אגב אעיר פה, כי אולי כוונת השאלה בתמיה: יציבא בארעא וגוירא בשמי שמיא? (עירובין י"ט ע"א) איננה כדעת רש"י והערך: האורה התושב יגור בארץ והגר שבא לגור מחדש יהי משכנו למעלה בשמי השמים? — כי לענין השמים והארץ אין כל חלוק בין תושב וגר, אולם באור מלת יציבא פה לפי באור הקדמונים (בדניאל ז' ט"ז) הר מן קאמיא ויציבא כי הכוונה למלאך, וגוירא הוא תרגום גואף; ותהיה דוראת השאלה: את המלאך אשר משכנו בשמים הורדת לארץ, ואת הגואף אשר מקומו בשאל תחתיה העלית לשמי השמים?]. (3) לפרק ב' משנה ז' — ובשמת טבי. „השם הזה איננו השם העברי טו ביה, אולם הוא והשם ט ביה הם שם הזכר והנקבה בארמית מצבי וצביה, ראה פעלי השלוחים (ט' ל"ז ומ'), ובשמות האלה התכנו עבדי ר' גמליאל ושפחותיו". [ובאמת מצאתי אצל השומרונים כי פעם יכתבו השם ט ביה בארמית, ופעם אחרת נקרא האיש ההוא צבי בעברית; וברגם חלק הר"י לוי באוצר המלין התלמודי שלו בין טבי למביא].

(עד בקרב יצאו לאור מבית דפוס בני ראם בוויילנא שני החלקים הראשונים (עד אות פ') מספר אוצר הספרים להרי"א בן יעקב ז"ל אשר זכרנוהו לטובה ולברכה (ס' ט"ו וכ"ה), והחלק השלישי עד סוף הספר (עם הוספות ותקונים גם המפתחות) יצא גם כן לאור בקרב הימים.

בשורת ספרים .

12) ספר ערוך השלם כו' מאת רבינו נתן בן רבינו יחיאל ז"ל ראש מתיבתא דרומי, ועליו ספר מוסף הערוך כו' אונתיו וחקרתיו אנכי הצעיר חנוך יהודה בא"א הר"ר ישראל קאהוט.

חלק ראשון. וויען תרל"ח. מהחבור הנכבד הזה אשר זכרנו כבר לטובה (חדשות סי' ה' וכ"ג) כבר נדפסו חמש חוברות ובוה נשלמה אות האלף. והנה כל המבקרים כולם בפה אחד יהללו את פעולת ידי המו"ל הרבה והנכבדה כי הגדיל לעשות! ומוכן מאליו כי בחבור רחב ידיים כזה, אשר בכל דף ממנו נמצאו כמה וכמה הערות חדשות, לא בכל ההערות תצדק דעת הר"ר קאהוט, ואיזה מהן נאמרו בשגגה, ואחרות על כל פנים מסופקות הן; אולם אם נשים אותן בכף מאזני הבקרת מול ההערות היפות והאמתיות וההשערות הרבות המתקבלות על הדעת — הלא יקל ערכן במאד, וגם מבקר רע בעל כרחו יתן תודה כי עבודה נכבדה עבד ר' אלכסנדר קאהוט בכרם חכמת ישראל ואמן גדול יקרא, ומי יתן כי גם שבר הרבה יטול! [צד קמ"ג. אנדרפתא — פירושו שבור הוא שם עיר בצורה הנזכרת גם אצל הסופרים הרומים בשם Pirisabora, ראה ריטשער אזיא X, 147; ואם כי נזכרה העיר בראשונה מאמיאנוס מרציונוס (כמאה שנה אחרי רב), אולם עיר ישנה היתה, ולפי דעת הסופרים המובאים אצל שפיענעל בקדמוניות איראן (III, 254) נבנתה ע"י שבור מלכא בזמן רב ושמואל. צד קע"ז אסטרוון — יותר נראה כי נשמטה הטית וצ"ל אסטרוון צבא חיל, כי שומרי ראש המלך (געפֿאלגע) לא יקראו מעולם ביונית hysteroi, ואין לנו לברוא מלות חדשות ולשומן בפי הו"ל, וכזאת יש להעיר גם על השערות אחרות מהמו"ל. צד 179 אסיא — באסיא וגרמניא הנזכרים בתרגום ובמדרש אין הכונה לארץ האסים והאשכנזים כי אם לאזיא הקטנה ולמדינת קרמניא (Carmania), שם מחוז בפרס הנקרא כעת קערמאן ונזכר אצל סופרי היונים והרומים מימות פליניוס סטרכון ותלמי; והדייב הנזכר אצלם (Adiabene) יוכיח. צד 195 אספורק — עיר כזאת לא היתה מעולם אצל הים המאוטי (האזאווי); ואולי הכונה לאספרנג בקרבת סמרקנד (יאקות I, 248), ונמצא שם גם כנוי

איש אחד אספרנני על שם המקום הזה. צד 199 והלאה אסקרנדה — אין להוציא המלות לגדיה דארקלים אחי (למולו ורוחו של אחי הערקולעם) מפשוטן, כי הנה נהוגות לרוב בכתובות עובדי האלילים הקרמונים, וכל דברי המו"ל שם הם דחוקים ורחוקים מאד. צד 206 אסתנים — אין כאן פליאה על הרמב"ם, כי ידוע הוא אשר לא ידע שפת יונית, ובפירושו למשניות סוטה השב כי חכמת יונית נעקרה מן העולם ונשתכחה וכונתו להמיטהולוגיא. צד 208 אסתרוקנית — לפירושו על שם עיר אסטראכאן במדינתנו אומר ישתקע הדבר! ואף כי כזאת נאמר כבר מר"י שווארץ (ראם הייליגע לאנד 277) הוא דבר בלתי אפשר, כי השם אסטראכאן נשתבש בימים האחרונים מהרוסים מהמלות האג טרכאן (Hadsch-Tarchan), כאשר נקראה העיר על שם קדוש ישמעאלי אחד, וגם לא היתה עיר כזאת בעולם קודם המאה הארבע עשרה למספרם כאשר יעיד הנוסע אבן בוטא; וידוע כי בימים קדמונים בעת ממשלת הכוזרים היתה במקום הזה העיר אתל, ראה במכתב המלך יוסף (במאסף נדחים № 8). ובהלויץ (II, 131) ישער אסטראקינא סמוך למצרים, והרש"ר בערך מלין חשב כי הוא על שם אסתכר (פערזפאלים), ואחריו נמשכתי גם אני (היהודים ושפת הסלאווים 125); ועתה נראה לי כי הכונה להעיר אסתרקין בסביבות המדאן (ראה יאקות I, 241). ובילקוט (קב"א ב') הגרסא אסתרונקית. צד 248 והלאה אפריקי — לדברי המו"ל ע"ד גרמניא ראוי להעיר כי להבדיל בין קרמניא אשר הזכרתי למעלה (בהערה לצד 179 אסיא) ובין גרמניא האמתית היא ארץ אשכנז קראו את האחרונה בכנוי של אדום; ודעת המו"ל שם, כי תחת גותיאיא צ"ל סגותיאיא והכונה להסקיתים (Seythen), לא תתכן כי ארץ הסקיתים תקרא בתלמוד בשמה הפרסי סקיסתן (יומא ט', ראה הערתי במחברתי אלטידישע דענקמאעלער צד 80). צד רע"ג ארגרון — ההגהה ארגרון במקום ארגון אף כי כבר הציעה גם הר"י לוי, לא נראה לי, כי ידוע מכמה מקומות בתלמוד כי היו נותנים אז לעניים פרוטות נחושת, ואיך יאמר שלא יפחתו להם ממטבע כסף? וגם הגדת הר"י שיינהאק במלואים למשכיר כי צ"ל ארדנון לא נהיירא. ולפי חשערתי נוכל להניח המלה כצורתה ולפתרה על פי היוני ergon טהאט, האנדווערק, געשאפעט, געווערב; והכונה שלא יפחתו ויצעירו את פעולתו ועבודתו פרנסתו הנהוגה, ויתורגם: נור דאסס מאן איהם זיין האנדווערק ניכט פֿערמינדערע, זיין געווערב ניכט שמאעלערע. ולפי זה גם הפשט עולה יפה, גם למותר הוא להגיה את הירושלמי. ואחשוך את יתר הערותי לעת אחרת כי כבר ארכו דברי אלה הפעם הזאת].

שאלות ותשובות .

(1) קבלתי ברוב תודה את הספרים וההזכרות האלה: תורה נדרשת מהרשד"ל בהעמקה איטאליאנית; הכרמל, שנה רביעית, חוברת ב' אדר; השחר שנה השיעית, חוברת ה' שבט; חוט המשלש מרא"ש פדווא ורח"ן וויטקינד, ווילנא תרל"ז;

Mosè, Antologia Israelitica, Febrajo-Marzo 1879; Russische Revue, Februar 1879; Autobiografia di S. D. Luzzatto, preceduta da alcune notizie storico-letterarie sulla famiglia Luzzatto a datare del secolo XVI, Padova 1878; M. Coen Porto, Materiali per la illustrazione degli scritti editi ed inediti di S. D. Luzzatto, Padova 1878; Benedetto Levi, Cenni Bibliografici sulla Bibbia Luzzato, Trieste 1876; M. Tedeschi, Mosè Hhaim Luzzato, cenni biografici. Casale s. a.

(2) „הערות רשד"ל על הרימ"ז במכתבו [מ"ז 8 №.] נדפסו בנוספות שלו לס' הפלאה שבערקין ח"ב [אינו צפה]. מה שהעיר על דברי מהרימ"ז עמוד 8 אודות מלת בריווי הוא בנוספות שם דף קי"ד ע"ב. מה שהביא שם בענין הרדא הוא בנוספות דף קט"ו ע"א. ומה שהביא על אור ונה ועל דברי מהרימ"ז עמוד 108 הוא ג"כ בנוספות שם. ויש פה להעיר מה שהביא דרך אגב לבאר מלת שפוטס יש לעיין במערך ערך שפט. ומה שהביא על מלת נה מבוחר כן בערך ערך נה, ובעצמו הוסיף בהערה שם להוסיף וז"ל: אמר רש"ל וכן הוא דעת רבינו נתן לעיין מלת נהוי ובעשה שכתבתי לרמ"ל שכתתי לעיין בערך. — את המדרש לקח טוב על בראשית וגם המבוא שלהתי לאחים ראש לוויילנא לדפוס, ובקרב אשלה להב גם על ס' שמוח. אקוה כי מלאכתי תמלא חן בעיניך ובעיני חכמי זמננו".

שלמה באבער (לעמבערג).

[לא אפונה כי כל אשר יאל מוחת ידי חבר מניין כמך—דבר מחוק ומקובל לכל חכמי הדור יהיה, וכאשר האירות את עינינו בפסיקתא הגדולה דרב כהנא כן תהיר לעיינינו בפסיקתא זוטרחה דר' טוביה! — אודות ר' מנחם ב"ר שלמה בן יצחק ראה רשד"ל בבית האור דף ל"ט ע"א מה שהביא משבלי הלקט ח"ב סי' נ"ז (וגשמי זה אגל רמ"ש קאט' בודל' 1737) וכן בנהלת רש"ל באור טוב זד 47, 32, והמקומות הצעירים מספרו שכל טוב נרשמו שם בראש זד 42. ואם לא יעניי זכרוני דבר אודותו גם כן דוקעם בקובץ על יד אשר אינו בידי קעה ובאחד מעלי האריענט, ולא אדע ג"כ מקומו. ועוב קעשה לבקש אודותו את הדר' נייבויער כי ספרו גמאל באקספורד באור הספרים לרד"א].

3) «Dans quelques jours Nutt vous enverra son édition du commentaire sur Isaïe par El. de Beaugenci [pas encore reçu]. Rien de nouveau en fait de littérature, je travaille à l'index [du Catalogue Bodléien—Je regrette beaucoup la perte des variantes d'Eldad]».

A. d. Neubauer (Oxford, Bodleian Library).

4) «I am writing a work on the metrical accents etc. I have already copied or collated all the Mss., in the various public libraries of Europe, which treat on **מטעמי אמת**».

W. Wickes (Oxford).

5) „כעת מדפיסים בוויילאג בדפוס ראש ספר פסיקתא זמרתא לר' טוביה בר אלעזר הגדול פעם ראשונה בשנת רנ"ו בוויילאג על ספר ויקרא במדבר דברים, עם באורי באור הרא"ם. ולאשר על הספר הזה זקנה הופפת עליו, כי מהבטו היה בגזרת תת"ו, וכבר ידוע כי הראשונים קראוהו לקח טוב, אבקש את כבודו הרמה אולי ימצא מה או אודותיו בעקד ספרי המלוכה יר"ה איזה מאמרים בכ"י או בדפוס שידובר מהמחבר הזה ר' טוביה ב"ר אלעזר. ואת אשר ימצא כבודו איזה דברים חדשים שענדו ואספחו בהקדמת ספרי זה לזר תאשרה».

אדרן משה פארווא (פינסק).

[עיניך תחזינה למעלה כי הר"ש באבער יספה לם' בראשית מהפסיקתא מבוטא, ושם יהלך בארובה אודות המחבר הזה וספרו, לכן חבה מעט וחרוה זמאוק. בפה נמצא הספר הזה בכ"י על ס' שמוח ודברתי ממת בקצרה במגאלין לבר"א ברלינר לשנת 1876 ז' 217 (וע"ד ספר הישר הזכר שם ארך להוסיף כי הוא נזכר גם בתשובת רב הא"י גאון בעטם זקנים 56), וגם הכ"י הזה היה ביד הרש"ב והשתמש בו. — תודתי נחונה לך על מחברך חוט המשעש! — תולדות ר' עקיבא בדפוסו בשנת תרל"א מודר' גאסעפריינד].

6) לרמ"ג במינסק — נדקת בהערותיך אודות מוגנבי הדברים, אולם סלה נא כי אי לכן מקום במו"י אשר לא יתעסק בדידבי בני יומא כאלה. — האדרעסע אשר שאלת היא:

Wien, II. Herminengasse № 8.

7) לרמ"א בתאסקווא — בעלה הנא מומ"י תקבל אי"ה תשובתך.

המאסף אברהם אליהו הרכבי.

האדרעסע של המאסף :

Чернышевъ переулочъ, д. Рогова. Tschernyschew pereulok, Haus Rogow

Дозволено цензурою. С.-Петербургъ, 8-го Марта 1879 года.

Типо-Литографія Цедербаума и Гольдעнблюма, Литейный пр., д. № 35.

מאסף נדרהים. № 10

לקטים ע"ד הכוזרים.

(ז) הערות קמנות למכתב המלך יוסף (במ"נ 8 №).

בראשונה אעיר כי תשובת המלך לרב הסדאי נכתבה ביד יהודי ערבי, כאשר נראה ברור ממלת דין אשר ישתמש בה במובן אמונה, מדינה בהוראת עיר, נצרני כמו נוצרי, מלת הקריאה אי בראש הדבור לנוכה (ובערבית: יא), גם מונת שמות העמים והמקומות אשר נזכרו במכתב היא ערבית מכל וכל. והנה נעריך את נוסח המכתב בכ"י שלנו מול הנוסח הנודע עד עתה אשר הוציאו לאור ר' יצחק עקריש בס' קול מבשר (קונסמנטינא שנת של"ו) כל איש מבין ימצא ברור, כי הנוסח שלנו הוא העקרי והאמתי ומהדורות ר"י עקריש נתקצרה ונשתנה ביד המעתיקים, כאשר אציג פה איזה דוגמאות משתי המהדורות מערכה מול מערכה, ואוסף עוד השנויים הנמצאים בכ"י אקספורד אשר שלח לי הדר' נייבויער בטובו בשנת תרל"ה.

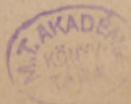
בנוסח עקריש וכ"י אקספורד:

עד שנשמע עוצם מלכותו בכל הארץ
ופחדו כל המלכים אלולו (בכ"י
אקספורד: וולולו!) שלוחי קוסמנטיניה
(בכ"י אקספ' קוסמנטינה) לבא
בבושרות ויספרו לכם (בכ"י אוקספ'
להם) האומות מלכותינו ודיננו לפי
שהייתם מבוים אותו לפנים.

בנוסח שלנו (ומספר השורות הוא כסדר
זאה"ז כפי הנדפס במ"נ):

והתלאות אשר אחר כתבך ממנו מרוחק
מלכה האומות וכריתת הסותרים וספקת
הדבר עד שנשמע עוצם מלכותם בכל
אפסי ארץ וחלו פני מלכם כל מלכי
ארמה אז החלו שלוחי המלך קוסמנדינא
לבוא בארצכם בתשורת מלכה וספרו לכם
האמת ממלכותינו ודיננו אשר הייתם
לפנים מבוים אותו (שורה 16—12).

והנה במעט עיון יראה הרואה כי היתרון לנוסח שלנו, וכי בנוסח הקצר

נשתנו כמה דברים לגרועותא. כן לקח המקצר בטעות את המלות וחלו פני מלככם כל מלכי אדמה במובן פחד ומורא, ולכן כתב ופחדו כל המלכים, ובאמת הוראת המלות היא כי שלחו לו תשורות ומנחה, ע"ד הכתוב (תהלים מ"ה י"ג): במנחה פניך יהלו, וכן השתמש כותב המכתב בסגנון הזה גם למטה (בשורה 20) אף לפי נוסח עקריש וכו' אקספ'; המלות אז החלו נשתבשו במהדורת עקריש במלה אלולי ובנוסח אקספ' וזלזלו; המלה בתשורת נשתבשה למלה בכושרות; המלות האמת ממלכותינו נתהפכו בטעות למלות האומות מלכותינו, ואולי היה בחפץ המעתיקים לכתוב: אמות מלכותינו.

ואם יתכן לבוא שלוחינו אל ארצכם לחלות פני מלככם המיוקר הנעים ישמרהו יוצרו אשר המשיך הלכות לאהבתו בטוב דרכיו והביאם באחותו ביושר מפעלותיו לפי שהיו ישראל נהנים בדבר זה והיה להדרת לב ולמענה לשון ולשבח ותהלה בעיני האומות האומרים כי אין לישראל שארית ולא מקום ממשלה וממלכה שהיה ישראל נהנים בדבר הזה והיה להם להרמת לב ומענה לשון ושבח ותהלה בעיני האומרים להם כי אין לישראל שארית ולא מקום ממשלה וממלכה.

ואם יתכן לבוא שלוחינו אל ארצכם לחלות פני מלככם המיוקר הנעים ישמרהו יוצרו אשר המשיך הלכות לאהבתו בטוב דרכיו והביאם באחותו ביושר מפעלותיו לפי שהיו ישראל נהנים בדבר זה והיה להדרת לב ולמענה לשון ולשבח ותהלה בעיני האומות האומרים כי אין לישראל שארית ולא מקום ממשלה ומלכות (שורה 19—23).

במקום הזה נוסחאות עקריש וכו' אקספ' הן המאריכות, אולם גם פה נראה לעין כי בא בהן כפל מאמר אחד ללא תועלת, וגם ערבוב דברים נמצא בהן, כי בפעם הראשונה נכתבו המלות: לפי שהאומות וכו' שלא במקומן. הנוסח שלנו באחותו (במקום באהבתו אצל עקריש) הוא יותר טוב לפי סגנון המלוצה, כי קודם בסמוך לאהבתו, וגם כ"ו אקספ' יסכים לנוסח שלנו. והדבר הזה שמור בספרינו ידוע לכל זקני ארצנו ובכל עת אנחנו שומעים אודות ארציקם וגדולת מלכה ישמרהו יוצרו ואלהים ישיב אליו מלכות אבותיו בארץ מזרח כאשר דברת ונחדש וכו' (שורה 26—28).

שלושת המלות אשר נשארן בכ"ו אקספ' כיתר הפלוטה מן המאמר הנשמט

בנוסף עקריש תעידנה כי המאמר היה כתוב בעצם וראשונה במכתב המלך, כי הוא יכנה בשם מזרח את ארצות הכליפים הערבים באזיא (ראה בשורה 12: כבישת מדינות מזרחת כאשר היו בידי אבותיו, וגם שם נשתבש במהדורת עקריש, ובכל זאת נשארו המלות מדינת מזרח).

צוה [המלך בולאן] להביא חכם מישראל | ויצו להביא חכם מישראל ודרש דרש וחקר ושאל היטב ושם אותם יחד | וחקר ושאל היטב ושם אותם יחד לחקניץ בדיניהם (שורה 66-67).

גם פה שנו המעתיקים האחרונים אשר לא הבינו באור המלה להקניץ במלה מובנת, או חפצו להקל על הקוראים. אולם הפעל קניץ במובן הוכחה והבאת ראיה היה רגיל על שפתי הקדמונים (לפי באורם המלה קניץ באיוב י"ה ב'), ראה בהעתקת פי' ס' יצירה להרס"ג המובא מדוקעס (בייטראענע II, 14 הערה 5), בהעתקת ס' האמונות המובאה במונטסשריפט לגראעמיץ לשנת 1870, וכן יעיד ר' דוד אלפאסי כי כן מובן המלה במשנה, אשר אמנם כקראי הבלתי בקי בספרי הרבנים טעה בזה (לקוטי קדמוניות צד קס"ו, ושם מובאים מקומות רבים מספרי חכמי הקראים אשר ישתמשו ג"כ במלה זאת, וראה עוד שם צד מ"א ונספחים צד 24, ובקרת לתולדות הקראים להר"ר אב"ג צד 217, צונץ בינה. צשר. X לשנת 1872, צד 8).

ולולי זאת לא היה כדן ישראל | אס לא כן [אם ישראל לא הטא, דברי הכהן הנצרי אל המלך] לא היה כדן ישראל בעולם. מה דין ישמעאל בישראל לא שבת ולא מועד לא מצות ולא חקים אוכלים כל טומאה בשר גמל סוס ובשר כלב כל שקץ ורמש. דין ישמעאל לא דין הוא אלא כדני גויי הארצות (שורה 80-83):

במקום הזה נראה לעין כי מפני יראת המלשינים השמיט עקריש (או מעתיק הכ"י שלו) את מאמר הנוצרי נגד הדת הישמעאלית, אשר אמנם החלק הנשאר לפליטה בכ"י אקספורד יורה ברור כי בעצם וראשונה היה נמצא המאמר בגוף המכתב. והמלות מה דין ישמעאל כפי הנראה הוראתן היא: איך יעלה על דעתך להעריך ולהשוות אמונת ישמעאל לאמונת ישראל?

ואני יוסף בן אהרן המלך מלך בן | ואני יוסף בן אהרן המלך בן מלך בן מבני מלכים ולא יכול זר לישיב על כסא אבותי אלא הבן ישיב על כסא | מלך בן מלך ולא יוכל זר לישיב על כסא אבותינו (ובכ"י אקספ' מוסוף:

אביו זה הוא מנהגנו ומנהג אבותינו מיום | אלא הבן ישב על כסא אביו וזה
היותם על האדמה שיהי רצון וכו' (שורה | מנהגינו ומנהג אבותינו) יהי רצון וכו' .
111-111) .

מהסכמת שתי הנוסחאות בכ"י פ"ב וכ"י אקספורד בנוף דבר ההוספה נוכל
גם כן להוכיח כי קצר עקריש הרבה (או מצא נוסח קצר) ממכתב המלך יוסף ;
וגם בנוסח אקספורד נשמטו דברים רבים , אולם כמה פעמים רשומם ניכר בחלק
או במקצת . וכל זה יורה למדי כי נוסח שלנו היותר ארוך הוא העקרי והאמתי ,
אשר אמנם זאת נוכל להוכיח גם כן בכמה וכמה ראיות על פי קורות הכוזרים
ושמות המדינות והנהרות וכדומה , כאשר יראה הקורא אי"ה במאמרי האקדמיא
דפה . ומבקר מפולפל ומשובש אחד אשר הרי"ם יוסט נ"ע בצדק יכנהו הכסיל
בהכשלו (כרם המד התשיעי צד 133) חתר בכל עזו להראות כי נוסח הכ"י
שלנו מזויף הוא , ומבקר שני בברלין לא משש הפעם את כל כלי הבקרת
האמתית הבנויה על מופתי השכל הישר , ולא זכר המזכיר את כל חמאות
הסופרים את המאמר : הוו מתונים בדין וישכחו ; וכבר השיבותי גמול
הראשון בראשו במאמר מיוחד במ"ע רוסישע רענוי (יולי 1877) , אשר
כל קוראיו אמרו : ראוי הוא זליג כסיל שתהיינה עיניו זולגות דמעות שלישי
על מעלו אשר מעל ומרד באמת וצדק ולאמר : חמאתי ויושר העותי !

רב שמואל בן חפני וספריו .

(המשך ההערות)

82) את הדברים השייכים לס' המצות הנאמנו למעלה (הערה 77—76), ונצטרך עתה להוסיף את רב שמואל בין המחברים ספרי המצות, ומיעלליניעק נעלמה הערתי בליטעראטורבלאט לראהמער, לכן לא הביא את בן חפני בקונטרס תרי"ג שלו; ראה מאסף נדחים № 3.
83) הרחי"א בשם הגדולים (הלך א' דף פ"ח ע"א) כתב: „רב שמואל בן חפני גאון חמיו של רבינו האיי חיבר כמה ספרים וחבר שיערים, ואפשר שכאשר הראשונים כותבים משם השערים ובל ימצא בשערי רב אלפס כיוונו על השערים הנז'. כ"ב כנה"ג י"ד סי' מ"ג הגהב"י אות ו' ".
ויש להעיר כי גם ספרי רב האיי נזכרו לפעמים אצל הקדמונים כשם שיערים, ראה דברי הרשי"ד בתולדתו הערה 22, וכי השערים הנקראים על שם ראלפסי הם מר' יצחק בר ראובן אלברצלוני; ראה שם הערה 8 והערה 23.

84) במדרכי לסנהדרין (פ' דיני ממונות תניין סי' תרצ"ה) נאמר: „כתב בשערים דרבינו שמואל בר רבי חפני הכהן וז"ל פשטינן ממתני' שהקרובים פסולים [צ"ל הפסולים] להעיד המה שמונה והם ד' מעלות . ג' מעלות מן התורה ואחת מדרבנן . מעלה ראשונה ראשון בראשון כגון יצחק וישמעאל . מעלה שניה כגון שני בראשון כגון יעקב וישמעאל . מעלה שלישית כגון שני בשני כגון עשו בן יצחק ולנביות בן ישמעאל . מעלה ד' הוא מדרבנן והוא שלישי בראשון כגון ראובן וישמעאל . ושם להולין (פ' כסוי הרם סי' תרנ"ח) הביא: „בשערים דרבינו שמואל בן חפני כתוב החמירו חכמים לברך ברכה שהיטה [אם שחט הרכה עופות] לכל אחת ואחת שזמא יסיה דעתו ויספר או יתעסק ויפסיק . ולכן מברך לכל אחת ואחת לחומרא . אבל לענין כסוי ברכה אחת לכולן . שכל זמן שלא הפסיק בין ברכה לכסוי הרם אין להחמיר עכ"ל, ודין זה הובא בשם בן חפני גם באגוד (ד' סדילקאב דף פ"ט ע"ב) . ופירסט (געשייטעט דער קאר. II, 154—5 והערות 4—302 צד 60) יביא בשם המדרכי (בשבושי המ"מ כדרכו) שמות ארבעה ספרים: ספר דינים, סדר ברכות, שערי עדות, ודיני שחיטה; וזה קרה לנו על כי לקח את דברי הרשי"ד וציין על שם המדרכי מבלי לעיין בגוף המדרכי . וראה עוד למטה (הערה 106) .
85) באשכול חלק ראשון (צד 4—63): „מספר המינה לברך עליהם חלוקים רששה כו' . ואיכא מאן דמוסיף על אלה ששה חלקים חלק ז"ן . הרגש משוש . ורבינו שמואל אבן חפני ז"ל הוכירו בחבורו שערי ברכות ולא פירשו . ואפשר על משוש תפלין קאמר אליבא דרבנן דבי רב אשי דכל אימת דמשמשו ברו מברכין . ויובל גם כן להיות שכונת רב שמואל היתה לברכת אשר צג אגוד, ומשום הכי לא פרשו ע"פ המאמר בחוש המשוש כי חרפה הוא לנו . ואגב אורחא ראוי לפרסם כזה שמצא הרשוח"ה ככ"י שלו № 51 (ראה המזכיר לשנת תרל"ג צד VII) כי הנוסחא בברכה זו היא אשר צג זוג בנן עדין; ואף כי נוסחא ישרה היא ומתקבלת על הדעת, אמנם אצל כל הקדמונים נמצאת הנוסחא אגוד.

86) בספר צפנת פענח להראב"ן (סי' רי"ו דף מ"ח ע"א) הביא: „ורבינו שמואל בן חפני גאון יסד בשערי שחיטות שלו השוחט בב' או בג' מקומות דהגרמה הוא ופסול כיון דנשאו ונתנו לאיסור ולהתיר רובו המכריעין לאיסור“; ואל המקום הזה כיון בעל אור זרוע הל' שחיטה סוף סי' שע"ח (דף נ"ג ע"ב): „וכן כתב בשערי ר' שמואל בן חפני הכהן דליתא לררב“.

87) הרהיר"א בשם הגדולים (חלק א' דף פ"ח ע"א) הביא: „ובס' שבלי הלקט כתב משערי ברכות לרב שמואל בן חפני“; וראה גם צונץ במקום הנזכר, ובריטום (צד 191) ציין לס' קנ"ט; וכפי הנראה הוא הוא המקום אשר הבאתי למעלה (הערה 24) מכ"י רשז"ה ערוגה ק"ס. ובנחלת שד"ל (באוצר טוב לשנת תרל"ט צד 46) הביא כי בשבלי הלקט כ"י ע"א נזכר בן חפני אודות שהשמה כמענו, וכפי הנראה הוא ג"כ משערי ברכות.

88) בהגהות מיימוניות (הל' ברכות פרק י"א ה"ט) כתב: „וכן בבדיקת חמץ נמצא בשערי רבי שמואל בן חפני הכהן שיש לברך שהחינו“, ורבר זה נשנה שם בהלכות חמץ ומצה (פרק ג' ה"ג) כאשר כבר העיר צונץ שם. ובלקוטום מס' אמרבל אשר נדפסו בחמשה קונטרסים לקרוניול (דף כ"ו ע"ב) הובא דין זה בשם שערי ברכות לכן חפני, וכן בספר האסופות כ"י רשז"ה. לשי הערת הר"א ברלינגר במגאצין V, 21; וראה גם הל' שד"ל (באוצר טוב צד 46) אשר שם רשום, כי סדר ברכות לרב שמואל נזכר באסופות 324 ודף נ"ו ג'.

89) כן למשל ר' יצחק מווינא באור זרוע יביא שתי פעמים את שערי ר' שמואל בן חפני בהלכות שחיטה, לענין השוחט בב' או בג' מקומות (הערה 86) ולענין שחיטה העשויה במסרק וקבלום (סוף סי' שע"ט), ואמנם לקח דבריו מהראב"ן בצפנת פענח אשר ציין למקור שערי שחיטה. ודוקעם כתב בספרו נהל קדומים (צד 9): „ופה אעיר כי בכ"י אחד באוצרות בריטש מוועאום בעיר לונדון נמצא דף אחד העתק מספר השערים לר' שמואל בן חפני על ברכות שמינה עשרה, ואינו כמנו כי בכוף חרום יצחק בר החסיד ז"ל, ושם למטה (צד 62) תקן דוקעם את דבריו הראשונים וכתב: „בחפזי נעלם ממני בהשקפה ראשונה כי נזכרו רק איזה טורים מספר השערים ושם המוזכר אותם הוא יצחק בר החסיד. ואעתיק הדברים כהוייתן: שערים, דר' שמואל בן חפני כ"ץ. בסדר ברכות אומר בברכת ירושלים בא"י בונה ירושלים, פו"י ביה"ב ברכות. ופליגי בא"י אלהי דוד בונה ירושלים ולא פליגי מי שאמר אלהי דוד בונה ירושלים אין צ"ל את צמת דוד. ומי שטמייים בונה ירושלים צ"ל את צמת דוד. עכ"ל. ואני יצחק בן החסיד וצ"ל מביא ראייה מבה שלא יסד ר' אליעזר הקליר שום חרוז באת צמה בוואהב אומן לפורים וג'. ועיין הולדות ר"א הקליר לרשי"ר הערה כ"ה וד"ג“. וע"ד האגור ראה למעלה (הערה 84). ובמנהגו ר' אברהם קלוזנר (כ"י המבורג 201 ע"ב דף י"ט ע"ב, ראה קאמלוג רכש"ש צד 80) כתוב: „וכן מצינו בשערים של רבי שמואל בר חפני הכהן“, והספר הזה הנדפס בריווא איננו ביד“.

90) וזה לשונו: ואמא אלהכמים אלרי ליסהם כהנים ולא לויים פאנתה אן כאנו עשירים לם יכן להם אכר שי מן דרך לקו' מי שיש לו מאתיים זוז לא יטול לקט שכחה ופאה ומעשר עני היו לו ק"ק חסד דינר הרי זה יטול וקאלו מי שיש לו המשים זוז וגושה ונתן בהם הרי זה לא יטול וכל מי שאינו צריך ליטול ונטול אינו מה מן הוקנה וכו'. וקד ראיית לראם אלמתיבה ז"ל אנה קאל אן י"ז נפס יסתחקו דתך וועד דבררהם פאן כאן קד ערד מן תלום אלנפכה עליה כאלקרובים אלככצוצין ומגרה אשת[ו] נ[שואה] ואלעביד ואלאמא ואלואדהם פלעיהם יודרו עלי דלך [וק] דסרגא גמוע דלך פי כחאבנא פי אלנפקאת; ובהעתקה לעברית: „ואמנם החכמים אשר אינם לא כהנים ולא לויים אם הם עשירים אין להם ירקת מאומה מזה [מלקט שכחה כו'] כאמרו מי שיש לו מאתיים זוז לא יטול לקט כו'. ואמרו מי שיש לו המשים זוז כו' וראיתי לראש

הישיבה [רב סעדיה] ז"ל שאמר כי י"ז נפשות יכנסו תחת הדין הזה, וזכרם כולם, ועל כי חשב אותם אשר הוצאתם מהוייבת על האדם, לכן יעלה מכפרים ליותר מזה; וכבר זכרנו כל זאת בהבורנו מההוצאות". וראה למטה אצלנו (הערה 99) כי חשובה בענין הזה הובאה גם בשערי צדק. ובפעם השני מצאתי בפי' החזקה כתוב כזה: פאלוצף אלול הו מא גאז למן הצל לה דלך אלאתמפע בה פתכרג בהרא אלוצף אלגולות ואלגנכות ומא אשבהמא פי אן לים ללגולן ולא ללגנב אן יתפעא באלגולה ולא באלשי אלמסרוק מהמא לם יקע יאוש פי אלגולה ויתבע דלך מן זרה אלשרע גמיע אלעולות ורמאות הנשרפות ומנחות כהנים וגמיע אסורי הנאה פי אן גמיעהא ליסת ארזאק למן הצלה פי ידה לאן לים לה אן ינתפע באעיואנהא ואנמא דכרנא אלעניאן לאן אלקרמא קאלו ען אסורי הנאה מכרן וקידש בדמיהן הרי זו מקודשת וקד דכרנא דלך פי כתאבנא פי אלנפאקה; ובהעתקה לעברית: "והתנאי הראשון הוא כי תהיה הנאת הדבר מותרת לבעליו, ויצאו מזה הכלל הגזלות והגנבות והרומה להן, כי אין לגנב ולגזולן רשות להנות מהגזלה והגנבה ולא ישול הייאוש על הגזלה. ועל פי דין שוים לזה כל העולות והמאות הנשרפות ומנחות כהנים וכל אסורי הנאה, כי כולם אינם ברשות מי שהם אצלו מפאת כי אין לו רשות להנות מגופם; ואמרנו מן פה על כי הקרמונים אמרו אורות אסורי הנאה מכרן וקידש בדמיהן הרי זו מקודשת. וכבר זכרנו זה בספרנו מההוצאות".

91) בשו"ת ר' יוסף אבן מוגאש (סי' ר"ט): "שאלה כבר קדמנו לנו שאלות בתורת מורינו בענין האלמנה אם רצתה לגבות כתובתה מנכסי בעלה והיא טוענת שנאבדה ממנה כו'. וראיתי לדבינו שמואל בן חפני ז"ל בספר ההוצאה בפי' הלכה זו שהוא אומר שיש לה לחבוע כתובתה עד כ"ה שנה אע"פ שאבדה כתובתה ונסתפקו ברב' כו'. תשובה כו'. ודברי רבינו שמואל בן חפני וביאר כמו שזכרנו משמו הנה בקודם ראינו אותם והשבנו עליו ואין משגהין בהם וכן הדין"; וראה בתש"ש (בלל ל"ו סי' ב') ע"ד גביות הכתובה אחד כ"ה שנה בשכתובה יוצאת מתחת ידה. ומשלת המקומות אשר הובא בהם ס' ההוצאה נראה כי מדובר בו ע"ד הדינים בהוצאת מסון מאיש לחברו.

92) אלה דבריו: ותעליל דלך ישול שרחה ההנא לכנה ידכל לנא פי כתאבנא פי אלמלאק; ובעברית: "ויארך לבאר פה סבת הדבר, אמנם יכנס זה בספרנו אורות הגרושין".

98) בשו"ת מהר"ם אלשקר (או אלשקר, סי' ט"ו, ד' סרילקאב דף ח' ע"ב) הביא: "וכתב רבינו שמואל הכהן גאון ז"ל בספר לואזם אלאחכאם שהבר בלשון ערב ז"ל. ואם העיד הער שלא בפני בעל דין ונתחרש או נסתמא או נשתטה או נשתמר. אם אותו שהועד עליו אדם ידוע עם שתהיה העדות ידועה ערותו עוזה". וכד' סבינויטה אשר איננו לפני כתוב כפי הנראה: אם ספר אלזאם אלאחכאם, כי בחמנה זאת נזכר הספר בקרא הדורות (דף ע"ב) ואצל רשיר במקום הנזכר. ופירסט בקורות הקראים (חלק ב' צד 155 והערה 306 צד 60) בדא מלבו שם חדש: אל-זאם-אלאחכאם, דיא פערקינדיגונג דער אורשעל!"

94) בס' האגרון כ"י להקראי ר' דוד בן אברהם אלפאסי כתובים איזה שירים, ורשום עליהם: למר' ור' ישראל הדיין זצ"ל, והשיר הראשון הוא:

א) בא השוגה הפיתומי	הוא ושמואל ילד חפני
לעקור את דת בעלי מקרא	כאשר זמס בן היצני
חבר ספר עריות בלבר	כהבליו לא שמענה אזני
התיר בו רוב שאסרו בל	הורינו מכיח שני
עת שרתימו ואשוב על	מתחלוחיו בעור קני

(ב) ולה איצא (ולו גם כן) :

כל המחבר מאמיר דרכו
אך דח בנו צפני במחברתו

להיות מחזק בו יסוד דתו
דמה אמת להרוס יסודתו

והשירים האלה נדפסו מפניסקר בנספחים ללקוטי קדמוניותיו (צד 75—174) ומפירקאווין במחברתו בני רשא (צד 8), ושם (צד 7) העיר כי בטעות נאמר אצל פינסקר בהערה כי בכ"י כתוב הצפוני, גם השמיט את החירו האחרון בשיר הראשון. והנה פינסקר פירש בן הצפוני על הר"ג מפני שהיה בן יוסף הנקרא עפנת פענח, ולפ"ז ההירו הבא אחרי חבר ספר עריות (ואצל פינסקר ערוות) מוסב כ"כ על ר"ג; אולם יוכל להיות כי הקריאה הנכונה היא בן הצפני

(בן השטן), וכזה נראה לפינסקר גם בכ"י, ולא נדע א"כ אם לר"ג או לרב שמואל כוונתו, ועכ"פ הדבר לא יצא מידי ספק, אף כי הסברא נוטה יותר כי בעל ספר העריות הוא רב סעדיה; ואולי גם ר"ג גם בן חפני כתבו ספר עריות (וזה נראה קצת מחרוזת הראשון) והקראי כונן חפני מול ר"ג על כי הוא הראשון וספרו עיקר. וראה עוד למטה (הערה 122) ע"ד שיר אחר מר' ישראל זה אשר לפי דעת פינסקר הוא ערוך נגד בן חפני.

95) ראה התשובה אשר העתקתי למעלה (הערה 28) משערי צדק. ובאגור דיני אתרוג (ד' סדילקאב דף ע"פ ע"ב) כתב: „פ"י רשב"ם דלא בעינן תנאי כפול אלא בגיטין וקדושין כו'. אבל לגבי דינא לא בעינן תנאי כפול. וכן פירש רבינו שמואל בן חפני; ואולי דין זה לקוח גם כן מס' התנאים.

96) הספר הזה מוכא בס' העמור אות ש' שתוף, וראה בקורא הדורות (דף ד' ע"ב) ורש"י במקום הנזכר; ותשובה אחת מרב שמואל בדיני שותפות נמצאת בשערי צדק ובס' חקת הדיינים, ראה למטה (הערה 103, 99).

97) בספר המכריע לר' ישעיה מטראני (ס' כ"א דף י"ב ע"א) כתב: „וכך פסקו גם רבינו יצחק נפאס זצוק"ל ורב יוסף בר מנאש דאין אותיות נקנות במסירה. וכך כתב גם רבינו שמואל בן חפני בספר המתנה שחיבר“.

98) ואלה דברי ר' יעקב עכסאי שם: „ויש מהם [מהגאונים] שחיבר על מצוה אחת ספר אחד כגון רבינו האיי גאון ז"ל שכלל כל דיני השבועות בספר אחד. ודיני המצרנות בספר אחד. דיני המקח וממכר בכרך אחד. וכן ספר המתנה שחבר רבינו שמואל בן חפני הגאון ז"ל. ושם ר' יעקב הוא אולי עבסאי ולא עכסאי כהשערת פערלעס (שלמה בן אדרת, צד 60 הערה 10; מזכיר 79, XIV).

99) ואלה הן התשובות בשערי צדק אשר שם רב שמואל תתום עליהן: (א) חלק א' שער א' ס' כ"ג בענין יבמה שנפלה לפני שני אחים נשואים ואחד אינו נשוי ויש לה נכסים משלה ומשל בעלה (דף ג'—ד'), ורשום עליה: הועתקה שאלה זו מלשון ערב, אשר אמנם זאת הרשימה אולי מוסבת לתשובה ההולכת לפנייה כהמלות רב סעדיה הסמוכות לה קודם; ובסוף התשובה כתוב: „ער הגה רב שמואל בן חפני. (ב) שם שער ב' ס' ל"א, רשום עליה: „רב שמואל בן חפני זצ"ל. וששאלת מהו אין גם לאחר מיתה" (דף ט"ז ע"א). (ג) שם שער ו' [ובראש דף מצויין בטעות שער ה'] ס' ד' בדי, „אם יוצא העבד לחירות בלא קנין אם האדון אמר בפני עדים הרי אתה בר חורין (דף כ"ג ע"ב); התשובה הזאת נכתבה בלשון ארמית. (ד) חלק ד' שער א' ס' ט"ז בדיון מי שיש לו בור בצד המצר ועמד שכנו וחפר שם ביה"כ המזיק לבורו (דף ל"א ע"א); ובתשובות הרא"ש (כלל ק' ס' י"ד) בענין בור המזיק למרתף של שכנו הביא את הגאונים רב שירא ורב מרתיה ורב עמרם, אך לא הביא את רב שמואל. (ה) שם שער ב' ס' ל"ב בדיון מציאה (דף מ"א ע"ב); ואולי שתי התשובות ההולכות

אחריה (סי' ל"ג ול"ד) בענין סימני מציאה וברין לוויין על שער שבשוק) הן ג"כ מוכן חפני .
(ו) שם שער ג' סי' ז' (דף מ"ה ע"ב) ברין מברחת נכסיה מבעלה ; ותתשובה שאחריה (סי' ח'
ברין מהלק נכסיו לכניו בחייו) אולי היא כמו כן כרב שמואל . (ז) שם שער ג' סי' ב"ד (דף מ"ה)
ברין עישור נכסים, והיא כתובה בלשון ארמי ; ואין בידי לברר כעת אם הרישומה בשערי צדק
שם ; במודפסות בקיצור סי' קל"ז היא מוסבת אל התשובה הזאת או לתשובת רב נטרונאי
שאחריה , כי המהרורא הראשונה מתשובות הגאונים לא תמצא בפה . (ח) שם שער ד' סי' י"ד
(דף ג"ח—ג"ו) ברין יבמה שנפלה לפני יבם קמן ותובעת כתובתה קודם שיהגדל היבם . (ט) שם
שם סי' נ"ד (דף ס"ז ע"א), בתשובה זאת מונה והולך את הנפשות שמוזנותיהן חובה על האדם ;
ומדבריו שהבאנו למעלה (הערה 90) מפירוש התורה ראינו כי עסק רב שמואל בזה הענין גם בס'
היוצאה , ופה יחשוב מספרם למ"ז כאשר הביא שם בשם רב סעדיה , והרישומה במודפסות
בקיצור סי' ל"ג אולי מוסבת היא לתשובת רב עמרם שאחריה . (י) חלק ה' שער ו' סי'
מ' (דף ע"ט—פ') ברין הבעל שמוציא מיד הלקוחות את נכסי מלוג שמכרה אשתו אם צריך לשלם
דמיה ; ואולי התשובה ההולכת אחריה (סי' יוד ברין אם יש לאשה רשות לבכור נכסי מלוג שלא
ברצון בעלה , ורשום עליה במודפסות בקיצור סי' רב"ז) היא ג"כ מוכן חפני .
(יא) שם שער ז' סי' י"ד (דף פ"ז ע"א) ברין שטר שכתוב בו נאמן הוא כהיים וכמות אם הוא
נאמן לאחר כותה , והיא כתובה בלשון ארמית . (יב) שם שער ח' סי' ד' (דף צ"ג—צ"ד) בענין
חרי שותפי דאזל חד מנייהו ויהב כאשראי ; ורשום על גבה במודפסות בקיצור סי' מ"ד
אולי מוסב הוא לתשובת רב נטרונאי ההולכת לפניה . וזאת התשובה הכתובה בארמית באה בס'
חקת הדיינין (ה' קונטרסים דף ס' ע"א) בהעתקה עברית . ובסך הכל הנה י"ב תשובות בשערי
צדק , ועם הכתופקות יעלה המספר למ"ז תשובות . וע"ד התשובה בשערי צדק חלק א' שער ג'
סי' ז' (דף י"ז ע"ב) מרב שמואל ראש כ"ה דאה פראנקעל ענטוואורף (צד 90) ומבוא
הירושלמי (צד קל"ב) כי היא איננה מוכן חפני .

(המשך יבוא)

בשורת ספרים.

13) פירושי (על) נביאים אחרונים מאת ר' אלעזר מבלגנצי, א' ישעיהו, הוציאו לאור מכ"י אשר באוקספורד עם הקדמה על המפרשים אשר חיו בצרפת ובספרד במאה התשיעית והעשירית לאלף הרביעי לב"ע, מאת יוחנן ביליאם נוט. אוקספורד-תרל"ט. XXX, 145.8°.

החכם הנוצרי הנכבד הזה דבקה נפשו בספרות ישראל, וכבר עשה לו שם נכבד על פני חוצות על ידי שני ספריו היקרים הלא המה ספרי דקדוק מראש המדקדקים ר' יהודה חיוג ע"פ העתקות ר"מ גיקטולה והראב"ע עם העתקה בריטאנית (לונדון 1870), וחלק מתרגום שומרוני על התורה ע"פ נוסח ישן בכ"י בודליאני עם מבוא ארוך ויקר בקורות הכותים וספרותם (לונדון 1874). ועתה הוציא לנו עוד הפעם מתנה טובה מבית נגזי הבודליאנא — פירוש ישעיה לאחד מחכמי צרפת הקדמונים בדור הרשב"ם ורבנו תם ושמו ר' אלעזר מבלגנצי (Beaugenci) ע"פ כ"י יחיד בעולם הנמצא באקספורד. והנה גייגר בכמה ממחברותיו התחיל לחקות על שרשי המבארים הפשטנים אשר בצרפת, ואחריו באו יעללינעק וברלינר והוסיפו לקח בענין הזה; ובאמת ענין נכבד הוא לקורות באורי כתבי הקדש אצל חכמי ישראל לראות איך מצד אחד בארצות המזרח ובספרד (ובצרפת הדרומית, פרובינצא) ברוח שמש המדעים אצל אחינו הערבים התל רוח הדקדוק והפשט לפעמם, וזה אמנם הוא נקל להבין ודבר טבעי; ומצד השני נראה כי גם בצרפת הצפונית, אשר שם בימים קדמונים לא התעסקו אחב"י במדעים ולשוניות כלל, נמצאו חכמים רבים בערך מאתיים שנה אשר שגו באהבת פשוטי המקראות על פי חוקי הלשון העברית מבלי פנות אל האגדות והדרשות. במבוא ארוך בשפת בריטאנית יציג לנו החכם המוציא לאור ציור מעשה ידי אמן משכיל מקורות באורי התנ"ך אצל חכמי ישראל בספרד ובצרפת, ומעיניו המשוטטות בכל לא נעלמו כל הדרישות והחקירות בענין הזה, גם יבאר בהריצות את המלות הצרפתיות הישנות, ועל כל זה יודוהו כל חכמי לב! [צד VII — השערת גרעמץ ע"ד ר' נתן מנרבנה

אין לה כל יסוד. צד XI — ר' יצחק ו' הסדאי הוא מונח עוד בספק, ואולי הצדק עם לעברעכט כי טעות בדברי התחכמוני. שם — הקראי ר' דוד אלפאסי הוא מאוחר הרבה מרס"ג. צד XII — מר' יהודה ו' בלעם מצאתי עוד כמה עלים מבאורו לתהלים ולקהלת. צד XVII הערה 1 — הקראים אינם פרוטסטנטים כי הראשונים שבהם יצאו להחמיר ולא להקל. שם — כפי הנראה נתערבבו שם ר' יוסף קמחי עם בנו ר' דוד. צד 91 לישעיה ל"ג ו"ה — צ"ל בד בבר. צד 130 נ"ו ה' : מעידני על כל ספרי מלכותנו שכת' בהם אתן לו, וקרי להם — לפלא כי לא נמצא מזה בספרי מסרה וגם ר' יצחק בער במהדורתו לא העיר מאומה. צד 134 — בהערה 2 בסוף תחסי המלה ועיני'ם כמוכרח מתוכן הענין].

14) ספר שערי תורת התקנות, הוא מאסף לכל מהנות התקנות אשר יסודותן בהררי קדש מימות משה אבי הנביאים עד זמן חתימת התלמוד, קבצן וסדרן וביארן זעירא דמן חבריא משה אריה בלאך, חלק ראשון מתברת ראשונה, וויען הרל"ש⁸ XXI, 273.

מלאכה גדולה ונכבדה עמס הרב המחבר על שכמו — לאסוף את כל התקנות המפורסות בשני התלמודים, תוספתות, מכילתא, ספרא וספרי כו' ולבארן בכל פרטיהן ודקדוקיהן על פי כל הנאמר אודותן במשא ומתן של הלכה מקמאי דקמאי עד בתראי דבתראי, גם לחקור אודותן כפי השיטה הנהוגה מאז ומקדם אצל מורי הוראה בישראל מבלי פנות אל דרכי הבקרת החדשה. ובענין זה יאמר המחבר הנכבד בהקדמתו: „ולא נעלמו ממני דרכי המבקרים החדשים אשר אינם משגיחים על עדות חז"ל בענין זמן התקנה ושם המתקן, ואומרים כי מפאת שלא היה להם ז"ל ידיעה ברורה בדבר הרחיקו את זמן התקנה עד הזמן היותר קרום ויחסוה לאחד מגדולי הקדמונים לתלותה באילן גדול כו' כו'. אבל אנכי אחזתי רק דרך הקבלה ומינה לא אווע ודברי רז"ל היו לי למאירת עינים". ובהודעתו זאת פטר הרב המחבר גם את המבקרים לרד לעומקו של חברו זה, אף כי מרוב בקיאותו בכל חרי תורה ודרכו הסלולה מכל מעקשי הפלפול והחרוד חברו זה יהיה לתועלת לא מעטה גם להולכי נתיבות הבקרת. המחברת הזאת תכיל בקרבה באורי המחבר למ"ח תקנות המיוחסות למשה יהושע דוד כו' עד אנשי כנה"ג, ובמבוא ארוך יבאר את מהות התקנה וגדרה, ההבדל בינה ובין גזירה ומללי התקנות. וכל תופשי התורה יתענגו על יקרת הספר הנכבד הלז כי נקבצו ובאו בו הבקיאות הגדולה והעמקות של הרור הישן והסדר הישר של בני הדור החדש [לא אפונה כי טעמו ונימוקו של המחבר

עמו אשר החל ספרו מתקנות משה ולא זכר את דברי ריב"ח והברייתא דתניא כוותיה (ברכות כ"ו) התפלות אבות תקנום, ואף כי הרי"ף והרמב"ם וכל הפוסקים פסקו כריב"ל דכנגד תמידין תקנום, הוא משום דגם לריב"ח אסמכינהו רבנן אקרבנות, כדברי המעדני יו"ט פ' תפלת השחר סי' ג' אות ב'. גם זה לא יסתור מאמר ר' יוחנן (בברכות ל"ג) דאכנה"ג תקנו ברכות ותפלות, כי שם הכוונה ל"ה ברכות של תפלה כראיתא במגילה (י"ז), ונוכל א"כ לומר כי האבות תקנו להתפלל סתם, ואתו אכה"ג ותקנו י"ה ברכות, או שכחום וחזרו ויסדרום כדאמרינן התם לגבי שמעון הפקולי שכחום וחזרו וסדרום. ועכ"פ יוכל השואל לשאול: מאי הוית דברייתא דמשה תקן להם לישראל שיהו שואלין ודורשינן הלכות פסח בפסח (מגילה ד' ול"ב) עדיפא מברייתא דאברהם תקן תפלת שררית כו', הלא שתי הברייתות אסמכינהו אקרא, וגם לענין משה קרא אסמכתא בעלמא, דקרא אתא למאי דרשינן ברה"ה ראש ב"ר אומר מקודש, כמו שביאר הרב הסהר בשער א' סי' ראשון [?].

15) Joseph Simon, L'éducation et l'instruction des enfants chez es anciens Juifs, Nîmes 1879, 52 pp. 8° (prix 2 fr. 15, franco par la poste).

שמחנו לקראת המחברת הקטנה הזאת ע"ד התנך וסדר תלמוד אצל בני ישראל בימים קדמונים לפי כתבי הקדש והידיעות הנמצאות בתלמוד ומורשים ועדות בני נכר, ואף כי תוכן הספר לא הרש הוא כי כתבו אודותו קאהן (דידאקטיק דעם תלמוד'ס, בן הנניה I, 460.512), דושאק (שולגעזעטצעבונג אונד מעטהאריק דער אלטען יוראעלישען, וויען 1872), מארקוס (דיא פאָראַג גאַנטיק דעם יוראעליטישען פֿאַלקעס, וויען 1877) ואחרים, בכל זאת כפי הנודע לי לא נמצא חבור מיוחד לזה בצרפתית. וביותר נעים הוא לראות כי מורה הילדים בערי המדינה בצרפת יכתוב חבור מועיל באופן וסדר ישר כזה. והנה העיר נים מקום משכן המחבר הנקראה אצל הקדמונים בשם קרית יערים (ולפעמים נקראת נמשי), הרשי"ד בכ"ה החמישי צד 4, וראה גם נייבויער ורנאן ע"ד רבני צרפת 517), היתה מפורסמת בימי קדם ע"י חכמי ישראל אשר שכנו בה, ומי יתן ותחדש כנשר נעוריה בתורת ישראל ותכמתו!

שאלות ותשובות.

1) קבלתי במודע דעה את הספרים והמחננות האלה: פירושי (על) נביאים
אחרונים מאת ר' אלעזר מבלגנלי, ס' ישעיהו, הוציאו לאור יוחנן ביליאס

נו"ט, אוקספורד תרל"ט; ספר שיערי תורה התקנות, קצנן וסדרן וביאורן משה אריה בלאך, ויין תרל"ט; הסרמל, שנה רביעית חוברת ג'; הבקר אור, שי רביעית חוברת א'; השחר, שנה ט' חוברת ה' ו'; היהודים עוצדי האדמה, מח"ס אישור מקדש, ויין תרל"ו; קהלת בן שלמה, הספת אמרים שונים, מחמ"ס ורעיונים, מח"ס גדליהו היילפרין ממינסק, ווילנא תרל"ט; Magazin f. d. Wiss. des Judenthums, von Dr. Berliner u. Hoffmann, H. 2—3; Catalogo dei Mss. ebraici della biblioteca della comunità israelitica di Mantova, compilato dal Rabbino Maggiore Marco Mortara, Livorno 1878; L'education et l'instruction des enfants chez les anciens juifs, par Joseph Simon, Nimes 1879; Bulletin trimestriel de la librairie Maisonneuve Paris, 1879.

(2) „איך האבע דען האפאנג דער מיטטהיינדיגער אים פי' על משנת ברכות מיט דאס געלעבן עטל. עטל. ביטע אבער אום צערייכטיגונג איינעם פאקוס'ס: דיא פארלעזונג האלט זיך ניט פיר דיא לעמודליכער דעם זעמינארס, זאדערן אן דער Ecole des hautes etudes אין דער Sorbonne, ווען איין יונגער ראכביינער היקאממט, זא איזט דיעס אופעלליג. דיעזעס יאהר האבע איך פאסט גור כריסטליכע הערער. מוין קורס ווירד ניטט אויפגעשריבען אבער וועהרענד דער פערטן (יול) ווערדע איך, ווען זא עס ווייטשן, דאס אינטערעס סאנטערע יעדערשרייבען [הייבט זא עמדי לשלוח, וכי יבא דברך וכדנך!]. איך ערקלערע גיין“.

(3) „מחמ"ס [מ"ג 6 №] יא עד היום לאור 107 № ועד בבל"ג. [אנכי קבלתי עד היום מהמ"ס רק עד 100 №, וכן באור הספרים הקטרי לא ימלא יותר] שזח"ה .

(4) „כתבתי לר"מ לפני ימים אחדים. וכעת קבלתי מכתב מידידי החכם דר' גרעטן כי בקרוב יתחילו לפעול בדבר החברה להגדיל תורה ולהאדיר. וכי מפ"ס אשר החברה של כ"ה בלאדאן יהיו ג"כ ערך 4000 פראנק וגם החברה בווייטן האן מן 1000 f עד 2000 f ואז ידפיסו ספרים בלשון עברית אשכנזי ארצה ואנגלית, ויודיעו מכל זה בקול קורא, כי יבואו החברים על החתום. — והנה דע ידידי כי השנתי המדרש שכל טוב מאקספארד בשהדלות המיינסטעריוס והתולותי להעתיקו“ . שלמה באבער .

(5) „להערת הרה"ח ר"ב הי"ו [במ"ג 9 №] למכתב הרשד"ל ז"ל צלח שפטיס יש להוסיף הרשד"ל חזר מדעתו, ובאחד מעלי הנופה להמניד שנה שביעית או שמינית (אינס ת"י) הודה לדעת הר"י שיינהאק ז"ל, שכונת המדרש צלח שפטיס למלה היונית spodeo (אונטער טרייבען), וטענה לקרות אל הקרא שפטיס (בשין ימית) אלף שפטיס (בשין שמאלית). — מלה אסתרוקית על שם עיר אסטראכאן, על זכרונת שנס הגאון הרש"ט ז"ל ברההויו לש"ס ווילנא פירש גם כן כזה“ . בער ראמנער .

6) „שא נא אדוני אם איני לפניך עמתי הדלה, והיא: כי מהראוי היה לך לקבל מאמרים טובים בזמנך התלמוד ובמדרש הגדולים מחכמי הדור החי, כי רבים הם אשר אין ידם משנת להצר הכור שלם. ואחרי אשר שאל מ"ע סגרו דלתותיהם בפני מאמרים טובים כאלה, ותורת חכמינו נדחה ואין מאסף, על כן עליך אדוני המצוה להספס, ואחרי אשר החילום במצוה הלל עליך לגמור! וביחוד הלל אדוני כו' בו', ואם אתה תהיה המו"ל הלל עוזריך ורבו מאד, וכל העם יקבלוך בכבוד והדר בו' בו'. — את אשר העיר כבודו במ"נ 9 א על מאמר חז"ל יניבא בארעא נד רש"י והערך, על דעתו האדק עם המפרשים הקדמונים, בו כל הרואה יראה שהמאמר נובע מהכתוב (דברים כ"ח מ"ג) הגר אשר בקרבך יעלה מעלה מעלה וכו', ומתחילום המה המאמרים בזונה לפלא שהגר יעלה מעלה לשמים שואו".

מאיר ראגאוויין (מאסקווא).

[ראה כי דברי עמך טובים אולם שומע לא יהיה לך, כאשר הורה החכם הגדול בעל הנסיון; כי לא בחנם סגרו מה"ע דלתותיהם בפני מאמרים כאלה, וזה לך האזהר כי לא ימצאו קוראים בין הבאים על החתום לקבל את המה"ע. והנה באמריך כי עוזרי ירבו וכל העם יקבלוני — פליגין דבורך, ולדעתי רק החזי הראשון ממאמריך הוא אמת. ועכ"פ חלילה לי להשתמש בעטרה שאינה הולמת; ואם תחשוב כי ימצאו רבים מחכמי הדור החי אשר יאבו לתמוך בידי המו"ל מ"ע כזה לא רק בדבר שפתיים, הלל תוכלו לפנות גידון זה אל אחד מרבני מדינתנו הגדולים יצ"ו שחורה אומנתן, ולא אפונה כי שמה את הקריאה אשר קרא הרב ר' יהושע העשיל לעווין ר"ר מוואלוזין בענין זה, ואולי תוכלו להפיק רוח חיים במ"ע שלו למען ימצא ידיו ורגליו בבית המדרש. — הערך ע"ד יניבא בארעא מיטכלת היא, אבל אספק מאד את היא גם נכונה, כי כגון המאמר הוא ע"ד היינו דא מרי אינשי אשר אין להם דבר עם הכתוב, ואם שאלו (בבא קמא ז"ב): מנא הא מילתא דאמרי אינשי? הוא רק אשכחתי כמו שאלתם (חולין ק"ט): המן אשחר ומדכי מן החורה מנין? דליבא מידא דלא רמיזא באורייתא. ואם היתה כונתם להכתוב דברים היו מציאים אותם בלשונם כדרכם המיד, ראה הערת הר"י וייסע בזככי יחא IX, 11-12 ובהקדמה לבחינת עולם משטערן, ודוקעס (זור קענטיס 112-116) אשר אספו כתובים כאלה בדברי חז"ל (ואמנם יש להוסיף עוד עליהם); גם את העלה בעל המאמר את הכתוב הזה על זכרוננו הלל חסור תמיסתו — והנה גם אנכי לא קבעתי מסמרות בבאורי, כי אמרתי אולי תהיה הכונה כהשערתי].

7) „בקרתי דברי סופר אחד כי מכה"ע מרבים לספר בהלה ספרו החדש שנ שטרנבערג, ואולי יעלה על לב אחד הקוראים אשר אדוני הויז משפט מעוקל בבקרתו ספר הלל [מ"נ 6 א], אמרתי להעיר כי בכל המכ"ע הויסערטוריים אשר באו לנגד עיני לא נמצא אחד אשר דבר טוב על ספר זה, והנהו לתשל ולשנייה בקהל הנבונים מביני דבר לאשורו. גם הפרשעסאר המפורז ה' קארט מברעסלויז, מהצר הספר המפורז געשיכטע פאלענס, כאשר נודע לאדוני בלי הפונה, והוא בר סמכה ממוד, גם הוא כתב עליו בקורת זמכ"ע יענא ער ליסער אטור לייטונג נומר 51 משנה העברה. והנהי נשבע באמונתו כי טוב

היה לו לה' שטערנערעג שלא נכרא משנברה ויקרא משפטו החרון אשר חרץ עליו ועל ספרו שמה. בחור דבריו יספר כי אחרי נדפס ספרו הקודם פער רזוך איינער געשיכטע דער יודען אין פאלען דבר אהו פאל"ע וינד לו עתו אזוכה, כי מן הוא והלאה ישים עינו ולבו ללכה אחרי ענינו בעסקי משא ומתן ויפנה לעסקיו, ועשות ספרים יניח לגדולים וטובים ממנו, כי לא נכרא בשביל זה. גם מחבבי העמים בארצנו הפולנאים יתנוסו לשמחה על פוזתו ואידיעטו והשארלאסאנימוס אשר חזרה במחא ספרו, לדוגמא המ"ע Gazeta Lwowska נומר 11 משנה זאת וכהנה".

י. מ. צונץ.

[קארל יאמר שם בראש הבקרה: „ערפאר איך עפס, דאס עם צייט דער איזר. אלליאכן זאל וויטן איינע היסטארישע זעקלין גיעבט, וועלכע, נאך דער אין רעדע שטעטענדיגען פראגע זאל אורטיילען, טראטן דער שווערען אייטען געלד גענוג האט, אום מאקולאטור דרוקקען זאל לאסען“; ובסוף דבריו יאמר: „איין זאל בריליאנטעם ספעציעמען פאן אונוויסענהייט, זודעלייא אונד אמאססונג איזט מיר דען דאך זעלבסט איז קרייזע דיעזעס ליטערארישען אינדוסטריעריטטערטומס זעלטען פארנעקאממען“. וכן במה"ע ליטערא. זעטעראבלאטס לשנה זאת № 12 (עמוד 366) כחוב ע"ד מהבדה שטערנערעג בדברים האלה: „ווען דער אביגען שריפט אן דיעזער שטעללע אויך נור וועניגע זיילען געווינדמעט ווערדען, זאל געשיעסן איזר שאן דאמיט ווייט מעהר עהרע, אלס זיז פערדיענט. דעם פערפאססער פעהלעט עם זום געשיכטערייבער אן יעדער ערפארדערליכען אייגענשאפט: אן אללגעמיינען אונד צעאנדערן היסטארישען קענטעניסען, אן מעטהאדע דער פארשונג וויז אן געשיקק דער דארשטעלונג, אן יעדעס פערשטאנדעדיגס דעם געשעהענען אונד אן פארארטעהוילספרייער אויפפאססונג מיט איינעם ווארטע: וואס דא פארליגעט, איזט איין אין יעדער צעזיעהונג אונדברויכבארעס מאבוערק“. אהשוב כי יש בדברים האלה די להוכיח גם לאלה אשר עיניו הדרישה והחקירה בקורות ישראל בצולין מוזר להם, כי לא הוצאתי משפט מעוקל].

(8) „איך וואר אין פאריו אכט פאגע עטל. העררן ז' זאקס האבע איך אוימאל געשפראכען אונד עם וואר מיר זעהר איגענערעשאנט, צייט איז דרייט געדיכטע זא פידען, דיז איך אויף ייבויערס פעראלאססונג פאר דרייט יארען אויס דער וואסיקאנא איז געזאנדט האטעט. ער האט עטוואס ארדענטליכעס דארט געמאכט, אונד ווירד עם זום טהייל ציז מיר [איז מאגאזין], זום טהייל איז הוגיד זום אנדרוקק בריגען. איינע איזט אדרונטער פאן ר' שמואל הגיד אונד ען קאממענטירט פאן זאקס. איזרע באגען פאס דיוואן דעם גיד האבען מיך זעהר ערפרייט אונד עם ווירד איינע שענט זאמלונג. דאס 4 העפט דעם מאגאזין איזט איז דרוקקען, עם ווירד וויעדער פיעלעם בריגען, אויך איזרע צייטערענט קאממען דארין; איז ערסטען העפטע פ. 1879 קאממען אי"ה איזרע נאכערענט זום אנדרוקק“.

דר' אברהם ברלינער (ברלין Rosenthalerstrasse 21)

(9) „המאמר משך ז' מאסקו [מ"י 7 №]. מציא גם המרש"א ז"ל למסכת ערכין (להיות פה והמסכת ערכין איינע ה"י לא אוכל לזיין המקום), שם דורש איזר מאמר ומציא

הפסוק חיה לי כי גרתי משך ומפרשהו. וראיתי זאת בדפוס יפן, כמדומה לי דפוס קאלבוסט, ואל"כ חפשי באיזה דפוסין זולת זה, ומלאהי המאמר נחקק, ובהחדשים שבו אל המאמר מכל וכל". [גם בדפוסים אשר בידי לא ימצא המאמר הזה, ואפשר כי דברי המהרש"א רחפו לפני ר' יעקב ספיר בעת כתיבו בלגוון (IV, 380 בהערה): הראשונים מפרשים נשיא ראש משך ביחזקאל ראש רביס"א משך מוסכווא"ל].

(Контора Бр. Малькиевъ, מאסקווא, מ. אפרת)

(10) כעת נמר בדפוס שלי ספר החיט רבתי עם באורי מהרש"ה מהרב ר' שמעון איש הורוויץ בלייפציג, והיה עד היום ספר יקר המציאות, וכאשר יאל לאור אגלה עקבותי אחד לרומ"ט (רב תודות לך!). גם מדפים אני ס' הכוזרי עם פי' קול יהודה ופי' אורח נחמד עם מבנה רב הסדאי אל מלך הכוזר והשופט המלך אל החכם הזה".

יצחק גאלדמאן (Harnisch, Muranowska 24)

(11) לר"י ריעגל בוילקאוויסק — כבר קדמך הרר"ש בלבער בליין המקום, וע"ד הערך השנים הללו הוא מסבכת לדברי גם באבר הרגשת ככה בעמךך.

Hrn I. Barth in Berlin (Jenaische Literaturzeitung, № 10, 8. Maerz 1879)—Derjenige, der sich als einen Schiedsrichter ausgiebt, muss doch wenigstens den Schein von Unparteilichkeit bewahren. Warum verschweigen Sie also ganz und gar, dass ich im Lit. Centralblatt (1877, № 21, Col. 703) Ihren so warm vertheidigten Gewahrsmann aufforderte, einige Gelehrte, nach saeiner eignen Whl, als Ehrenrichter zu bestimmen? Die ausweichende Antwort des Hrn. Str. (das. Col. 710) kann doch unmoeglich auf Sie <voellig ueberzeugend> gewirkt haben, und auch der eifrigste Freundschaftsdienst muss seine Grenzen haben.

A. Harkavy.

המאסף אברהם אליהו הרכבי.
האודיעטע של המאסף:

Чернышевъ переулочъ, д. Рогова. Tschernyschew pereulok, Haus Rogow.

Дозволено цензурою. С.-Петербургъ, 8-го Марта 1879 года.

Типо-Литографія Цедербаума и Гольденвюма, Литейный пр., д. № 25.

מאסף נדחים. 11 א

מכתבי חכמי ישראל.

(1) מכתב הרשד"ל ז"ל אל הרשי"ר ז"ל.

[הר"ר שז"ה נר"ו בטרם נוסדו וחסדו עם כל העוסקים בחכמת ישראל שלח לי כ"ה מכתבים כמובנים מהרשי"ר אל הרשד"ל, והמכתבים האלה יקרים הנה מאד, כן לקורות התפתחות ספרות ישראל החדשה וחכמת הנקראת, וכן לפולדות חיי האנשים הגדולים האלה, שני העמודים אשר בית ספרהנו בדור העבר היה נכון עליהם; וברגות ה' אלו"סם לאור בקרוב במחברת מיוחדת כראון הרכש"ה ועם הערות ממנו ומאחי המאסף. לכן שמחתי עמה כאשר שלח לי הד"ר ר' ישעיה לואטנו נר"ו את העתק המכתב הנוכחי מאביו נ"ע, כי מלבד יקרנותו מלבד עלמו, הגה על ידו יוצנו יותר גם דברי הרשי"ר אודות העניינים המדוברים במכתבי שיהם. המכתב הזה הנכתב ב' ניסן תקל"ו (7 אפריל 1836) הוא הרשום בזמנו 106 ברשימת המכתבים לרשד"ל (ושם לא מזכר תוכן עניו), וההעתקה ממנו נעשתה על ידי בן הד"ר ר' ישעיה ונכד הרשד"ל שיחיה, וגם ברוך יהיה! ההערות לגוף העניינים יבואו לאגרות הרשי"ר, ופה אעיר רק כי בענין הוכוח ע"ד מקום המל"ח הנקוד, אם היה בארץ ישראל או בצבל, נדקו שני החכמים ואלו דא"ה, כי לפי הודע עמה היו שתי שנות בזה, שמת א"י ומצריה ושמת הנקוד הצבלי; גם בענין המל"ח הנקוד ע"י הסוריים נדקה דעת הרשד"ל].

לידיד נפשי ועמרת ראשי החכם המופלג כמוהר"ר שיי"ר שלום וברכה.
יותר מדי התמהמהתי להשיב למכתבך היקר מיום מ' טבת אחרי אשר אתה ידידי חשת ולא התמהמהת להשיב לי למכתבי מיום י"ג כסלו. הלא זה לי חמא ופשע כבד מנשוא אם לא היינו אני ואתה רעים ומיודעים זה לזה אחים מלידה ומבטן, באמת אינני יודע הוזה הוא משפט האוהבים, אך עם מתי מספר הקשורים עמי בברית אהבה זה דרכי מעולם, לבקש מהם החריצות לעשות בקשתי, ולהתנהל אני עמהם אחרי כן לאט לאט להשיב להם תודות על חריצותם, ואפילו להודיעם אם נתקרה דעתי במה שעשו בשבילי, אם לא: כי הראשונה

היא בעיני מלאכת דבר האבד, והשניה היא מלאכה שאינה צריכה לגופה עם אנשים אחרים היודעים כי גם הם רשאים לנהוג עמי כמנהגי עמם. לא אדע הוזה הוא משפט האוהבים, אך לא אדע ג'כ האוהבים איה הם? והנה נא יירדי לגבי ידי היה הרבר נחוץ מאד לדעת היש תחת ידך ראיות ברורות נגד שימתי (שהנקוד נעשה בבבל ולא בא"י), כדי שאוכל להזור בי ממעותי קודם שאוציאה לאור עולם; ואולם לך יירדי התמהמתי להודיעך אם נכנסו דבריך באוני, לא יזיק.

ורע יירדי כי החקירה הזאת (מקום הולדת הנקוד) איננה עיקרית בספר: Prolegomeni כי אמנם עיקר מנמתי הוא לברר כי שוא עמלו שולמאנס, מיכאעלים, ושאר המרדקדים האחרונים, בהשתדלם להפיץ אור על משפטי לה"ק ממשפטי לשון ערב, כי אמנם לא יזרח אור על לשון ערב מלשון ערב, אלא מלשון ארמית וסורית; ושללה"ק מקדם ומתחילה היתה קרובה ומתרמה ללשון ארמית; ושהלשון הקדומה היו שרשיה בעלי שתי אותיות (כמו שהסכים גם געזעניוס), ושאל"כ הוסיפו בשרשים אות שלישית, ונעשתה הלשון משולשת; והלשון המשולשת היתה בתחלתה דומה ללשון ארמית, ואח"כ העשירוה ויפוח יושבי ארץ ישראל, והיתה שפת כנען, היא לה"ק; ואח"כ יפוח הערביים והעשירוה עוד ונהיתה לשון ערבית, ואחרי ביאור העיקר הזה אני הולך ומבאר ענפיו, בהציבי יסודות חדשים ללשון ארמית לעצמה וללה"ק לעצמה, אשר מתוכם אור גדול ינוצץ על משפטי לשוננו, ואח"כ אני הולך ומבאר ענינים אחרים שחדשתי בשרשי הנקוד והמעמים אשר כלם מבוא ועזר גדול בהבנת משפטי הרקרוק לאנשי התבונה והמחקר. והדברים ארוכים ועמוקים הרבה, עלו במצודתי בחקירת ארבע שנים. —

ולכל הדברים האלה הקדמתי ספור קורות חכמת הרקרוק בישראל ובארם, ושם הבאתי דעתי על דבר מקום הולדת הנקוד. מכל זה תצא לך יירדי היקר התנצלותי אם במשך שלשת החדשים שעברו, בשבתי מצרף ומזקק את ספרי (אשר עד השבוע החולף גרעתי והוספתי בו דברים הרבה) שמתי את לבי יותר לשאר ענינים העיקריים בו מאשר שמתי על ענין מקום הולדת הנקוד אשר איננו עיקרי בו, וזה היה סבה לאיחור תשובתי אליך. —

ועתה אני לך תחלה יירדי כי מצאתי מקום להזכיר את שמך בספרי שלש פעמים. ראשונה (§ 17) בהזכירי ר' יוסף חזק מטרווייש (Trojes) בעל ס' ידירות, כתבתי הערה זה לשונה:

Questo sinora ignoto scrittore fummi fatto conoscere dal dottissimo e sagacissimo Critico, il Sigr. Salomone Giuda Rapoport di Lemberg, al

quale i vincoli della stima più profonda e della più verace amicizia già da più anni mi legano.

שנית בהערה ארוכה (§ 18) שכתבתי נגד קדמות הנקוד הזכרתי טעם פסיק הנזכר בשמות רבה, ושם הזכרתי את צונו ואתך המוכיחים איחור כתיבת שמות רבה. ושלישית (§ 25) בהזכירי ר' יהודה בן קריש כתבתי הערה, אשר תחלתה כך, Africano vivente (secondochè osserva Rapoport, nella biografia di R. Saadia Nota 6) verso l'880 dell' Era volgare.

בענין זמנו של ר' יונה לא הוזקתי להזכיר שמך, כי דברי הפרחון בהקדמתו (אשר מתוכם נודע שהיה בימי ר' שמואל הנגיד) מצאתים בדע ראששי. ואתה אם תשלח לי העתקת ההקדמה ההיא, תעשה לי חסד. וס' הנקוד לר"י חיוג מה היה לו? עודני מצפה לו. עתה אבא למחלוקות אשר ביני ובינך בענין מקום הולדת הנקוד. הא לך בקצור מה שכתבתי בספרי (§§ 2.3.), אמרתי כי נראה שהמצאת הנקוד בלה"ק היתה זמן מעט אחרי חתימת התלמוד, וזה יען הנקודות והטעמים מתנגדים בהרבה מקומות לדברי התלמוד ולא יתכן שימלאם לבם של בעלי הנקוד לעשות כזאת אם כבר עבר זמן רב אחרי חתימת התלמוד ונתקבל אצל כל ישראל, ואפילו תמצא לומר שהזוירו בעלי הנקוד לסור מאחרי התלמוד, לא יתכן שתהיה מלאכתם מקובלת אצל כל ישראל כאשר נתקבלה. וזה מביא אותי להאמין כי רבנן סבוראי אשר התחילו לשום התורה שבע"פ על ספר וכתבו המשנה והתלמוד, הם עצמם צוו לאותם החכמים העוסקים במקרא (אשר היו מכונים בשם קראי, קריי, קראוי) להעמיד ציונים לקריאה, והם (רבנן סבוראי) סמכו את יריהם על מלאכת החכמים ההם, ועל ידי כן נתקבלה בכל הגולה כשאר כל תורה שבע"פ. ואל תשיבני מדברי ר' אליהו בחור שאמר כי בעלי הנקוד היו בטבריה, כי אמנם כבר העיד המדקדק רז"ה בבנין שלמה (דף ל"ב) כי לא יתכן לומר שהיו בעלי הנקוד מאנשי טבריה, אחר שידענו כי אנשי טבריה היו מדינשים הרי"ש (על דרך בעל ס' יצירה שנראה היותו ירושלמי, שאמר שבע כפולות בג"ד כפר"ת) ובעלי הנקוד בהפך עשו הרי"ש בלתי מתקבלת דגש. ואני בהתבונני כי הישיבות הגדולות נמשכו בכבל עד אחר שנת אלף למנינם ובא"י בטלו סביב לשנת ת' למנינם, נ"ל כי בעלי הנקוד היו בהכרח בבבלים, ושואף אם יאומן שהיו בא"י אחרי חתימת התלמוד אנשים אשר כת בהם לעשות מלאכה גדולה כאשר היא מלאכת נקוד והטעמת כל התנ"ך, לא יאומן שתהיה ידם תקיפה לשיחיו דבריהם מתקבלים אצל כל ישראל; וכל זה אמנם נקל היה לחכמי בבל שידענו איך גברה ידם בכל תפוצות ישראל. אמנם בעלי המסורת, בראותי מלאכתם מלאכת עבודה, לא זולת, אחשוב שהיו מא"י ולא

הגאונים מתי נכתב? תהיה התשובה איזו שתהיה, אין ספק שהיא מלתא דשוויה לתרווייהו, לתלמוד בבלי ולנקוד התנ"ך.

(ב) מעולם לא עלה על דעתי לומר שענין קרי וכתוב היתה התחלתו בבבלי, כי זה אמנם הוא דבר התלוי בתקנת סופרים ותנאים קדמונים, שהעמידו הקריאה על מכונה כאשר ישר בעיניהם, והתקינו שלא לקרוא שם המפורש בכתבו, כי אם בלשון ארנות, וכן התקינו להחליף כל לשון של גנאי כגון ישגלנה וחבריו, וכל זה נעשה בא"י בימי בית שני, וכל זה נמסר בעל פה, עד שבאו בעלי הנקוד ונקדו לפי הקרי ולא לפי הכתיב, וכמו שנולדו מחלוקות גם בענין קו"ב, ובני א"י עמדו לפעמים בשמועתם נגד הנקוד שבא להם מבבל. וגם בכתיבת הספרים עצמם, בעניני מלא וחסר ואותיות דומות, נולדו שבוישים, וכל מדינה החזיקה בספריה כמו שהיו. ולענין שאמרת כי אנשי בבלי יראו לנפשם לחלוק גם בעניני קריאת פסוקי התורה, איך לא נסוגו אחר מעשות הנה אנכי בא אליך בעב הענין פסוק אחד אחרי שבני מערבא היו פוסקים אותו לשלשה פסוקים?

(ג) הגאונים לא היתה ידם תקיפה בעניני תורה שבכתב, כגון לפסול ס"ת של מדינה אחת ולשנות הכתיבה הנהוגה אצל סופריה, אלא בכל מקום החזיקו היהודים בספריהם מר כי אתריה ומר כי אתריה; והנה רוב החלופים שבין מערבאי ומדינהאי הם בענין הכתיבה, ומעוטם בענין הקריאה; ובאלה מאחר שלא היה אחד מהם בספר התורה, אלא בנ"ך, לא נודמן לגאונים להיות נשאלים עליהם, ואם נשאלו לא רצו לשנות מנהג המדינות. אמנם בענין בן נפתלי המזרחי אינני מודה לך כלל כלל.

(ד) המסרה איננה חולקת על ש"ם ירושלמי, כי א"י היא ארץ מולדת המסרה, כאשר הודיתי לך מאז מסיון תקצ"ד.

(ה) מס' סופרים נכתבה בא"י אחרי כתיבת תלמוד בבלי וקודם התחדשות הנקודות ונרשמו בה קצת מעניני קו"ב שהם ככל שאר תורה שבע"פ (וכדבריו ר' יצחק בנררים ל"ז שגם הוא מא"י) וכל זה לא יוכיח כלל שבא"י נתחדשו הנקודות, ואם תרצה להוליד מזה כי בא"י נעשתה המסרה, כבר הודיתי בזה מאז ומקדם; אך כמה גבתו הרבי בעלי הנקוד מדרכי בעלי המסרה!

(ו) אינני רואה בהשערתך שהלל נשיאה התקין הנקוד, ושעל שמו הוא התנ"ך הנקרא ס' הללי, כח להטותי מסברתי שהנקוד נתקן בבבל; ובפרט בראותי רד"ק כותב ס' הלאלי, ויותר מזה בראותי שתיקת שאר המפרשים והמרקדים בענין מטמון יקר כזה שאם היה ידוע לקדמונים שאותו ס' שהיה במולישולא הוא להלל הנשיא, ושהלל הנשיא התקין הנקוד, איך לא הרבו לדבר בשבחו ולגמור את החלל על ספרו של חלל? — ומה שאמרת כי לא כל

רב שמואל בן חפני וספריו *

(המשך ההערות)

100) בשערי השובה סי' ש"ה (ד' לייפציג דף כ"ח): „וששאלתם רב שמואל נ' חפני ד"ל [צ"ל בהפך: רב שמואל כו'. וששאלתם] אמר רבי אמי ערבה צריכה שיעור ואינה ניטלת אלא בפני עצמה ואין אדם יוצא ידי חובתו בערבה שבלולב. והקשו ואמרו כיון דאמר מר אינה ניטלת אלא בפני עצמה פשיטא דאין אדם יוצא ידי חובתו בערבה שבלולב. ופירקו ואמרו מהו דתימא הני מילי היכא דלא אגבהיה והדר אגבהיה אבל אגבהיה והדר אגבהיה אימא ליפוק בה קמ"ל. ופירשו שאלו אמר אינה ניטלת אלא בפ"ע ולא אמר אין אדם י"ח בערבה שבלולב. היינו אומרים שאין אדם י"ח בערבה שבלולב כשלא אגבהיה את הלולב אלא פעם אחת. אבל אם אגבהיה וחזר והגביהו יש לומר שיצא י"ח במצות ערבה כאלו אגבהיה בפ"ע. שהגבהה הראשונה תהיה ללולב והגבהה שנית תהיה לערבה בפ"ע. וכיון שאמרו אין אדם י"ח בערבה שבלולב השמיענו שאפילו אגבהיה את הלולב כמה פעמים לא י"ח בערבה שבלולב. והלכה למעשה אנו נוטלים בישיבה ערבה בפ"ע ביום שכיעי של ערבה אחר נטילת לולב. ובתשובה זאת יש בה אריכות לשון אשר תזכיר לנו את תלונת הראב"ע בהקדמתו לתורה. ואגב אורחא אנו למדים כי גרסת הרפוס אצלנו (סוכה דף מ"ד ע"ב) היא הנכונה נגד נוסח הב"י בדקדוקי סופרים (חלק ג' מחלקה ב', דף ס"ח ע"ב) כאשר העיר גם הר"ן רצינאוויץ שם; והנה תשובת רב שמואל תעמוד לימינו, כי כבר בימיו היתה הנוסחה בישיבת סורא כגרסת הרפוס שלנו. ואעיר עוד כי סוף דברי התשובה הזאת מובא בהלכות ר' יצחק בן גיאת, ובאריחות חיים, ראה למטה (הערה 104).

101) בהלכות פסוקות להגאונים (ד' קוסטנדינא משנת רע"ו, כפי הודעת יה"ש בחלוץ השמיני צד 139, 144) נמצאו ד' תשובות מן חפני, ואחת מהן היא: „אלו הן שרשי האסורין בשבת והכללות הכוללות את רובן אבות מלאכות ותולדותיהן והמשא שלא להוציא, לצאת [צ"ל ולצאת?] אנשינו כגלי זין, ועדיי זהב וכסף וזולתן לנשינו ולבהמתינו, והקשורין אשר לנו רשות לקשרן בשבת ולא לחתורן, וצאת התחום ונטילת כלים בבתינו, ומה שאין לנו רשות לאכלו ולשתותו, והדרבן האסור בשבת, והאסורין משום שבות ומשום רשות ומשום מצוה בשבת וביו"ט ואע"פ שאינן אסורין משום מלאכה" ע"כ. וע"ז העיר יה"ש שם: „לדעתו הוא מאמר מועתק מס' הלכותיו וכולל תוכן הענינים לענין שבת ויו"ט, וגוף הענינים אינם!". ואין להסתפק כי בספר המצות של בן חפני הנקרא כתאב אלשראיע אשר מותכו נזכרו שערי ברכות ושערי שחיטה, היה ג"כ שער מיוחד לשבת. וגם פה נכיר את דרכו ותכונתו לציין את הפרטים ולהביאם תחת כללים מיוחדים ולמנות מספרם. האמנם כי אבות מלאכות השבת כבר נמנו בתלמוד; וראה הערה 116. 101 a) בכפתור ופרח לר' אישתורי הפרחי (מהדרת חן טוב דף נ"ז ע"א): „תשובה לרבינו שמואל בן חפני ז"ל נהגו לכתוב בתרשאה ארבע אמות מחלק המורשה שבארץ ישראל שלא יחוק האסטרופוס בו ולא יקנה כי אין מקומו ידוע וכו'".

102) בתשובת ר' סעדיה אבן דנאן הנספחת לסדר הדרות שלו (חמדה גנוזה דף ל"א ע"א) הביא: „והנה ראיתי תשובות הגאון רבינו שמואל הכהן בן חפני ז"ל על שנשאל למה הקרא לחבירו עבד יהי בנידו ממוזר סופג את הארבעים רשע יורד עמו עד לחייו, שהיב כי אין מעם למחלוקת המשפט אלא גזירת המלך היא, וכך ראו ר"ל להיות הדין ואין לנו להרהר אחר מדותיהם; וראה שם איך השתלל ר' סעדיה למצוא מעם לקבמות אלה .

103) בן למשל ר' שלמה בן מוראת תלמיד הרשב"א יביא בספרו חקת הדיינין תשובה מרב שמואל ברני שותפות (ה' קונטרסים מקורניל, דף ס' ע"א סי' קכ"ו) אשר מצאנו כי אחת היא עם התשובה בלשון ארמית בשערי צדק אשר רשמנו למעלה (הערה 99 אוה י"ב). והרחיד"א בשם הגדולים (חלק א' דף פ"ח ע"א) כתב על בן חפני: „גם חיבר פירושים ותשובות בלשון ערבי". [וזה עתה הגיעני מכתב מהררשוז"ה ובו כתוב: „ר' שמואל בן חפני מובא גם בתשובות הגאונים כ"י אשר היו בידי רש"ל וכעת אצלי"].

104) בהלכות רב יצחק אבן גיאת (שערי שמוחה הלכות לולב, חלק א' צד 118) הביא: „ואמר רב שמואל הכהן שעור הכותב ערבה ב' פעמים בהפלת מוסף של יום ז' של ערבה לא בכל היום כולו שבתפלת המיד אנו נוטלין הערבה בפני עצמה. כך אנו נוהגין בישיבה". וע"ז העיר שם המו"ל ביצחק ירנן: „אנו נוטלין כאן חסרים איזה תיבות ובארחות חיים [דף קט"ז ע"ב סי' ל"ה] נמצאים בשלמות ג"כ בשם רב שמואל הכהן ז"ל שבתפלת התמיד אנו נוטלין את הלולב ובתפלת מוספין של אותו יום אנו נוטלים את הערבה בפני עצמה עכ"ל וכצ"ל גם כאן וגם הרא"ש פ' לולב וערבה סי' א' כתב כזה בשם גאון". אך לא העיר כי גם בארחות חיים נשתבש הלשון ונחסרו שם המלות: של יום ז' [של ערבה לא בכל] היום כולו. ושם בהלכות ספה (חלק ב' צד 88) כתב: „ובהלכות לענין מאני דקניא [צ"ל דקוניא] איכא ערבוביא. ורב שמואל הכהן נכשל בה וסמך עליו והורה כן". ושם (צד 93), „ואמר מר רב שמואל הכהן מצה שנלוושה בשמן ויין ודבש אפילו לא עירב לתוכן מים לילה הראשון אסורה. מכאן ואילך מותרת ואפילו שחתה. דק"ל מי פירות אין מחמיצין. עירב לתוכן מים ושהתה אפילו בשאר ימות הפסח אסורה". ושם בהלכות עומר (צד 108): „אמר מר רב שמואל הכהן דאסמכתא לכל הכרכות שיהיו מעומר מרכתיב (מלכים א' ה') ויברך את קהל ישראל וכל קהל ישראל עומד". ויריבבורג העיר בראשונה (וויס. צשר. לגייגר V, 398) כי אבן גיאת יביא את בן חפני בהלכותיו, וראה גם דברי צונץ (ריטוס צד 191-2), וממנו לקח פירסט במקום הנזכר, ודבריו שלא ברקדוק כדרכו.

(המשך יבוא)

בשורת ספרים

16) Marco Mortara, Catalogo dei manoscritti ebraici della Biblioteca della Comunità Israelitica di Mantova, Livorno 1878, pp. 72, 80.

כבר זכרנו לשוב את שם הרב דמנטובה הר"ר מרדכי מורטרה נר"ו ואת רשימתו ע"פ מה"ע (מ"נ 8 №, הדשות סי' ס"ה), ועתה הטיב עמדי הרב המחבר לשלוח לי את הרשימה לתשורה. במחברתו זאת נרשם תוכן שמונים

мянская географія VII вѣка по Р. Х., изд. К. П. Паткановъ, Спб. 1877;

(2) „אדוני היקר! הוֹאֵל נא לקחת את ברכת תודתי על אשר שמת עין עיונך על ספרי [שערי תורת התקנות] אשר שלחתי לך ועל משפטך אשר חרצת עליו בטובך וכו' וכו'. ועל הערתך על אשר לא פתחתי את ספרי במילי דאבות תקנו תפלות, דמאי אולמא ברייתא דמשה תקן להם לישראל וכו' מברייתא דריב"ה דאבות תקנו תפלות? תמחול לעיין מ"ש בפלוגתא דריב"ה וריב"ל במי' מ"ז ושם תראה את דעתי בכונת דברי ריב"ה ומעמי על אשר פתחתי בתקנות משה".

מישה ליב בלאך (פעסט באונגארן).

[צדק הרב המחבר נר"ו, כי במי' מ"ז יוכיח בטוב טעם, כי במאמר תפלות אבות תקנום, וכן אברהם תקן תפלת שחרית וכו', אין הכונה כי התקינו לדורות, כי אם שהאבות היו הסבה לתקנת התפלה ג"פ ביום ע"י שהתפללו בעצמם. גם יביא מירושלמי וב"ר פ' יוצא ותנחומא כי ריב"ל עצמו בר פלוגתיה דריב"ה יאמר התפלות אבות תקנום; ועל זאת העירוני בטובם גם הר"ד דוד טעבלי אפרתי מוויטעפסק והר"ר בער ראטנער מפה. ואחרי נדפס המ"נ ראיתי כי נשמטה מהערתו בדפוס שורה שלמה מכ"י שלי אחרי המלות והזרו וסדרום; ומה גם כי סתמא דגמרא (יומא כ"ח ע"ב) יקרא צלותיה דאברהם, וכן בבבבדר רבה רפ"ב יאמר סתם: אברהם קבע תפלת בקר וכו". ועדיין אנו צריכים למודעי, כי השתא דאתית להבי, כי התקין ותקן הנאמר בתלמוד הוא לאו דוקא, וכי הכונה תוכל להיות כי ממנוראו וכן התקינו חכמי ישראל בימי אכנה"ג או בימי התנאים והאמוראים, הלא התקרבו מעט לשטת המבקרין החדשים והותרה כמעט הרצועה המפסקת בינם ובין המאמינים בדברים ככתבם וכפשוטם? ואין פה המקום להאריך בזה].

(3) „איהרע בעשפרעבונג דעס חלק ראשון מיינעס ערוך [מ"ג 9 №], וועלכע מיר גערעדע אם יום טוב צוקאם, האט מיר וואהרע שמתת יו"ט געמאכט. עמפפאנגען זיא מיינען טיעפנעיהלטען דאנק. אללערדינגס קאנן מאן איבער מאנכע ענטגענגונגען רעכמען. אייניגע זינד ענטשיערען פֿאַרצויעהען, אונד ווערדע איך צום שלום דעס גאנצען ווערקעס איהרע בעמערקונגען אין ערוואעגונג ציעהען".

דרי' א. קאהוט (פֿינפֿקירען באונגארן).

(4) „אתמול קבלתי המ"ג 10 № וראיתי שיש להעיר עמ"ש מר שהריו"ף והרמב"ם והפוסקים פסקו שתפלות כנגד תמידין תקנום כריב"ל, שהשאלות (פ'

וארבעה כ"י עברים הנמצאים באוצר הספרים לקהלת ישראל דמנטובה יצ"ו (ולא בבית מדרש החכמות כאשר נאמר במה"ע), אשר אמנם כמה כ"י יחזיקו איזה ספרים בכרך אחד. וכבר בחלקים הראשונים מהמוכיר נתן המחבר רשימה קצרה מהם באשכנזית, ובשנה העברה הניף ידו עליהם שנית באיטליאנית בהוספת כמה דברים למעליותא, והקדיש את המחברת לכבוד נשמת מורו הרשד"ל ז"ל לעת אסיפת הועד מחוקרי ארצות המזרח בפלוריאנץ, יישר חילו! [צד 3 שורה 1 — צ"ל לאקלידס: צד 4 שורה 2 — צ"ל Al-Hajtham; צד 6 שורה 2 מלמטה — צ"ל וירא; צד 31 — הס' חוג שמים הוא כפי הנראה החלק הנחסר בדפוס מס' מלחמות ה' להרלב"ג, כי גם שם ידבר מהכלי אשר המציא לתועלת לומדי חכמת התכונה, כאשר העיר מונק Mélanges (צד 500,528), וראה הערתי נידון זה אצל גייגר ייד' צשר' (IV, 291), ונמצא החלק הזה בכ"י פריז № 724-725, ושם הכלי שם הוא מגלה עמוקות, ובנקל יוכל הרב מורטרה לברר הדבר; צד 19 שורה 8 — צ"ל כאמל, ואבו כאמל בערבית הוא אבי השלמות בעברית, ונמצא לפעמים בשם פרטי; צד 20 שורה 9 — צ"ל Frera והוא הוא Frat אח; צד 32 שורה 10 מלמטה — צ"ל בלחיות; שם בשורות האחרונות — אודות אלכנדי אין להסתפק בימינו אלה, כי בלי ספק היה ערבי, והאגרת בודאי נעתקה לעברית; צד 34 שורה 4 מלמטה — כפי הנראה הורים הוא שם המטבע בארמית כמו לבנים — [albi, bianci].

שאלות ותשובות.

1) קבלתי בתודה את הספרים והמחברות האלה: תקנות חכמים מרבני איטליא באסיפתם בפירא בשנת שי"ד, עם הערות הר"ר יצחק ברוך הלוי והר"ר שזח"ה, בראדי 1879; קונטרס אחד (עמוד 297—320) מן שירי הרשד"ל, היוצאים לאור על ידי בנו הרר' ישעיה לוצאטו; רשימת ספרים, הרשים וגם ישנים, הנמצאים אצל המו"ס ר' פיקקער, וויען 1879; החמשך מס' אוצר הספרים להר"ר יצחק אייזיק בן-יעקב היוצא לאור על ידי בנו הר"י בן-יעקב (מאות פ' עד אמצע אות ק); מה"ע הקול שנה רביעית, עלה 1—34, עם המאסף 1—3.

Antologia Israelitica, Aprile—Maggio 1879; Russische Revue, Maerz-April 1879; Catalog einer werthvollen Sammlung hebraeischer Bücher und Handschriften, von I. L. Joachimsthal, Amsterdam, 1878; Ap-

לך סי' ח' וה"ג (ה' ברכות) פסקו הלכה כריב"ה ויע"ש בפי' העמק שאלה. וכן נראה דעת הר"ף בתשובותיו סי' רפ"א, וא"כ דבריו סותרים למ"ש בהלכות! .
ב. ראמנער .

(5) „אדון נכבד! ע"ד מה שכתב במ"נ 7,10 № בדבר משך זה מוסקוא והמהרש"א הנזכר גם בבית האוצר להריב"ל (דף 228 בהערה, וגם הוא לא ציין את המקום במהרש"א), אנכי מצאתי להרב בעל פני משה (ירושלמי מגילה פ"א ה"ט, ד' זיטאמיר דף יוד) שמפרש שם על משך מוסיא היא מוסקאווי ע"ש. ויעיין ר"כ באור הלבנה להקראי ר' יצחק (דף נ"ו) שכותב שם פיטירבורג עיר מלוכה למשך ע"ש" .

יעקב שעפמיל (קיעוו) .

[את דברי האחרון וכמה מקומות אחרים הבאתי במחברתי אלטיידישע דענקמאעלער צד 6-63, והוא לקח מריש"ר באלים; ולא היתה שם במ"נ בונתי לקבץ את המקומות האלה, כי אם להגיד כי בעל הוסיפון לא יוכל להביא את השם מוסקוא].

(6) „צדקת כי מעה פאריעס בתולדות רשי"ד ז"ל (בהשחר ע' 52) וכי בודאי הכונה לם' נחלה לישראל מר' משה ישראל חזן אשר שם נדפסה גם תשובת רשי"ד. — עוד לא עזבתי חפצי ברבר תשובות הגאונים [להוציאן לאור בסדר נכון ובשלמות, ואודות הרבר הזה החלפנו מכתבים זה זמן כבר]. אך עוד לא יתנני מניעות שונות וגם חולשת עיני, ועוד חזון למועד אי"ה [ה' יאיר עיניך, והפץ ה' בירך יצלה להפיק זממך]. — גם בשו"ת מהר"ם אלשקר דפוס סביוניטה (ר"ש בן חפני הערה 93) כתוב לואזם אלא חכאם כמו בד' סדילקאב" .
שזח"ה .

(7) „אודות ספר אסופות האבוהב הנזכר במאור עינים שהביא כבודו בהערה 18 למאמרו ע"ד ר"ש בן חפני (מ"נ 4 №), אשר לדעת קאסעל הוא ס' נהר פישון, אך כאשר נעייין היטב נראה כי יותר קרוב לאמת הוא אם נאמר, כי תחת אסופות האבוהב או האבוהב סתם צ"ל אסופות בן חביב או בן חביב סתם וכו' וכו'. — טעות הדפוס נפלה בהשערת רייפמאן (מ"נ 2 №) ותחת ונת לה צ"ל בטח ונחלה, וכן הגיה הר"ר יעקב בכרך ביוחסין (ד' קאניגסבערג דף קכ"ג ע"ב), ולא אדע למי הקדימה בזאת ההשערה וכו' .

אליהו הלוי גברילוב (נישויעוו) .

[ראויותיך להשערתך הראשונה לא הבאתי, כי בדבר הזה יוכל להכריע רק מי שנמצא בידו ס' נהר פישון הנדפס, ובפה לא ימצא הספר הזה. — בדבר ההגהה ביוחסין (אשר אמנם היא בסה"ק להראב"ד) הקדימה להר"ר רייפמאן,

אוכל להביאו במ"נ, הן מפאת גדלו והן מפאת כי חק שמתי לי לבלי לקפה
ביריעתי הקטנה ככף איש את אומנות תלמידי חכמים יצ"ו שתורתם אומנתם,
וזה מטעמים שונים; ומה גם כי כבר קנה המאמר מקומו בחבורך מגדל דוד.
ובעיקר הדבר כונת לדברי הרמ"א בלאך בס' מ"ו, וספרו נחוץ הוא לך ותוכל
להשיגו אצל המו"ס פויס ט כרשום למעלה (10).

13) «Je vous ai adressé quelques pages des שירי שר"ל; cet ouvrage
s'approche à la fin, mais après on imprimera les מצבות. J'ai reçu le מ"נ
et je vous remercie de ce que vous avez dit de mes publications. Aujourd'hui même (8 Mai) je donne à l'imprimerie les 2 premiers cahiers du
Catalogo degli scritti sparsi d. S. D. L.»

Jsaia D-r. Luzzato.

המאסף אברהם אליהו הרכבי.

הארעסע של המאסף:

Чернышевъ переулочъ, д. Рогова. Tschernyschew pereulok, Haus Rogow.

Дозволено цензурою. С.-Петербургъ, 8-го Марта 1879 года.

Типо-Литографія Цедербаума и Гольденблюма, Литейный пр., д. № 35.

מאסף נדחים 12.

לקוטים מכ"י.

ז) מקונטרס השטרות באוצר הספרים דפה.

באסיפת כ"י אבן רשף השניה מצאתי קונטרס מכ"ז דפים נייר 8° המכיל שטרות רבים שנכתבו בבית דין של אלכסנדריא של מצרים בשנת אתס"ז לשטרות (1055-6 למה"נ), והשטרות האלה בדברים שבין אדם לחברו נכתבו בלשון מעורבת מערבית ועברית, ושם הדיינים החתומים נודעים משו"ת פאר הדור להרמב"ם, מדיואן ר' יהודה הלוי ומקומות אחרים (אשר לא אוכל לציין כעת בשבתי בחוץ לעיר בלי ספרים ואביא הציונים בפעם אחרת); וכמה שטרות הם בלי חתימת הדיינים, ואיזה מהם לא נגמרו, אולי מפני שנתחרטו בעלי הדין באמצע, ואיזה מהם נמחקו בקולמוס לפי שנתבטלו. ועל כי יש ללמוד כמה פרטים משטרות אלה לקורות יהודי מצרים וקדמוניותיהם אתן פה איזה דוגמאות מהם. על העמוד הראשון מרף א' נמצא ראש שטר אשר לא נגמר: „למא כאן פי יום אלארבעא (sic) אלתאלת מתדש אייר אתס"ז לשטרות הצר ר' יעקב אלמגרב"; ובעמוד השני מרף הזה נמצא שטר שראשו נמחק בין הסותר אבו אלחסן נא. . . . ושותרו יעקב בן אברהם, וזה נסחו: „[הצרן] אלינא אנו בית דין אלשיך אבו אלחסן נא. . . . אלתאגר השר הנכ' (הסותר השר הנכבד) ויעקוב בן אברהם שריכה (שותרו) ואחצר אלשיך אבו אלחסן דין שטר כירה עלי יעקוב דין דכר אן אלבאקי לה עלי יעקוב דין פיה תמאניה ועשרין דינאר וארבעה עשר כיראט (ונזכר בשטר כי יעקב נשאר חייב לאבו אלחסן כ"ה דנרים עם י"ד כרטים) ופי אלשטר נאמאת אלשיך אבו אלחסן דין פי אלקבץ סאלנא אנו בית דין וכו' וכו'; ובאו על החתום בשטר זה הדיינים חייא בר' יצחק נ"ע, אפרים בר' משלם נ"ע, והלל בירבי צדוק אב בית דין זק"ל. בעמוד א' מרף ב' נמצא שטר שנמחק קצתו, ותהלתו: „פי יום אלד' אלג' מתדש אייר אתס"ז אקנינא מן חסון בן הגד אלנא... ומן אכיה קנין שלם אנהמו קד מלכו מעכשיו גמיע אל... להמא מן גמיע אלדאר אלתי אוהבהא להמא אלישא [צ"ל

אלשיך ?] אלעלא לאר... אלשיך בן עלי אלנאמן" וכו' וכו'; ובעמוד ב' מרף זה נמצא ראש שטר שלא נשלם: „למא כאן פי יום אלאתנין אלה' מחדש אייר אתס"ו אעתרף ענדנא אנו בית דין אבו אלפרג ולד אלשיך ברכאת בן אברהים ידיע בן אלדיאן נ"ע אן אל", ושם נמצא שטר בין סיד אלדל (אות הדלת בלתי ברורה בכ"ו ואולי צ"ל אלכל) אלזיאתי הנקרא בן אלמנחול ובין אבו אלפרג בן ברכאת [בן הדיין, וזה נסחו: „למא כאן פי יום אלאתנין אלתאמן מחדש אייר אתס"ו לשטרות חצר עלינא אנו בית דין סיד אלדל אלזיאתי ידיע בן אלמנחול ושהר ענדנא אנה אקנא מן סבאע אלחלבי אלדי כאן זיאת קנין שלם אן ענדה ופירמתה לאבי אלפרג בן ברכאת ידיע באלדיאן [צ"ל בן אלדיאן] כמסה עשר דינאר" וכו' וכו', ועל התתום באו חייה בר' י' צחק נ"ע] ואפרים בר' משולם נ"ע; השטר הזה נמחק בקולמוס. בעמוד א' מרף ג' נמצא שטר בלא התומים מאבו אלרביע סלימאן בן אבו זכרי הכהן, ראשו הוא: „למא כאן פי יום אלכמים אלי"א מחדש אייר אתס"ו לש[טרות] אקנינא אנו חתומי מטה מן אלשיך אבו אלרביע סלימ[אן השר] הנכ' ולד אלשיך אבו זכרי אלכהן השר הנכ' ז"ל קנין ג[מור] בכלי הכשר לקנות בו מעכשיו ברצונו בלי אונס" וכו' וכו'. בעמוד א' מרף ד' נמצא שטר בין הסוחר אבו אלמנאדם (האותיות דם אינן ברורות בכ"י) הכהן ואבו אסחק אברהם שנשתתפו במאה דנרים, תחלתו הוא: „למא כאן פי יום אלארבעא אלעאשר מחדש [אייר אתס"ו לשטרות] חצר אלשיך אבו אלמנאדם אלכהן אלתאגר ואדעא [לאבין] אסחק אברהים באנה כאן שריכה פי מאיה דינאר" וכו' וכו', ואין התומים על השטר הזה; בעמוד ב' מרף זה כתוב שטר מאבו סעד אלזיאת בן כליל, ובאו על התתום הדיינים [מ]בורך בר' נתן ס"ט ונתן בר' משה נ"ע. בעמוד א' מרף ה' נמצא שטר צואה מאבו זכרי הכהן, ובו יצוה לתת למוזנות בנותיו, אשר נולדו לו מאשתו סת (כנוי כבוד סי דה, שרה, גבירה) אלנאצה בת אבו אלמנאדם בן בקא, שני דנרים בכל חדש; וזה נוסח השטר: „אלמוזנות אלמוצאב. אלמוזנות אלדי וצא בהא אלשיך אבו זכרי אלכהן לבנתיה אלדי לה מן סת אלנאצה אבנה אלשיך אבו אלמנאדם בן בקא נ"ע ומבלגהא דינארין פי כל שחר" וכו' וכו', והתמו עליו בחדש אייר אתס"ו לשטרות יעקב בר' אברהם נ'ב'ת, סעדיה בר' אברהם נ"ע. בעמוד ב' מרף זה כתוב שטר שכירות דירה בין אבו אלפרג בן ברכאת בן הדיין ובין אבו אלעלא בן אבו עלי הנאמן, וזאת צורתו: „למא כאן פי יום אלאתנין אלכאמס עשר מחדש אייר אתס"ו לשטרות אקנינא אנו חתומי מטה מן אלשיך אבו אלפרג בן ברכאת ידיע בן אלדיאן קנין גמור חמור בכלי הכשר לקנות בו מעכשיו בלי אונס כלל בביטול כל מודעין ותנאין אנה קד אגר (כי השכיר) מעכשיו ללשיך

אבו אלעלא אלתאגר ולד אלשיך אבו עלי אלנאמן נ"ע נציבה פי אלדאר אלמערופה באלשיך אבו אלפצל אלצירפי נ"ע אלתי הי במצר" וכו', ותתמו עליו הדיינים נדיב בר סעדיה הלוי נ"ע, מבורך בר' נתן ס"ט. בעמוד א' מרף ו' נמצא גב"ע מן העדים: בו נצר אלכהן הזקן הזקן ידיע בן מכתאר, אלשיך יוסף אלעטאר (הרוקה, אפוסהעקער) בזקאק אלקנאריני (ברחוב קנאריני), אלשיך אבו אלרצא אלעטאר ידיע בן אללכרי, ואלשיך סאלם אלמנאדי בסוך אלעטר; הגב"ע היא אודות האיז אבו אלביאן אללוי ולד אלשיך אבו נצר אלחלבי, והדיינים התתומים הם: הייא בר' יצחק נ"ע, ואפרים בר' משולם נ"ע. בעמוד ב' מרף הזה כתוב גב"ע ע"ד קבלת קנין מהאשה סת אלכל בת ר' ברכות (העתקה עברית מן השם ברכאת) ידיע בן אלדיואן במעמד אביה אבו אלפרג, כי שכרה מן אלשיך אבו אלעלא אלתאגר מ' אפרים הזקן בן יפת הנאמן ראש הפרנסים נ"ע חצי הארמון הנמצא בקאהירה הנקרא קצר אלשמע (גמיע אלנצף מן גמיע אלדאר אלתי במצר בקצר אלשמע בזקאק אלחראני אלמערופה באלשיך אבו אלפצל אלצירפי נ"ע) על משך שנה שלמה מן חרש סיון אתס"ו בעד כל חרש ל"ח דרהמים; ולא נמצאו עליו התומים. בעמוד א' מצד ז' נמצא גב"ע מן העדים: סיד אלכל אלזואת (מוכר זתים) ידיע בן מנחול, ואבו עלי בן אבו סעד, ע"ד קבלת קנין מן סבאע אלחלבי לאבו אלפרג בן ברכאת ידיע בן אלדיואן, והדיינים התתומים עליו הם: הייא בר' יצחק נ"ע, אפרים בר' משולם נ"ע, נתן בר' שמואל החבר ז"ל; ובעמוד ב' מזה הרף נמצא שטר בלי התומים בין אבו אלפרג ואבו אלעלא הנזכרים. בעמוד א' מרף ח' כתובה קבלת קנין מן ברכאת בן אבו אלחסן, ותתומים עליה: נדיב בר סעדיה הלוי נ"ע, ומבורך בר' נתן החבר ס"ט; ושם תמצא ג"כ גב"ע מהעד אבו אלפצל אלמסתעמל (הנקרא) בן נתן אודות האנשים הלל אלמסתעמל בן אלרצאין ואלשיך אבו אסחק אברהים אלתאגר, והדיינים התתומים הם: הייא בר' יצחק נ"ע, אפרים בר' משולם נ"ע, ושלמה הכהן בר' יהודה הכן[ן]; ובעמוד ב' מזה הרף נמצא שטר בין אבו אלמנאדס בן סלאמה ואבו אסחק אברהים אלתאגר, ושמות הדיינים התתומים הם: הייא בר' יצחק, הלל בירבי צדוק אב בית דין, ומבורך בר' נתן החבר. ברף ט' יווד נמצא שטר בין האשה סת אלאהל אלמנת השיך אבו אלפצל אלצירפי ובין השיך אבו אלעלא, והדיינים התתומים הם: הייא בר' יצחק, אפרים בר' משולם, ומבורך בר' נתן החבר. וברצות ה' נדבר בפעם אחרת ע"ד הקונטרס הזה והאנשים הנזכרים בו, ומה שנוכל ללמוד ממנו אודות יהודי מצרים בימי הרמב"ם.

רב שמואל בן חפני וספריו.

(המשך הערות)

105) בספר האשכול מר' אברהם אב"ד (חלק שני צד 88) כתוב: „במכילתא והיה לאות על ירך וג' למען תהיה תורת ה' בפיך וכו' . מכאן אמרו מניח הפלין בקרא בתורה וקורא בתורה פטור מתפלין . וכו' ר"ש בן חפני ליתא להאי ברייתא . דרבנן קשישי דתורתן אומנותן קמנחי תפלין ומברכי . ואי לאו דחובה לא מברכי . וכיון דבגמ' לא אתמר הרין ברייתא לאו דסמכא היא” . ודבר זה נשנה בקצור עם איזה שבוישים בספר העטור (חלק ב' שער א' חלק ז' , ד' ווילנא דף ס"ח ע"א) ובאגור הלכות תפלין (ד' סדילקאב דף ז' ע"א) ; ואורות הכנוי חכם פאם הנמצא במקום הזה בעטור לבן חפני ראה למעלה (הערה 5) . ויש להעיר על דבר ברייתות חיצוניות כי כבר בתלמוד היו איזה מהן חשודות , ונודע הכלל (חולין קמ"א ע"א) כל מתניחא דלא תניא בי ר' חייא ור' אשעיא משבשחא היא ; ובסדר תנאים ואמוראים הקדמון (כרם חמר הרביעי צד 194) כתוב : „הילכך ליכא למיקם עלה דברייחא ותוספתא וספרא וספרי כי אם על פי אמוראים שבתלמוד” . וכבר ידענו כי בן חפני השתמש בכללים אלה מבני הישיבה והכניסם במבוא התלמוד שלו (למעלה הערה 22.71) ; ובמבוא התלמוד להנגיד נאמר הכלל בקצור , אמנם ידוע כי המבוא הזה אינו בשלמות אתנו ; ובמבוא לד' יוסף אבן עקנין אולי היה זה במקום החסר בכ"י (צד 5 בנרפס) ; ור' משה תקו בכתב תמים שלו (אוצר נחמד השלישי צד 63) יאמר ע"ד האגדות שלא באו בתלמוד : „ומעתה אין לנו לחוש על גורסא של מדרש משלי כי תלמודנו עיקר , וכן רבותינו שהיו לפנינו היו מלמדים : אם רואה אדם בספרים החזונים דבר של תמוהן אל יחוש עליו מאחר שלא נתפרש באגדות של תלמודנו שעליהם אנו סומכין” .

106) הרא"ש הביא את בן חפני בסוף מסכת ראש השנה בענין הנוסח מועדים לשמחה , ומשם לקח בנו בטור אורח חיים (סי' תקפ"ב) כאשר הבאנו למעלה (הערה 25) ; וכן הביא הרא"ש בפרק ד' דבכורות לענין שוחט את הבכור , ומשם לקח בנו בטור יורה דעה (סי' ש"י) , ראה למעלה (הערה 67) ; ובמסכת סוכה הביא הרא"ש את דעת בן חפני בשם גאון סחם (הערה 104) ; גם מובא עוד בטור או"ח לענין ברכת הערבה (סי' תרס"ד) ; „ושם רי"ף שאין לברך עליה כו' . ורב שמואל בן חפני פסק כר' יוחנן שמברכין” ; וזה הובא גם באגור דיני תפלות סוכות (ד' סדילקאב דף פ' ע"ב) ; ואולי לקח זה משערי ברכות לרב שמואל .

107) לבר המקומות אשר הבאנו למעלה (הערה 84) בשם המרדכי אודות השערים של רב שמואל עוד הוא מובא ממנו שתי פעמים בחולין פרק אלו מרפות (סי' תר"ך) : „אמר רבינו שמואל בן חפני הכהן מכשיר (sic) בשיסולי אונא אפילו בלא הקיף ומעמא לפי שהוא במצר החוזה והיא רביתיה וקומא לן ריאה שניקבה ורופן סוחתתה כשיה” ; וזה הובא גם באגור דיני מייסות היארא (ד' סדיל' דף צ"ב ע"ב) בשם המרדכי . ויש למוח במרדכי כתב : „מצאתי בשם

רבינו שמואל בן חפני הכהן ומושם ר"ח ורבינו נסים דמירפשא דכבדא שניקבה נקב מפולש היא חצר הכבד מרפא. אבל אם נסרכא בסוכא בצלע לא היו מטריפין; וגם זה הובא באגור (שם דף צ"ג ע"ב); ואולי דיני מרפות אלו היו נכללין בשערי שחיטה לרב שמואל. והמקומות ממרדכי אשר הובא בהם רב שמואל נרשמו גם כנחלת שד"ל במקום הנזכר למעלה (הערה 87) ומר"ש בהן בתולדות ר' מרדכי בן הלל.

108) ראה מה שהבאתי למעלה בדיון ברכת הפירות (הערה 24), ויבא שערי ברכות מובן חפני (והערה שם 87), וצונץ בריטוס (צד 191) ציין: 41,42,45; ובתניא בענין ברכת ה' מינין (סי' כ"ח, ד' סרילקאב דף ב"ב ע"א) הביא: „ומצאתי בשם רב יהודאי גאון ז"ל דווקא על חמשת המינין נזכרים בורא מיני מזונות אבל אאורזא לא. וכן מצאתי גם בשם רבינו שמואל בן חפני גאון ז"ל; והנה מלבד כי נודע דהתניא הוא קצור שבלי הלקט (ראה למעלה הערה 24) באגור הלכות סעודה (ר' סד' דף י"ט ע"ב, נדפס בטעות דף 22) הובא הדיון הזה בפירוש משבלי הלקט. ואעיר כי תשוכת רבי יהודאי גאון בדיון זה נדפסה בתשובות הגאונים (ד' ליק דף י"ז סי' מ"ה) וראה מה שהעיר עליה הר"ש באבער שם. ובתניא בענין ברכת פירות האדמה (סי' ל' ד' סד' דף כ"ג ע"א) כתב: „מצאתי בשם רבינו שמואל בן חפני גאון ז"ל בכל הברכות כולן צריך לכיין לבו מתחלת פתיחתן על מה הוא מברך. אם על הפת או על הפירות או על היין או על השכר. כי אם התחיל בברוך וכוונתו לברך על הלחם ונמלך להפוכה על התמרים צריך להזכיר ולהתחיל בכוונה שניה. לפיכך אם אמר ברוך וכיון ליין והשלימה שהכל יצא. ואם אמר ברוך וכיון לשכר והשלימה ליין לא יצא. שהכל הולך אחר חיתום ברכות. וכפי הנראה שלשת המקומות האלה בשבלי הלקט ובתניא לקהים הם משערי ברכות לבן חפני.

109) לשון בעל ארחות חיים אשר לקח מר' יצחק בן גיאת הבאתי למעלה (הערה 104).

110) האגור הביא דברי בן חפני בעשרה מקומות (ד' סרילקאב דף ז' ע"א. י"ט ע"ב. כ"ה ע"ב. ס' ע"א (?). ס"ט ע"ב. ע"ט ע"ב. פ' ע"ב. פ"ט ע"ב. צ"ב ע"ב. צ"ג ע"ב), ועל הרוב לקח משבלי הלקט, מהמרדכי והרא"ש כאשר כבר ציינתי למעלה (הערות 24, 25, 84, 95, 106-108); והמקום אשר ציינתי כמסופק (דף ס' ע"א) הוא: „ובשם ר' מתתיה גאון כתב שיאפה הכל מע"ש משום טורח יו"ט שכה"ל. אבל רבינו שמואל הכהן התירה, כי אולי ר' שמואל זה איננו בן חפני; ראה למטה (הערה 129).

111) כן למשל בספר דרשות על התורה בערבית כ"י בודליאנא (הונט. 115), ואירי 95 ייחסו לר' יצחק גאון; ראה רמז"ש בהומילטישע ביילאגע לקיזרלינג, ביבליותיק ייד. קאנצלער. II, 33), הובא בשם רב שמואל, כי השליחות (רסאלה) היא על ג' פנים: א) המחויבת (ואגב) כמו האומר לשלוחו צא ותרום תורם כדעתו של בה"ב ושליח לקדושין האיש מקדש בו ובשלוחו. ב) האסורה (מסתנע) כמו האומר לך והרוג פלוני, השליח חייב והמשלה פסור. ג) המותרת (גאיז) כמו שליח לגטין. ובהגהות מימוניות (הלכות ברכות פרק ה'): „ובסעודת אירוסין פסק רבינו שמואל בר חפני שאפילו אם ברכו ברכת אירוסין אין מברכין שהשמחה במעוננו; ואולי לקוח זה משערי ברכות אשר הביא בעל הג"מ גם במקום אחר (למעלה הערה 88). וכפי הנראה הוא הוא המקום אשר הראה עליו רשד"ל משבלי הלקט כ"י, והבאתי דבריו למעלה (הערה 87). ור' דוד אבודרהם בפ' התפלות ד' וויציאה ש"ו (דף ט"ו ע"ב) כתב: „גרסינן בפרק המפלת דרש ר' שמלאי למה תולד דומה במעני אמו כו'. טיבורו פתוח ואוכל ממה שאמו אוכלת ושותה ממה שאמו שותה. פ' דרך השיבוך הפתוח ואינו מוציא רעי שלא יהרגו את אמו פ' ולכך נקב הרעי פתוח. ועוד כי מאכלו אינו עושה פסולה. אבל הוא משתין כשיצוץ. וכן כתב רבינו שמואל בן חפני. והמקום הזה רשם צונץ בריטוס (צד 191), ושם ציין עוד לשני כ"י

באקספורד (אורי 280 § 298 ושם 298 בסדר ר' שלמה מסגלמסה). [ובעת הדפסת המאמר העירגי ר' אליהו הלוי גבריאילוב כי גם המוכא טאתי מהרו"ה על שם ו' חפני כבאור השם אדנות (הערה 42) נמצא באבודרהם (ד' וויניציאה דף כ"א ע"א); ראה מאסף נדחים 7 § בשו"ת 5. ופי' רב שמואל הוא נגד דברי ר"י בעל הטורים והמביאים דבריו, שכשמוכרין ה' יכוין פי' קריאתו כאלף דלת לשון אדנות שהוא אדון הכל]. וכן בהלכות שחיטה וטרפות לר' יהודה בן בנימין הורסא (כ"י המכונן, ראה בקאמלוג רמ"ש ש צד 76) נזכר בן חפני.

(112) רמ"ש בחלוץ השני (צד 62) העיר על שם הספר הזה: „והוא לרעתי על השתנות וחלוף האמונה, כמו שנמצא ב"ג עקרים שהתורה לא תנוסח ולא תשתנה, ואפשר שהוא ג"כ ספר מצות בכלל"; ופירסט במקום הנזכר יתרגם את שם החבור בטעות: חיוב המצות (דיא פֿערבינדליכקייט דעם געזעטצעס), וראה הערת רמ"ש בספרו פולעמישע ליטעראטור (צד 103) וקיפמאנן געשיכטע דער אמטריבוטענלענדערע (צד 49 הערה 92). אמנם לענין השערת רמ"ש כי הספר נסך אל שרע היה כולל ג"כ ספר מצות צריך להעיר כי כעת נודע לנו כי חבר רב שמואל ספר מצות מיוחד הנקרא כתאב אלשראיע (ראה למעלה בפנים והערה 77-78) וכי הוא הנודע אצל הקדמונים בשם שערים.

(113) את דברי בן בלעם מפרושו לשמואל הבאנו למעלה (הערה 20), ורק הוא ציין ל' נסך אלשרע ולא הרד"ק; וזה לשון האחרון (לשמואל א' סוף כ"ח): „וראינו כחלוקת בין הגאונים בדבר זה, וכולם נשתוו כי מעשי האוב חבל ותוהו ודברי כוב והתול. אבל יש מהם אומרים כי לא דבר שמואל עם שאול. והם ושלום לא עלה שמואל מקברו ולא דבר. אבל האשה עשתה הכל ברמאות כי מיד הכירה כי שאול הוא. אך להראות לו כי מצד החכמה הכירה ומצאה דבר זה אמרה למה רמינני ואתה שאול. ודרך בעלת אוב להביא בן אדם שמדבר מוחך מחכואו בלשון נמוך. וכאשר בא שאול לדרוש מאתה וראתה אוהו נבחה. וידעה כי למחר יוצא למלחמה וכל ישראל היו בפחד גדול. וידעה מה שעשת שאול שהרג כהני יי'. שמה בפי המגיד הדברים הנאמרים בפרשה. ומה שאמר ויאמר שמואל אל שאול על מחשבת שאול. כי היה חושב כי שמואל היה המדבר אליו. ומה שאמר ולא עשית חרון אפו בעמלק. ידוע היה דבר זה כי מאותה עת אמר לו שמואל וימאסך מהיות מלך. ומה שאמר לרעך לדרו. ידוע היה זה בכל ישראל כי דוד נמשח למלך. ומה שאמר מחר אתה ובניך עמי מודרך סבא אמר. והו פירוש רב שמואל בן חפני הגאון ז"ל. ואמר אע"פ שמשמעות דברי החכמים ז"ל בתלמוד [ראה למעלה הערה 20] כי אמת היה שהחיותה האשה את שמואל. לא יקובלו הדברים במקום שיש להם מכחישים מן השכל. ולדברי הרד"ק אלה ירמוז ר' אליהו דילמדויגו בספרו בחינת הדת (מהדורת יש"ר צד 41-40): „ואמרו בענין בעלת אוב כי אין ראוי שיאמנו הדברים כפשוטם כאשר להם מכחישים מהשכל, וראה מה שתעיר נגד זה הי"ט מקדיאה במצורף להכמה וחשובת יש"ר מגוריציאה בבאורו לבהינת הדת שם. וגרעץ בספרו קורות ישראל (חלק ששי, מהדורא שניה, צד 8) טעה בחפזו וכתב בשם בן חפני כי ראה שאול את שמואל במראה החלום, והנה אצל הרד"ק (ובעת נדע גם אצל בן בלעם) נאמר בפירוש כי המעשה היתה בערמת בעלת האוב ובאחיות עינים.

(114) בחלוץ השני (צד 62) יאמר רמ"ש ע"ד פי' בן בלעם על החזרה: „בג' מקומות הביא את ר' חפני, ובאחרון (על ספוק ואמרו כל הגוים בפ' נציבים) אמר שר' חפני הכנים וישבת עד ה' אלהיך במספר המצות בו. ובמקום שזכר ר' חפני אמר שר' שמואל גאון בספרו נסך אלשרע אומר שפסוק הנ"ל נאמר רק ע"ד הספור. ונעיר כי גם הרמב"ם בספר המצות שלו לא הכניס את התשובה במספר המצות רק את הודו (עשין מצוה ע"ג), וכן בה"ד ראש הלכות תשובה; ויסיים בזה לרעת רב שמואל, ובתשובה המיוחסת להרא"ש בשו"ת בשמים ראש (סי')

דנ"א) התפלא על הרמב"ם בזה, וראה הערת רש"י בתולדות רב נסים (הערה 13) והרמ"ש בקריה נאמנה (צד 297). ועתה בעת ההדפסה מצאתי חלק מביאור בן בלעם לדברים אשר בו נמצא גם המקום הזה, ועל כי יקרו דבריו מפאת כמה טעמים אביאם הנה בשלמותם; ואלה הם: והדא כבר מן אלרסול ואעלאם במא סיכון (בכ"י סיכון) ואנמא קלת הרא לאני ראית ר' הפץ נ"ע קד אדכלה ושבת עד יי' אלהיך ושמתע בקולו פי גמלה (בכ"י אגמלה) עדר אלשראיע פי אול פצל מן כתאבה ואמא ר' שמואל גאון נ"ע פאנה זעם פי גמלה נסך אלשראיע אן דלך עלי סביל אלאכבאר בעד בעד כהרא אללפט בעד דכרה ושבת עד יי' אלהיך פאדבר אן אלממה ארא גאלהא אלשראיד סימא בין אלמס תאבו ורגעו אלי הפט אלשראיע אלדי אמר בהא פי דלך אלזמאן אכבר באנה שמהם עקב (בכ"י עקר) דלך בקולה ושב יי' אלהיך פקר אמן בהרה אלנצון מן נסך הרה אלשראיע ענא הרא נץ קי' והרא ארהב אלי אלצואב אלא חרי אנה ינטר אלי קול אלאלוין אם ישראל עושין תשובה נגאלין ואם לאו הקב"ה מעמיד עליהם מלך שגזרותיו קשות כהמן והן עושין תשובה ונגאלין. ואנמא לגא הפץ נ"ע עלי תעדיד הרא פי גמלה אלשראיע לכימא יכמל לה אלעדר אלדי דבר אלאלוין פי קי' דרש ר' שמואל שש מואת וששל עשרה מצות נצטוו ישראל. וענדי אן הרא אלקול עלי סביל אלחקיב לאן אלשראיע אלמאמור כהא נתקסס קסמין אמא שראיע שרעת לוקרהא וסקט פעלהא בעד דלך פאן דהב הרא אלקאיל אלי תעדיד אלגמיע פתסתלג אלי אכתר מן הרא אלעדר אלמרכור לאן (בכ"י דאון) אלקום אמרוא פי מצר בשראיע פי אלפסח אלדי אכלוא הנאך וסקטת ענהא אלמכתאנף לאנהא כנאת מצמנה בזמאן ומבאן מתל אעדרא אלפסחים מבעשור וקי' איצא וככה תאבלו אתו ונתת הרם על המשקוף ועל שתי המזוזות וגיר דלך ופי אלמן אמרו בערה ואומר תם ארפהעת בארתפאעה וכדלך מעשה משכן עלי כרחה פנונה יגרי הרא אלמגרי ואמא קסס אלשראיע אלמוברה אלמעמול ברא עלי מר אלזמאן פלא הבלג אלי סתמאיה ותלתה עשר ולדלך לגא ר' הפץ וגירה אן ידכל פיהא מוא למ יקע אלמאר בה פי הר סיני מתל (sic) סקט ענא פעלה מתל מעשה משכן אלדי כאן הוראת שעה טור מקאמהם דון כנא אלבות וקר כנאת עלי מן אוכל פי גמלה אלשראיע בקור הוליס וניהום אבליס פדכל מן אנכר ומוע דלך פלס תבלג מן קולה איצא אלי הרא אלעדר בוגה; ובהעתקה לעברית: וזה היא ספור מן הנביא והודעה כמה שיקרה. ואמנם אמרתי זאת על כי ראיתי כי ר' הפץ נ"ע כבר הכניס את הפסוק ושבת עד ה' אלהיך (דברים ל' ב') בכלל מספר המצות. וכתב זה בחלק הראשון מספרו. אולם ר' שמואל גאון נ"ע אמר בספרו נסך אלשראיע כי זה נאמר על דרך הספור ואחרי כן בזה הדבר. אחרי אמרו ושבת עד ה' אלהיך וזכר כי בני ישראל אחר אשר יגיעו אליהם הצרות הגדולות בגלותם בין האומות ישובו לשמור את המצות אשר נצטוו בהם. באותה שעה ספר כי הוא יגמלם בעבור זה כאמרו (שם ל' ג') ושבת עד ה' אלהיך. ובפסוקים האלה הבטיח כי לא ישתנו אצלנו המצוות. אלה הם דבריו. וזה יורה על התשובה כפי מאמר הקדמונים (סנהדרין צ"ו ע"ב) אם ישראל עושין תשובה נגאלין ואם לאו הקב"ה מעמיד עליהם מלך שגזרותיו קשות כהמן והן עושין תשובה נגאלין. ואמנם הוכרח הפץ נ"ע להכניס זה במספר כלל המצות כדי שיתמלא המספר הנזכר אצל הקדמונים (מכות כ"ג ע"ב) במאמר דרש ר' שמואל תרי"ג מצות נצטוו ישראל. ולדעתי המאמר הזה נאמר על דרך הקירוב (ר"ל לא בעצמוס מספר מכוון). כי המצוות יתחלקו לשני חלקים. והחלק האחד הם המצוות שגשצטוו בהן לשעתן ובמלוא אחרי עבור זמן פעולתן; ואם היתה כונת בעל המאמר לחשבן כולן הנה ירבה מספרן רב יתר מאד מתרי"ג. כי העם נצטוו במצוות במצות אודות הפסח שאכלו שם ואחרי כן נתבטלו. כי היו תלויות בזמן ובמקום נודע. כמו לקיחת הפסח מבעשור לחדש. וכן וככה תאכלו אחר. ונתת הרם על המשקוף ועל שתי המזוזות. וכדומה לזה. ובמין נצטוו במצות אשר נתבטלו כאשר נפסק המין. וכן כמעשה המשכן בכל אופניו המצות

היו גם בן על הדרך הזה. ואולם החלק השני המצות התמידיות בכל הזמנים הגזו מספרן לא יעלה לתרי"ג. ולכן הוכרח ר' הפץ וזולתו להכניס במספר הזה גם אותן שלא נאמרו בהר סיני ובטלו אחרי עבור זמן פעולתן. כמו מעשה המשכן אשר היה הוראת שעה בהמשך הזמן אשר לא נבנה הבית. וכבר היה מי שהכניס במנין המצות בקור חולים וניחום אבלים וגם את הלא תעשה. ובכל זאת גם לפי דבריו לא נשלם בשום פנים המספר ההוא. ופליאה היא כי לא זכר בן בלעם כי בה"ג ורפ"ג וכל חבתי ישראל קבלו את מאמר ר' שמלאי ליסוד מוסד, ולפי דברי הרמב"ם זה דבר שלא יסבל אותו אחד מכל מי שמנה המצות שזה הוא מנינים; גם הרמב"ן כשבא להמיל ספק בדבר, אולי מאמר ר' שמלאי הוא דברי יהוד ואסמכתא, לא הביא אף אחד מהקדמונים שיחלוק על מספר הרי"ג. ודבריו בן בלעם בענין מצות שאינן נהגות לדורות מסכימים לדברי הרמב"ם בשרש ג'. ובדבריו אודות מי שהכניס בקור חולים וניחום אבלים כוון לכה"ג אשר הרמב"ם השיג עליו בשרש ב'. ואודות הלאוין אולי כוונתו ללאוין ממצות עשה כדברי הרמב"ם בשרש ט'. כי זולת זה הלא המספר המקובל רמ"ח למ"ע כבר נמצא במאמר ר' שמלאי].

(ההמשך יבוא)

לקורות ישראל ברוסיא ופולין.

ה) כתב זכות לר' מיכל בן יוסף מבריסק כי המלך זיגמונד מבר יו הכירת המסים משעוה ומלה בעיר לוצק ובעיר וולאדימיר על משך ג' שנים.

Жыгымонъ Божюю милостію.

Явно чинимъ тымъ то нашимъ листомъ, ижъ продали есмо коморы наши Луцкую и Володимерскую восковую и соленую жиду Берестейскому Михелю Езофовичу на три годы: маеть онъ в тые коморы увезаться о Успенью Пресвѣтое Богоматери, индикта девятого.

Маеть онъ с тыхъ коморъ в каждый годъ намъ давати по триста копъ грошей готовызного. Какъ полгода выйдеть, онъ маеть намъ давати полтораста копъ грошей, а какъ другая полгода выйдеть и онъ другую полтораста копъ грошей маеть дати; также на другой и на третей годъ.

Потомъ маеть онъ съ тыхъ коморъ пенезмыми готовыми намъ давати, а не товаромъ.

И на то есмо ему дали сей Нашъ листь з Нашою печатью. Писанъ у Кракове. Августа в (2) день, индиктъ Θ (9).

(Изъ Литовской метрики (Книга записей X, листъ 20), хранящейся при Правительствующемъ Сенатѣ, въ С.-Петербургѣ. Въ заглавіи акта отмѣчено: Аренда коморы восковое и соленое Луцкое и Володимерское жиду Берестейскому Михелю Езофовичу на три года).

(המשך יבוא)

בשורת ספרים.

17) ספר שא-ל-נא לדור רישון, כולל מעט מוער מחקר אבות התלמוד אשר בבבל בדברי תורת משה על מצות הפסח, כפי אשר נמצא בכתב יד ישן נושן בעקר הספרים אשר למדרש החכמה בקאנטאברויגיא, מאת ויל'ים הנ'רי לו', קורא וכותב בבית המדרש אשר לחברת המשיה בעיר הנוכרת.

The fragment of Talmud Babli Pesachim of the ninth or tenth century, in the University Library, Cambridge, edited with notes and autotype facsimile, by W. H. Lowe, M. A., Hebrew Lecturer, of Christ's College. Cambridge, 1879. 4. XVI. 100 pp. in-f^o.

מחזה נפלא ראתה עיני בחבור הנוכחי פועל ידי חכם נוצרי, בהוציאו לאור חלק מבבלי מס' פסחים הנמצא בכ"י בקמברידש על ד' דפים (ומחזיקים מרף ז' ע"א עד רף מ' ע"א ומרף י"ג ע"א עד מ"ז ע"א לפי הדפים שלנו) עם מבוא ארוך, הערות יקרות והוספות נכבדות. בצדק יעיר המחבר בהקדמתו כי כל חכמי הנוצרים אשר עסקו עד עתה בתלמוד הפצם לא הצליח בידם, כי רובא דרובא צפו על פני ים התלמוד ולא צללו במימיו האדירים, מפאת כי השקיפו עליו בבוז ושאט נפש, ולכן למדו מעט את ההגדות ומדרשים, ואל ההלכה לא שתו לב כל עיקר. ובאמת החכם הנודע פראנץ דעליטצש בלייפציג, הנחשב לחכם היותר בקי בספרות היהודים בין הנוצרים ברודנו זה, גם הוא יבין רק מעט מוער בתלמוד, וכל מלאכתו נעשית או ע"י ספרי בעלי אסופות וספרי היהודים המלומדים הכותבים באשכנזית, או ע"י היהודי המתנצר ביעזענטהאל (כאשר העיד לי במסל"ת החכם סטראק, תלמיד דעליטצש וביעזענטהאל). לא כן החכם לו כי הוא דיוק וגרים מפי מורו היהודי (הרר') שיללער שינעסי) בהלכה ובהגדה ויורד לעומקה של זו זו, ויוכל באמת לומר: חרי לו נפשיה, לו קרי, לו הנ'! גם ידיעותיו הרחבות בלשונות העמים בני שם ובשפת פרס התיינה לו פעמים רבות לעזר לא מעט לחוות גבות, כאשר ראה הרואה בהערותיו המושכלות ע"ד המלות לימא, ניקא, אגם, אפר,

אלמלא ואלמלי, אסא, אכסא ותרנגולא (צד 8—1 וכו' בהערות).
 כמו כן ימצא הקורא כמה דברים ישרים בהוספות ע"ד מפתח פרקי המשניות ובלוח
 שמות המחברים והספרים, ורק באיזה פרטים קלים שגה ה' לו, או דעתו בלתי
 מבוררת כל כך ויש לדון עמו כדובר המוטל בספק [הראיות המובאות בהקרמה
 כי הכ"י הוא ממאה התשיעית או העשירית אינן מכריעות, ורובן בטלות הן אם
 נניח כי היה לפני המעתיק כ"י מורתי ישן; ודבר זה סמך ראשו ורובו על
 הכללים שהניח רבו הרר' שיללער, אולם עד עתה לא באר האחרון מה המה
 הכללים אשר על ידם נוכל להכיר כי כ"י פלוני הוא מתחלת מאה פלונית או
 מסופה, אם לא תמצא בו רשימה עם פרט הזמן ואם שם הסופר לא נודע לנו.
 צד XIV להערה—ע"ד אשכנז צריך להוסיף כי הרס"ג יבאר את המלה בשם
 ארץ הסלאווים, והקראי אבו נצר יוסף בן ברהן בשם ארץ הכוזרים (ראה
 מאסף נדחים עלה 7-6), גם הקראי בן דורו של רס"ג אבו יוסף יעקב
 אלקרקסאני יביא חכם אחד בשם אברהם אשכנזי כאשר אעתיק דבריו באחד
 העלים הסמוכים ממ"נ; שם בשורה האחרונה נרפס בטעות Yan וצ"ל Van. צד
 XV הערה 1—ע"ד ספרד ראה אלמיידישע דענקמאעלער צד 37-39 ומ"נ עלה
 7. צד 16 בהערה—יותר נראה להפך מדברי המחבר, כי בעצם וראשונה היתה
 המלה זוטרא ואחרי כן נתקצרה והיתה זוטא; וכבר שערתי כי המלך האחרון
 מעשרת המלכים הקדמונים אשר מלכו בבבל, הנקרא כפי בירוסו בשם
 סיסוטרס (או קסיסוטרס ע"ד סייף וקסיפוס), הוראתו איש זוטרא
 או שיש זוטרא (איש צעיר או אה צעיר, שיש הוא אה בבבלית הקדמונית;
 ונקרא כן על כי הוא היה הצעיר מכל המלכים). צד 17 בהערה לשורה כ"ו—
 מדברי הרשב"א אצל ר' ירוחם נראה להפך כי מסברת עצמו כתב כן, ולא היתה
 לפניו הגירסא והתרנגולים. צד 20 הערה 1—ע"ד בה"ג והלכות ר"ש
 קיורא כבר האריך הרש"ד בכרם המד סוף חלק ששי בטוב טעם ודעת. צד 21
 הערה 1—השערתו ע"ד כפל היוד לא תתכן, כי נמצא כמה פעמים במקום
 שאין שייך מספר רבים כי אם להורות על ההברה ai, aj כמו דיי. שם הערה
 2—גם בבבלי (ע"ו י"ו) נמצא מאמר רב הונא כל העוסק בתורה בלבד דומה
 כמו שאין לו אלוה. צד 22 הערה 1—אין כל צורך לומר כי צלם הוא תחת
 צלב. צד 26—מהמלה באגם אין להוכיח כי יכול להיות שהמעתיק העתיק
 מכ"י בבלי. צד 28 בהערה לשורה 10—גם מר' תם אין ראיה, כי היה לפני
 המעתיק כ"י אשר לא ראה ר"ת אף כי היה מאוחר מהר"ת או בן דורו. צד 35
 בהערה לשורה 15—גם מהנוסחא הונה תחת הנה נראה כי העתיק מכ"י
 בבלי, כי הבבלים העמידו לפעמים הא במקום שבני ארץ ישראל השתמשו
 בה"ת, ולכן נקרא האמורא בבבלי רב הונא ובירושלמי רב הונא, ראה

הערתי ע"ד השג אברהם אשר כבר פילון היהודי העתיקו *patres philos* (אב רחום) במה"ע *Revue Israélite* לשנת 1870 צד 123, וראה גם הערתי ע"ד השם הא"י (זכרון לראשונים 171, I). צד 69-70 הערה Hh III — בטח שמח המחבר לו ידע ממחברת ה' מאעטמרמאן ע"ד ר' אליעזר בן הורקנוס הנקובה בשם: *R. Eliezer ben Hyrcanos, sive de vi qua doctrina christiana prim. secc. ilstriss.* צד 71 הערה 4 — הערבי מסלם איננו מן סלם (שלום), כי אם מן השלום נפשו (מסר נפשו), וכמו אשל מתא תחת מסור ה; וראה הערת הרמ"ש בקריה נאמנה צד XIV-XVI וצונץ בליטערטורגעש. דער זינג. פואיווע. צד 73-75 — ע"ד התפילין ראה אצל הרשד"ל דברים של מעם ע"ד פשוטן של מקרא באוצר נחמך, וכבר העיר הריב"ל (בית יהודה 8-207) כי הנוצרי התרעם רק על הצבועים המניחים תפילין גדולות ונושאים ציציות ארוכות. צד 77 במפתח — ר' אהרן בעל ארחות חיים לא היה מלניל. צד 78 — שיללער במקום הנזכר לא הוכיח כי פי' יצירה אינו מהראב"ד, כי זה נדע מוזן כביר, וכבר הביא בשה"ג בשם המקובל מהרח"ו כי מאיש אחר הוא. שם — ע"ד ר' ישעיה ברלין ראה המחברת החדשה מהר"ר אברהם ברלינר אשר אי"ה נדבר ממנה בקרוב. שם הערה 7 — באורו על שבעל פה וקריאתו פי (לפי הכתוב על פי הדברים האלה) הוא מושכל, אבל איננו אמתי. צד 81 הערה 15 — נהמא איננו הפרסי נאן, כי אם לחמא בחלוף למד וחית כנון והא, כאשר העירותי במה"ע רעווי איוראעליטע במקום הנזכר; ונקוט כללא בדרך כי הדברים המצויים והמלות השגורות לא יכנו אותם בני האדם בשמות לקוחים מעם אחר ומשפה זרה. שם בהערה זאת — הנרפס במקראות גדולות בווארשא מצוה תחת מצבה היא מעות הדפוס פשוטה אשר אין להביא ראיה ממנה. צד 84 למלת מהרש"ל — תחת אפרים קארו צ"ל יוסף בן אפרים. צד 88 למלת ר' הננאל — הר"ח נפטר בזמן מאוחר אחרי אשר עלה ר' שמואל הנגיד על כסא הנגידות, כנראה מהמכתבים אשר הריצו זה לזה אשר נדפסו בכרמל ובאוצר טוב הנספח למגאצין מברלינר והופמאן; והנה הרשי"ד חשב כי הר"ח הספיד לרה"ג הנפטר בשנת 1038, אולם כעת נודע כי דברי הקינה שם אינם מהר"ח כי אם מר"ש בן הפנין. ועוד הפעם אודה את ה' לו על תשורתו הנכבדה אשר שבעתי רב ענג בקריאתה!

שאלות ותשובות .

1) קבלתי בתורה רבה את הספרים והמחברות האלה: דקדוקי סופרים מאת רפאל נטע ראבינאוויץ, חלק עשירי (לע"ז, מכות, שבועות, הוריות ועדיות), מינבען תרל"ט; שאל-נא לדור רישון (חלק ממס' פסחים מכ"י בקנטברויגא) מאת ויליס הנרי לו, קנטברויגא תרל"ט; אמרי חכמה ומוסר מלוקטים ממשלי וקהלת מאת דוד כהנא. אודיסא תרל"ט; שירי שר"ל (ההמשך 336-321), פרובה; הכרמל, שנה רביעית חוברת ד'; הבקר אור, שנה רביעית חוברת ב'; השחר, שנה תשיעית חוברת ז'; אוצר הספרים מרי"א בן יעקב (ההמשך מאות קוף)

Antologia Israelitica, Giugno 1879; Russische Revue, Mai 1879; Rabbi Iesaja Berlin, eine biographische Skizze, im Rabbiner-Seminar zu Berlin vorgetragen vor Dr A. Berliner, Berlin (Benzian), 1879.

2) בדבר רשימת כ"י שלי יען כי קשה עלי הדבר לע"ע מפני חולשת עיני לעבור על הכ"י, לכן קבל על עצמו העבודה הזאת ידידנו הר"א ברלינער, וכבר שלחתי לו שלושים כ"י, וככה אשלח לו את כולם על יד על יד. — למאסף נדחים № 10 להערה 99 מתולדות ר"ש בן חפני הנני להעירך כי הרשימה בשערי צדק דף מ"ח אחר סי' כ"ד במודפסות בקיצור סי' קל"ז מוסבת אל התשובה שאחריה סי' כ"ה שהיא לרב נטרונאי, ובדף ס"ז אחר סי' נ"ד במודפסות בקיצור סי' ל"ג מוסבת הרשימה לתשובת רב עמרם שאחריה סי' נ"ה, ובדף צ"ג אחר סי' ג' הרשום במודפסות בקיצור סי' מ"ד מוסב לתשובת רשב"ה שאחריה סי' ד'. וזה נתברר לי כאשר השוויתי התשובות אשר בש"צ עם אותן הנדפסות בקצור הנקראות בשם שאלות ותשובות מהגאונים (ד' מנטובה שנו"א אשר לפני), וזוה תראה כי הרשימות מוסבות לתשובות ההולכות אחריהן, ולפי"ז הרשימה בדף ג' ע"ב רב סעדיה הוערקה שאלה זו מלשון ערב מוסבת לסי' כ"ג שאחריה ובסוף התשובה סי' כ"ד עד הנה, והרשימה רב שמואל בן חפני היא לסי' כ"ה בש"צ ראובן ושמעון נשואין שתי אחיות קטנות וכו'. ודע יקירי כי בשו"ת שערי צדק

וישר בידי רשם רשד"ל ז"ל על הגליון קצת שנויים מתוך כ"י שלו (אשר הוא כעת ג"כ אצלי) ובדרך ל"ה ע"ב ס' ו' ראובן הנפק שטרא על שמעון וכו' רשם כי היא לר' שמואל בן חפני. — גם עיינתי בס' נהר פישון וראיתי כי לא צדק ר' דוד קאסעל בהשערתי, כי אמנם לא נמצא שם מה שמביא ר' עזריה (מצרף לכסף 101) מאסופות האבוהב; ור' אליהו גבריאלוב צדק בזה כי הכוונה ל"בן חביב כי באמת נמצא בעין יעקב מה שמביא ממנו שם בעל מ"ע. וכבר הביא ר' עזריה בספרו מ"ע (מהדורת קאסעל 376) ג"כ בשם זה את העין יעקב: באסופות נ' חביב. ונראה כי במצרף שם איננו מ"ס או טעות הדפוס, רק לר' עזריה בעצמו נתחלף האבוהב בתחביב במקום הזה, כמו שנתחלף לו גם במ"ע צד 13: לפי מה שהביאים האבוהב פרק הרוואה, וצד 206: והביאו האבוהב פ' הקפינה; והיה רוצה לכתוב התחביב, כי מה שהביא בשני אלה המקומות לקוח מהע"י ל"בן חביב. ויש להוסיף זאת על טעותי ר' עזריה אשר מנה הח' צונץ בכ"ח ח"ה 149".

שוח"ה.

[על שני המקומות האלה ממ"ע העיר גם ר' אליהו גבריאלוב במכתבו, ואמנם לא הבאתים מפאת כי לא נמצא בידי ס' נהר פישון להבריע בדבר].

3) „המרדש שכל טוב מר' מנחם בן שלמה הוא כ"י יקר מאד, ואם יהיה ה' בעורי אוציאנו לאור עולם עם הערות ומ"מ. את כל המקומות המובאים בס' האסופות כ"י העתקתי לי, וכמו כן הרבה מקומות הנוגעים אודותיו. — לפני איזה שנים שלח לי ידידי הררש"ז את ס' התנין וכו', ושם נדפס ג"כ מאמר אחד מס' בדי ארון כ"י פריז חברו ר' שם טוב בן אברהם בן גאון בעל מגדל עוז על הרמב"ם (אודות שם המחבר הביא בעל שח"ק ואחריו בעל סה"ד: רבינו יוסף טוב בר אברהם חבר ס' מגדל עוז; אולם כבר העיר בעל קה"ד כי נראה באמת ששמו היה ר' שם טוב מפני שהוא אומר בקצת מקומות שחבר ספר וקראו כתר שם טוב, שזה מורה היות שמו ר' שם טוב, וגם בעל שה"ג, ת"ב אות מ' 35, כתב שהוא רש"ט וחבר ס' כתר ש"ט על שמו; ובספרו בדי ארון מזכיר ג"כ את ספרו כתר ש"ט, גם שם כתוב מפורש כי שמו הוא ר' שם טוב) וכו', ובכ"י בדי ארון זה הביא הרב המחבר כי כתב בעצמו בכתיבת ידו את כ"ד ספרי הקדש וטרח מאד להתבונן בכל אות ותיבה בחסרות ויתרות וסדרי הנקודות וכו'. בקראי זאת אמרתי מי יודע אם התנ"ך היקר הזה נמצא עוד בעולם ואם לא נאבד מאתנו ואיננו, ולשמחת לבבי הנה בא אלי מכתב מטראבלס המערבי (Tripoli, Berberie) מאת הרב הכולל הגאון האמתי מוהרר אליהו חזן (הוא בנו של הרב הגדול הגאון מוהרר חיים דוד חזן ז"ל שהיה הרב הראשון

בירושלים), ובתוך דבריו היקרים העירני כי נמצא שמה תנ"ך הנכתב על גויל של איל בכתובה תמה ומאוסרת בציורים נאים ויפים נכתב בשנת ע"ד לפרט בכ"י רבינו שם טוב בן אברהם בן גאון ז"ל שהוא הרב בעל מגדול עזו, ובסוף התנ"ך נמצא ס' תגין ג"כ בכ"י הרב הזה; ואמרתי יהי שם ה' מבורך כי הסגולה היקרה נשארה לנו לפליטה, ולא אפונה כי מטמון יקר אשר כל הון לא ישה לו טמון באוצר הזה. אקוה כי כבודו ישמח ג"כ לזה והבשורה הזאת תהיה לו לעונג רב".

שלמה באבער .

[באמת יתענג כל מוקיר את כתבי הקדש וחובב ספרי קדמונינו לשמע הבשורה הזאת, ומה גם כי מצאתי כמה פעמים במסורה לתנ"ך כ"י ספרד נוכר לטוב ס' כתר שם טוב, ומזה נראה איך הוקירוהו ספרי דווקא. ונמצא מהמחבר הזה ג"כ באור לרמב"ן על התורה בשם כתר שם טוב, ונמצא בכ"י פריז ובכ"י רומי (ברברניא, מגאצין לברלינער 65, I). והנה בלבנון שנה המישית (1868) צד 280 הודיע ר"א אשכנזי מתונס כי נמצא שם התנ"ך כתר שם טוב, והביא שם את הרשימה שלו, גם רשימה אחרת שנזכרו בה נשיאים הרבה (מקראים?), וכפי הנראה הוא התנ"ך הזה, והרב ר"א חזן נר"ו יוכל לברר הדבר אם יעיין בלבנון שם. וראיתי להעיר כי הכ"י קעניקוט 82 נכתב מר' יהושע בר אברהם בן גאון בשנת תתרט"ו, והוא אחי הרש"ט שלנו, ומזה נראה כי היו משפחת סופרים].

(4) „מהעלים אשר אני שולח לאדוני הנעלה הדשים לבקרים מס' אוצר הספרים, עיניו תחזינה משרים כי קרב קצו להגלות והוא הולך ואור עד נכון בידי אות שין, ונותן אותותיו אותות כי אות תיו גם הוא ימהר אחריו. על כן נתתי אל לבי להחל סדר ההערות וההוספות הנמצאות בידי מגדולים הקרי לב, וגם איזה גרגרים מאדוני בתוכם לחן, והיו יחד זר זהב ואבן בוחן להאוצר הנחמד. בעוד ב' ירחים אהשוב שיוגמר גוף הספר ובין כה וכה אחל לסדר את המלואים".

יעקב בן-יעקב (ווילנא. 43, Коная).

(5) „אדון נכבד! הואל נא בחסדך לקחת רגשי תורתך על הזוכיך שמי לברכה במ"נ № 11 וכו' ואתה תאבה נא אדוני בחסדך להציג דברי אלה במ"נ № 12 להעיר את כ' הר"ר ראטנר שי' ממתנך, כי בדבר הסתירה אשר מצא ברי"ף מתשובותיו להלכותיו, ישים נא עין בספרי דברי דוד (מאמר ב' חיי עולם צד 60-61) ואקוה כי ימצא פתרון. — גם אודיע בזה כי כל החפץ לקנות ספרי הנ"ל יוכל להשיגו מידי במחיר לא רב מערכו, וכ אודיע כי

בקרוב יצא מבית הדפוס ספרי גפן אדרת, ובו יבואו כו"ב הליפות מכתבי גאוני וחכמי זמננו שי' בדברי בקרת על ספרי הנז' ותשובתי אליהם. וכל החפץ להעירני גם הוא דבר מה בנוגע לס' תולדות אנשי שם ודברי דוד יאבה נא לכבדני ויבואו דבריו יחד עם תשובתי בס' גפן אדרת".

דוד מעבלי בן איש אפרתי מוויטעבסק (Т. Эфратъ, Витебскъ)

(7) לרד"א טויביאנסק במעמל — צדקת בהערתך, אולם לא אוכל לקבל הערות על מאמרים במ"ע אחרים, ותאבה לשלוח להמה"ע שבו נדפסו הדברים.

(8) לר"מ שחור בלוטאמירסק — אם תוכל לשלוח לי את הספר תשלח בטובך ואשימה עיני עליו. — התאר הרב החכם השלם אשר על המצבה יורה כי היא מזמן חדש, ובימי קדם לא נהגו בתאר כזה. — הספר אשר דרשת נמצא אצל המו"ס בפה (Мартыновъ, Невскій просп. № 46) ולא אוכל להתעסק בדברים כאלה.

(8) לר"י פרענקל בראדום — זיוף רשימת אברהם בן שמחה הראיתי בארוכה באשכנזית במחברת אלטיידישע דענקמאעלער אויס דער קרים 1876, וברוסית בזשורנאל למניסטעריום מהשכלת העם החדש יולי 1877.

(9) לרח"י מטה השקדים בזאגרא, לר"י בן-יעקב, לר"ש רייזער בוויילנא ולר"י רינגעל בוויילקאווישק — במשך ירחי הקיץ יצאתי לשכון מחוץ לעיר, וספריי אינם אתי, לכן תסלחו לי בטובכם כי לא אוכל להשיבכם עד אשר אשוב העירה.

10) „Entre les lettres de Rapoport à mon Père, dont j'ai fait cadeau a Mr. Halberstam, il y avait des feuilles contenant la copie de quelques extraits que mon Père avait fait de quelques codd. précieux appartenants à Mess. Treves et Almanzi. Mon Père, n'en ayant retenu copie chez lui, pria Rap. de la lui faire ce qu'il a fait. Ces לקוטים ont été copiés en partie seulement par les élèves de רשד"ל. A present je voudrais les copier tout entiere et les mettre à leur endroits dans les אגרות שד"ל (De celles-ci j'ai déjà fait par un élève de שד"ל un beau volume pour la publication). Il s'agit surtout du ממוריןא אריה יהודה ס' היי יהודה. Je crois aussi bon de vous avertir, que je possède les 2 Mss. de ce même auteur (l'un d'eux est autographe), dont parle mon vénéré Père dans les Israelitische Annalen de Jost (1841, p. 8), et que je voudrais les publier ou les vendre à une Bibliothèque. Je possède aussi des autres Mss. hébraïques anciens

en fragments, dont je vous donnerais peut-être des notices [Je vous en serais très-reconnaissant! A. H.]".

Issaia D-r Luzzatto.

המאסף אברהם אליהו הרכבי.

הארעטע של המאסף :

Чернышевъ переулкь, д. Рогова. Tschernychew pernulok, Haus Rogow.

Дозволено цензурою. С.-Петербургъ, 18-го Юня 1879 года.

Типо-Литографія Цеде-баума и Гольденяума, Литейный пр., д. № 35.

מאסף נדחים. 13. №

לקוטים מכ"י.

(ח) אודות מצב ירושלים במאה העשירית למספרם ותוכחה לבני דורו אודותה מהקראי ר' סהל בן מצליח אבן אלסרי.

[בכ"י מאסיפה השניה לאבן רשף מצאתי איזה חלקים מס' המצות בערבית לאבן אלסרי, וחלק מהקדמת הספר בסופה נכתב עברית, ונמצא זה החלק העברי בשלשה כ"י כולם קרוצים וחסרים: ובסוף כ"י אחר מהם רשום: „גשלמה ההקדמה והתשיעה (מלה ערבית, ומובנה קול קורא, פובליקאציון, מאניפעסט) של ספר מצות שהבר מר' ור' החכם השלם סהל בן מצליח הכהן הנקרא אבן אלסרי תנצב"ה. ונעתקתי (sic) זה ההקדמה והתשיעה שלא ישכח דברי החכם הנזכר מנ' כ' (מנוהגו כבוד) שהם מתוקים ומעוררי לבות היראים לדברי הש' (השם) כי הם בלו מאריכות הימים והפשתי בכל מאירי והקדש בר' ה' (והקדוש ברוך הוא) הקרה אותם לי ומצאתי אותם בירוש' עיר הק' איע"ס (אלהים יכוננה עולם סלה). וכתבתי אותם אני הצעיר בבית אבי המקנה רחמי האל רצון (sic) בן מרי ורבי שמואל הנודע בית אלברכה (?). תם דלך פי סלך שהר חסון סנה השס"א ליצירה אלמואפק דלך לשהר גמאירי אלתאני סנה אל [ציל אלף] ותסעה לישמעאל". והנה אכן פה את החלק העברי הזה בצירוף כל הנמצא בג' כ"י, והחסר בזה אשלים מזה והחסר בכל הנוסחאות אציון בנקודות (והמקום האסור לבוא ברפוס ממעט חוקי מדינתנו אציון בכוכבים), וכמו כן הנכתב משובש בכ"י אחד אתקברו עפ"י הנכתב בשני או בשלישי, ורק אם עתי הנוסחאות עולות יפה אביא גם את השניה בחצאי עגול; וזה נוסח החלק העברי:]

האם [האלהים] ברחמיו יטהר את כל עמו ישראל מכל טמאה ויתן להם לב חדש ורוח חדש' וקבצם יחד אל עיר ק[דשן] יייתה ביתו והיכלו ויעמדנו בחצרות קדשו ושם נורה ונאמר אודך יי' כי אנפת בי ישוב אפך ותנחמנו הנה אל ישועתי אבטח ולא אפחד כי עזי וזמרת יה יי' ויהי לי לישועה ושאתם מיום ממעיני הישועה. אחינו ישראל! בבקשה מכם תנו יד ליי' ובאו למקדשו אשר הקדיש לעולם כי הוא מצוה עליכם ככ' התקששו וקשו הגוי לא נכסף. פתרונו הקבצו לעיר הקדש וקבצו את אחיכם כי עד עתה אתם גוי לא

נכסף לבית אביו שבשמים. עתה התקששו בטרם לדת חק והם הצרות הבאות לעולם ותהיו כמיץ לפניהם ככ' כמיץ עבר יום. ועוד אמר שובו והשיבו מכל פשעיכם (משבותיכם) ולא יהיה לכם למכשול עון. פתרונו שובו אתם והשיבו לבבכם וכת' השליכו מעליכם את כל פשעיכם אשר פשעו בם ועשו לכם לב חדש ורוח חדשה ולמה תמותו בית ישראל. ועוד כת' המלו לוי' והסירו. ערלת לבבכם וכת' ומלתם את ערלת לבבכם. ואם ערלת פנימה לא נמול. מילת חוצה מה תנמול? וכן כת' והבאתי אתם בארץ איביהם או אז יכנע לבבם הערל ואז ירצו את עונם. ודעו אחינו כי עד עתה ירושלם שממה והיא היתה רבתי בנוים שרתי במדינות גברת ממלכות אשר מכל מדינות היתה נבחרת. ומכל יפות היתה מעטרת (משפרת). ומכל מקומות היא מסדרת. ועל כל השרות היתה עטרת. והיום היא בתוך האפר מעפרת ונשרפת. ומטנפת ונמרפת ונגרפת. ולמשל עמים היתה כתפת. לכן אבלה אכביד. ולקהלה ארעיד. ולדמעות אוריד. וליגוני אגיד. ולאמר הושיעה יי' כי נמר חסיד. אחינו! ירושלם השופה חרופה כפופה שאופה רפופה. אסורה ביד זרים. צעקת מיד מכעיסים וצרים. ונכספת לבניה הפזורים. עד יחוננה אוהבי מישרים. ויבאו אחד מעיר ושנים ממשפחה וקנים ובחורים. לקונן על ציון וירושלם. ועל שבר יהודה ואפרים. ויחגרו שקים במתנים. עד ישקיף ברחמיו משמי שמים. ויקים עליה מק' שכ' ולציון יאמר איש ואיש ילד בה אלהים יכוננה עד עולם סלה. אחינו! מקדשכם אפל ולא נגה לו ולפני מזה היה מפאר מהלל מיוקר נשגב בשמירתו. המוד בשירתו. מכבד בחירתו. משבח בקהלתו. איום בשכינתו. מי לא יבכה על הודו והדרו? מי לא ישתומם על שוטמתו? מי לא יתעצב על חרבנו? מי לא ידאג על הלולו? ומי יתאפק בשמעו קול מחרף ומגדף בו? מלאו מתני חלחלה. ונפשי נבהלה. ורוחי חבלה. תל..... כל להכילה. הוי הוי אזעק (אצעק) ואשא. אוי ואבוי על נפשי אקרא. עלי תשתפך נפשי וימס לבבי ויפיקו מתני. וירפו ידי וקנאתי צמתתני. ופרצות בעתתני. וחרפת מקדש אכלתני. וכמת מלב נשכחתי. ועבר קציר כלה קיץ ואני לא נושעתי. צדיק הוא יי' כי פיהו מריתי. אחינו! ירושלם הרבה שחורה גולה וסורה וגלמודה. ואתם מתרפים ועל משכבכם ישנים. והיא שכורה ולא מיין וצעקת בעד בנים. כנסת היתומים לבשי שקים צמים ומתענים. צפד עורם על עצמם עזבו מסחרתם. ושכחו משפחתם. ומאסו ארץ מולדתם. עזבו הרים. ושכנו הרים. אשר על פת חרבה רצו. ומאכילת בשר ושתות יין נואשו. ובתורת יי' דבקו. ועל דלתותיו שקדו ושמרו. ואל הר הזותים עולים וצועקים. ככת' קול על שפיים נשמע בכי תחנו' בני ישראל כי העוו את דר' שכתו את יי' אלהיהם. אחינו! עד אנה אתם מתרפים ומאסים בארץ אלהים ונחלת צבי צבאות גוים ביד אויבים ותבואתה מרבה למו ואחיכם האבלים לילה ויומם לא יחשו בראותם

מטות המתים מובאות אל המקום אשר עמד שם ארון האלהים ואחרי כן יוציאו לקברם סביבות המקדש למלא את דבר יי' אשר אמר והיו בתי ירוש' ובתי מלכי יהודה כמקום התפת הממא' וגו'. דעו כי אחיכם ישבי ירושלם אסירי התקוה. עניי הצאן. קבוצי הגולה. רעבי תורה. צמאי אורה. מבקשים עזרה. מאל מושיע בעת צרה. ולהסדו מיהלים עד ישקיף ברחמיו לעזובה שנואה תועה כשה פזורה. ככת' יחל ישראל אל יי'. אחינו! ירושלם וציון נתונות ביד שתי אמות. ציון ביד עשו. וירושלם ביד בני הגר (***) . לכן חמל על עמך לתת להם תקוה לעבודתו. ולולי כן פסולה (במלה) עבודתם. כי אין מקום להתפלל אליו הוץ מן המקום הזה ככת' יען בחרתי והקד' את הבית הזה להיות שמי שם עד עולם. וכת' זה הוא בית יי' האלהים. . . . וכת' והתפללו אל הבית הזה והודו את שמך. וכת' והתפללו אליך דרך העיר הזאת. וכת' והתפללו אליך דרך ארצם. שלשה מקומות זכר בענין ואלה הם (וזכר בענין שלשה מקומות) : הבית והעיר והארץ. להודיע כי המתפללים אל הבית הם היושבים בירושלם. והמתפללים דרך העיר הם הררים בארץ (היושבים בערי) ישראל. והמתפללים דרך ארצם הם היושבים בארץ (בארצות, בערי) הגוים. ושמענו כי בימי אדרינוס הרשע עשה אלהים אות. בעת שבנה המקדש להעמיד צלם בהיכל ונפל הבית. ושבו לבנותו פעם שנית וכשהביאו הצלם אל תוכו עוד נפל. ושבו שלישית לבנותו ונפל לאחר כלותו. זכר לדבר המה יבנו ואני אחרס. לכן עזבוהו ולקחו ציון ובית יער הלבנון ויבנו הבמות בתוכם ויעמידו צלמיהם ושקוציהם כשעשו דור ירמיה (sic) במקדש יי'. כב' זבוא ואראה והנה כל תבנית רמש ובהמה שקוץ וכל גל' ב' יש' מח' על הק' סב' ס' ושבעים איש מוקני בית יי' ויאזניהו בן שפן עמ' בתו' וגו'. והיה הדבר נסתר ככת' אשר זקני בית ישראל עשים בהשך איש וגו'. ואחרי עזבם למקום נשאר יתר מחמש שנה לגלים מעון תנים ולא היה אחד מישראל יכול לבוא. והיו היהודים אשר במזרח באים אל מדינת מעזיה [מבריה] להתפלל שם. ואשר במערב היו באים אל מדינת עזה. ואשר בארץ הנגב היו באים אל מדינת צער. ובימי קנן זעירה פתח יי' לעמו שערי רחמיו ויביאם אל עיר (גבול) קדשו וישבו בה ויבנו מקומות (בתים) בתוכה לקרוא ולפתור ולהתפלל בכל עת ולהעמיד משמרות בלילות. עוד יקנו בתים ושרות וכרמים בארץ הזאת. כל אלה זכרתי להזכיר חסדי יי' כעל כל אשר גמלנו יי' ורב טוב לבית יש' איש' גמ' בר' וכחסדיו. עתה אחינו! שובו לארץ אבותיכם והעזרו עם אחיכם נגד אולם ההיכל ככת' שובי בתולת ישראל שובי אל עריך אלה. האלהים יסמוך בידכם. ועד יום הקוצה (sic) ימציאכם מנוחה. ויום הלקוזה תבשרו בסליחה. ומעשיכם הנרצים. יהיו לכם מליצים. ותמצאו רפואה ורוב תנחום. מפי אל חנון ורחום. וינחילכם נעימות. יחלי בשת וכלימות.

ינוחמו מפי אל אליהם. ויפדם מכוס אסון. אשר ממנו שתה כל מך וחסון. אשר לא היה ממנו פליט. ולא עבד ולא שליט. ויזכר להם ברית אבות ככת' וזכרתי את בריתי יע' וא' בר' יצ' וא' בר' א' או' והא' אוז'. התחיל ביעקב וסיים באברהם. למען שהיה מבקש לזכר ברית הארץ ככ' והארץ אזכר. ובריתי עם הארץ היה על ידי אברהם ככ' ביום ההוא כרת יי' את אברהם בר' לא' לזר' נת' א' הא' הוא'. וכת' וזכרתי להם ברית ראשונים. הם יצאי מצרים אשר שלח אליהם משה ויאמר אליהם עשרה דברים בענין ואַרְאָ. ראשיתם ושמי יי' לא נודעתי להם. ב' וגם הקימותי. ג' וגם אני שמעתי. אלה שלש אשר והם אם אלו (?) אחת מהן הוא למען שמו אשר עד היום ההוא לא נודע לעיני הגויים והוא יי' אלהי העברים. ככת' וידעו מצרים כי אני יי'. ובזמן אברהם יצחק ויעקב היה נודע לפני הגויים שהוא יי' אלהי אברהם ואלהי יצחק ואלהי יעקב. [וגם] באל שדי. ואברהם יצחק ויעקב היו יודעים את שמו. ככ' אני יי' אשר הוצאתיך מאור כשדים. והגויים לא ידעוהו עד שבא משה ויאמר יי' אלהי העברים. ואמר פרעה מי יי' אשר אשמע בקולו. ולאחר המכות שב לאמר יי' הצדיק ואני ועמי הרשעים. ובענין ביום בחרו לישראל כת' ואעש למען שמי לבלתי החל לעיני הגו' אשר המה בתוכם אשר נודעתי אליהם לעיניהם. פתרונו אשר נודעתי לישראל לעיני מצרים כי אני יי' אלהיהם. ככת' ואודע להם בארץ מצ'. וכן יודע לעיני הגויים ככ' והתגדלתי והתקדשתי ונודעתי לעיני גויים רבים וגו'. והדבר השני אשר בעבורו היו גאולים הוא הברית ככ' וגם הקימתי [את בריתי וגו'. והדבר השלישי אשר בעבורו נגאלו] הוא נאקתם ככ' וגם אני שמעתי את נאקת בני יש' אש' מצ' ל' א' וא' את בריתי. פתרון ואזכר את בריתי הוא אשר אמר לאברהם וגם את הגוי אשר יעבדו דן אנכי. תמו שלשת הדברים אשר בשבילם היו אבותינו נגאלים והם: למען השם. ולמען הברית. ולמען אנקתם. ככ' ועתה הנה צעקת בני ישראל באה אלי. ואלה הם השבעה אשר אמר משה: ראשונה הוצאתי אתכם. שני והצלתי אתכם. ג' וגאלתי אתכם. ד' ולקחתי אתכם. ה' והייתי לכם. ו' והבאתי אתכם. ז' ונתתי אתה לכם מורשה. אני יי'. עתה שימו לבבכם. אם בשלשה דברים הוציא את אבותינו ממצרים. עד כמה וכמה שיוציאנו מבבל ומאדום. כי יש לנו שלש בריתות והם: עם אברהם יצחק ויעקב. וברית ראשונים ככ' וזכרתי להם ברית ראשונים. וברית הארץ ככ' והארץ אזכר. ולמען שמו ככ' וקדשתי את שמו הגדול. ולמען תורתו ככ' יי' חפץ למען צדקו יג' ת' ויאדיר. ולמען היכלו ככ' כי נקמת יי' היא נקמת היכלו. ולמען ירושלם וציון ככת' למען ציון לא אחש' ולמען ירוש' לא אש' וג'. ולמען העשק והחמס ככ' עשוקים בני ישראל ובני יה' יחדו וג'.

ולמען הנאקה ככ' תבוא לפניך אנקת אסיר וג'. ואם אלה שבעה דברים אשר דבר לאבותינו הוסיף להם יתר ויתר מהם. עד כמה וכמה שיוסיף לנו מאשר אמר על יד כל נביא וחזה. ככת' בעשותך נוראות לא נקה. והאלהים יביא כל אלה הנחמות והבשורות האמורות על יד נביאיו בימינו ובימיכם ובימי כל עמו ישראל אמן.

השמרו (*) אחינו ושמרו את הנערים מלשבת עם הגוים. שלא יפל בהם דברים רעים כמעשה סדומים. כי המעשה הזה נקל בעיני הגוים. והוא נתעב במאד מאד לפני אלהים. הבט וראה כבד משכב זכור ממעשה חם בן נח אשר ראה את ערות אביו בלא צדיה. ולמען שלא כסה פניו ויצא ויגד לשני אחיו. הודיע תמים דעים לנח את אשר עשה לו בנו הקטן וקלל את זרעו ונתנו פסול משלשלת קדושה. ככ' ויאמר ארור כנען עבד עב' יהיה לאחיו. וצוה עליו בלא תהיה כל נשמה. ועד כמה וכמה הבא אל הנער בצדיה לעשות עמו תועבה. אוי לרשע רע כי גמול יריו יעשה לו. רביש מכאובים לרשע והבטח ביי' ח' יס'. והאלהים יציל אותנו ואתכם מתבערת האש. ויטהר אתכם מכל חטא ועון אמן. ועוד עליכם אחינו! לשמר את נשיכם ואת בנותיכם מלכת אל בתי שמחה של גוים בימי מועדיהם. ולראות הכלות שלהם. ולבוא אל בתי מרוח שלהם. וזכרו מה שהשיגו לעקב אבינו (ע"ה) בעבור דינה בתו. והיא היתה נערה קטנה בת שבע שנים. וירא אותה שכם בן חמור ויקח אותה וישכב א' ויע'. ולא נכתב הרבר הזה בתורת משה (ע"ה) כי אם ללמד לזרע יעקב שישמרו את בנותיהם עד למאד שלא תבוא מהן חרפה ותמלא הארץ זמה. והכ' אומ' אל תחלל את בת' להונ'. ועוד עליכם בעת יהיה לכם ארוש או חתנה (עליכם אחינו! בהיות לכם ארוש וחתנה). שלא תעזבו את נשיכם לצאת אל בית החתן ועליהן בנדים נאים ומרקמים והולכות לעיני הגוים. כי לא תאמינו מה יהיה. אולי יפול דבר רע ותהיה פרצה ותקלה על העדה. האלהים יסתורכם בסתר כנפיו אמן.

ועוד בבאכם לברך את הכלה שלא תעזבו איש לראותה. כי המנהג הזה לא היה בימי אבותינו. ועליכם לזכור אבל ציון בעת שמחת חתנים. ואל תהיו מוסיפים על חטאתינו אשמה. כי רבה אשמה לנו וחרון אף על ישראל. והלא כת' בנבואת הושע בן בארי (ע"ה) אל תשמח ישראל אל גיל כעמים כי זנית מעל אלהיך. ועוד בנבואת ירמיה כת' בת עמי הגרי שק והתפרשי באפר אבל יחיד עשי לך מס' תמ' וגו'. וגם מיכה המורשתני נבא על זאת אספדה ואיללה אלקה

(*) זאת האזהרה והסולתה אהיה ערוכה נגד בני דת השמשאלים אשר משלו אז

שולל וערום אעשה מס' כת' ואבל כבנ' יענה. וכת' לנו מה עשו גלויותינו מן האבל על ירושלים. באמרם על נהרות בבל שם ישבנו גם בכינו וגו' על ערבים בת' תל' כנ' כי שאלונו שובינו וגו' איך נשיר את שיר יי' על אד' נכר אם אש' ירוש' תש' ימיני. למה מכל אברי הגוף לא זכר כי אם ימיני ולשוני ככ' תרבק לשוני להכי? להודיע שבימינו היה הכנור. ובלשונו היה משורר. ועתה זה וזה בטלו ממני בעוני. לכן שמתי על נפשי אלה ואמרתי אם לא אעלה אבל ירושלים על ראש שמחתי. ובכל עת אתודה ואומר חטאתי וישר העויתי ולא שוה לי. ואקונן על נפשי ואומר: מלכי ואלהי! עד מתי הולת אהבה אני? עד מתי קנאת ביתך אכלתני? עד מתי בין עדרי חבריך אני כעוטיה. וקנאת אהבתך בלבבי כאש שלהבתיה? עד מתי עיני נגרה. נגד הבריה? עד מתי אראה טמא (טמאה) בעזרה? עד מתי זרים אכלו כחי? תחלה אריה הבבלי. ומדי ופרס עוילי. ויון ומקרון פלילי. וישמעאל ואדום אוילי. לכן מעדו ירכי. וכמים הלכו ברכי. וכדונג שפכו הליכי. כי נפלו ממני כהני וסומכי. על זאת קדשו צום קראו עצרה. עדת שה פזורה. על תלאה כי גברה. ונשתה גבורה. אמרו איכה נשבר מטה עז מקל תפארה. הרבו יגונים. ועשו מספר כתנים. עם ככי ותחנונים (עם דברי תחנונים, דברי חנונים). ועניני קינים. וצעקו מיד מכעיסים וצוררים. אולי יחנן יי' צבאות אלה הקדורים. ככ' שמחו את ירושלים וגילו בה כל אהביה שישו אתה משוש כל המתא' על'. ועוד עליכם אחינו! לבוא ולגור בארץ יי' ועמד על שערינו ולעלות אל הר היותים נגד שער הקדים להביש בטמאתו. ולקונן על שוממותו. אולי ישוב יי' (הוא) מחרון אפו. ככ' אחר ישובו בני ישראל ובקשו את יי' אלה' וגו'. הפסוק הזה שבת גדול לישראל. כי שמנה עשר מלך קמו מבית אפרים. ראשיתם ירבעם בן נבט. ואחריתם הושע בן אלה. ועל כלם נאמר ויעש הרע בעיני יי'. כי הדיחו עם יי' מאחרי יי'. ויאמרו אליהם רב לכם מעות ירושלים (עיר יי'). וימירו את כבודם בתבנית שור אוכל עשב. ויאמרו אין לנו חלק ברוד. וימאסו שירי דויד. ויעשו פרטיותם על פי הנבל. ככת' הפרטים על פי הנבל כרוד חשבו להם כלי שיר. וכן נביאי השקר היו מרחים את ישראל מאחרי יי'. ככ' נביאיך חוו לך שוא ותפל ולא גלו על עונך לה' שב' יהו' לך מש' שוא ומרחים. וכת' יען וביען הטעו את עמי שלום שלי ואין שלום. וכת' כשעלים בהרבות נביאיך יש' היו. ומידיהם היתה גלות ישראל. באמרם אליהם: אל תיראו חרב ורעב לא יהיה לכם! וכאשר הוציא הנחש לאדם מגן ערן. באמרו לא מות תמותון. כן הוציאו נביאי השקר את ישראל מארצם באמרם לא תראו חרב. ואחריהם קמו על ישראל רועים רעים מאבדים וכפיצים ויעצו עצות רעות. ויוליכו את ישראל אתרי מחשבותיהם. ככ' ותחי יראתם אתי מצות אנשים מלמדה. וגם קמו

עלינו ארבע מלכיות והם: בכל וכשרים, ומדי ופרס, ויון ומקרן, ואדם וישמעאל, וכלם היו (הם) מבקשים להדית אותנו מדרך הדין ולא קבלנו. ובכל זאת אנתנו מחזיקים (אנו מתחזקים) בחזרת יי' ומתודים ואומרים: הטאנו צורינו סלה לנו ויצרנו! זה הוא השבת שלעדה, שאחר כל אלה הרברים הם שבים ומבקשים את יי' אלהיהם ואת דוד מלכם בלא נביא ובלא כהן ובלא מורה. כי אם כאשר העיר יי' את רוח המשכילים באחרית הימים ויוכיחו לישראל וילמדו בעם, כב' ומשכילי עם יבינו לרבים, וכת' וישב בצר לו על יי' אלהי ישראל ויבקשוהו וימצא להם. לכן יפה לאמר כל זאת באתנו ולא שכ' ולא שק' בב'. יפה לאמר נן נעול אחותי כלה גל נעול מעין חתום, ולמה קרא שם כנסת ישראל נן נעול וגל נעול. למען כי הגן והגל אשר יהיו פתוחים אל הדרך, כל עובר הדרך יבוא אל הגן לאכל מפריו, וישב על הגל להרית בריחו, וכאשר יהיו שעריהם סגורים, לא ישיגו עוברי דרכים לאכל מפריו שלגן, ולא יוכלו לשבת על הגל, וכן איש צמא אם יבקש לשתות ממעין חתום, לא יוכל לו כי חתום הוא: זה משל הנמשל על העדה, והיא כאשה חכמה, אשר היא סגורה התומה, כי בהיות הגן בלא נומר (שומר) שמירתו היא סגירתו (סגירתו היא שמירתו), וכן הגל בעת שלא יהיו בעליו יושבים עליו סגירתו היא שמירתו, כן האשה אשר בעלה אין עמה, החכמה ובינתה שומרות אותה, וזה הוא מעשה ישראל, אשר בכל ימי הגולה לא השליכו מעליהם שם יי' הנכבד והנורא, ולא השביתו שם היהודים (היהודית) מהם, וישבו כל אלה השנים מרננים ומקוננים על עונותיהם ועונות אבותיהם, כב' ימים רבים תשבי לי לא תזני ולא תהיי לאיש וגם אני אליך, לכן אמר אחר ישובו בני ישראל ובקשו את יי' אלהי וגו', והאלהים יעזר לאלה המשכילים, ויוסיף חכמה על חכמתם ובינה על בינתם, ויתן דהם יקר וגדולה, ככתוב והמשכילים יזהרו כוהר הרקיע וכצ' הר' כב' לעו' ועד.

ודעו אחינו! כי ירושלם בזמן הזה מגום לכל בורה, ומנוחה לכל אבל, ומרגוע לכל עני ודל, ובתוכה עבדי יי' הנקבצים אליה אחד מעיר ושנים ממשפחה, ובתוכה נשים מקוננות וסופרות בלשון הקדש ובלשון פרס ובלשון ישמעאל, ומלמדות לבנותיהן נהי ואשה רעוה קינה, ואומרות איכה ישבה בדר, איכה יעיב באפו יי', אני הגבר ראה עני, איכה יועם זהב, זכר יי' מה היה לנו, עם קינות אשר קוננו הנביאים, וגם יאמרו דברים מחברים כל אחת עם חברתה, ובחדש תמוז ואב יגדל המספר בירושלם, כב' ויקרא יי' צבאות ביום ההוא לבני ולמספ' ולקר' ולחגר שק, והאנשים והנשים באפר מתפלשים, צמים ומתענים בלבוש שק, עולים אל הר הזיתים, סתרחי לבכות, אנשי מכאובות, וישבי חרבות, מגדופים [צ"ל מגדופים] מעיניהם דמעות על המון וארמון, ואומרים: עד מתי כום חמה אשתה מיד זר ואכזר? עד מתי אלהים יתרף צר? עד מתי אני אסיר אסירת התקוה, ובתחלת ממשכה נפשי דוה, וגלמי בלה, ושארי בלה, וטמאים ערלים שמוני לאלה, מכל מקום אני משדר צר

ואויב אותי גרש אדרינום הרשע ולקח מן] ואנשי]ם וגושים את
בשרם . ויקח את עצמותיהם לבנות בתוך הקירות . ער היום הזה המקום נודע . ובאשר
תלכנה הנשים שמה יצאו הערלים . . . לקלל ולחרף ולגדף . והאלהים יכרתם מעיר
קדשו . כי עברתם שמרה לנצח . ככ' וישרף לעד אפו ועב' שמרה נצח . לכן הכונו
הלמוני הממוני דלקוני דחקוני . וכחויץ לעברים שמוני . מעי רתחו ולא דמו . קדמוני
ימי עני . ואיך ייטב לבבכם בני הגולה לעשות בתו משתה . ולערך שלחן . והלא כת'
הוי השאננים בציון וגו' השכבים על ממי' ען וגו' הפרטים על פי הנבל וגו' השתים
במזרקי יין וראשית שמנים ימ' ולא נחלו על שבר יוסף ? ובימים ההם לא גלו מישראל
כי אם בני ראובן ובני גד אשר הכם חזאל בכל גבול ישראל מן הירדן מורה השמש .
כי את כל ארץ הגלעד הגדי והראובני וגו' . ולמען שיזן צ"ל שלא נחלו הנשואים על
שבר שני השכמים הוכיחם בהוי השאננים . ואמר לכן עתה יגלו בראש גולים . ועד
כמה וכמה היום הזה אשר שבר גדול נשברה בתולות בת עמי . וכימים האלה באו
בנים עד משבר . ואנחנו כמץ עובר . וקרני נגדע ויש[בר . הפך ל] אבל כל[נו]רי . . .
כי יד אלהים נגעה בי וקרר לזאת ירדד ל[כי] ארברה לא
כאבי . כי סר פ[ארי] . ובמל אדרי [הדרי] ? ותולל נזרי ופ[. . .] ואופל אורי . וכבה
נרי . ונגלה סתרי ש[ארין] . ועצם שבירי אוי לי על שבירי כל
שמחה גלה יהפך האבל הזה לששון ושלמו ימי אבלך ישראל
אמן [נחמיה בן חכמיה] ככה והתפלל אל אלהי העמים . והצליחו
אלהים ובא אל ירושלים . ועל ירו נבנתה החומה . ואף אשר היא כימים האלה
רבות רעות ובקשות [צ"ל וקשות] ומס כבד . ודברים אשר לא נוכל לספר ממטאת
המקדש . אשר הזבים והזבות באים אליו בכל עת . אוי נא לנו כי האמנו . אוי לי .
אהה לי . אללי רי . אוי לי על דבירי . אוי לי על היכלי . אוי לי על כהני . אוי לי
על שערי . אוי לי על שוערי (משרתי) . יגעתו בקראי . נחר גרוני . יגעתו באנחתי .
ומנוחה לא מצאתי . האלהים יטהר אתה ויקים עליה מקרא שכתוב כי לא יוסף יבוא
בך עוד ערל וטמא . ויכוננה עד עולם סלה . ותחיה אבן הראשה ראש לפנה . ותמאם
הגבירה העדינה . לא יקחו (ילקח) ממנה לא אבן למיסד ולא אבן לפנה . ולהר שרפה
לנצח נתונה . ויתן לעמו הנינה . ויגדיל תורה נאמנה . ומבין החוחים תעלה שושנה .
וירושלם בעיר שחברה לה והוכנה . בצלה יחסו עדת מי מנה . ועיר מבצרות תהיה
לשננה . ועיר יי' צבאות תוסד בפנינה . ככת' עניה סערה לא נחמה הנה אנכי מרב'
בפ' אבנ' יוסד' בספרים . וכת' רני בת ציון חריעו ישראל שמחי ועל' בכל לב בת
ירוש' הסיר יי' משפטך פנה אויבך מלך ישר' יי' בקרבך לא תראו רע עוד בחיינו
ובחייכם ובחיי כל ישראל אמן (ימחר האלהים בבשורותיו הטובים (sic) לעמו ישראל
האהובים במהרה ובזמן קרוב בחיינו ובחיי כל עמו בית ישראל אמן ואמרו אמן .
ברוך יי' לעולם אמן ואמן . חזק) .

רב שמואל בן חפני וספריו.

(המשך ההערות)

115) רמ"ש בספרו פולעמישע ליטעראטור (צד 103 וקודם לזה בקטלוג בודלי' עמוד 880) הביא מרמב"ע: וקד בין ראס אלמתיבה ר' שמואל בן חפני ז"ל פי כהאבה נסך אלשרע ואצול אלדין ופרועה ודאוד אלרקי אלטערוף באלמקמאץ פי כהאבה אלמלקב באלעשרין מקאלה מא פיה אלכפאיה למן אלתמסה מנהא ראשי ממה אפתרק לר' סעדיה פי כתיר מן חואליפה; ובהעתקה לעכריה: „וכבר בארו ראש הישיבה ר' שמואל בן חפני ז"ל בספרו נסך אלשרע ואצול אלדין ופרועה ודוד אלרקי הנודע בכניו אלמקמאץ בספרו המכונה עשרין מקאלה [עשרים מאמרים] כמה שיש בו די להחוקר בזה הענין, לכד מההערות המפורזות בחבורים רבים מר' סעדיה". וחבור אלמקמץ נקרא גם אצל ר' יהודה בן ברזילי בשם עשרים מאמר (הליכות קדש צד 72), ומצאתי בספר כתאב אלאנואר (ספר המאורות) להקראי ר' יעקב אלקסאני המביא את דברי ר' דוד אלמקמץ כפעם בפעם בעניני קורות תחית האמונה (ומחקרסאני לקח כפי הנראה הדסי באשכל הכפר) את הדברים האלה: וקד כנת אמן אן אלקרעיה חדתי בעד יסוע ובעד אלנצראניה חתי אטלעת פי כתאב לדוד בן מרואן יסמיה כתאב אלצראה ידכר פיה אן דין אלנצראניה מאכוד מן מדהב אלצרוקיה ואלקרעיה גמיעא פדל דלך עלי אן אלקרעיה כאנו קבל אלנצראניה; ובהעתקה לעברית: „ואני חשבתי מקורם כי הכתה אלקרעיה [ראה לקושי קדמוניות צד קס"ו] נתחדשה אחרי ישו והנוצרים עד כי התמננתי בספר דוד בן מרואן הנקרא כתאב אלצראה, ושם יאמר כי הדת הנוצרית לקוחה מדעות הצרוקים ואלקרעיה ביהר, וזה יורה כי אלקרעיה היו קודם הנוצרים". ולא אדע אם הכור כתאב אלצראה אהר הוא עם הספר עשרין מקאלה הנזכר מר"ב: ן' עזרא ובן ברזילי; ומלשון הדסי באשכל (א"ב צ"ו בסוף, דף מ"א ע"ב): „כן ספר לנו דוד בן מרואן אלרקי הנודע באלמקמץ כתב בספריו להגיד באזונינו" משמע כי כתב ר' דוד לכל הפחות שני ספרים, ור' בחיי בהקדמתו לחובת הלכות (מהדורת בן יעקב צד 6) זכר רק ספר המקמץ על כי מדברים השייכים לענינו דבר ר' דוד בספר אחר. והיה מדרך הקדמונים לכנות ספר מפורסם על פי שם הכניו ממחברו, כמו ספר היוג בהקדמת הפירחון, ולכן אמר ר' יודעיה הנדרשי כי ספר ר' דוד נקרא המקמץ על שמו; ומעה בזה קויפמאן (דיא טהעאלאגוע דעס בחיי צד 7 הערה 2), וגם השערת הרש"ו. ככרס חמד השמיני (צד 73), כי ספר היחוד הנזכר מהראב"ע ביסוד מורא הוא מהמקמץ, און לה ללע"ע על מה שתכמוך. וכמו כן היא השערת רמ"ש (קטלוג בודלי' 2164) כי בס' שרשי הדת הנזכר מר' בחיי קודם ס' המקמץ הכונה לנסך אלשראיע מכן חפני.

116) את דברי ר' יהודה אלה הבאנו למעלה (הערה 53), ולא נודע עד כה אם יביא את רב שמואל גם בספר העזים בעניני הלכות כאשר יביא שם את הנגיד. [בעת הדפסת המאמר הגיעני מכתב הררשוה"ה ושם נאמר: „ר' שמואל בן חפני מובא בס' העזים לר"י אלכנהלוגי הנמצא אצלי בכ"י, ושם מובא בזה"ל: בפסקא הכי אלו הן ערשי האמורין וכו' (כמו בהלכות

פסוקות בהערה 101) שלא לצאת אנשינו (ובדפוס לצאת) והקשורין אשר אין לנו רשות וכו' (ובדפוס אשר לנו רשות), וזוהו יתראה ג"כ כי היו אלה הלכות פסוקות לפני הר"י אלברגלוני והביא אותן בשם כפסקא. אמנם מה שכתב בהלוח (חלק שמיני עמוד 144) כי הוא מאמר מועתק מספר הלכותיו לדעתו אינו כן, כי אז היה ר"י אלברגלוני מביאו על שמו ועל שם ספרו לא מתוך הלכות פסוקות של הגאונים, וזוהו נראה כי לא מצא זאת רק בס' הלכות פסוקות ולא בספרו של ר"ש בן חפני. ודע כי נמצא אצלי ח"ב מס' הלכות פסוקות זה, קנייתו מעובדו כרמולוי ודלא כמו שחשד אותו בעל ההלוח (שם עמוד 140). ונהגה צדק החוקר הנכבד הזה בהוכחתו כי ר' יהודה לקח מהלכות פסוקות, אך בכל זאת יוכל להיות כי הדבר היה כתוב גם בס' המצות, וכמו שלא ראה הברגלוני את הספרים האחרים של בן חפני רק שמע את שמעם כמו כן לא ראה את ס' המצות שלו].

(117) דברי ר' שמואל ספורטא מובאים למעלה (הערה 32).

(118) זה לשון ר' תנחום ירושלמי בהקדמה למושד (כ"י פ"ב): והכדא [סאיר] אלמאחריין מן אלגאונים וגיריהם משתגלין בסאיר אלכמאלאת מטלעין עלי אצנאף אלמעארף ואלחכם נאצריין [צ"ל נאצריין] פי גמלה אלעלום ולהם פיהא תצאניף עירידה גלילה אלמקדאר וכאצה רבינו סעדיה גאון וצ"ל רבינו האי ורבינו שמואל בן חפני ורבינו בחיי הריון רצי אללה ענהם וכתירי מתלהם כל ואחד חסב קדרתה ואגתהאדה ומא וצל אליה וגמיעתה תאבעין פי דלך ארא אלחכמים ז"ל ואקואלהם ומתשבהין בהם ובמא ארשרו אליה מן אן לים הם כמאל ולא סאעדה סוי מערפה אללה; ובהעתקה לעברית: „וכן כל דאחרונים מהגאונים והכמים אחרים ישתמשו בכל מיני השלמות, יתבוננו בענפי הידיעות והחכמה וישקיפו בכל המדעים. והברו בזה הבורים רבים ונעלים בתבונתם, וביותר רבינו סעדיה גאון וצ"ל ורבינו האי ורבינו שמואל בן חפני ורבינו בחיי הריון (ירצם האל!) ורבים דומיהם, כל אחד כפי כחו והשתדלותו ועד מקום שירו מגעת. והם כלם הולכים בזה אחרי החכמים [הראשונים בעלי התלמוד] ז"ל ומאוריהם, ויתאמצו להרמות אליהם, והביאם לזה—[הידיעה] כי אין שלמות ולא הצלחה זולת ידיעת האל". [ואוסף עוד כי ר' תנחום הביא גם את באור רב שמואל לתורה, כאשר מצאתי זה לא כביר בחלק מכתאב אלביאן לר' תנחום לס' דברים אשר נתגלה לי בין חבילות הכ"י שלנו; וראוי א"כ להוסיף את ר' תנחום בין החכמים המזכירים את הפאור לכן חפני על ההורה].

(119) וזה לשונו שם: ואוגב ענן אבראג אלמעשר מן אלדרב ואלפצה ואלהריר ואלנחאם קאל לא:ה יכרג מן אלארץ ואעטם בלא עלי אלאנסאן אן יקול בקול לא יעלם מא ילומה עליה פירגע ענה אן יחרזו מנה; ובעברית: „והיוב ענן הוצאת המעשר מן הזהב ומן הכסף והברזל והנחושת, באמרו מפני כי גם הם יוצאים מן הארץ, והוסיף להכביר על האנשים באמרו דבר אשר לא נודע מה חבירתו לזה, והיה לו להשתמר מזה (?).” ובפי הנראה פרש ענן מלות היוצא השרה (דברים י"ד כ"ב) כמובן כל היוצא מן הקרקע; והקייאם הבאים אחריו גם הם העלימו עיניהם מרכייו אלה. [ועתה בעת ההדפסה מצאתי כי הקראי הקדמון ר' יעקב אלקרקסאני בבאור התורה שלו לפסוק וכל מעשר הארץ (ויקרא כ"ז ל"ב) כתב: זעם קום אן בקולה וכל מעשר הארץ אוגב אכראג אלעשר מן גמיע מא חכרג אלארץ חתי מא חרג מן אלמעארן איצא מתל אלדחב ואלפצה ומא שבה דלך. ולים ענדנא אלמאר עלי מא קאלו ודלך אן אלכתאב למא קאל וכל עשר אלארץ לם יקל דלך וימסך בל ספרה בקוי מורע הארץ מפרי העין פאעלם אן קוי וכל עשר אלארץ אנמא אראד בה אלגלאת אלתי הי אלנבאת מן אלנבוא ואלחכמו ודלך עלי מא שרנא; פי אלמקאלה אלאבעה מן דלך אלכתאב ודלך פי אלכאב אלגי' מנחא הו אלקול עלי כלל ופרט;

ובהעתקה עברית : „יש שחשבו כי הכתוב וכל מעשר הארץ יחייב הוצאת המעשר מכל מה שתוציא האדמה . וגם מן המתכות כזהב וכסף וכדומה . ואין דעתנו מסכמת לזה . כי התורה לא אמרה וכל מעשר הארץ סתם והפסיקה בדבריה . כי אם בארה דבריה באמרה מזרע הארץ מפרי העץ . והודיעה בזה כי כוונתה לזרעים ולפירות . וזה על דרך שפירשנו במאמר הרביעי מזה הספר (ר"ל במאמר ד' מחלק השני שהוא ס' המצוות הקרא כתאב אלאנואר ס' המאורות ; והכאור לתורה נקרא כתאב אלריאיץ ואלהראיק , ובאשכל להרסי מובא בשם ס' הניצינים) בפרק י"ג בו המדבר מענין כלל ופרט" . וזוה נראה כי קבלו הקראים הראשונים דעת חז"ל אודות כלל ופרט אין בכלל אלא מה שבפרט] .

(120) ואלה הם איזה מהמקומות אשר רשמתי לי מקצור כתאב אלאסתבצאר לר' יוסף הרואה (כ"י פ"ב) השייכים לעניננו :

א) אלכלאם פי אלפצל אלאול והו צחה אלאסתרלאל בקולה תעאלי יהי מאורות . אלעלם אן הדא ממוא לם אגד לאצחאבנא פיה כלאמא ולא סמעת מנתם פיה שיא ואבחר כלאמאם [פה נקדע הרף במקצת] אלנקל אלדי ירעונה ויצוונה (?) ליחבת בה אלעבור פיבטל מא יעול עליה מן דלך והדין אלוגהין סלך שמואל בן חפני פי אלמסלה אלהאמנה מן מסאילה פנקצנאה במא אנת תגדה הנאך ובינה [וביננא ?] אן אלעבור לא סביל אל' אלמעלם בה כו' ; ובהעתיקה לעברית : „המאמר מפרק הראשון והוא בענין ברור הראיות ע"ד מאמרו יתעלה יהי מאורות ; דע כי לא מצאתי בזה לחברינו [הקראים] ולא שמעתי מהם בזה מאומה רוב דבריהם . . . הקבלה אשר יסמכו עליה ויחשבוה לברורה (?) כדי לחזק בה את העבור , ויחבטל מה שיבאר [רב סעדיה ?] בזה . ובשתי הדרכים האלה דרך שמואל בן חפני כשאלה השמינית משאלותיו , אולם אנחנו השבנו על דבריו וברדנו [?] כי אין דרך (מקום) לעבור אצל המלומד" כו' . וזוה נראה כי כתב בן חפני אודות העבור כשאלה ח' משאלותיו [ותשובותיו] ; אך אין מזה ראייה כי כתב זה בחבור מיוחד , כי גם באורו על התורה ערך לפעמים בדרך שאלה ותשובה .

ב) שם בפרק החמישי יביא הרואה את מאמרי ר' ישמעאל ור' עקיבא ורשב"י ור' אליעזר מטבילתא פ' החדש הזה לראיה כי לא נודע העבור בימים הקדמונים , ואחרי כן יוסף לאמר : פרהה אלאמור מערופה בין אלאמה והרה אלאקואלה משהורה לם יתנכרוהא פימא תאדי אלינא קט ולו כאן מא אדעאה אלפיומי ושמואל בן חפני וגירמהא מן נקל אלעבור חקא לכאן לא יגסר ר' ישמעאל ור' אלעזר וגירמהא אן יקולו מא קאלוה כו' ; ובעברית : „ואלה הרביים נודעים בין האומה ואלה המאמרים מפורסמים לא יכחישים כלל כמה שמביעים לנו , ולו היה אמת מה שיסמכו עליו אלפיומי (רב סעדיה) ושמואל בן חפני ואחרים מקבלת העבור לא היו ר' ישמעאל ור' אלעזר ואחרים מרחיבים בנפשם עזו לאמר מה שאמרו כו' .”

ג) ובפרק הששי שם כתוב : וקד קאל בעין אלעלמא אן דלך מקאם קולה ולחדשים חסב מא בינא מן קבל מן קסמה אלומאן ומא יצה מן דלך תעליקה כאלשמש והו קולה ולימים ושנים ומא הו תחת קולה בין היום ובין הלילה ומא כרג מן דלך סי נקץ תפסיר שמואל בן חפני מא פסרה מן דלך ובינא פסאר אערתאצתה מא אערתין בה אעראבנא עלי מא יסתדלון עליה בהרא אלפסוק ; ובעברית : „וכבר אמר חכם אחד כי זאת המלה [ולאותות] היא במקום ולחדשים לפי מה שבארנו קודם לזה בחלוקת הזמן , ומה שיחברר מזה ההחלול בשמש , והו אמרו ולימים ושנים , ומה שהוא תחת אמרו [המכוון כאמרו] בין היום ובין הלילה , ומה שיצא מזה לבטל

פתרון שמואל בן חפני במה שפחד בזה, ובארנו בטול טענותיו מזה שמען נגד הוכחות חבירינו מזה הפסוק. וזה כפי הגרעה מוטב על באור רב שמואל לבריאתית בפירושו לכתוב הזה.

(ד) שם בפרק הזה: וקד עארין נפסה שמואל בקול רבי הושעיא ולמועדים אלו שלש רגלים וקול ר' יהונתן כרי לקדש בה ראשי חדשים. ואגאב עין דלך במא קד אסתפינא עליה אלכלאם פי אלנקין פלא אחד מן אלמות פטר הדא אלחשור ודו בה נארג ען אלטאהר וען מדיקה אלעבראי; ובעברית: „וכבר סתו שמואל את עצמו במאמר ר' הושעיא ולמועדים אלו שלש רגלים ומאמר ר' יהונתן (sic) כרי לקדש בה ראשי חדשים, והשיב בזה דברים אשר כבר היחכנו לדבר בבטולם, ואין אחד מהאומה אשר יפיש בפירושו, והוא יוצא בזה מהפרט הגלוי ומדרך הלשון העברית“.

(ההמשך יבוא)

שאלות ותשובות .

(1) קבלתי בתורה רבה את הספרים והמחברות האלה : בסר אבות מאת יעבץ ישוע שר עסק, אודיסא תרל"ז; שנים קדמוניות מאת יצחק גאלדמאנן, ווילנא תרל"ט; השחר שנה תשיעית, הוברת ה'; הכרמל שנה רביעית, הוברת ה'; לוח ישראל בשפת רוסית ועברית לשנת התר"ט, מאת ה"י גורלאנד, ס"ט פטרבורג תרל"ט.

Magazin für die wissenschaft des Judenthums V Jahrg. Heft 4, VI Jahrg. Heft 1; Russische Revue, Juni 1879; Statuten des Mendelssohn—Vereins zu Frankfurt am Main; Ueber eine Parsenhandschrift der Kaiserl. oeffentl. Bibliothek zu St. Petersburg, von Carl Salemann, Leide 1878; Журналы состоящей при Минист. Внутр. дѣлъ Раввинской Комиссiи, СПБ. 1879; Еврейская Библиотека, изд. А. Е. Ландау т. VII. СПБ. 1879.

(2) „בין מכתבי הג"מ שי"ר ז"ל לא נמצאו לקושים מתוך סי' היי יהודה, כי לא שלחם הדר' לוצאטו אלי, ולא אדע למה לו הלוקושים הנזכרים הלא כבר הדפיסם גייגר בספרו על רי"א ממוריא. — האם קבלת כבר את המאנאצין לברלינער? בפירוש על שירי בעל הערוך לקוח הרבה מתוך דברי הרשי"ר ז"ל בהשחר, אף כי שמו נזכר רק במקום שרצה המפרש לחלוק עליו [גם באו בפירוש הר"י רייפמאן שם הרבה שבוישים והגהות מוטעות]. — בהערה שלי צד 286 נמצאו איזה שבוישי הדפוס, כמו שורה 20 Formen במקום Frommen, ולמטה שורה 9 צדיק נמור ein במקום kein [וכן במאמרי שם צד 183 שורה 11 צ"ל שרי, צד 185 שורה 7 צ"ל וקר'ית, שם שורה 11 צ"ל Rap. תרת Cap]. — הרב דר' גראנעטמן נ'י הדפיס מחברת ע"ד תרגום המיוחס ליונתן עה"ת ביחוסו אל ההלכה, ועשה מלאכתו באמונה ובשקידה". שזח"ה.

(3) „אולי תשמח לשמוע שקבלתי בעד-בית עקד הספרים אשר לנו בבית מדרשנו [במדר' הרבנים בפעסטן] ממשפחת ר' אליה ראזענטהאל זצ"ל כששים מכתבים אשר כתב ר' נפתלי אביו לבנו ר' אליה בהיותו בישיבה בפרעסבורג בימי הרב מהר"ם ברבי, וכבר עברו מאז ועד עתה יותר ממאה שנים והכתב

מזהיר ביפיו. ואם גם לא תורה ולא חכמה כי אם דברי אב אל בנו יראו לנו המכתבים האלה, רב טוב צפון בהם כי יתארו לפנינו מצב הרוחני במשפחה רמה ומפוארה בישראל לפני מאה שנה בארץ הגר, וכותבי קורות הימים יקראו בהם לתועלת לא מעט; לשון האגרות היא לשון עברית צחה ונפלאה, אשר גם אשת ר' נפתלי ובנותיו ימהרו לכתוב בה איזה מלון בלי מגרעת. — בקרוב יופיע ס' חדש ומועיל על מקורי קדמוניות יוסף הכהן מבן הרב ר' משה בלאך ה"ה הח' דר' יאיר המכונה היינריך בלאך. — ידידי דר' מיללער ידבר בספרו החדש על ארמנות ארץ תימן והרבותיה אשר יצא לאור בתוך כתבי האקדמיא אשר בווען הכירה גם על ס' אבן ספיר, וזה יהיה פרי עמל הנוסע הזה שיהולל ערך חברו נגד העמים, כאשר כבר קדם לעשות הח' דערענבורג בספרו Manuel [הס' הזה נרפס במה"ע Journal Asiatique לשנת 1870, וע"ד אבן ספיר כתב החכם הזה ביחוד במה"ע הזה בשנת 1865 בדברו מספרי חברת מיקיצי נרדמים]. ועצור במלון לא אוכל להודיע לך שמחתי על מה שעשו בני עמנו בעד שפוני טמוני ארץ תימן, ותפשו באומנותו של שלמה לגלות הלום הלום על חכמת שבא ומצפוניה. נסיעתו של בעל האבן ספיר קרמה, ואחריו בא החכם הבלשן יוסף הלוי אשר מעשה תקפו וגבורתו ילך ויגבר היל כנכון היום, והאחרון וכביד ה"ה החכם דר' דוד מיללער, כי הוא יגלה עפר מספרי הערבים הנשכחים מלב אשר רב טוב צפון בהם על קדמוניות עם תימן, ה"ה ספרי נַשְׁוֹאֵן וחמראני ויוציאם לאור כליל בהדרם עם העתקה ופירושים לתועלת החכמה ולהרים קרן ישראל. — היש באוצרותיכם ס' יסודות של הח' יצחק הישראלי?"

דוד קויפמאן.

[ברשימה קצרה שלי אשר רשמתי בסלע היהודים (ואשר ממנה לקח דבריו הדר' נייבויער במחברתו אודות האסיפה השניה לפירקאוויץ) נאמר בספק על № 109 כי אולי הוא ס' היסודות להישראלי, ורק אחרי חקירה ובדיקה בגוף הכ"י במועדו אוכל לברר הדבר. — מכתב הרש"ד יבוא אי"ה בעלה הבא ועל יתר שאלותיך תקבל תשובה במכתב].

(4) „הנני עוסק בהעתקת ספר פרקי רבי אליעזר ע"פ כת"י, ויש בידי העתקה מכת"י האלבערשטאם ומכת"י מינבען וחמשה כת"י אשר בפרמא, בן נוסע אנכי לרומא ואעתיק שמה מג' כת"י הנמצאים שמה, וכן אשיג העתקה מכת"י פאריו. ובדעתי להגיה אי"ה את הפרד"א על פי כל הכת"י הנמצאים בעולם ולספח להם הפירושים אשר עודם בכת"י [חפץ ה' בידך יצלח! במח נודע לך מתשובתי למינבען]". חיים מאיר הורוויץ הלוי (פרמא באיטליא).

(5) „דברי הרש"א שהביא הריב"ל ע"ד משך מוסקווא [מ"ג № 11] נמצאים

בעין יעקב אשר בירי ד' אוסטרעא תקס"ד, בערבין פרק ג' דף ש"מ ע"ג),
וזכרן הרס"ט אפרת (מ"נ 10. X) לא המעוה. ובספר קבוצת ההשממות (ד'
קאָניגסבערג) גורס מפני סכנת מושך שהם אדרום. — בהערה 103 לא יביא
אדוני רברי בן חפני ע"ד יצירת הולד [במ"נ 7. X שו"ת 5 מעות הדפוס וצ"ל
הערה 111, ראה מ"נ 12. X]. אליהו זלוי גבריא לוב.

(6) „באחד מגליוני מ"נ אשר לא אזכור כעת לסמנו זכר כבודו את הפי
על קהלת לר"מ אבן תבון כ"י [אולי רחף לפניך פי' ר"י אבן גיאת לקהלת הנוכר
בהערה 60 לתולדות בן חפני מ"נ 6. X]. ואמרתי להעיר און כבודו כי את
הכ"י ההוא ראיתי וקריתי בהיותי בקרים בבית הרה"ה ר"ש זיידנער, ובמועדו
דברתי על אודותו בהכרמל השבועי (שנת 1868. גליון 29, 25), ואח"כ העירני
החכם הר' שניאור זקס מפריש כי הכ"י ההוא נמצא גם בבית עקד הספרים
להג' גינצבורג בפריש. והנה בהכ"י שהי' למראה עיני רשום שם מעתיקו:
„ת"כמצף בכ"ר ימלת"ך", והעירותי בכרמל (גליון 29 שם) כי הוא בא"ת ב"ש:
אליהו בכ"ר מיכאל. וזמן רב אח"כ מצאתי על הנייר הרבוק ללוח של עץ להכ"י
ההוא בין הרבקים (כלומר על הצד הרבוק להלוח) קינה אחת ור"ת שלה אליהו,
ואין כל ספק בעיני כי היא נערכה על המעתיק הנוכר; והיא ערוכה בשפה
ברורה ובטוב טעם. גם עשיתי לי איזה העתקות קצרות על כתובים שונים מהכ"י
ההוא, ואם יודיעני כבודו כי כשר הרבר בעיניו לאספן במ"נ, כן את הבאורים
יכן את הקינה הנז', אמחר לשלחן ליד אדוני [הטיבה לשלוח ואשים עיני
עליהן]. — הנני שולח לאדוני מחברתי בסר אבות למזכרת כבוד ויקר [רב
תודות לך! — בכ"ה אעייין אי"ה כאשר אשוב העירה].

צבי הכהן שערשעווסקי (ארעסא).

(7) „מראשית השנה הבאה נוציא לאור מכתב עתי בשפתנו, ובין יתר
הדברים הרבים אשר יבואו בו, נאבה לאסוף בו גם רשימות מספרים וכתבי-
יד הנמצאים בכל אוצרות הספרים. הרשימות תכלינה: שמות הספרים או הכתבי
יד, שמות מחבריהם, תוכן ענינם, נומער הקובץ וכו', ויתר החקירות והפלפולים
נאבה להשמיטן. אם יאבה כבודו וכו'".

ד. צוקערמאן (מינסק).

[אודותי לא אוכל להבטיח מראש בדבר שלא בא עוד לעולם לאיש שאינו
ידוע לי מכבר; ורשימות מכ"י בכל אוצרות הספרים ע"ד שמות הספרים
ולמחבריהם ותוכן ענינם וכו' לעת כזאת אין באפשרי לתת בלי חקירות, כי
כמה כ"י למאות ולאפים לא נרשם בהם שם הספר או המחבר, או נחסר ונמחק
הרשום, וכל זה צריך להקירה].

(8) להר"ר דמ"א בוויטעפסק — סלה נא בטובך כי לא יכולתי למלאות
בקשתך הפעם.

(9) להר"ר איזידור לאעב בפרז — קבלתי לנכון ויישר הילך!

(10) לר"י גאלדמאנן בוויילנא — אחרי התורה הנאותה לך בעד תשורתך
אודיעך כי לא אוכל לצאת מגדרי אשר גדרתי להמ"נ כאשר הגדתי בראש דבר
בעלה הראשון.

(11) לרצה"ג במעזעריטש — מקום משכן הרא"ש היה בספרד, ובספרדית
Dios הוא שם ה'. — אל תמהר לתת עצות בדברים אשר תקצר הבנתך בהם!
(12) לר"ד בפ' — את החדשות מספרים וסופרים אביא אי"ה כפעם
בפעם בשובי העירה.

(13) לר"א לנדא בפה — לרשימת מה"ע העברים בחלק ז' מהביבליותיקא
אתן הוספות ותקונים בחלק ה'.

המאסף אברהם אליהו הרכבי.

הארעסע של המאסף:

Чернышевъ переулокъ, д. Рогова. Tschernychew pereulok, Haus Rogow.

166

Дозволено цензурою. С.-Петербургъ, 23-го Юля 1879 года.

Типо-Литографія Цедербаума и Гольденблюма, Литейный пр., д. № 35.

מאסף נרחים 14. מכתבי חבמי ישראל.

ז) מכתב הרב שי"ר ז"ל לר' שלמה ראזענטהאל מפעסט.

[המכתב הזה שלח לי בעובו הדר' דוד קוופמאן, מורה צבית מדרש הרבנים בפעסט, ואלה דבריו במפחבו אלי מידון זה: „האגרת הזאת אשר אני עותן לפניך היום היא שארית פלטה מעזבון ר' שלמה ראזענטהאל המנוח מתושבי פעסט מחבר ס' בית חון ומאמר יקר במ"ע ליון. שני אחים היו ר' אליה ור' שלמה בני ר' נפחלי ראזענטהאל מעיר מאר בארץ הגר אשר ברכס אלהים בתורה ובגדולה ומרוב חכמתם ואהבתם לספרות עמנו אספו ספרים יקרי הערך חדשים עם ישינים אל חוך ביתם וכל יקר ראשה עינם וזר עמנו לזקן שליט"א האיב להם גם שניהם יד ושם בספרו הרם זור נעשיכטע בין בעלי האסופות והמיסודים בחי עקד לספרים. ומה מאד תדאב עלי נפשי בזכרי כי כל מחמדיהם ובתי נכחם המו אבדו כי נפוצו אחד אחד לכל ד' רוחות העולם ולא ידע איש מה היה להם. ועוד יוסר יתעצב כל לב מרגיש על השמועה כי כל המכתבים אשר הריצו שני החכמים הגדולים האלה עם חכמי זמניהם ואשר קבצו כעמיר גרנה נאבדו ועובים היו הנענבים והגשאלים ואינם מושבים מאלה אשר צבית היודשים החבאו כי רבם ככלם היו לשרפה מאכולה אש כאשר הבטיח לי דר' ראזענטהאל בן ר' אליה אשר גר בלמודיו בהכמת המרקחת (כעמיה) כעשרים שנה בערי לאנדאן ופריז ומטמוני אביו אשר הניח נרורים וחומים בעצבו את עיר מולדתו היו עדי אובד. ובמקרה עזבון ר' אליה בן היה גם מקרה אחרותיו של אחיו ר' שלמה הקטן ממנו. והגה צוה יעלה עוד יוסר מכתב האון שי"ר הגמלט ממלחמות הזמן ומפגעי אזור חמדת האחים ראזענטהאל וגשאר לנו לברכה על ידי החכם השלם ד' אפרים ישראל בליכער מחבר מרפא לשון ארמי כי נתן לו במחנה מיד ר' שלמה ראזענטהאל בעיר מאר. והח' ה"ל

מלה לבקשתי לפרסמו ברבים והא לך העתקתו אשר לרפואה ובחיתוהי ע"פ כ"י האגרת". וכל מוקדרי הרב ש"ר ז"ל וחושבי שמו יתנו תודתם לפני ההכמים הנכבדים קויפמאן וזליכער על עמלם זה !]

ב"ה יום ו' עש"ק ר"ח סיון התקצ"ז .

לכבוד ידידי ואיש בריתי הרב הגדול החכם השלם הישיש הנכבד צדיק וישר כש"ת מו"ה שלמה רָאָזֶעֶנְטְהַאָל נ"י .

כמוצא שלל רב ששתי על אמרותיו היקרות. וראיתי מהן כי כ"ת עודנו היום חזק כאשר ביום שלוח לי העתקת ההקדמה לספר כפתור ופרח. וכבחו אז ככלו עתה למלחמה לצאת ולבא נגד משחיתי כרם ה' צבאות מזה ומזה . אלה מצפון יטעו באושים ויאמרו ענבים מצאנו, על קוף ודרדר שמיר ושית יאמרו תירוש באשכול הוא זה אל תשחיתוהו כי ברכה בו. יעשו להם עגלי זהב ויאמרו אלה אלקיך ישראל. ולו היה כ"ת ימים או עשור בארצנו היה רואה איך נמלאו דברי דנביא בלי מחסור כי מספר עריך היו אלקיך יהודה. ואשר לא ישק להם ולא יתן על פיהם וקדשו עליו מלחמה כבדה והזקה. יבנו להם מגדל חדש על יסוד משחת וינביהו ראשו בשמים, והי' אם יפול כי לגבי חומר גבוהם, יעכירונו, הרוב העפר והשיט יעורו את עינינו ויתנונו במחשכים כמתי עולם ח"ו. והיותר רע כי רבני הגלילות חנוף יחנפו לנו ויתמכו את רשעתם ואולתם — ואלה מים יטעו זמורת זר תחת נטעי נעמנים יסירו משוכת הכרם והיה לבער, יפרצו גדרו והי' למרמס חוצות. גפן ממצרים הסיע אלקי יעקב; יכרסמנה הזיר מיער, וכנה אשר נמעה ימינו המולל ותיבש ח"ו. לא כראשונים בחצים ובקשת יבואו רק יחשבו למשוך אבירים בכחם הרב למועצות ולמליצות לצוד נפשות בחכמתם ולהריחם בחלקת שפתם. לולא ה' צבאות הותיר לנו עריר כמעט, גבורי לב ואוהבי ישראל כמוך היום ואנשים אשר כגילך. המה יבינו את הנעשה בארץ וארץ, וכחגורי אפור יעמדו בתוך בין החיים ובין המתים לעצור המגפה — אלה וכאלה ינחמו כל נפש נכאה ונעצבת על חליפות וצבא אשר תראה בזמן הרע הזה. נוחילה אחי לצור ישועתנו תמיד בעת צרה, כי לא יעובנו גם עתה. רבת צרוננו מנעורי יאמר נא ישראל רבת צרוננו מנעורי גם לא יכלו לי. ועתה רבת שבעה לה נפשנו הלעג השאננים באשכנו והבזו לגאיונים בארצינו והיא כצפור נמלטה מפח יקשים — הן אמנם מתי מספר הם אנשים גדולים כאלה, זער שם זער שם בזמנים ובמקומות. ונפלא משל הרב אברבנאל ז"ל בהקדמתו לנחלת אבות שכתב ח"ל, „והיו הרורות הולכים ומתדלדלים להיותם מרוחקים מן המבוע, והמקור הראשון משה אדונינו, ושכל אשר היו מתרחקים היו יורדים מחכמתם ולכן החכימה ההשגחה האלקית להמציא מומן לזמן אדם גדול יהי' כנר

להאיר לדורות הבאים אחריו, כאילו ה' הולך הזמן דרך ארוך חשוך מאד, ויתראו בו מתחום לתחום נרות ואורים ברואים להאיר ללכת יומם ולילה" עכ"ל, ואוסף על דבריו הנחמדים רק את זאת כי האורים ההם יזרחו תמיד למועד, ועיני ה' צופיות למתי הם נחוצים כפי הדורות והארצות ואז ישלח מושיע ורב ויציילם.

והנה זה כארבעה שנים אשר כתב לי החכם גייגר בפעם הראשונה ושלח לי חבורו המהולל מחכמי האקאדעמיה (פרייושריפט) על דבר השאלה „וואס האט מחמד אויס דעם יודענטהום ענטנאמען?" ועוד לא הראה אז דבר אשר יורה עליו כי חדשות הוא מבקש. ובהפך הוא מגביה את מחברותי מאד בעבור כי הרימותי את שם חכמינו וז"ל הקדמונים וגליתי את תפארתם. והשיבותי לו בכבוד, וחלפו איזה אגרות בינינו עד הודיע ברבים את מחשבותי להוציא לאור מכתב עתי, ומבלי דעתי העמיד את שמי בין התומכים על ידו, ולא נסוגותי אחר ולא הוכחתי על זה. כי לא ידעתי באמת מה בלבו. ושלחתי לו איזה מאמרים הכוללים תקירות בענינים קדמונים על דרכי. אכן כבר בצאת לאור החוברת הראשונה משנה השנית החילותי לראות את מגמתו. וחיש כתבתי לו כי לבי לא ילך בדרכו אשר יפנה לו. ותשובתו לא היתה ברורה ומבוארת. אך החוברת הבאות הראו יותר ויותר את מטרת חפצו. ואז לא שמתי עוד רסן לפי. וכתבתי לו מגלה עפה כתוב בה תוכחת מגולה, ושמתי מכשול דרכו נגד פניו. ובקשתיו להודיע במכתבו העתי אשר לא ימנה שמי ולא תחד כבודי עוד בין המוציאים אותו לאור. למען לא אצטרך לעשות כזאת מנפשי באיזה מכתב אחר. ומאז והלאה כמעט שבת אומר בינינו. ועוד לא מלא שאלתי האחרונה. ואני נבוך עוד אם אשלח בזה בשורה או לא. כי באמת הזכיר שמי רק בראש חוברת הראשונה והרביעית וביתר המחברות לא קרא עוד בשם איש העוזרים לו. ואפונה אם לא תחשב לי עוד לגאווה עת אשמיע בקהל כי אין לי חלק במכתב אשר רבים לא ידעו עד כה כי ה' לי חלק בו. נוסף לזה שנאתי מעודי להשיב או להגדיל מחלוקת בישראל — מעת החילותי לדעת תכונת מצב אחינו בתבל, איך עם עני ודל מפוזר ומפורד בין העמים יעמוד חזק כצור למרות עיניהם ויהי לפלא לכל חכמיהם רק ברצון הבוחר בנו מאז ואשר הבטיחנו בל יפר בריתו אתנו לעולם, מאז והלאה אמר לי לבי גם את זאת כי אין לדאוג מאומה גם ממחדשים או גם ממחרסים ומתריבים אשר יתראו מקרב אחינו בפעם בפעם. אם מחרסים באמת הם לא יצליחו. וכבר ניהם אותנו הנביא גם על זה ואמר כל כלי יוצר עליך (מעמים), לא יצליח וכל לשון תקום אתך למשפט (מעמים ומישראל) תרשיעי — והנה זה מנת חבלינו מני אלפי שנים. עת יחולל סער, ועלה רפש ושיט וגושי עפר על פני החברה עד מהרה יבדלו

ממי יהודה, יסורו לא ביד וכקצף על פני המים יעלו בתהו ויאברו, או כסיגים ושמרים יצללו מטה. והרבקים באמת בה' אלקים ובעמו, יתבררו ויתלבנו ויצרפו, והמשכילים יזהירו כוהר דרקייע וגו'. כמה מהדשים ומשנים עמדו ביננו ונפלו. האקרא אותם בשמש? צדוקים, ביתוסים, גלילים, קראים ושבתי צבי. ומה נשאר מהם? מעט מוער או אפס ואין. אך בזאת הכאיבו לנו בעת צמיחתם, כי על ידם בית ישראל נסוגו אחור ממהלכם אשר נפנה לפניהם בתולדות הזמנים. מעת היותם לגוי עותרו למלמדי תבל ומורי דרך ללכת הלאה, להשלים את נפשם ועי"ז גם את מין האדם בכלל. וכי יעמדו מריבים ומחריבים אזרחי העם יעשו להם גדרים חדשים, וישובו עשר מעלונם אתורנית. כזה וכוה ראינו בכל עת אשר נחלקו בני ישראל לכתות חדשות. וזאת לכך אשר אירא גם ממעללי גייגר ובעלי בריתו, וכתבתי לו כי ידעתי גם ידעתי אם יאבה להרוס ולחדש מאומה לא תקום עצתו ולא תהי'. הוא ואחוזת מרעיו ישארו בודדים ואודיותם תהי' מרה. אפס להמון ישראל ירעו לא מעט כי יגדרו בעדם ויפרשו מסך החושך על פניהם, מבלי תת מקום לקרני אור כי יעברו אליהם. ואהרני ענני כי לא ייראי ממחלוקת גלוי' (שיזמא) יען לא יאות הזמן למחלוקת כזו, ולולא תוקף הגאונים ובהם לא היתה החלוקה רבה כ"כ ג"כ בין הקראים וביננו, כאשר היא עתה. יספתי ליסרה אותו, לאמר: ראה וחכם, כי לא נמצא בשום מקום אשר הודיעו הגאונים איזה מכתב ברבים או איזה כרוז נגד הקראים. מי הי' איפא המבדילים אותם מקהל ישראל? הם בעצמם אחרי סרו מדרכי ישראל בעניני אסור ומותר, ובגישין וקדושין, והוחל חשש ממזרות עליהם נשמרו הרבנים מלהתחתן בהם, ונשארו מעט מוער, ולא יכלו להתערב עוד בוישראל. וכזה יהיה קץ כל סוררים מדרכי חכמי תורה שבע"פ. אחרי יודעו דרכיהם ומנהגיהם בעניני עריות וקדושין וגיטין וחליצות, יבדלו מהם כל המון ישראל ולא יתחתנו עמדם וישארו נפרדים ובודדים ודבר אין להם עוד עמנו.

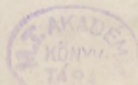
ועתה אפנה אל כ"ת ידיר יקר ונכבד ואומרה עוד הפעם טוב לנו שבת מריב. נתיצב מרחוק ונראה מה יעשו ואלקים יריב ריבו. כי הוא אשר הרע לנו מאז. הוא החריב ערינו והשליך אותנו מארצינו ועוד שטן זה מרקד ביננו. אילו הי' כ"ת בארצנו, הי' רואה מה רבה רעת הריב. ירהבו הנקלים בנכבדים, תעלולים ימשלו בצדיקים. בני בליעל וקצרי דעת ירימו קול, ומשכילים יקרים יתנו יד לפה וידמו. ועוד לא ישכבו לבטח כי ייראו מחמת מקנאים שכורי הי"ש והדמיון, אשר היי אנוש כאין בעיניהם, והמסיתים אותם הם מתנכלים ואנשי מרטה. לא ישביתו מהפיה האש ומלהגריל המדורה. ושם שמים שגור בפייהם לאכר מחלוקת לשם שמים היא. ולפני איזה שבתות דרשתי על ענין זה, והראיתי

לשומעים דבר חדש כי אין מחלוקת לש"ש בעולם רק כמחלוקת הלל ושמאי וזה
 אחרי עמדתו כל ימי על המשנה דאבות איזה מחלוקת שהיא לש"ש מחלוקת
 הלל ושמאי, ושלא לש"ש כקרה ועדתו למה א"זו רק אלה, ולא בקצרה, מחלוקת
 לש"ש הצדיקים על הרשעים, ושלא לש"ש להפך? וגם זו של הלל ושמאי לא
 היתה באמת מחלוקת שהיו אוהבים זה את זה? נתבאר לי עתה כי מלת
 מחלוקת לא יצאה בימי בעלי המשנה מהוראתה הראשונה שהיא מלשון אז יחלק
 העם לחצי, והיא חלוקת העם לצדדים שונים, ואיננה כמו ריב ומדנים בין איש
 לאיש, רק חלוקה בין קבוצת אנשים מצד זה וקבוצת אנשים מצד זה. ולכן אם
 היא רק בעניני דרכי הרת ובאהבה ואחוה משני הצדדים כמו זו של הלל ושמאי
 ותלמידיהם, אז אין ספק כי היא לש"ש. אכן אם היא רק בעניני החברה
 והתמנות עליה ובשנאה או לא נוכל לחשוב אותה עוד שהיא לש"ש. וידענו וראינו
 כי כל צד מהחולקים יאמרו אנתנו הצדיקים והחכמים, ושכנגדינו הם הרשעים
 ואוילים מחלוקתנו היא לש"ש. ומי מפים? רק בוחן לבבות ורצו חכמינו ז"ל
 להקים ולהשקיט מצב ישראל כאשר הוא, תהי הסבה אשר תהי' ואמרו (ספ"ב
 דר"ה) אפילו קל שבקלים כיון שנתמנה פרנס על הצבור הרי הוא כאדיר
 בצדדיים, כלומר ואין ראוי לחלוק עליו עוד. ולכן אהזו קרה ועדתו רק לדוגמא
 שהיתה בענין התמנות ובשנאה, ובאחרית נראה מחשבתם הרעה וגם עונשם.
 ואף הם אמרו בתחלה שמחלקתם לש"ש, כי כל העדה כלם קדושים וגו'. ולא
 הי' להם בכל זה התנצלות. וחטאם הגדול היה במה שהפריעו הסדרים במצב
 החברה בזמן שהיה נחוץ להיות שקט ושאנן, וחלקו על מנהיג הדור אשר נתמנה
 ונתקבל כבר. ולכן כאשר נשתרבה אח"כ הוראת מלת מחלוקת רק על עניני
 החברה והתמנות ובשנאה גינו אותה רז"ל בכמה מקומות בסתם. ולא התנו עוד
 שתהא שלא לש"ש כמו זו של הרשעים על הצדיקים ואמרו ער"מ, כל המחזיק
 במחלוקת עובר בלאו שנאמר ולא יהיה כקרה וכעדתו (סנהד' ק"י א). והנה כל
 בעלי מחלוקת יאמרו אין אנו כקרה וכעדתו ומחלוקתנו היא לש"ש כי שכנגדינו
 הם רשעים וסכלים, ואיך יאמר סתם כל המחזיק במחלוקת עובר בלאו? אלא
 ודאי כדאמרן, יאמרו החולקים מה שיאמרו, כיון שהם מפריעים מצב החברה
 כאשר הוא, אין אנו מאמינים לשם שמים שלהם, ועוברים בלאו ואחריתם תהי'
 כאחרית קרה ועדתו. והנה גניבא הי' תלמיד רבינו הגדול רב, ואמר כמה
 מאמרים בשמו ורב נתארח אצלו (יעוין סה"ד) וקראהו החכמי' בר אוריון,
 ואעפ"כ קראהו ג"כ פלגאה (ספ"ג וספ"ה בניטוין) ולא נמצא לו שום מעשה רע,
 רק מה שהעמיד בני אדם לחלוק נגד מר עוקבא ראש גולה אב"ד שהיתה יד
 ומלכות בעזריו ושמתו החכמים על אחרית גניבא כי מרה היתה (שם ז' א').

ומכל זה נראה ברור שר"ל היקרים במדותם לקחו תמיד מצב ישראל כאשר הוא, והזהירו כל יפריעו אותו אנשים יהיו מאיזה צד שיהיו.

מן האמור ישער כ"ת תשובה לשאלתו על כל הנעשה פה. תכונת אנשי העיר כבר רשם אותה כ"ת כציור [צ"ל כציור] גדול. יש בהם יקרים וגדולים בשם ובמעלה וביחוש משפחה. חכמים מפוארים בתלמוד ובידיעות עשירים ברעת ובכסף אהבי ישראל ודורשי טוב לעמם ובעלי מדות נכבדות. ולא אפונה כי שמע כ"ת את שמע השר הגדול חכם חרשים מ"ה יוסף פערל נ"י שטיפטער אונד דירעקטאר דער היוגנען איינציגיגען איזראליטישען הויפט שולע אין גאליציען. איש אשר כח בו לעמוד בהיכל מלך. והוא חכם ירא וסר מרע. הוא וידידיו אשר הם כל גדולי העיר ואצילי שלמים הם אתו ומבקשי יקרו ואשרו. הם אשר קדמו פני בכבוד גדול עם כמה וכמה מרכבות והם אשר יכבדוני ויאהבוני עוד בלי חשך. כנגדם הם אנשי כת המרשעת הנודעה, אלה החסידים אשר הם פה שפלים ונבזים בני נבל גם בני בלי שם, אשר התחבאו עד כה בחוריהם, באמש שואה ומשואה, כי היה להם בית קטן לתפלה הנקרא קלייזל, ועתה התפשטו בביה"כ הגדולה למרות עינינו וצועקים כתר בקדושה בקול רם. ומפריסים התפלה, ומי כמה המסיתים אותם בסתר? שנים ושלושה עריצים בווי משפחות ובויערים המה יחפשו להם כבוד חדש בריכם עמדי בלאט, ובתמכם יודי המתחסדים הצבועים. ועוד שני דיינים אשר יחשבו כי נגרע לחם חקם מעת בואי הגה, יען כל אשר לו דבר משפט יבא אלי והם היו עד כה לבי"ד בפני עצמם אחרי אשר הרב הוקן נשתבש ברעתו זה כאיזה שנים. וההמון הרב, (כי יש בעיר יותר מרבוא אדם יברכם ה') עומד בתוך ורואה את הנעשה לעיניו, מבלי דעת עוד אל מי יתן ירו, אף אם בעת אדרוש, הבית הקדוש מלא אנשים מפה ומפה וכלם יפערו פיהם לרברי, זה ארבעה פעמים אשר דרשתי ובכל פעם כשלוש וארבע שעות, ות"ל דברי באו עד ברי לב והוטבו בעיני כל השומעים. אך ככלות איזה שבועות יזחיתו לי המתחסדים את אשר קניתי לי ברברי השכל וחקן ובלשון לימודים. עוד לא אבד סברי ותחלתי כי ייטיב ה' את מצבי, וסער תקום לדממה.

אך בכל זה לא אחרל מלבקש מלפני כ"ת. אולי ידוע מאיזה רבנות שם בארצו, אשר אוכל לכלכל ממנה את ביתי במנוחה ובשקט ימחול להודיעני, ואז נכון אנכי לעזוב את ארצי זאת. כי אחרי אשר עזבתי כבר מצב המסחר בלי פנות אליו עוד וקדשתי את שנותי הנותרות לחזות בנועם דברי קדמונינו ולבקר בהם, להוציא ספרי הגדולים לאור אשר לא מעט תועלת וכבוד תצא מהם לבית ישראל כפי דעתי, נכסוף נכספתי מאד אל מנוחת הנפש. ואירא אם לא

רב שמואל בן חפני וספריו *

(המשך ההערות)

121) במקאלה (מאמר) א' מספר הנזכר המדבר בדני מלה יאמר הרואה : ודלך יתאג אלי כלאם מספר אלאשתגאל בה יכרג ען אלגרין וקד תקצינא אלכלאם פיה פי אלנקן עלי שמואל ראם אלמתיבה ודכרנא סנה טרפא פי כתאב אלהדאיה ; ובעברית : „ולזה יצטרך מאמר מיוחד , ויצא ממטרחנו (להביאו פה) ; וכבר הארכנו הדבור בזה להשיב על דברי שמואל ראש הישיבה , וזכרנו חלק מזה בחבור כתאב אלהדאיה (ס' מורה דרך)“ . גם כמאמר ע"ד האביב יאמר הרואה כי בספרו כתאב אלהדאיה כתב בארוכה נגד דעת הרבנים , ויוסיף לאמר : ואמלינא פי הדא אלמעני איצא כלאמא פי אלנקן עלי ר' שמואל ראם אלמתיבה ז"ל פי מא קלה פי תפסיר שמר את חדש האביב ; ובעברית : „והרצינו בזה הענין מאמר נגד ר' שמואל ראש הישיבה ז"ל במה שאמר בבאור שמר את חדש האביב“ . — ופה המקום להעיר כי דברי הרואה אלה נשתכשו אצל המעתיק הקראי מספר כתאב אלאסתבצאר והמענו את פינסקר (לקטיו קדמוניות צד מ"ג-מ"ד) באמרו שם : „והנה ר' יוסף הרואה חבר ספר מיוחד על מחות האביב וכו' . נראה מן הדברים שהוא מוציא בקצור מתוך ספר האביב הנ"ל שחבר אותו תשובה על הרס"ג אשר השיג על איש אחד ששמו שמואל בענין האביב ומביא מתוכו ג"כ איזה דברים שבהם הוא מגיין על שמואל זה נגד רס"ג בלשון קשה כמנהגו עד שא"א להבין מתוכו אלא כלל כוונתו ולא פרטה בזה"ל ; ודע כי הוא כאשר אמר ית"ש החרש הזה וכו' וביארנו בדרישתנו פתרון שמואל אל ראש הישיבה כו' [ועו' בהערת פינסקר : נראה שהוא מאמר אחד מס' האביב שבו הוא דורש וחוקר ומגיין על פתרונו של שמואל נגד הרס"ג ; אמנם האמת הוא כי נשתבשה פה מלה קטנה אחת , והחת שמואל אל ראש הישיבה צ"ל שמואל ז"ל ראש הישיבה , וכוונתו כי השיב על דברי בן חפני בספרו כתאב אלהדאיה כמו שראינו למעלה] . ודע כי בארנו בס' האביב כו' , ובארנו כי דבור שמואל יש לו חוזק על דבורו והשחתנו אותו כו' ; גם בהוראת הרברים האלה טעה פינסקר , כי הוא חשב שהכוונה בה כי דברי שמואל יותר חזקים (אמתיים) מדבורו של רס"ג , אך באמת הכוונה פה כי דברי שמואל סותרים דברי עצמו (ור"ל כי דבריו במקום אחד יתחזקו על דבריו במקום השני וינצחו אותם ; או אולי תהיה הוראת המלה חוזק כמו קושי , דומה למלת געוואלטזאם באשכנזית) , כאשר יורה גם הסוף והשחתנו אותו המוסב על שמואל , ר"ל השבנו על דבריו ובטלנו אותם . וראה עוד שם בל"ק (צד קציו' , ובמפתח בטעות צד ס"ח , כי שם ידובר אודות הפייטן הקראי שמואל , והוא או שמואל סני או שמואל מערבי , ושניהם מאוחרים זמן רב לר' יוסף הרואה) . והנה מדברינו אלה יראה הקורא , כי כל החכמים אשר דברו עד כה מהרואה טעו להקדים זמנו , עד כי הקרימו זמן חבורו לתבור ספר האמונות והדעות לרס"ג , ומזה יצאו לשפוט משפט מעוקל כי למוד הפילוסופיא החל אצל

הקראים בראשונה ומהם למדו הרבנים, ובאמת נחפז הוא, כי הרואה כתב יתר ממאה שנה אחרי הרס"ג; וראה הערתי הקצרה בליטעראמורבלאשט לראהמער (עלה 9 לשנת 1878), ואקוה להרחיב הדבור בזה במקום אחר כיאות לענין נכבד כזה. אולם חוזר אני כי עתה מהשוערתי שם כי רב האיי הנזכר מהקרקסאני הוא בן רב שרירא, כי נתברר אצלי כעת כי הקרקסאני היה בן דורו של הרס"ג, וכתב את חבוריו בשנת 937 למה"נ. גם מהערתינו זאת נוכח עוד הפעם לראות איך תקשה הבנת העתקות הקראים הקדמונים משפת ערבית אם גוף הערבי איננו אהנו, ואם תוכן הענין לא נודע לנו ממקום אחר; ולא בלבד כי אי אפשר להבין פרטי כוונתם (כאשר הודה פינסקר שם) כי אם לפעמים לא יובן גם כלל הכוונה ויצא לנו ההפך ממנה.

122) וזה תאר השיר כפי שהובא מפינסקר בלקומי קדמוניותיו (צד 6-175) וכפי התקונים אצל פירקאוויץ (בני רשף צד 3):

ולו איצא (ולו גם בן)

1. דמו בני לוי בגלותם	לשוב כקדם לעבודתם
לשפוט ולהיות שוטרים בעם	ובכל דבר תורה לזכותם
2. אם יהיה דבר לעם האל	או ריב ומרון בין קהלתם
הנה שמואל העמידוהו	היום קהל צען לעמתם.
3. דקום עלילות שונאי דתם	על מעמדם אחרי מותם
[אצל רש"פ הקים תחת הקום]	
גם האריך לשון והרחיב פה	על כל גדוליהם וסיעתם.
4. אין איש לפניו יפתחה (sic) פיהו	כי נכלמו מרוב פתייתם
על כן הקימורו למגרל עזו	ישגבו בו יום מנוסתם.
5. כי כהגבים הם בעיניהם	נגרו. והוא גדול ברואותם
ככלי אשר נמאס ואין חפץ	בו. נמשלו אחר גדולתם.
6. לא יוכלו לצאת להתפלל	אם לא יהי הוא תוך כניסתם
פן ילעגו להם צעיריהם	ויספרו בשתם וחרפתם.
7. קומה רדה ודרוך שמואל על	אויבי בני מקרא וכיעתם
ורקע ברגלך במתיחהם	הכה בכפך גדול ביתם.
[אצל רש"פ במסיתם תחת במתיחהם]	
8. כי נבערו כלם וחכמיהם	מתו ונסעו אל מנוחתם
מי זה יגלה מעלי עיניהם	עפר ויצאו מקבורתם.
[רש"פ מקבורתם תחת מקבורתם]	
9. לראות זאב יער ושועל כי	באו בתוך צאנם ומרעיתם
ויזנבו הנחשלים במ	ויטמאו אותם בתודותם.
[הרש"פ בתורותם תחת בתודותם]	
10. ויחלק לכם וציריהם	לא יראו מאל באשנותם

[רש"פ האל תחת מאל]

אולי יחלו את פני צורם וישובבה (sic) עטו כקדמותם.

ואם נקבל השערת פינסקר כי השיר הזה ערוך נגד בן חפני נצטרך לאמר כי התאר בן לוי נא מ על כהן על כי גם הכהנים הם משבט לוי. וע"ד צען, אשר קדמוני הקראים כנו בן את עיר פסטאנו במצרים (ראה ל"ק צד ר"ג ונספחים צד 178 בהערה; ורס"ג לישעיה יתרגמו מאגוס לפי נונק, ולברבר י"ג כ"ג לפי הפולילוגוסטא: מנבר מצר, עיר מלוכת מצרים), ואנשי העיר ההיא הקימו עליהם לראש ושופט את ר' שמואל, אם תצדק השערת פינסקר, בהכרח נצטרך לאמר כי נתמנה בן חפני במצרים בטרם עלתו על כסא הגאונות בבבל, אשר משם מקור מחצבתו, ולא כהשערת פינסקר (בהערה שם) אשר חשב כי היה מקורו מפאס ע"פ השבוש אשר בעטמו (ראה למעלה הערה 5, ואוסף פה לדברי ההערה ההיא, כי הרש"ז בתחיה (I,45,67) רוצה להגיה בעטור: ותשובה לר"ש ו' חפני שהשיב לחכם פאס, או ישער כי נתחלף לבעל העטור ר"ש בן יאשיהו בר"ש בן חפני; ולי נראה כאשר אמרתי שם למעלה); ולפי דעתי יותר טוב היה לומר (לפי דעת פינסקר) כי נתקצר בעטור פאס מן פאסטס .

(123) ואלה דברי רב שמואל בבאורו לפי שית שופטים בראש הפרשה: שופטים ושופטים סאל סאיל ען קו' התן לך לם אכרהג בלשון יחיד ולם יקול התנו לכם. אלגואב אן הדא אלבטאב לייס אלעצר הו יגב יולי עלי ישראל חכאם אלא תרו אן אלסייד אלמניר משה קאל לישראל חבו לכם אנשים חכמים ונבונים וג' וקאל ואשימם בראשיכם פלו לם מיליהם משה לם ימי אבתיאר אלאמה להם ש וכדלך יהושע ועלי אן אללה אכתארה קאל למשה קח לה את יהושע בן נון וסמכת את ירך עליו: ויסמוך את ידיו עליו פדל מן הרא אן לא תתם לה אלריאסה אלא בסמיכת משה וכדלך שאול עלי יר שמואל פתעלמנא מן דלך אן לא תתם ריאסה אלאן [צ"ל אלא] אן תכון מן קבל רייס אלעצר ואלומאן פאן ערם פתולי כל גמאעה מן אתפק ראיאה עליה; וזבחתקה לעברית: שופטים ושופטים. שאל השואל על לשון הכתוב תתן לך למה נאמר בלשון יחיד ולא נאמר תתנו לכם? התשובה היא כי ידבר לראש הדור אשר עליו החוב למנות שופטים על ישראל; הלא תראו כי משה הנשיא הנאור אמר לישראל חבו לכם אנשים חכמים ונבונים וג', ואמר ואשימם בראשיכם, ואם לא נתמנו ממושה לא היתה בחירת האומה מועלת להם כלום. וכן ביהושע, אף כי ה' בחר בו, בכל זאת אמר למשה קח לך את יהושע בן נון וסמכת את ירך עליו — ויסמוך את ידיו עליו, וזה יוכיח כי לא נשלמה אצלו הנשיאות כי אם על ידי סמיכת משה. וכן בשאול על ידו שמואל. ולמדנו מזה כי לא תהיה התמנות בשלמות אם לא תהיה על ידי ראש הדור והזמן; אכן אם לא ימצא ראש כזה תבדל כל עדה את האיש הטוב והישר בעיניה.

(124) את דברי ההספר הזה הביא גם ר' בחיי בר אשר בפירושו על החזרה (ג"כ סוף פרשת ויחי) בשם רב חננאל ד"ל: «וכתב עוד אנן ספדינן על אב בית דין עפר קברו כו'», ושם כתוב ומבאר תחת ומברר, תלמידים תחת ותלמידים, בקרית חרת וקריות (או וקריות). והרש"י בתולדות רב חננאל (בכורי העתים תקצ"ב צד 9-37) חשב כי זה האב"ד אשר עליו נתחברה הקינה הזאת הוא רב האי גאון, וטרח הרבה ליישב הקושי מדוע נקרא פה אב"ד ולא גאון ולא עלתה בידו; לכן שמחתי למצוא בכ"י שלנו כי הקינה נתחברה מרב שמואל על מות רב חפני אביו. ולמדנו מהנציאה היקרה הזאת דברים רבים: א) כי רב שמואל היה נכד (ורב חפני היה בן) גאון הישיבה בפומבדיתא בימי רב סעדיה, רב כהן נדק בר יוסף, אשר כפי עדות ר' נתן הבבלי בספר יוחסין היה לגאון כמשך ארבעים שנה, ועל ידו עלתה ישיבת פומבדיתא במעלה

אחת עם ישיבת סורא. (ב) כי רב חפני
 אביו רב כהן צדק, או כסורא מקום גאון
 דבבא בארמית אחד הוא עם התאר אב ב
 ואוסוף פה עוד, כי בתשובת רב האי בשערי צדק (חלק א' שטר' סי' י"ז) נקרא גם: "מר
 רב חגיגא דיאנא דבכא", ובזמנו עוד לא היה התאר גאון ומעלת האב"ד או דיינא דבבא היתה
 המעלה היותר גדולה בישיבה, ומעלת ריש גלותא היתה התמנות מצד המלכות על כל בני הגולה.
 וגם מתשובת רב עמרם לברצלונא (תשובות הגאונים ד' ליק סי' נ"ו ובראש הסדר שלו) יש
 להוכיח זה, כי שם נאמר בראשונה: "קבלו שלום ממני וממר רב צמח דיינא דבבא ומן
 רישי כלי", ואחרי כן כתוב: "וקראו אותם לפנינו כשיושבים לפנינו אב"ד ואלופים", וברור
 הוא כי הכוונה באב"ד היא ג"כ לרב צמח דיינא דבבא, אשר הוא היה השני במעלה אחר רב
 עמרם גאון, כאשר גם התאר אלופים אחד הוא עם רישי כלי הנאמר למעלה; וזאת ידענו
 מעדות ר' נתן הבבלי (ביוחסין ד' אמשטרם דף צ"ג ע"ב: "ולמה נקרא שמם ראשי כלות
 שכל א' מהם ממונה על עשרה מן הסנהדרין, והם הנקראין אלופים"), וכן נתכנו באמת ר'
 אלעזר מאספמיה ורב הפץ בן יצליח בשני התארים אלוף וריש כלה ביחד. והארכתי בזה על
 כי החכמים אשר דברו מחדש בתאר אב בית דין (כמו הרש"י בערך מלין, האמבורגר ברעאל-
 ענציקלופדיע, לוי בנייהעבראישעס וואערנערבך) לא נגעו בזה הענין. [ובעת הדפסת המאמר
 מצאתי כי כבר הדיגשו בשווי התארים האלה בבלב"ד, אריענטס לשנת 1848 עמוד 521 הערה
 852, והר"ד ברילל ביארברוך שלו (II, 35). ואוסוף עוד כי בשו"ת הגאונים חמדה גנוזה (ד'
 ירושלים) סי' ע"ד נזכרו ביחד גאון ואב"ד, ובכפתור ופרח (דף ס"א ע"ב) נתכנה רה"ג שתי
 פעמים בשם אב"ד, ונראה שכתב זה בחיי אביו רש"ג קודם שנתמנה לגאון. ובענין התאר דיינא
 דבבא (דיין השער) צריך להעיר כי הוא לקוח ממנהג אנשי המזרח, כי השופטים ישבו בשערי
 העיר לשפוט את העם, ע"ד דברי ריבות בשעריך (דברים י"ז ח'), אל זקני העיר השערה (שם
 כ"ב ט"ו), השערה אל הוקנים (שם כ"ה ז'), והציגו בשער משפט (עמוס ה' ט"ו), שלום שפטו
 בשעריכם (זכריה ח' ט"ז) וזכומה; והנגיד יכנה בשירו לגדול אחי מבבל אשר בא לספרד (זכרון
 לראשונים I, 102, 188): "אשר ישב שער תוך ארץ שנער". (ד) כי רב חננאל בפירושו לתורה
 השתמש בכאור רב שמואל בן חפני, ולשון אגן ספדינן הוא כמו ומפרשינן הנמצא אצל רה"ג
 גם במקום שהשתמש בדברי אחרים; ראה הערת הרשז"ה בלבגון שנה שניה (צד 313). (ה) גם
 המלות בקריית יעבץ, אשר נשתמשו אצל ר' בחיי מן וקריאת יעבץ, היו לאבן נגף להרש"ד
 שם ולבעלי הרואה (מחברת שניה צד 20 וצד 88) אשר הלכו משבוש לשבוש וקראו בבית
 יעבץ (וראה עוד כרם חמד הששי צד 152 והקדמת ר"א ברלינר למגדל חננאל צד 24); וכעת
 יבוא הכל על נכון, כי במלות וקריאת יעבץ ירסו בן חפני אל המקרא (דברי הימים א' ד' י')
 ויקרא יעבץ לאלקי ישראל. לאמר אם ברך תברכני והרבית את גבולי, ולפי דרשתם בתמורה
 (דף פ"ז ע"א): יעבץ שיעץ וריבץ תורה בישראל, אם ברך תברכני בתורה, והרבית את גבולי
 בתלמידים; וראה גם פי' ד"ה להלמודי רס"ג (צד 18). ונראה עוד הפעם איך מציאה אחת קטנה
 בכ"י תפיץ אור בהיר על עינינו שונים קשים ונקורות ישראל וקדמוניותו.

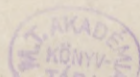
(ההמשך יבוא)

שאלות ותשובות.

(1) קבלתי במודה רבה הספרים והמחברות האלה: ספר מורה נבוכים, העתקה ר' יהודה אלמרוזי, חלק שלישי, ינא לאור מאת אריה לייב שלאסצ'ערב, לונדון תרל"ט; אגרת בחינת עולם, מונה ומבוארה עם תולדות המחבר ומבוא אל הספר, על ידי משה דוד פראנק-קאמעניע'סקי, ווילנא תרל"ט; הכרמל, שנה רביעית, חוברת ו'; הבקר אור, שנה רביעית, חוברת שלישית; תולדות שבתי לבי (מהרמל) מהרב נחום ברילל, ווילנא תרל"ט; אוצר הספרים מר"א בן-יעקב (אזוים ק'—ש').

Jahrbücher f. jüd. Geschichte u. Literatur von Dr. N. Brüll IV Jahrg. 1879; Magazin f. d. Wiss. d. Judenthums, Jahrg. VI, Heft 2; Antologia Israelitica, Luglio-Agosto 1879; Russische Revue, Juli 1879; Jahresbericht per Landes-Rabbinerschule in Budapest, f. 1878—79, voran geht: Das Mosaisch-talmudische Polizeirecht, von Prof. M. Bloch, 1879; Saggi giunte e correzioni al Lessico Talmudico del Dr. Rabb. M. Lattes, Torino 1879 (estr. degli Atti della R. Academia delle scienze di Torino); Die Jonathan'sche Pentateuch-Uebersetzung in ihrem Verhältnisse zur Halacha, von Dr. S. Gronemann, Rabiner in Danzig, Leipzig 1879; Revue Critique d'histoire et de littérature, 1879 № 25 (article de M. Joseph Derembourg sur la ponctuation hébraïque); Livres anciens en vente chez H. George à Bâle—Orientalia, hebraica et Judaica; Les portes dans l'enceinte du Temple d'Hérode, par Isidore Loeb, Paris 1879; Общ издаііи еженедѣльной газеты Разсвѣтъ; Кутаисское дѣло, полный стенографическій отчетъ, С.-ПВ. (изд. редак. газеты Гамелицъ) 1879; Лютестанскій и его соч. Талмудъ и евреи, раввина З. Минара, Москва 1879.

(2) „שמחתי לשמוע כי החוברת הראשונה מס' זכרון לראשונים (שירי רב שמואל הגיד) תגמר במהרה א"ה וכי אוכל לקנות לקבלה בחדש אלול הבע"ל. קבלתי בשמחה את המ"ג גליון 12, וראיתי שם בתחלתו טעות הדפוס (1055-6 למה"ג) וז"ל: 1155-6

למה"י, גם ל' 191 (בהעמקה) שורה 10 במקום באו"ר נחמד ז"ל: בבית האו"ר. — היום קבלתי את המחברת השנים ממואג'אין לידונו ברלינער, ומלאחי שם לשמחת נפשי האספותך לספרך הלטיידישע דענקמאטלער. והנה בדבר המלכות איני זוכר את כנר העירותך כי הרב מ' משה ישראל חזן ז"ל כתב בהגותיו הנקראות בשם איי הים לתשובות הגאונים (דף ל' ע"ב) שראה בעיר קירוואן זיון קבר אחד לר' שאהין שגפער בשנת תר"ז [כבר ידעת דעתי כי הפרטים במלכות המתחילות באות תיו השודות הן בעיני, כאשר הארכתי בזה בספר]. — בימים אלו קבלתי מה' שלאסבערג בזיון את החלק השלישי ממורה נבוכים העמקה ר"י אלהריזי, גם עלה הראשון מהלכות פסוקות אשר העתיק מכ"י אקספרד אשר בדעתו להוילא לאור וכבר דברו ע"ד ה' פסוקות הג"ל הרש"י והר"ש באבר בלופה למגיד והר"א נייבויער במה"ע לעטערבאדע, ומורה לבייע בידי ה' שלאסבערג למען יוכל להשלים מלאכתו.

שזח"ה .

(3) „גם היום לא אוכל לבצע את מנמתי ולכתוב לך כאשר עם נפשי. זה ירח ימים הנני מוכן ומזומן לשלוח לך את האגרת הנלכת כאן [מהרש"י אשר נדפסה בעלה זה למעלה] ולכתוב לך מאמר קטן על אודות ה' דיני דבר מנרא אשר אפס קהו מלאחי בפאר הדוני והגהו מיוחס שם בטעות לשמואל הנגיד וכל עין בוחנת חכיר מיד כי אין זה שאלה ואין שם תשובה כי את חלק קטן מוס' ר"ש בן חפני אשר הנק' ה' למלאו. והיה אם יאמנו דברי אלך הלאה ואומר כי אין לנו מהתשובות הנגיד אף אחת ומורי המנוה הג' רז"ף ייחס אלו דברים אשר לא רוחו הבלהם כאשר אוכל להראות על נקלה. שים נא עיך על הדבר הזה ואם יש בעיניך לכתוב עליו ח"ה אחרי שובי לעיר פעסט במ"י שלך. — מאד מאד אחווה לראות סעך על הנגיד יונא לאור".

דוד קויפמאן .

[הואל נא בטובך להציע ראוותך, ואולי יש בך להכריע בדבר זה; ולעת עתה לא אראה מה יכריחך לייחס לכן חפני התשובה סי' קפ"ה בפאר הדור (או סי' רי"א בקובץ ליכטענשטיין) אשר גושפנקא דר"ש הנגיד חתים עלה? ומלשונה נראה בהסך כי נכתבה לתשובת שאלה, כי בראשה נאמר: „ואותה טענה שטען ראובן לשום מלרטה אין בה ממש", ובסופה כתוב: „וכל שכן זה שחולק עמו היום". ובמאמרי ע"ד הנגיד (מחברת ב' מזכרון לראשונים) הוכחתי גם מדברי ר"י ברנלוגי במ' העמים (המובאים במ' זכר נתן) כי כתב הנגיד תשובות. ורמב"ע בכתאב אלמחאלרס (כפי אשר הובאו דבריו בקטלוג בודל' 2459) יאמר על הנגיד: „ואולם מאמריו וחבריו המיוחדים, דרושו הארוכים, מכחציו ואגרו תיו, קשרו קנות המורה והמערב, ומלאו גבולות הים והיבשה, והם נכתבו אל ראשי בגל (עראק), אל רבני ארץ ישראל (שאס), אל חכמי מזרים, אל גבירי אפריקה, אל מושבי המערב ואל גדולי ספרד וכו' וכו'; ואף כי עקר כוונתו למכחי מליצה, אולם היחך כי רב גדול כמוהו לא הציב תשובות לשאליו גם בעיני דה ודין? ובבית 18 משירה היחומה לך הסדאי: „שפתיו

ישמרו דעה, ומפיו חזקת דת חלקים המיומיה" לא תמנע לדעתי כל הפלגה והפרזת השיר. ובמחברת הראשונה מזכרון לראשונים (עמוד 54) תמצא כי הנגיד אמר לשונאיו: „ואם אמוה לקץ ימים וכו', בכל עיר תשמעון: באו זכו על יחיד הדור במועצת ותורה!" ובלי ספק לא התהלל במתת שקר, ואחרי מות רבו רב הוהך הוא היה באתת לראש הרבנים בספרד ובאירופא, לא בלבד בגדולתו, כי אם גם בחורו, ובדאי פנו אליו חכמי הערים הקרובות והרחוקות בשאלותיהם. — המחברת הראשונה מס' זכרון לראשונים תקבל אי"ה בקרוב. — המוסגר בדבריק בעלה הקודם מן המלות וע"ד אבן ספיר וכו' עד מקיצי נרד מים שזריך להמתק].

12

4 „אדון יקר! אם כבד מייך הדבר לחסוף במ"נ את מחבתי הערוך באריכות קאה, אקוה כי בקטפי כיום רק מלילות בקרה ממנו, לא יכבד עוד עליך מלמלאות בקשתי הפעם בהביעי דברים קארים, והוא את אשר בדברינו ע"ד הפלוגתא הא"ח או כנגד תמידים העלמנו עין מהרש"א בה"א ברכות כ"ו: שכ' שלא שתקנו הם סדר י"ח ברכות דהא ביבנה נהקנה על הסדר הלא דמאבות למדנו שזריך האדם להחפלו ג' תפלות בכ"י, ע"ש והביא כן גם בשם היוחסין, ואנכי העירותי ע"ז מה שרבינו הרש"א רגל על לשונו לשון הירושלמי ברכות פ"ד ה"א, פסחים פ"ה ה"א. ולפלא שלא זכר זאת הרש"א מה שאמרו גם בירושלמי הלשון מאבות למדוס, ושמו זאת צפי ריב"ל האומר בבלי ותנחומא חיי ותשא דתפלה כנגד קרבות, אולם בעיקר הדבר קידמנו כבר הרש"א (ובמחבתי הראשון הארוך מאלתי כבר יותר קדמון את הראב"ד בעל האשכול). וכן גם ראוי לשים לב להגהות הר"ה חיות ז"ל שם שכ' ג"כ כדברינו הגו', והביא עוד ראייה ממה שהרמב"ם פ"ט ה"א מה' מלכים כתב דהא"ח ובפ"ה ה"ח מה' תפלה פסק דכנגד תמידים תקום, שהמניח בזה עפ"ד הירושלמי פ"ג דמ"ק (וע' פיה"מ לרמב"ם סופגה"י ומל"מ פ"י ה"ז מה' מלכים) שאין למדים דבר מקודם מ"ח, וא"כ אין חולק בזה, אף שהאבות החפלו, בכ"ז במה שהוא חובה עלינו אכנה"ג תקום, ועיי"ש שהאריך בזה. והנה אנכי בימי עלומי בספרי מ"ד ו"ה דוד על שו"ע או"ח (עודנו בכתובים ח"י) הראיתי עוד כמה מ"מ בפוסקים שבהשקפ"ר סותרים דבריהם וע"פ הנחתנו על מקומם יבואו בשלום, אך כי אין מקום כר נרחב במ"ל להשתרע בארוכה, ע"כ יבואו בע"ה כל הדברים והאריכות, גם מחבתי הרה"ג מהר"ם בלאך מה"ס שערי חורה התקנות שי' אלי ותשובתי אליו, הכל כאשר לכל בטפרי גפן אדרת היוצא בקרוב לאור בע"ה".

דוד מעבלי אפרתי .

[אנכי לא אוכל לקוות צימים האלה לשום עין בקרה על מחברתך הראשונה אשר יאפה לאור בשנת תרל"ו, והלואי שאספיק לקרוא הספרים היוצאים לאור יום יום השלמים אלי, לכן מה כחי כי חייל עלי בספרך החדש גפן אדרת? ובמ"ל לא יספיק המקום לחדשי חורה, ולא יפלא בעיני אם הסורכים ימליצו עליו: „לא נהנה תורה לאוכלי מ"ן". ושמתחי לשמוע ממך כי ימצאו חדושיך מקום בקונטרסים יגדיל חורה מרמ"א בעלינסאן, ודברי חורה עניים במקום זה (בפ"ב) ועשירים במקום אחר (באודיסא)].

5) דברי בן חפני נגד המכילתא (מ"ג 12 № הערה 105) מובאים ג"כ ברא"ש הו' הפליין סי' כ"ט בזה"ל: „ורשב"ה כתב בתשובה" וכו', ואחרי שגם העשור יאמר והשונה לרשב"ה (הערה 5), לכן ראוי היה להביא את המקום בין השבועות. ואולי תדק השערה, כי ז"ל שם: להכמי פאם, כמו שמצינו השבת רה"ג לקהל פאם. התשובה לבן חפני המובאה בכפפור ופרח (הערה 101^a) לקחה מהעשור מאמר אגב, ונאות הראשון נזכר מאתו: במאמר אגב תשובה לרשב"ה, והסווגה להשערה הנ"ל. גם התשובה הד' לבן חפני בשערי אדק (הערה 99) מובאה בעמור אות מחאה, ועוד שם (אות שלישיה הגט): וכתב רשב"ה ה' ענינים בקבלה, ה' זריכה האשה להיות גדולה ולא קטנה וכו'. ב' שתאמר בלשון קבלה וכו', ג' שיאמר בפנינו אמרה וכו', ד' שיתרצה הבעל בשליחות וכו', ה' שלא תקבלנו מיד שליח בעלה כי רב דאמר אין האשה וכו' ובעל מתיבות הכין סבירא ליה וקאמר דכל רב רב ור' חנינא הלכה כרב וכו'. ויכול היות כי דברי הרמב"ן בחדושו לגיטין צנעין זה (הערה 22) לקוחים מהעשור, וביד מלאכי טעה בחפזו, כאשר השיג עליו הרחיד"א (הערה 73). ועוד כמה תשובות ומאמרים לבן חפני נזכרים בעמור. — הבאור על ש"ע פ"ה (מ"ג 12 № בשורת הפרים) הביא גם הרא"ה ווייס בראש ח"א מספרו דור דור ודורשיו, ויפה העיר איווני כי אינו אמתי. — בעשור נזכר כמה פעמים הבעל מתיבות, ולא ידקק בלשונו, פעם יאמר: ור"ה ובעל מתיבות, ופעם יאמר ובעל מתיבות ור"ה; והוכחה ברשי"ר איננה כנונה כאשר קבר העיר איווני (הערה 73).

אליהו הלוי גבריאלוב.

[כבר הודעתי כי אין בידי ח"א מהעשור, ולכן מטיב עמדי להעתיק את יתר התשובות והמאמרים אשר מלאה בו לבן חפני. — כהשערך כי ז"ל להכמי פאם הקדים לשער הרש"ז בתחיה (ראה הערה 122), והשערתי הגדתי למעלה].

6) „אדוני המרום! מוסכם עם גלוי דעה כבודו (מ"ג 13 №) הריאותי לידו את הלקוטים מכ"י פי' על קהלת לאבן חפני עם הקונה על מעתיק הכ"י. ועתה ראייתו להעיר על דבריו אשר שם בסוגר כאלו השגני זכרוני ונחלקף לי אבן גיאת. באבן חפני, כי בדקתי בגליוני המ"ג ומלאתי בגליון 5 כי הביא כבודו כי האבנאט פיררו הדפים מוזמר ע"ד פ' קהלת לר"ש אבן חפני כ"י דירוסו בצרמא. — בהלקוטים ימא כבודו זכרון ס' אותם השפ"ס, וכמדומי שהיא נעלם מרושמי ספרי אבני חפני (ע' שה"ק ושה"ג), והאחד אשר ראהו וזכורו הוא ה' יה"ש (כ"ה ה' נד 68) והוא קוראו בשם אותיות השמים. — אל המוצא במ"ג הגהה רייפמאן בשה"ק בהראב"ד על „ונתלה רב שרירא מידו אחת", יענין מ"ש בצקרה ס' תולדות רז"ה (המליך 1868 גליון 48), וזמן רב אח"כ בא לידי ס' שה"ק ובו ראיתי בזה"ל: „ופריני עמנו הלשינו עליו ועל רב האי בנו ונתלה רב שרירא בידו אחד ומח", ורשמתי אלני על הגליון: ז"ל בידי אחד, ר"ל בידי פרוץ אחד, או בידי אחד הפריטים, והיא היתה קלה ופשוטה, וקרובה מהגהת רייפמאן". צבי הבן שערשעווסקי.

B
407.

407

[שם ב"מ"י הדברים אמורים בר' שמואל אבן תיון ולא בר' משה; ואקוה בקרוב לעבור על פני הלוקטים אשר שלחת לי בעוברך ולפרסם את הראוי מהם. — ס' ארתוס השמים נדפס בלונדון מפיליפאוסקי בשנת תרל"ו והוספה למ"ע בשפת בריטניה].

7) להד"ר ר' אברהם ברלינער ברלין — את המחברת הראשונה מס' זכרון לראשונים (שירי הגניד) אקוה לשלוח לך אי"ה בקרוב, ושם תראה כי שירי הגניד מכ"י ברלין יבואו אי"ה בחוברת השניה. — מוויילנא כתבו לך וגם להד"ר הילדסהיימער.

8) לפגעיאל בן חוזה בקאפלוגינע — הכ"י אשר אמרת הוא בודאי בשפת טורית, כי הקראים במדינתנו לא ידעו לכתוב בשפת ערבית, ועל כן כ"י חדש הוא אין לי חפץ בו, וכפי הנראה הוא מאבן רשף כשוכה מהרשימה: „זאת התורה אשר שם רבן של כל בני מקרא“, כי הוא אהב לכות את עמנו בחאר זה.

9) לריה"ל צפס — הסקור לרש"י שבועות כ"ח ע"ב הוא בהשבות הגאונים (בשערי דק 77 ע"ו ס' כ"ב, ובחמדה גנוזה ס' כ"ב), ולא היה בפרוטוקולין לועד הרבנים (27-28 המקום להאריך בזה, כי שם הוצאו רק הספרים שיד הכל ממשמשין בהם).

10) Г-ну З-ну. Отвѣтъ Вамъ въ слѣд. № Мѣсяца.

המאסף אליהו הרכבי.

הארבעע של המאסף :

Чернышевъ переулочъ, д. Рогова. Tschernyschew pereulok, Haus Rogow.

Доволено цензурою. С.-Петербургъ, 23-го Июля 1879 года.

Типо-Литографія Цедербаума и Гольдшнеяума, Литейный пр., д. 35